

Constantin HLIHOR

**ROMÂNIA
ȘI
ȘOCURILE GEOPOLITICE
ALE RĂZBOIULUI RECE
(1980-1991)**

Constantin HLIHOR

**ROMÂNIA
ȘI
ȘOCURILE GEOPOLITICE
ALE RĂZBOIULUI RECE
(1980-1991)**

Editura IRRD
București, 2016

Redactor: Carmen Rădulescu
Copertă și tehnoredactare: Alina Vlăsceanu

© 2016, Editura IRRD, București
Toate drepturile asupra acestei ediții sunt rezervate
IRRD

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
HLIHOR, CONSTANTIN

România și șocurile geopolitice ale Războiului

Rece : (1980-1991) / Constantin Hlihor. - București :

Editura Institutului Revoluției Române din

Decembrie 1989, 2016

ISBN 978-606-8684-15-4

94(498)

SUMAR

Prefață.....7

I. Șocul geopolitic al modificării balanței de putere în relațiile Est-Vest la sfârșitul războiului rece.....13

I.1. Șocul schimbării balanței de putere în politica internațională și regimurile politice din sfera de influență a unui hegemon.....16

I.2. Puterea și rolul ei în apariția și prăbușirea centrelor de putere în istoria universală.....33

I.3. Șocurile geopolitice și sfârșitul războiului rece.....48

I.4. Geneza șocurilor geopolitice de la sfârșitul secolului al XX-lea și începutul celui următor.....62

II. România socialistă și șocul geopolitic al post-modernității. Drumul spre Revoluția din Decembrie 1989.....93

II.1. Societatea capitalistă a celui de-al „treilea val” tofflerian vs. societatea socialistă multilateral dezvoltată.....96

II.2. Reacția regimului Nicolae Ceaușescu la șocul geopolitic al intrării societății în post-industrialism.....120

II.2.1. Percepția elitei comuniste privind nevoia de schimbare a societății românești.....127

II.2.2. Ceaușescu și *perestroika* lui Gorbaciov, sau paradoxul istoriei. Liderul român a avut dreptate: socialismul nu poate fi reformat.....146

II.3. *American Style-life* și *consumerismul* – un șoc geopolitic care a spulberat regimul Nicolae Ceaușescu.....157

**III. Șocul geopolitic al schimbării de paradigmă în
confruntarea Est-Vest și reacția regimului Nicolae
Ceaușescu.....185**

III.1. Regimul Nicolae Ceaușescu și războiul informațional
dintre Est și Vest.....187

III.2. Șocul geopolitic al bătăliei pentru imagine ca sursă
de putere în politica internațională și cultul personalității
lui Nicolae Ceaușescu.....216

III.3. Regimul Ceaușescu și șocul geopolitic al războiului
economic dintre Est și Vest.....244

IV. Șocul geopolitic al tranziției de la socialism la capitalism.

Reacții și răspuns.....271

IV.1. Tranziția politică, un șoc cu efecte întârziate.....274

IV.2. Transformarea instituțiilor și structurilor politice...290

IV.3. Șocul tranziției de la economia socialistă la cea de
piață300

IV.4. Societatea civilă în România. Un actor capabil de
răspuns și reacții la șocurile tranziției?.....339

PREFAȚĂ

Sfârșitul războiului rece și dispariția regimurilor comuniste au fost cele mai profunde schimbări în societatea secolului al XX-lea pentru cel puțin o generație. Aceasta a fost martora încheierii unui conflict global, desfășurat între două blocuri politico-militare capabile să se distrugă reciproc, dar și civilizația în ansamblul ei. A asistat, în egală măsură, la victoria capitalismului asupra socialismului – două sisteme socio-economice cu filosofii, ideologii și moduri de viață profund diferite. Multă lume, inclusiv cea academică și politico-diplomatică, a fost surprinsă de viteza și natura pașnică a desfășurărilor acestui rapid eveniment, dar și de faptul că acest lucru s-a întâmplat. Foarte puțini au fost aceia care, la începutul deceniului al noulea al secolului XX, ar fi îndrăznit să indice sfârșitul regimurilor socialiste prin revoluții pașnice, cu o singură excepție – România, în doar câțiva ani!

Din această perspectivă nu surprinde faptul că aceste fenomene și procese au făcut obiectul unor cercetări și studii aprofundate din partea istoricilor, sociologilor, politologilor sau a specialiștilor în domeniul strategiei și războiului, dar și al comunicării, generând o impresionantă literatură. Cele mai multe din aceste cercetări și analize s-au concentrat asupra întrebărilor legate de cauzele și factorii care au determinat sfârșitul războiului rece și prăbușirea regimurilor comuniste, dar și la cele privind consecințele pe care aceste evenimente le-au generat în societatea contemporană la nivel regional și global.

Cartea de față nu abordează factorii și cauzele care au condus la sfârșitul războiului rece și la răsturnarea regimurilor comuniste în ansamblul lor, sau a celui din România, ci se concentrează pe un anume factor considerat a fi un *turning*

point sau *eveniment rar*. În istoria războiului rece acest tip de evenimente produc adevărate *șocuri* de ordin geopolitic, economic și chiar social. Răspunsul la aceste *șocuri* a influențat decisiv sensul evoluțiilor viitoare al evenimentelor politice, economice și sociale în interiorul fiecărei societăți în parte din cadrul celor două blocuri militare și sisteme politico-sociale, dar și din politica internațională, în egală măsură. Acest tip de abordare ne permite să analizăm procesul ca element al unui întreg ce nu a evoluat, la un moment dat, cu aceeași intensitate și amploare în domeniile economic, politico-diplomatic sau militar. Războiul Rece nu s-a încheiat prin acțiunea simultană a tuturor factorilor, ci a unuia particular, care a produs un șoc ce i-a surprins, sau nu, pe liderii politici. Au avut câștig de cauză liderii și societățile care au perceput corect *șocul geopolitic* și au reacționat, în consecință, la timpul potrivit. Cei care nu au sesizat apariția unor *șocuri*, sau au avut o percepție eronată asupra consecințelor pe care acestea le produc în lumea politică internă și internațională, s-au încadrat în categoria perdanților și au dispărut de pe scena istoriei. Mihail Gorbaciov, când a declanșat reformele sale, nu a avut intenția să distrugă regimul comunist sau să dărâme imperiul sovietic. Pentru liderul sovietic, URSS nu era un imperiu al răului, ci o structură statală care nu mai funcționa și trebuiau găsite soluții de reformare. Reacția Uniunii Sovietice la *șocurile geopolitice* ale războiului rece au fost fie inadecvate, fie extrem de mult întârziate.

Cititorii acestei cărți vor găsi în paginile ei modul cum Uniunea Sovietică și sateliții săi, inclusiv România, au reacționat, sau nu au făcut-o, la *șocurile geopolitice, economice* și de altă natură din anii '80-'90. Acestea au generat mutații fundamentale în natura evoluțiilor politice, economice și sociale din societatea războiului rece. Iată, de exemplu, *șocul geopolitic* al schimbării naturii *puterii* a condus la apariția unei noi paradigme conflictuale între Est și Vest. Vor avea, astfel, un alt răspuns la întrebarea de ce lumea comunistă a pierdut războiul rece și de ce acesta a fost câștigat de democrațiile occidentale. Din punct de vedere al potențialului militar, balanța de putere dintre cele două blocuri era egală, sau înclina în unele aspecte, spre URSS. Și, totuși, Armata Roșie – care avea la dispoziție un impresionant arsenal nuclear și clasic –

nu a putut să salveze statul sovietic de la prăbușire! Liderii militari și strategii de la Kremlin nu au perceput *șocul geopolitic* al schimbării naturii puterii și al apariției unor noi tipuri de „războaie”: informațional, imagologic, economic, cognitiv etc. Reacția a venit la aproape două decenii distanță.

Analiza sfârșitului de război rece din această perspectivă ne atrage atenția asupra unor elemente și probleme care pot să scape observației într-o cercetare de tip clasic. Războiul rece s-a încheiat în toate componentele sale, de la cea ideologică la cea economică și militară, dar unele din consecințele *șocurilor geopolitice* și *economice* persistă în lumea post-război rece. Confruntările clasice dintre state, sau din interiorul lor, nu au dispărut, ci coexistă cu cele de tip non clasic. Pierderile suferite în războaiele economice, în special cele din domeniul energetic și financiar, le depășesc de zeci de ori pe cele de pe teatrele de operațiuni militare clasice. „Războiul imagologic” și al „reprezentărilor” au consecințe asupra relațiilor dintre diferite arii de civilizații și de spiritualitate și pot genera amenințări la adresa securității care nu pot fi înlăturate cu instrumentele clasice militare. Acțiunile teroriste comise în diferite orașe din societatea occidentală (New-York, Madrid, Paris, Londra, Bruxelles sau Berlin) sunt ilustrative pentru acest tip de schimbare de paradigmă în conflictele secolului al XXI-lea, dar nu sunt specifice doar acestui secol!

Cercetarea și analiza prăbușirii regimurilor comuniste, în general, și a Revoluției Române din Decembrie 1989, în cei peste 25 de ani scurși de la aceste evenimente, s-au concentrat asupra cauzelor și factorilor de ordin politic, economic și social. Mai puțin este prezentă abordarea interdisciplinară sau geopolitică. Socialismul s-a prăbușit în România în doar câteva zile. Dispariția sa are „rădăcini” în modul cum liderii comuniști de la București au reacționat și răspuns la *șocul geopolitic* al modernizării economice și sociale, apărut în societatea românească cu aproape două decenii înainte de Revoluția din Decembrie 1989. Modul în care regimul de la București a reacționat la *șocurile geopolitice* ale perioadei de sfârșit a războiului rece nu a rezolvat problemele grave ale socialismului, ci a condus la prăbușirea regimului Ceaușescu. Unul din aceste șocuri a fost generat de introducerea informaticii în economie

și servicii. Economia occidentală se transformă în anumite aspecte fundamental. La București, programele partidului comunist adoptate în plenary și congrese au continuat să pună accentul pe dezvoltarea industriilor specifice „coșului de fum” și doar timid pe cele care aveau să revoluționeze societatea. Consecința accentuării decalajelor dintre România și Occident a fost scăderea nivelului de trai al populației. Totodată, partidul comunist și-a pierdut din credibilitate și susținere.

Avem și o altă explicație de ce propaganda regimului Nicolae Ceaușescu contra capitalismului occidental nu a reușit să împiedice răsturnarea de imagine *amic-inamic*, care s-a produs în mentalul colectiv din societatea românească în anii '90. Pentru marea majoritate a românilor Occidentul nu mai era expresia răului, așa cum era definit de liderii partidului, ci un mod de viață dezirabil. Când a început revoluția de la Timișoara, Nicolae Ceaușescu a chemat populația să facă zid în jurul său pentru a contracara „forțele imperialiste”, la fel ca în august 1968. Eroare de percepție și înțelegere. Atunci societatea românească percepea URSS ca pe o amenințare, chiar dacă aceasta era oarecum *soft*, și a răspuns pozitiv. În decembrie 1989, în mentalul colectiv, Occidentul era un posibil sprijin pentru înlăturarea dictatorului Nicolae Ceaușescu. Reacțiile inadecvate la șocurile geopolitice au avut consecințe care s-au perpetuat mult după prăbușirea regimului Ceaușescu și încheierea războiului rece. Din acest motiv, uneori analiza – mai ales în domeniul socio-economic – depășește limita cronologică a acestor evenimente.

Cititorul trebuie să afle și ce **nu** este această carte. Nu este o întreprindere originală. Istoricii și analiștii care se ocupă de războiul rece și de Revoluția Română din Decembrie 1989 vor găsi multe informații pe care le știu deja, în parte pentru că eu însumi le-am aflat din cărțile lor și, în parte, pentru că am repetat idei pe care le-am prezentat și în alte lucrări și studii consacrate războiului rece și căderii regimurilor socialiste și a Revoluției din Decembrie 1989. De asemenea, cartea nu încearcă să abordeze *holistic* Războiul Rece sau Revoluția Română din Decembrie 1989. Au fost aduse în atenția cititorului doar acele fapte, procese și fenomene care au semnificație pentru o re-interpretare și o nouă grilă de lectură a două evenimente

majore/*turning point* ale secolului al XX-lea. Autorul ar fi foarte mulțumit dacă grila de lectură a istoriei recente propusă va da naștere unei noi viziuni, unor noi dezbateri și/sau narațiuni consacrate războiului rece și revoluțiilor anticomuniste. Una dintre acestea vizează mutarea centrului de greutate în cercetarea și scrierea istorică, în general, și a războiului rece, în special, de pe metanarațiune pe analiză și explorare. Oamenii societății contemporane au nevoie de răspunsuri la întrebarea de ce s-au petrecut aceste evenimente și fapte istorice, nu doar de o descriere a acestora. A scrie istoria în baza clasicului principiu „documentele ne arată pur și simplu că așa au stat lucrurile” nu mai este productiv pentru înțelegerea unor fenomene și procese atât de complexe cum au fost revoluțiile anticomuniste. Societatea are nevoie de o serie de răspunsuri analitice, sprijinite de dovezi și verificabile prin întrebări contrafactuale. Are dreptate Niall Ferguson când afirmă că astăzi „Realitatea istoriei, ca experiență trăită, arată că aceasta seamănă mai mult cu un joc de șah decât cu un roman și mai mult cu un joc de fotbal decât cu o piesă de teatru” (*Civilizația. Vestul și restul*, trad. Doris Mironescu și Andreea Mironescu, Iași, Editura Polirom, 2014, p. 23).

În sfârșit, aș vrea să îmi exprim recunoștința față de oamenii care au înlesnit și așteptat această carte. Conducerea și Consiliul științific al IRRD au aprobat tema și au încurajat abordarea multiperspectivă și interdisciplinară. Sunt recunoscător prietenilor istorici și analiști, care au avut răbdarea de a asculta și discuta ipotezele ce au stat la baza cercetării care alcătuiește substanța acestei cărți. Nu în ultimul rând, sincere mulțumiri celor care au ajutat ca volumul să apară în condiții de tehnoredactare și grafică excelente.

Constantin HLIHOR

București,

08 octombrie 2016

I. ȘOCUL GEOPOLITIC AL MODIFICĂRII BALANȚEI DE PUTERE ÎN RELAȚIILE EST-VEST LA SFÂRȘITUL RĂZBOIULUI RECE

În 1985, când în fruntea URSS era instalat Mihail Gorbaciov – considerat a fi liderul și gardianul lumii comuniste –, nimeni nu își imagina că, în numai șase ani, imperiul sovietic construit de Lenin și regimurile socialiste impuse de Stalin se vor prăbuși. Prăbușire care nu a urmat calea clasică, prin înfrângere într-un război major, cum s-a întâmplat cu alte imperii în istoria universală, ci prin implozie – consecință a unor *șocuri geopolitice* pentru care liderii comuniști nu au avut reacții adecvate de răspuns¹. Prăbușirea regimurilor politice și dispariția statelor socialiste din politica internațională au condus la apariția unui alt tip de *șoc* – cel al tranziției de la totalitarism la democrație și economie de piață. Acest fenomen a determinat o serie de caracteristici pentru această perioadă a istoriei recente, devenind astfel una „foarte specială”².

Ipoteza noastră fundamentală pornește de la premisa potrivit căreia războiul rece nu a fost o confruntare clasică. În consecință, nici înțelegerea consecințelor sale nu poate fi realizată urmând calea clasică de cercetare și analiză. Cercetarea războiului rece, în general, și a sfârșitului său, în particular, s-a focalizat pe reconstrucția istorică a proceselor și evenimentelor care au marcat această epocă și pe identificarea

¹ Jacques Lévesque, *The Enigma of 1989: The USSR and the Liberation of Eastern Europe*, Berkeley, University of California Press, 1997, p. 9, <http://intersci.ss.uci.edu/wiki/eBooks/Russia/BOOKS/The%20Enigma%20of%201989%20Levesque.pdf>

² Michael Cox, Ken Boot și Time Dunne, *The Interregnum: Controversies in World Politics 1989-1999*, Cambridge University Press, Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Singapore, 1999, p. 3.

implicațiilor asupra societăților ieșite din socialism³. Istoricul și analistul John Gaddis, referindu-se la modul cum ar trebui privite evoluțiile politico-diplomatice și crizele războiului rece remarcă: „Students coming of age in the post-cold war era seem to grasp intuitively that the study of international relations ... is ultimately about human beings, and that the way in which human beings engage in such relations is difficult to comprehend through the lenses of theories that dominated throughout the cold war era”⁴. Stephen M. Walt, consideră că teoriile clasice ale relațiilor internaționale, în special (neo)realismul și (neo)liberalismul, au eșuat să anticipeze dispariția unei superputeri care domina o jumătate din mapamond, deoarece cercetările erau focalizate pe analiza factorilor materiali, cum ar fi puterea și comerțul, pe când curentele apărute după consumarea evenimentului, cum ar fi constructivismul, s-au impus în atenția specialiștilor, dar și a opiniei publice, prin concentrarea asupra modului cum ideile, reprezentările oamenilor despre lume determină atitudini și comportamente în relațiile internaționale⁵. Intervenția sovietică din august 1968 în Cehoslovacia⁶ a fost interpretată prin grila teoriilor clasice drept o acțiune de tip imperial a unui centru de putere pentru a-și impune voința. Documentele de arhivă publicate recent ne arată că, în fapt, URSS era un actor slab, măcinat de multe și complexe contradicții interne, iar acțiunea de înăbușire a *Primăverii de la Praga* „was not so much the behaviour of a ruthless superpower as the reaction of a nervous power fearing a loss of control in eastern and central

³ A se vedea pe larg, Richard Ned Lebow, Thomas Risse Kappen, eds., *International Relations Theory and the End of the Cold War*, Columbia University Press, New York, 1995; Stephen M. Walt, *International Relations: One World, Many Theories*, în „Foreign Policy”; nr. 110, Special Edition: Frontiers of Knowledge (Spring, 1998), pp. 29-32, 34-46; Marco Sesa, *Realist Visions of the End of the Cold War: Morgenthau, Aron and Waltz*, în *British Journal of Politics and International Relations*, vol. 11, nr. 2, mai 2009, pp. 177-191 (15).

⁴ John Gaddis, *International Relations Theory and the End of the Cold War*, în *International Security* vol. 17, nr. 3, Winter 1992-1993, p. 55.

⁵ Stephen M. Walt, *op. cit.*, în *loc. cit.*, pp. 40-41.

⁶ A se vedea pe larg, Mihai Retegan, *1968 din primăvară până în toamnă*, București, Editura Rao Books, 2014; Larry L. Watts, *Ferește-mă, doamne, de prieteni – războiul clandestin al Blocului sovietic cu România*, București, Editura RAO, 2011.

Europe and pressurized into action”⁷. Indiferent care este grila de lectură pentru acest eveniment, întrebarea pe care și-o pun analiștii rămâne cu răspuns în geometrie variabilă „why did the Soviets choose a grand strategy of retrenchment instead of continuing with the foreign policy status quo? In turn, why did the Soviets engage in retrenchment and at the same time seek to pursue engagement, in particular by opening up to the global economy?”⁸.

Sigur că astăzi nu mai poate să surprindă aproape pe nimeni faptul că prăbușirea regimurilor comuniste și a imperiului sovietic au luat prin surprindere specialiștii în sovietologie⁹. Înțelegerea evoluțiilor din politica internațională și descifrarea cauzelor care au condus la ascensiunea sau prăbușirea unui imperiu în istoria universală nu este o preocupare nouă a istoricilor relațiilor internaționale de astăzi, sau a analiștilor de politică externă, iar rezultatele cercetării nu au avut întotdeauna acuratețe pentru practica politică. Dar acest lucru nu înseamnă că trebuie renunțat la căutarea de noi paradigme de cercetare și modele de analiză a fenomenelor și proceselor istorice, inclusiv a războiului rece. Ideea creșterii și descreșterii centrelor de putere în lumea internațională poate să ofere cadre de interpretare pentru prăbușirea Uniunii Sovietice, ultimul imperiu de tip clasic al istoriei universale și o bază de analiză pentru înțelegerea rolului factorului extern în prăbușirea regimurilor socialiste din centrul și sud-estul Europei. Indiferent de grila de analiză și interpretare a modului cum s-au născut și cum au dispărut statele socialiste, factorul imperial sovietic nu poate fi scos din ecuație. Seva Gunitsky observă o legătură directă între schimbarea de regim politic și apariția unui *șoc hegemonic* datorat prăbușirii unui imperiu: „Specifically, periods of sudden rise and decline of great

⁷ Caroline Kennedy-Pipe, *International History and International Relations theory: a dialogue beyond the Cold War*, în *International Affairs* 76, 4, 2000, p. 743.

⁸ Stephen G. Brooks, William C. Wohlforth, *Power, globalization, and the end of the cold war: reevaluating a landmark case for ideas*, în Gary Goertz and Jack S. Levy (editors), *Causal explanations, necessary conditions, and case studies: World War I and the End of the Cold War*, 2005, p. 168.

⁹ Marc Morjé Howard, Meir R. Walters, *Explaining the Unexpected: Political Science and the Surprises of 1989 and 2011*.

powers, or «hegemonic shocks», create powerful incentives and opportunities for sweeping waves of domestic transformations. The fortunes of democracy, communism, and fascism in the twentieth century have been shaped by the outcomes of these geopolitical cataclysms¹⁰.

1.1. Șocul schimbării balanței de putere în politica internațională și regimurile politice din sfera de influență a unui hegemon

Creșterea, descreșterea și declinul/disoluția imperiilor au fascinat, dintotdeauna, atât lumea academică, politică, dar și pe omul de rând. Pentru a avea un răspuns la o multitudine de întrebări legate de natura factorilor care au condus la ascensiunea, dar și la decăderea imperiilor, istorici, arheologi, antropologi, specialiști ai teoriei relațiilor internaționale au cercetat evoluțiile istorice, dinamica populației, dar și caracteristicile mediului internațional în care a evoluat un asemenea tip de state. Interesul pentru cercetarea imperiilor a crescut în ultimii ani, mai ales în lumea occidentală, atât în mediul academic¹¹ cât și în media¹². Trăim într-o lume cu evoluții contradictorii și imprevizibile. Omul simte nevoia de a-și explica fenomene și procese atât de complexe și dinamice din viața contemporană. Acest fapt determină cercetătorii și

¹⁰ Seva Gunitsky, *From Shocks to Waves: Hegemonic Transitions and Democratization in the Twentieth Century*, în *International Organization* vol. 68, Issue 03 iunie 2014, p. 561.

¹¹ Niall Ferguson, *Complexity and Collapse. Empires on the Edge of Chaos*, în *Foreign Affairs*, nr. 2, vol. 89, martie, aprilie 2010; Peter Turchin, *War and Peace and War: The Life Cycles of Imperial Nations*, NY: Pi Press, 2006, Chapter 5. Peter Turchin, *Historical Dynamics: Why States Rise and Fall*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2003; Joseph Tainter, *The Collapse of Complex Societies*, Cambridge: Cambridge University Press, 1988; Norman Yoffee and George L. Cowgill, eds., *The Collapse of Ancient States and Civilizations*, Tucson: University of Arizona Press, 1988; Norman Hammond, *Ancient Maya Civilization* (New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press, 1988; Alexander J. Motyl, *Imperial Ends. The Decay, Collapse, and Revival of Empires*, Columbia University Press, New York, 2001.

¹² David Ignatius, *The U.S. is at a crucial point in defining its direction*, în *The Washington Post*, Sunday, February 28, 2010; Niall Ferguson, *Decline and fall of empires*, [download audioon ABC Radio National](http://www.abc.net.au/rn/saturdayextra/stories/2010/2874816.htm), 17 aprilie 2010, <http://www.abc.net.au/rn/saturdayextra/stories/2010/2874816.htm>, accesat la 19 septembrie 2016.

analizii vieții internaționale să facă apel la cele mai diverse discipline academice, inclusiv la cea istorică, pentru a înțelege cum apar centrele de putere și care sunt cauzele care ar putea duce la declinul lor.

O sumară trecere în revistă a evoluțiilor politice și militare din istoria universală, de când au apărut statele, în sensul modern al cuvântului și până în contemporaneitate, ne arată că au existat aproximativ 60 de imperii care au controlat, fiecare, aproximativ un milion de kilometri pătrați¹³. Acestea nu numai că au strălucit pe scena politică internațională a epocii în care au ființat, dar și-au impus, pentru o perioadă variabilă, cultura, limba, religia și modul lor de viață. Invariabil, apariția unui nou centru de putere îl concura pe vechiul, cu impact asupra evoluțiilor politice interne, dar mai ales asupra scenei politice internaționale. De ce apare în istorie un asemenea fenomen? Cum se explică ciclicitatea sa? De ce nu pot marile puteri să evite un asemenea fenomen? Sunt determinate de legi naturale asemenea evoluției și, mai ales, pot fi ele cunoscute? Astfel de întrebări au apărut cu multe secole în urmă, iar răspunsurile s-au încadrat într-un *continuum* care a mers de la negare la afirmare. Reputatul istoric al religiilor, Mircea Eliade, era de părere că asemenea procese sunt naturale în istoria universală și nu sunt caracteristice doar marilor puteri. Într-un articol scris în septembrie 1937, el aprecia că: „Istoria cunoaște unele exemple tragice de state înfloritoare și puternice care au pierit în mai puțin de o sută de ani fără ca nimeni să înțeleagă de ce. Oamenii erau tot atât de cumsecade, soldații tot atât de viteji, femeile tot atât de roditoare, holdele tot atât de bogate. Nu s-a întâmplat nici un cataclism între timp. Și deodată, statele acestea pier, dispar din istorie. În câteva sute de ani după aceea, cetățenii fostelor state glorioase își pierd limba, credințele, obiceiurile – și sunt înghițiți de popoare vecine”¹⁴. După șapte decenii, Alexander J. Motyl ajunge la o concluzie total opusă. Oamenii pot avea răspunsuri la asemenea întrebări. Atrăgea atenția, însă, că putem obține o mulțime de interpretări și perspective de înțelegere, de la cele de ordin istoric, cultural,

¹³ Peter Turchin, *A Theory for Formation of Large Empires*, http://www.eeb.uconn.edu/people/turchin/PDF/Steppe_JGH_proofs.pdf, accesat 20 iulie 2016.

¹⁴ Mircea Eliade, *Piloții orbi*, în „Vremea”, nr. 505, 19 septembrie 1937, p. 3.

antropologic, sociologic, până la cele politologice și filosofice în privința apariției și dispariției imperiilor, dar niciuna nu are caracter integrator¹⁵.

Constatăm că unele dintre aceste explicații asupra cauzelor și factorilor care fac posibile nașterea și dispariția centrelor de putere în politica internațională au rezistat în timp și autorii lor revin, din când în când, în atenția contemporaneității și se bucură de prețuire din partea cercetătorilor și analiștilor de politică internațională. Altele, fără să își fi pierdut din strălucire, dimpotrivă, au intrat într-un con de umbră și uitare, cum a fost viziunea lui Dimitrie Cantemir privind *Creșterea și descreșterea Imperiului Otoman*, care s-a bucurat mult timp de apreciere în lumea academică, atât din țară cât și din străinătate. Astăzi numele său nu mai este atât de mult amintit când se cercetează asemenea fenomene din istoria și teoria relațiilor internaționale. Academicianul Virgil Cândea crede că „uitarea” scrierilor sale ar putea fi pusă pe seama faptului că și-a scris majoritatea lucrărilor „într-o limbă exotică, necunoscută în Apus – rusa –, în care a fost publicat *Sistemul religiei mahomedane*”¹⁶. Dincolo de această opinie, putem invoca faptul că principele cărturar nu a ilustrat *Istoria* sa cu aserțiuni de ordin teoretic și filosofic privind creșterea și descreșterea puterii otomane. Cauzele ascensiunii Imperiului Otoman pe firmamentul relațiilor internaționale, dar și cele ale declinului acestuia, sunt implicit prezentate prin ilustrarea faptelor istorice care evidențiază aceste momente. Peste secole, Paul Kennedy va utiliza și el analiza istorică pentru a explica procesele care au condus la „the rise and the fall of great power”, inclusiv a imperiului otoman. Cercetările reputatului istoric s-au bucurat de o largă apreciere și, de curând, chiar a atras atenția specialiștilor în probleme de securitate din SUA. Aceștia au studiat modelul lui Paul Kennedy de analiză, înțelegerea

¹⁵ Alexander J. Motyl, *Imperial Ends. The Decay, Collapse, and Revival of Empires*, Columbia University Press, New York, Chichester, West Sussex, Copyright – 2001 Columbia University Press, <http://library.northsouth.edu/Upload/Imperial%20Ends.pdf>.

¹⁶ Academician Virgil Cândea, *Prefață*, în Cristina Bîrsan, *Dimitrie Cantemir și lumea islamică*, București, Editura Academiei Române, 2005, p. 8.

evoluțiilor actuale ale centrelor de putere¹⁷. Alte timpuri, alt destin pentru o excepțională operă de istorie și geopolitică.

¹⁷ Iată conținutul documentului Date: Thu, 04 Mar 2010 16:55:07

To: „Dr. Baruch Fischhoff” baruch@cmu.edu

From: Lloyd Etheredge <lloyd.etheredge@policyscience.net>

Subject: Testing theories of Paul Kennedy, Joseph Nye, and Niall Ferguson: The National Academy of Sciences and complex adaptive systems on the edge of chaos?

Dear Dr. Fischhoff & Colleagues:

For your forthcoming **Report** by the National Academy of Sciences I am forwarding a copy of Niall Ferguson’s challenging argument in the current **Foreign Affairs** (March/April 2010), „Complexity and Collapse: Empires on the Edge of Chaos” and a brief summary published by David Ignatius in last Sunday’s Washington Post, „The US is at a Crucial Point in Defining Its Direction” (2/28/2010, p. A15). Both writers refer to Paul Kennedy’s, *The Rise and Fall of the Great Powers* (1989). Their articles underscore – for purposes of current advice from the National Academy – the perspective from the policy sciences tradition that I want to bring to your attention: Paul Kennedy’s model has been widely discussed and influential but it has not yet been evaluated with scientific rigor – especially in its application to the US case. In his article, Ferguson is alert to new and competing theories about causal pathways, including the possibility of fast, unexpected collapse. In his view, it is not just big variables that play out across decades but details of interactions and causal processes in complex adaptive systems [e.g., literatures cited in my submission # 47 on 11/30/2009: a reference copy is online at www.policyscience.net at II.D.] The unraveling of the Ming dynasty „took little more than a decade.” The Roman Empire’s final collapse was within the span of a generation. The Soviet Union’s collapse took less than five years. And, for America . . . ? The academic world should have the data systems that it needs to do its job, in our democracy, to evaluate issues of this magnitude and consequence. (Several leading Centers already should be doing this, but there has been an alarming decline in rigorous IR research and funding and in the field itself.) It would be enormously helpful for your Committee to identify and recommend the data systems and analysis methods that are essential for fast discovery testing of these models and forecasts.

P.S. My reference to Joseph Nye is to his earlier response to Kennedy, *Bound to Lead* (1991). Nye came to Washington to help start the National Intelligence Council system and may have good advice about competing models and causal mechanisms that should, from his perspective, be evaluated and monitored by the DNI/NIC system for its future early warning/forecasting work..

Dr. Lloyd S. Etheredge - Director, Government Learning Project

Fellow, World Academy of Art & Science, Policy Sciences Center Inc.,
127 Wall St., Room 322 - Box 208215, New Haven, CT 06520-8215

URL: www.policyscience.net

301-365-5241 (v); lloyd.etheredge@policyscience.net (email)

SURSA: <http://www.policyscience.net/fischhoff114.ignatius.pdf>, accesat 11 septembrie 2010.

Interesul oamenilor pentru descifrarea cauzelor care au determinat apariția fenomenului ciclicității în istoria universală, a ascensiunii și decăderii diferitor centre de cultură și civilizație nu este cătuși de puțin specific epocilor moderne și contemporane. În Antichitatea clasică evoluția popoarelor era văzută ciclic. Apariția, ascensiunea și înflorirea unei civilizații, dar și decăderea sa, erau văzute ca rezultat fie al legilor naturii, fie al mișcării astrelor. Tucidide, membru al elitei ateniene, a trăit în epoca de glorie a statului atenian (aprox. 460-400/396 a. Ch.) și a participat la câteva dintre evenimentele descrise în lucrarea sa *Istoria războiului peloponesiac*. În această lucrare el nu vorbește propriu-zis despre nașterea, creșterea și declinul imperiilor construite de Atena și Sparta, ci despre faptul că războaiele dintre aceste două state vor conduce la declinul Atenei și apoi al Spartei, ca puteri hegemonice. Referindu-se la acest aspect al gândirii lui Tucidide, dr. Shalom Salomon Wald consideră că „Greece fell by its own fault, not foreign aggression. This war was fought within the same civilization, by people speaking the same language and worshipping the same gods”¹⁸. Ideea ciclicității civilizațiilor o întâlnim și în evul mediu. Ea apare la reputatul istoric al lumii arabe Abu Zaid Abdel Rahman Ibn Khaldun (1332-1406). Acesta a scris, în secolul al XIV-lea, o lucrare de istorie, în trei părți, extrem de valoroasă pentru acea epocă – *Cartea povețelor și a datelor despre viața arabilor, perșilor și berberilor (Kitab al Ibar)*. Prima carte – *Mukaddima (Introducere)* are peste 1.500 de pagini și a fost publicată în anul 1377. În paginile acestei lucrări întâlnim, pe lângă unele idei și elemente ale unora dintre teoriile politice, economice, sociologice, istorice care vor fi pietre de temelie în opera altor iluștri gânditori și filosofi, care au contribuit decisiv la fundamentarea teoriilor moderne despre politică și societate (Ch. Montesquieu, K. Marx, V. Pareto, O. Spengler, A. Toynbee ș.a.) și ideea ciclicității în evoluția umană. Gânditorul arab considera că societatea se comportă ca oricare organism viu care se naște, crește și moare. Prin urmare, orice stat are

¹⁸ Dr. Shalom Salomon Wald, *Jewish Civilization Between Rise, Thriving and Decline*, <http://www.policyarchive.org/handle/10207/bitstreams/17719.pdf>, accesat 10 septembrie 2016.

în istoria sa o evoluție ciclică: ascensiune, înflorire, declin¹⁹. Spre deosebire de gânditorii antici, Ibn Khaldun descrie și factorii care duc la declinul statelor. El considera că „The most important is social and economic injustice that drives people to despair and rebellion. Another reason is variations in customs – when one people take over another but both want to keep their own customs. Ibn Khaldun does not ignore natural causes. He mentions the destruction wrought by the plague in East and West in his own lifetime; both his parents had died of the pest. He does mention the Mongol invasions and growing Christian power in the Mediterranean as challenges to Arab civilization, but not as causes of decline and fall. The true causes are internal”²⁰.

În cultura occidentală, ideea ciclurilor istorice în evoluția societății o regăsim la Niccolo Machiavelli. Însă, potrivit istoricului francez Denis Collin, gânditorul italian a preluat teoria din scrierile lui Polibiu. Evoluția statelor în istorie se supune unei legități: „L'effet le plus ordinaire des révolutions que subissent les empires est de les faire passer de l'ordre au désordre, pour les ramener ensuite à l'ordre. Il n'a point été donné aux choses humaines de s'arrêter à un point fixe lorsqu'elles sont parvenues à leur plus haute perfection; ne pouvant plus s'élever, elles descendent; et pour la même raison, lorsqu'elles ont touché au plus bas du désordre, faute de pouvoir tomber plus bas, elles remontent et vont ainsi successivement du bien au mal et du mal au bien. La vertu engendre le repos, le repos l'oisiveté, l'oisiveté le désordre et le désordre la ruine des États; puis bientôt, du sein de leur ruine renaît l'ordre, de l'ordre la vertu, et de la vertu la gloire et la prospérité”²¹.

¹⁹ Caroline Stone, *Ibn Khaldun and the Rise and Fall of Empire*, September/October 2006 print edition of *Saudi Aramco World*. <http://www.saudiaramcoworld.com/issue/200605/ibn.khaldun.and.the.rise.and.fall.of.empires.htm>; Septimiu Chelcea, *Un secol de cercetări psihologice*, Iași, Editura Polirom, p. 28.

²⁰ Apud. Shalom Salomon Wald, *op. cit.*, în *loc. cit.*

²¹ Machiavel: *Histoires Florentines*, V, I, în *Oeuvres*, Gallimard, collection «La Pléiade», p. 1169, apud, Denis Collin, *Leçons sur l'histoire (II)*, http://denis-collin.viabloga.com/news/lecons-sur-l-histoire-ii#de_l_histoire_a_l_action.

Știm astăzi, din surse sigure, că problema ascensiunii unor state și formarea imperiilor, dar și a contextului în care acestea revin la condiția istorică inițială, au fost teme de interes și în epoca lui Dimitrie Cantemir. Înfrângerea imperiului otoman sub zidurile Vienei a impresionat lumea occidentală. Unii dintre contemporanii evenimentelor, printre care s-a numărat și Dimitrie Cantemir, s-au întrebat dacă nu asistăm la decăderea puterii sultanilor de la Constantinople²². În Franța, Petit de la Croix, într-o lucrare apărută la Paris, în 1695, considera că Imperiul Otoman intră, după anul 1672, într-o fază de declin²³, deși, până la înfrângerea de la Viena, otomanii aveau să mai obțină unele victorii asupra armatelor europene. În bătălia de la Camenița, de exemplu, oștile otomane le-au înfrânt pe cele poloneze. În anul în care apărea traducerea în limba engleză a operei cantemirene (1734), Charles-Louis de Secondat Montesquieu a publicat lucrarea *Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence* suivi de *Réflexions sur la monarchie universelle en Europe*²⁴. La doar câțiva ani mai târziu, în Anglia (1738), Henry St. John, referindu-se la ciclicitatea evoluției marilor imperii scria: „carry in them the seeds of their destruction: and, though they grow and improve for a time, they will soon tend visibly to their dissolution. Every hour they live is an hour the less that they have to live”²⁵.

În dorința de a întări prestigiul principelui Dimitrie Cantemir, unii oameni de mare prestigiu în cultura română au crezut că ideile lui Cantemir au stat la baza unor lucrări de mare interes în lumea europeană. Sociologul român Henri Stahl consideră că ar fi prea mult să îl considerăm pe Cantemir precursor al sociologiei românești, dar găsește potrivită ideea

²² Aurel Decei, *Dimitrie Cantemir-istoric al Imperiului Otoman*, în „Săptămâna”, nr. 149-150 din 12 și 19 octombrie 1973.

²³ Le petit de la Croix, *L'etat general de l'empire Ottoman*, citat de Aurel Decei, *op. cit.*, în *loc. cit.*

²⁴ Apud, Montesquieu, *liberal republicanism, and the small-republic thesis*, <http://ssrn.com/abstract=739447>.

²⁵ Apud, Niall Ferguson, *Complexity and Collapse. Empires on the Edge of Chaos*, în *Foreign Affairs*, martie, aprilie 2010, <http://www.foreignaffairs.com/articles/65987/niall-ferguson/complexity-and-collapse>.

că este primul autor român al unei teorii a istoriei²⁶. Cât privește întâietatea asupra ideii de creștere și descreștere a imperiilor, acesta constată că principele își tipărește lucrarea în 1715-1716, deci cu câțiva ani înainte chiar și de lucrarea celebră a lui Giambattista Vico, care în 1725 scrisese a sa *Scienza Nova*. În această lucrare apare teoria unui „corso e ricorso”, acel du-te vino al unei nesfârșite repetări a aceluiași ciclu, care după o vârstă „divină” lasă loc uneia „eroică”, urmată de una „umană”, după care ciclul reîncepe, aceleași „vârste” repetându-se, deși în forme noi. Cartea lui Cantemir apare tot cu câțiva ani înainte de tipărirea lucrării lui Montesquieu: *Considérations sur les causes de la grandeur et de la décadence des romains* (1734)²⁷. Prin urmare, atât Montesquieu, cât și Giambattista Vico, au putut lua cunoștință de lucrarea lui Cantemir de la fiul acestuia, Antioh, care a adus opera tatălui său în Occident, în calitate de ambasador al Rusiei la Paris. De altfel, așa a putut fi cartea tradusă și tipărită, atât în limba engleză, cât și în franceză. Polihistorul Nicolae Iorga considera că ideea creșterii și a declinului marilor puteri este „o concepție originală”²⁸ lansată în lumea științifică de Dimitrie Cantemir. În ediția a doua a *Istoriei literaturii române*, apărută în 1928, acesta afirma că „trebuie să înțelegem un lucru: „Istoria imperiului otoman nu este o simplă descriere de fapte, ci o dramă, o adevărată tragedie antică. În Apus niciodată istoria nu fusese tratată astfel, ca o dramă, înfățișându-se ridicarea unui popor, punctul său culminant și scoborârea lui. Ceea ce mai târziu a făcut Gibbon asupra imperiului roman și ceea ce înainte de Gibbon făcuse Montesquieu în *Considerațiuni asupra măririi și decăderii romane* a încercat-o înainte de dânsul Dimitrie Cantemir: este cea dintâi istorie filozofică a unei împărății”²⁹.

Reputați cantemiologi din perioada interbelică, dar și ai zilelor noastre, au pus sub semnul întrebării faptul că ideea ciclicității imperiilor a fost lansată de Dimitrie Cantemir. În perioada dintre cele două războaie mondiale Marcel

²⁶ Henri Stahl, *Gânditori și curente de istorie socială românească*, <http://ebooks.unibuc.ro/Sociologie/henri/3.htm>.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Cristina Bîrsan, *op. cit.*, p. 19.

²⁹ Apud, Henri Stahl, *op. cit.*, în *loc. cit.*

Romanescu, în studiul *Cantemir, Montesquieu și Marsigli*, a ajuns la concluzia că ideea evoluției ciclice a Imperiului Otoman a fost pentru prima dată afirmată în gândirea europeană în lucrarea *Stato militare dell' imperio ottomano: incrementa et decrementa*, elaborată în 1722 de contele Marsigli³⁰. Istoricul P. P. Panaitescu pe bună dreptate arată că, în fapt, în lucrarea lui Dimitrie Cantemir nu există o explicație de ordin teoretic care să dezvolte ideea creșterii și descreșterii imperiului otoman ca mare putere pe scena internațională și că, de fapt, principele a făcut referire la scăderea sa teritorială³¹. Cristina Bîrsan realizează o excelentă critică a *Istoriei creșterii și descreșterii Imperiului Otoman* și a modului cum aceasta s-a reflectat în istoriografia românească și internațională. Concluzia sa este că „aspectul cel mai serios discutat din *Istoria Imperiului Otoman* a fost cel istoric, dar autoarea sesizează și un aspect mai puțin analizat de specialiștii operei lui Dimitrie Cantemir (...) Însă Cantemir nu a fost numai un istoric, ci și un om de cultură, iar dacă privim istoria Imperiului otoman printr-o prismă științifică a ceea ce ar trebui să fie o carte de istorie, o lipsim de partea cea mai interesantă. Evident, această analiză de natură istorică a fost esențială și nu a fost ușor de dus la bun sfârșit, însă ea este doat temelia studiului istoriei Imperiului Otoman. Ceea ce s-a construit pe această temelie *nu s-a realizat decât în mică măsură (sublinierea noastră)*”³². Ea trebuie văzută și din perspectiva teoriei și a istoriei relațiilor internaționale. Dimitrie Cantemir vorbește, chiar dacă nu o face explicit, de creșterea și descreșterea puterii otomane în raport de evoluțiile politico-militare și economice ale puterilor rivale din Europa, și nu numai.

Spre deosebire de istoricii și oamenii de cultură care și-au pus problema ascensiunii și a descreșterii imperiilor, Cantemir a făcut-o și din postura de șef al unui stat care avea relații speciale – de vasalitate, suzeranitate – cu puterea de la Constantinopole. Soarta politică a Moldovei pe scena internațională depindea de cea a Imperiului Otoman.

³⁰ Apud, Cristina Bîrsan, *op. cit.*, pp. 23-24.

³¹ *Ibidem*, p. 19.

³² *Ibidem*, p. 33.

Diagnosticul dat evoluției Imperiului Otoman nu a fost pentru Dimitrie Cantemir doar o apreciere asupra istoriei recente, ci și o analiză a raporturilor de putere în politica internațională a epocii sale. Concluzia la care domnitorul moldovean a ajuns privind înscrierea Imperiului pe panta declinului, în ecuația de putere a lumii, se poate înscrie în ceea ce astăzi noi am numi analiză geopolitică. Această percepție a sa asupra raporturilor dintre puterile creștine în ascensiune – Rusia și Austria – și Imperiul Otoman a produs consecințe politice. Încheierea unui tratat de alianță politică între Moldova și Rusia a fost un act firesc, rezultat dintr-un calcul politic și nu o „trădare”, prin trecerea sa de partea dușmanilor sultanului de la Constantinople. Nu trebuie uitat că trecuse mai mult de o jumătate de secol de la Pacea Westfalică, și în Europa principiile diplomației moderne și ale suveranității statelor căpătau tot mai mare influență și prestigiu. Din această perspectivă, Cantemir poate fi văzut ca un caz unic în istoria relațiilor internaționale. Un șef de stat își întemeiază acțiunea diplomatică pe baza unei concepții de filosofie politică.

Problema paternității asupra ideii de ciclicitate în evoluția marilor puteri este una secundară ca importanță științifică. Aprecierile privind decăderea Imperiului Otoman nu aveau pentru Cantemir doar valoare istorică și științifică. Constituiau o problemă vitală pentru evoluția statului moldovean și, totodată, pentru el – așa cum aveau să o demonstreze evenimentele urmate după lupta de la Stănilești –, o problemă de viață și de moarte³³. Cu alte cuvinte, analiza lucrării lui Cantemir, printr-o abordare din perspectivă geopolitică, deschide noi orizonturi de înțelegere a operei sale. Credem că greșesc cei care mai stăruie în ideea că principele Cantemir este valoros în cultura națională și europeană doar prin scrierile sale istorice, literare, de geografie. Principele moldovean este un deschizător de drumuri în ceea ce privește analiza relațiilor internaționale și a raporturilor de putere de pe continentul european pentru o epocă de tranziție către sistemul internațional modern. Esențial este să vedem dacă explicațiile sale referitoare la evoluția puterii otomane pot fi cadru de

³³ Henri Stahl, *op. cit.*, în *loc. cit.*

interpretare și explicare a lumii internațională din epoca sa și să identificăm liniile de continuitate pentru perioada lungă a istoriei în formula braudeliană.

Credința că istoria se repetă, ca urmare a existenței unor legități și a unor factori care acționează în mod obiectiv în evoluția popoarelor, a continuat să preocupe savanții și istoricii epocilor care au urmat. Importanța acestor opere este dată de valoarea acordată unui anume tip de factori care este considerat a fi important pentru ascensiunea/decăderea unei mari puteri. Famosul istoric britanic Edward Gibbon a analizat într-o lucrare de referință atât factorii care au condus la apariția imperiului roman, dar și pe cei care au determinat declinul puterii imperiale de la Roma. Referindu-se la cauzele care au declanșat intrarea imperiului roman pe panta descendentă el aprecia că „The decline of Rome was the natural and inevitable effect of immoderate greatness. Prosperity ripened the principle of decay; the causes of destruction multiplied with the extent of conquest; and as soon as time or accident had removed the artificial supports, the stupendous fabric yielded to the pressure of its own weight”³⁴. Aceeași perspectivă de analiză o întâlnim explicit sau implicit în lucrări apărute în secolul XX și începutul celui următor, consacrate ascensiunii și declinului unor mari imperii cum au fost cel roman³⁵, macedonean³⁶, mongol³⁷, otoman³⁸ dar și a celor coloniale³⁹. Dintre aceștia

³⁴ Apud, James Quinn, *op. cit.*, în *loc. cit.*

³⁵ James Quinn, *Decline and Fall of the american Empire*, <http://www.financialsensearchive.com/editorials/quinn/2009/0802.html> E. Gibbon, *Istoria declinului și a prăbușirii imperiului roman*, vol. I-III, București, 1976; Eugen Cizek, *Istoria Romei*, București, Editura Paideia, 2002.

³⁶ Flavius Arrianus, *Expediția lui Alexandru cel Mare în Asia*, București, Editura Științifică, 1966.

³⁷ Virgil Ciocîltan, *Mongolii și Marea Neagră în secolele XIII-XIV*, București, Editura Enciclopedică, 1998.

³⁸ Robert Mantran, *Istoria imperiului otoman*, București, Editura Bic-All; A. Decei, *Istoria Imperiului otoman*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.

³⁹ Robert O. Collins, eds. *Problems in the History of Colonial Africa, 1860-1960*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1970; Peter Duignan, L. H. Gann, *Colonialism in Africa 1870-1960*. vol. I-V, London: Cambridge University Press, 1974; Benjamin Stora et Daniel Hémerly (dir.) *Histoires coloniales. Héritages et transmissions*, Paris, Bibliothèque publique d'information,

ne vom opri asupra unuia dintre cei mai prestigioși istorici ai veacului XX, britanicul Arnold Toynbee (1889-1975). El este autorul unei monumentale lucrări de istorie universală, în 12 volume, văzută ca o succesiune de civilizații⁴⁰. În viziunea sa, acestea evoluează „printr-o anumită dinamică și parcurgerea unei anumite curbe în timp”⁴¹. Arnold Toynbee apreciază că în istoria universală au existat 28 de civilizații pe care le analizează prin prisma unor legi de evoluție și a unor factori care le-au determinat existența în timp. Astfel, în opera sa descoperim o excelentă analiză a genezei civilizațiilor, care este văzută ca un proces ce are loc într-o interacțiune specifică între condițiile de mediu și oameni, între natură și rasă⁴². Însă, procesul evolutiv nu este fără sfârșit, astfel că, la un moment dat, societățile intră într-o perioadă de declin, numită de către Toynbee faza de „destrămarea a civilizațiilor”⁴³. Astfel, teoria evoluției ciclice își găsește o ilustrare de mare forță și ne arată, totodată, de ce această teorie a sedus în timp mințile oamenilor.

Nu puțini sunt aceia care cred că lumea internațională post-război rece este asemănătoare antichității clasice. Statele Unite ale Americii joacă în civilizația occidentală un rol similar cu cel al Romei antice în lumea greco-romană⁴⁴. Începuturile hegemoniei americane sunt plasate de unii analiști la sfârșitul secolului al XIX-lea, atinge apogeul în a doua jumătate a secolului XX și începe faza declinului la începutul secolului XXI⁴⁵.

2007; Patrick Weil et Stéphane Dufoix (dir.) *Lesclavage, la colonisation, et après... France, États-Unis, Grande-Bretagne*, Paris, Presses universitaires de France, 2005.

⁴⁰ Arnold Toynbee, *Studiu asupra istoriei. Sinteza de D.C. Somervell*, vol. I-II, trad. rom. D. A. Lăzărescu, București, Editura Humanitas, 1997.

⁴¹ Apud, N. Djuvara, *Civilizații și tipare istorice: un studiu comparat al civilizațiilor*, trad. rom. S. Broché, București, Editura Humanitas, 1999, p. 15.

⁴² Arnold Toynbee, *op. cit.*, pp. 102-107.

⁴³ *Ibidem*, pp. 416-428.

⁴⁴ Thomas Lepeltie, *Les États-Unis ou le nouvel Empire romain*, <http://blogs.histoireglobale.com/?p=507> John Perkins, *Istoria secretă a imperiului american. Adevărul despre corupția globală*, București, Editura Elit, 2009; Parag Khanna, *Lumea a doua. Imperii și influență în noua ordine globală*, Iași, Editura Polirom, 2008; John Perkins, *Istoria secretă a imperiului american...* București, Editura Elit, 2009.

⁴⁵ A se vedea Immanuel Wallerstein, *Declinul puterii americane*, Editura Incitatus, 2003, passim.

Valoarea analizei istorice și politice a scrierilor consacrate evoluției centrelor de putere din istoria universală este tot mai apreciată. Peter Turchin pare a fi îndreptățit să afirme că „Understanding the rise and fall of empires (large territorial states) is one of the most important research directions in world history”⁴⁶. Se poate, însă, observa din analiza evoluției marilor puteri, de la imperiile antichității și ale evului mediu până la ultimul imperiu de tip clasic, cel sovietic, că *nici una nu și-a prevestit* căderea.

Din această perspectivă, lumea academică este împărțită. Unii istorici și analiști sunt sceptici în ceea ce privește extragerea de concluzii viabile pentru analiza lumii internaționale contemporane. În această categorie de analiști îl găsim pe Alberto R. Coll, profesor la U. S. Naval War College. Într-un articol consacrat lucrării lui Edward Gibbon *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* acesta considera că „The question of what causes a state or civilization to decline is highly problematical. Since all human institutions are vulnerable to decay and disintegration over the long term, it is always possible for a historian with the benefit of hind sight to point to a particular event or trend as a cause of decline”⁴⁷. Profesorul Hans Vollaard de la Facultatea de Științe Sociale a Universității Leiden din Olanda consideră că nu se pot cunoaște cu precizie evoluțiile din politica internațională, nici chiar atunci când unele mari puteri sunt într-o evidentă criză economică și politică. Într-o comunicare prezentată la Universitatea din Riga, acesta făcea următoarea remarcă: „Before 1988 the possibility of its disintegration had been sometimes discussed in academic circles, but the fall of the Soviet empire took most analysts and politicians by surprise”⁴⁸. Se întreba dacă evoluțiile contradictorii din lumea contemporană nu ar putea afecta și

⁴⁶ Peter Turchin, *A Theory for Formation of Large Empires*, http://www.eeb.uconn.edu/people/turchin/PDF/Steppe_JGH_proofs.pdf, accesat 20 iulie 2016.

⁴⁷ Alberto R. Coll, *Edward Gibbon's History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, http://www.mmisi.org/pr/16_01/coll.pdf.

⁴⁸ Hans Vollaard, *A theory of European disintegration*, conferință susținută la Fourth Pan-European Conference on EU Politics, 25-27 septembrie 2008, University of Latvia, Riga, vollaard@fsw.leidenuniv.nl accesat 20 iulie 2016.

construcția europeană, care este astăzi una de mare succes și atractivitate: „Could the European Union face a similar fate? The former president of the European Commission Jacques Delors estimated the chance of European disintegration to be 50% after its 2004 enlargement, while the former president of the European Convention Valéry Giscard d’Estaing anticipates the end of the union in the event of Turkish accession”⁴⁹.

Nu puțini sunt, însă, oamenii de știință care, dimpotrivă, consideră că este imperios necesar să se studieze aceste lucrări și chiar să înceapă un studiu serios în ceea ce privește validitatea modelelor teoretice utilizate. Dr. Lloyd S. Etheredge – Director, Government Learning Project Fellow, World Academy of Art & Science – adresa la începutul lunii martie 2010 un mesaj cunoscutului profesor și expert american în probleme de securitate și analiză de risc în societatea contemporană, dr. Baruch Fischhoff, și îi propunea o cercetare complexă: *Testing theories of Paul Kennedy, Joseph Nye, and Niall Ferguson*⁵⁰. Analiștii Christopher Chase-Dunn, Richard Niemeyer, Alexis Alvarez, Hiroko Inoue, Hala Sheikh-Mohamed și Eran Chazan de la Institute for Research on World-Systems University of California-Riverside consideră, dimpotrivă, că „All systems of interacting polities oscillate between relatively greater and lesser centralization as relatively large polities rise and fall. This is true of systems of chiefdoms, states, empires and the modern system of the rise and fall of hegemonic core states”⁵¹. Profesorul și analistul Mark Gilbert apreciază că previziunile lui Paul Kennedy, făcute în deceniul nouă al secolului trecut, privind evoluția marilor puteri din politica internațională actuală „sunt substanțial corecte”⁵². Referindu-se la modalitățile prin care

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ A se vedea <http://www.policyscience.net/fischhoff114.ignatius.pdf>, accesat 11 septembrie 2016.

⁵¹ Christopher Chase-Dunn și colab., *Cycles of Rise and Fall, Upsweeps and Collapses: Changes in the Scale of Settlements and Polities Since the Bronze Age*, <http://irows.ucr.edu/papers/irows34/irows34.htm>.

⁵² Mark Gilbert, *Rereading Paul Kennedy’s Rise and Decline of the Great Powers*, în „The Bologna Center Journal of International Affairs”, primăvara 2010, vol. 13, pp. 113-117.

putem afla răspuns la mulțimea de întrebări care apar legate de ascensiunea și declinul marilor puteri, profesorul George Modelski afirmă: „We can now be answered parsimoniously within the framework of the theory of long cycles of global politics”⁵³. Fareed Zakaria, cunoscut ziarist și analist american, controversat, dar incitant, analizând lumea post-americană, constată declinul imperiului american și „ascensiunea restului” (Europa, China, India, Brazilia)⁵⁴. Zakaria afirmă că au existat trei „mișcări tectonice” în istoria relațiilor internaționale: creșterea influenței Occidentului în secolul al XV-lea, consolidarea puterii Americii, transformarea acesteia în cea mai puternică națiune și „mișcarea tectonică” actuală, definită prin „răsăritul restului”, lumea post-americană. Conform lui F. Zakaria, lumea post-americană nu este o lume antiamericană⁵⁵, ci pur și simplu o lume care se bazează pe o nouă ordine și în care puterea este redistribuită altor actori, asta deoarece „nici o putere statală (fie ea cea americană) nu are cum să se ridice decisiv deasupra forțelor inexorabile ale globalizării – economice, tehnologice, culturale și, în cele din urmă, politice”⁵⁶.

În România, preocupările pentru aceste teme de cercetare sunt în mare parte periferice. La începutul secolului al XX-lea, istoricul și reputatul filosof al istoriei A. D. Xenopol s-a aplecat asupra rolului pe care îl poate juca istoria în descifrarea evoluțiilor prezente și viitoare ale unui popor. În lucrarea *Principiile fundamentale ale istoriei* acesta era de părere că: „Dacă istoria nu poate clarifica viitorul decât printr-o lumină vagă, ea va servi întotdeauna la înțelegerea prezentului. (...) Mijlocul cel mai sigur de a ne orienta în astfel de cazuri va fi de a urmări, în trecut, direcția pe care a urmat-o în lăntuirea de fapte, dintre care cel din zilele noastre este veriga cea mai apropiată”⁵⁷. Peste decenii, istoricul Ioan Aurel Pop constată, la

⁵³ George Modelski, *The Evolution on Global politics*, în *Journal of World-Systems Research*, 1995, vol. 1, nr. 7, <http://jwsr.ucr.edu/> accesat 11 septembrie 2016.

⁵⁴ Fareed Zakaria, *Lumea post-americană*, traducere de Crisia Miroiu, Iași, Editura Polirom, pp. 25-27.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 31.

⁵⁷ A. D. Xenopol, *Principiile fundamentale ale istoriei*, București, Editura Albatros, 2003, p. 355.

fel ca A. D. Xenopol, că „istoria nu se repetă niciodată întocmai, dar unele dintre faptele sale, mai ales cele reprobabile, petrecute în epoci diferite, seamănă foarte mult”⁵⁸. De pe această poziție analizează problema schimbării hegemonice în spațiul central European între secolele X-XX, evidențiind factorii obiectivi și subiectivi care au determinat schimbările de hegemonie în acest spațiu. Referindu-se la nevoia unor cercetări de amploare, care să ofere elitei politice din țara noastră suportul științific și de expertiză în luarea deciziilor, profesorul Andrei Marga constata, cu regret, că discursul academic sau mediatic, pe teme ale schimbărilor majore care se produc în *raportul de putere* și ale deplasării *centrelor de putere* dintr-o parte în alta a lumii, este populat cu „impresii, percepții ocazionale, trăiri la întâmplare”⁵⁹, ceea ce nu poate să conducă decât la o „vorbărie stearpă în jurul nostru”⁶⁰. Oamenii politici ai zilelor noastre ar trebui să se comporte asemeni principeului Dimitrie Cantemir și să înțeleagă ce fel de mutații se petrec în economia mondială și dezvoltarea socială, ce schimbări de esență au loc în ecuația puterilor mondiale. SUA vor continua să fie superputerea lumii, dar „pe scena producătorilor lumii China devine în locul Germaniei primul exportator, iar Rusia revine printre puterile de care nu se poate face abstracție într-o politică serios gândită”⁶¹. Academicianul Mircea Malița atrage atenția asupra rolului pe care îl poate juca în evoluția societății internaționale cultura și civilizația, mai ales pentru statele mici și mijlocii. El apreciază că lumea, din punct de vedere al cunoșterii, nu evoluează sincron și că întotdeauna au existat centre de excelență care s-au schimbat de la o epocă la alta și de la un spațiu geografic la altul⁶². Referindu-se la schimbările actuale din viața internațională și la factorii care vor potența puterea noilor hegemoni ai secolului XXI, Mircea Malița constata că „trăim într-o lume cu 7 miliarde de locuitori și

⁵⁸ Ioan Aurel Pop, *Europa centrală - între hegemonii și rivalități*, <http://www.history-cluj.ro/Istorie/anuare/2001/I.A.Pop.htm>, accesat 11 septembrie 2016.

⁵⁹ Andrei Marga, *Criza și după criză*, Cluj-Napoca, Editura EIKON, 2009, pp. 24-25.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² Mircea Malița, *Zece mii de culturi, o singură civilizație*, București, Editura Nemira, 2001, p. 38.

în 2050 vom depăși 9, îndreptându-ne spre 10. Se pare că nu hrana va fi o problemă, întrucât producția ei crește mai repede ca populația. Noutatea va consta în zonele, ariile și distribuția puterii și bogăției. Un grup clasic de afluență, Occidentul (SUA, Canada și Europa) va reprezenta doar 12% din populația lumii și cel mult 30% din produsul global. Până în 2050, Occidentul își dublează producția, dar restul lumii îl înmulțește cu 5. În vârf vor sta tot statele dezvoltate, dar nu vor forma un grup atlantic, ci unul al Pacificului cu America de Nord și cu Asia estică împreună. Emergentele le vor urma de aproape. Rămâne în urmă grupul țărilor sărace și populate, cu mențiunea că vor fi urbane și tinere. Ce soluții se vor propune în forul reconcilierii globale pentru această zonă a cărei mizerie poate surpa întreaga lume? Iarăși, educația în primul rând, culturile și mentalitățile vor fi luate în calcul”⁶³. Paul Dobrescu utilizează, chiar dacă nu o afirmă explicit, teoria evoluției ciclice a centrelor de putere în viața internațională⁶⁴. Se asociază opiniilor exprimate de Fareed Zakaria care crede că asistăm la „ridicarea impetuoasă a mai multor țări”⁶⁵. Acesta nu este un fenomen oarecare, ci „unul din cele trei mari momente de prefacere tectonică a puterii și de redistribuire a sa la nivel internațional”⁶⁶. Aceste momente alcătuiesc un ciclu bazat pe o triadă. Primul s-a declanșat la începutul secolului al XVII-lea și a avut ca rezultat ridicarea Occidentului și consacrarea sa ca lider al lumii moderne. A doua mare prefacere a fost prilejuită de ascensiunea SUA, începută în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, dar împlinită în secolul trecut, când această țară a ocupat poziția de lider incontestabil, pentru că în ultimile decenii ale aceluiași veac dominația să nu mai aibă rival, fenomen fără precedent în istoria modernă. A treia mare prefacere în distribuția puterii este reprezentată de „the rise of the Rest”⁶⁷.

⁶³ Academician Mircea Malița, *Criza și culturile nesustenabile*, în *Cadran Politic*, iulie 2010, <http://www.cadranpolitic.ro/?p=159>.

⁶⁴ Paul Dobrescu, *Viclenia globalizării. Asaltul asupra puterii americane*, Iași, Editura Institutul European, 2010, passim.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 19.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Ibidem*.

Indiferent dacă acceptăm sau respingem teoria evoluției ciclice a centrelor de putere, istoria modernă și contemporană universală ne arată că au ajuns mari puteri acele state care au avut „știința” de a se raporta la conceptul **puterii** și de **a acționa** în realitatea politică internațională în conformitate cu statutul pe care această putere îl conferă. Acest aspect este evidențiat și de Paul Kennedy atunci când se referă la Franța Regelui Soare, la Marea Britanie, în secolele din secolele XVIII și XIX, dar și la SUA secolului XX⁶⁸. Astăzi e cazul Chinei, a cărei conducere se simte foarte confortabil în jocul clasic european al echilibrului de putere. Eficiența deciziilor pe care o elită politică le ia, pentru realizarea interesului național, într-o lume în profundă schimbare, depinde și de cât de repede și de corect percepe evoluțiile în raportul de putere. Din această perspectivă, politica internațională a statelor trebuie să se bazeze pe o cunoaștere profundă a realităților din ecuația de putere. Noi percepem astăzi lucrarea lui Dimitrie Cantemir *Creșterea și descreșterea Imperiului Otoman*, în principal, ca pe o lucrare de istorie, dar la vremea sa aceasta avea pentru orice șef de stat și valoare de expertiză. Aprecierile principelui Cantemir aveau la bază cunoașterea factorilor care au condus la ascensiunea puterii otomane, dar și la declinul imperiului, care avea să se încheie după primul război mondial, prin nașterea națiunii turce.

1. 2. Puterea și rolul ei în apariția și prăbușirea centrelor de putere în istoria universală

Puterea statelor și modul cum aceasta a fost utilizată în diferite timpuri istorice de către diverși actori statali sau nonstatali în sistemul relațiilor internaționale este în opinia unor istorici și analiști un element cheie în înțelegerea creșterii și descreșterii marilor puteri în istoria universală. Izvoarele, natura și modul cum această putere este administrată este diferit percepută și prezentată în analiza istorică.

Dimitrie Cantemir, în opera sa *Incrementa atque Decrementa Aulae Othomanicae*, consideră că ascensiunea puterii otomane s-a datorat capacității sultanilor de a organiza

⁶⁸ Paul Kennedy, *op. cit.*, passim.

puterea militară a statului, de a organiza administrativ și a conduce eficient teritoriile cucerite prin îmbinarea forței cu recompensa. Unii dintre sultani, afirmă principele moldovean, și-au convins supușii prin „mari daruri și mari făgăduieli”⁶⁹. Paul Kennedy, la rândul său, a observat că atât creșterea, cât și declinul marilor puteri sunt legate de capacitatea militară și economică a statelor. Prin urmare, autorul ne avertizează, încă din primele pagini, că „Inevitably, it concern itself a great deal with wars, especially those major, drawn-out conflicts fought by coalitions of Great Powers which had such an impact upon the international order; but it is not strictly a book about military history. It also concern itself with tracing the changes which have occurred in the global economic balances since 1500; and yet it is not, at least directly, a work of economic history”⁷⁰. Schimbările în ecuația de putere – ascensiunea unor state și declinul altora – este „the consequence of lengthy fighting by its armed forces; but it has also been the consequence of the more or less efficient utilization of the state’s productive economic resources in wartime”⁷¹. Așadar, pentru a avea succes și a străluci pe firmamentul relațiilor internaționale, statele care aspiră la statutul de mare putere, potrivit lui Paul Kennedy, trebuie să se îngrijească de gestionarea corespunzătoare a puterii de tip *hard*.

Un strălucit istoric și teoretician al relațiilor internaționale, Joseph S. Nye Jr., afirma că a nu încorpora și „puterea blândă” în strategia națională este o gravă eroare⁷². Pentru ca un stat să aspire la condiția de mare putere – aprecia Paul Kennedy – trebuie să aibă o economie puternică, în stare să suporte întreținerea unei armate competitive. Organizarea riguroasă și doatarea corespunzătoare dau forță oricărei armate. Însă, această forță era potențată, în opinia lui Cantemir, de o

⁶⁹ Demetrius Cantemir Princeps Moldaviae, *Historia Incrementorum atque Decrementorum Aulae Othomanicae*, versiune românească în ediție princeps, Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, f. a., p. 50.

⁷⁰ Paul Kennedy, *op. cit.*, p. XV.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² Joseph S. Nye Jr., *Puterea blândă*, Iași, Editura Institutul European, 2009, p. 10.

disciplină de fier, indusă de credința militarilor în principiile *Coranului*, dar și de o soldă atractivă⁷³.

Și în viziunea lui Kennedy și în cea a lui Cantemir gestionarea defectuoasă a puterii de care dispun actorii de tip hegemon pe scena politică internațională, acompaniată de intrarea elitei politice conducătoare în epoca pierderii contactului cu realitatea, conduc la declinul și prăbușirea unei mari puteri. Diversitatea acestor concepte nu exclude, însă, problematica rolului efectiv al statului modern în relațiile internaționale și în configurarea mediului internațional de securitate. Este vorba despre așa-numita *putere internațională* a statului, ce nu trebuie confundată nici cu noțiunea de putere a statului, nici cu cea de capacitate a statului. Conform lui John M. Hobson, puterea internațională a unui stat reprezintă capacitatea acestuia de a implementa politica externă și de a configura sfera internațională independent de cerințele structurilor internaționale sau de interesele actorilor non-statali internaționali⁷⁴. În mod similar, puterea internă reprezintă capacitatea statului de a determina politicile și de a configura sfera internă, independent de constrângerile structurale interne sau de interesele actorilor non-statali. Referindu-se la acest aspect al puterii unui stat, principele Cantemir nota în a sa *Istorie* că „Suleiman a statornicit minunate legi de pe urma cărora Imperiul Othoman continuă să înflorească”⁷⁵. Toate aceste noțiuni cu care au operat explicit sau implicit cei doi istorici pot fi plasate de-a lungul unui *continuum*, de la puterea internațională scăzută la cea moderată și până la statutul de mare putere a statelor, în corelație cu puterea internă.

Pentru că nici Dimitrie Cantemir și nici Paul Kennedy nu oferă explicații științifice privind puterea, credem că o

⁷³ Apud, Dr. Marcela Ciortea, *Préoccupations d'études orientales dans l'oeuvre de Démètre Cantemir*, în *Annales du patrimoine*, Mostaganem (Algérie), nr. 05/2006, <http://Annales.univ-mosta.dz> accesat 20 iulie 2016.

⁷⁴ Hobson, John M., *The State and International Relations*, Cambridge University Press, 2000, p. 7, apud, dr. Alexandra Sarcinschi, *Rolul actorilor statali în configurarea mediului internațional de securitate*, on line, http://cssas.unap.ro/ro/pdf_studii/rolul_actorilor_statali_in_configurarea_mediului_international_de_securitate.pdf accesat 20 iulie 2016.

⁷⁵ Demetrius Cantemir *Princeps Moldaviae*, *op. cit.*, p. 144.

scurtă trecere în revistă a evoluțiilor în teoria și practica puterii internaționale ar putea să ne ajute la o mai bună cunoaștere a percepțiilor pe care cei doi autori le aveau asupra acestui element esențial al relațiilor internaționale. Puterea este pentru multe dintre Școlile de gândire din teoria relațiilor internaționale un *concept central/cheie* pentru înțelegerea comportamentului actorilor pe scena politică. Este, însă, și o *realitate* care a preocupat dintotdeauna oamenii politici, deoarece a fost și va fi, fără îndoială, vectorul principal în promovarea intereselor unei comunități în raport cu alți actori statali sau non-statali. Istoria relațiilor internaționale arată că utilizarea puterii în raporturile dintre state sau coaliții a condus la războaie și conflicte de mai mare sau mai mică intensitate, dar și la rezolvarea unor probleme majore ale lumii pe calea negocierilor și a respectării normelor și principiilor de drept.

Din antichitate, trecând prin Evul Mediu, până la prima revoluție industrială, elementul central al puterii a fost forța armată și arsenalul ei de distrugere, acestea fiind cheia victoriei în război și impunerea unei mari puteri pe scena internațională. Faptul că Dimitrie Cantemir aduce în discuție utilizarea de mijloace *soft* – convingerea prin daruri și făgăduieli a șefilor de stat pe care sultanul îi supunea – arată un element de mare modernitate și intuiție științifică. Astăzi lucrurile par să nu se mai desfășoare pe această schemă devenită, deja, clasică. Observând aceste schimbări, analistul francez François-Bernard Huyghe considera că nu războiul clasic, ci „Les technologies de communication redéfinissent frontières, institutions, normes, et critères de puissance”⁷⁶.

Apariția mijloacelor de distrugere în masă, dar și dezvoltarea fără precedent a mijloacelor de comunicare, au făcut că războiul să nu mai fie, ca în epocile istorice anterioare, un instrument al politicii și, în acest mod, o întreagă filosofie a războiului generată de viziunea lui Carl von Clausewitz avea să intre în istorie. Teoriile și conceptele care au definit puterea în relațiile internaționale sunt foarte diversificate și uneori reciproc contestate, în funcție de Școala sau perspectiva filosofică

⁷⁶ François Bernard Huyghe, *L'ennemi à l'ère numérique: chaos, information, domination*, http://www.ege.fr/download/11.ennemi_ere_numerique.pdf accesat la 20 iulie 2016.

ce erau acceptate ca suficiente pentru explicarea și înțelegerea acestui tip de realitate. În cercetarea academică s-au conturat școli și curente de gândire care au promovat viziuni diferite, uneori total opuse. Realistii susțin ideea potrivit căreia un stat/actor non-statal în promovarea intereselor în raporturile sale cu alți actori trebuie să utilizeze *hardpower*, ceea ce înseamnă că aplicarea violenței mecanice asupra adversarului este legitimă⁷⁷. În promovarea interesului național, susțin aceștia, statul trebuie să facă eforturi pentru creșterea puterii militare și realizarea unei balanțe de putere favorabile pe scena internațională. Idealistii, pe de altă parte, sunt adepți ai teoriei *softpower*⁷⁸, care presupune utilizarea mijloacelor non-militare și respingerea forței brute. Charlotte Epstein afirmă că: „This reduction of power to its physical and manipulative dimensions overlooks the generative, facilitative, strategic aspects of power operating from the bottom up, in short, a productive power that constitutes the very meanings and social relations it regulates”⁷⁹.

⁷⁷ A se vedea printre alții, John Mearsheimer, *Tragedia politicii de forță - Realism ofensiv și lupta pentru putere*, Editura Antet, 2003; Ben Mor, *Hard Power and Strategic Communication in Grand Strategy*, Paper presented at the annual meeting of the International Studies Association 48th Annual Convention, Hilton Chicago, CHICAGO, IL, USA, 28 februarie 2007, http://www.allacademic.com/meta/p179796_index.html; Christian Wagner, *From Hard Power to Soft Power? Ideas, Interaction, Institutions, and Images in India's South Asia Policy*, German Institute for International and Security Affairs, Berlin, Working Paper, nr. 26, martie 2005; Vasile Pușcaș, *Relații Internaționale-Transnationale* (editia a II-a), Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2007.

⁷⁸ Joseph S. Nye Jr., *Soft Power: The Means to Success in World Politics* (New York: Public Affairs, 2004), p. x; Joseph S. Nye, Jr., *Soft Power*, *Foreign Policy*, No. 80 (Autumn 1990), pp. 153-171; Joseph S. Nye, Jr., *The Decline of America's Soft Power*, *Foreign Affairs* (mai, iunie 2004); Robert O. Keohane and Joseph S. Nye, Jr., *Power and Interdependence in the Information Age*, *Foreign Affairs* (septembrie, octombrie 1998); Joseph S. Nye, Jr., *US Power and Strategy After Iraq*, *Foreign Affairs* (iulie, august 2003); Joseph S. Nye, Jr., *Soft Power and American Foreign Policy*, *Political Science Quarterly*, vol. 119, nr. 2, iulie 2004, pp. 255-270.

⁷⁹ Charlotte Epstein, *The Power of Words in International Relations. Birth of an Anti-Whaling Discourse*, <http://mitpress.mit.edu/books/chapters/0262050927chap1.pdf> accesat la 20 iulie 2016.

Puterea *soft* a unei națiuni trebuie să se bazeze pe trei tipuri de resurse: o cultură capabilă să conducă la o bună înțelegere a lumii sociale și politice în care trăim; valori politice și ideologice larg împărtășite care să confere legitimitatea morală a unui grup/elite politice să administreze o societate eficient și în folosul majorității cetățenilor; o politică externă care să nu se bazeze exclusiv pe strategii militare clasice și utilizarea brută a forței. În timpul războiului rece, autoritățile din SUA au avut inteligența de a face din Hollywood o armă de *distraction massive*⁸⁰ care, nu numai că a fost mai eficientă decât acțiunea blindatelor și a armelor nucleare, dar a indus la milioane de oameni ideea că *american style life* este modelul potrivit pentru o societate modernă. Iată că utilizarea armei cuvântului – prin apel la analiza influenței religiei și a cuvântului rostit ca poruncă a profetului asupra mobilizării ostașului din armatele otomane – o găsim, în mod surprinzător, la Dimitrie Cantemir. Această idee transpare încă de la primele pagini ale *Istoriei Imperiului Otoman* și este reluată de mai multe ori. El afirmă că expansiunea imperiului se datorează fervorii religioase, dorinței de a urma prescripțiile Coranului, care susține islamul ca religie universală⁸¹. Paul Kennedy, analizând slăbiciunile Uniunii Sovietice din punct de vedere al potențialului militar, aduce în discuție impactul negativ al ideologiei marxiste asupra economiei. El observă, în mod corect, că – deși forțele armate sovietice, din punct de vedere al tehnologiei militare, erau comparabile cu ale SUA –, slăbiciunile puterii internaționale erau alimentate din neperformanța economică⁸². De data asta forța cuvântului din teoria marxistă a influențat în sens negativ modelul sovietic de dezvoltare economică.

Reputatul profesor și teoretician al relațiilor internaționale Joseph Nye Jr. crede că succesul unei diplomații în secolul XXI trebuie să se bazeze pe o îmbinare a celor două teorii ale puterii – *hard* și *soft*. Referindu-se la acest aspect acesta aprecia: „Now it is very rare that people use entirely soft power

⁸⁰ François Bernard Huyghe, *Contrer et prolonger la puissance: prestige, diplomatie publique, soft power*, http://www.huyghe.fr/actu_407.htm accesat 20 iulie 2016.

⁸¹ Apud, Cristina Bîrsan, *op. cit.*, p. 93.

⁸² Paul Kennedy, *op. cit.*, pp. 488-502.

or entirely hard power. I suppose Dalai Lama uses entirely soft power, but most of the actors end up using a combination of hard and soft power and the ability to combine hard and soft power – carrots and sticks and attractions – is what I call smart power. So an effective strategy of using power resources both hard and soft is smart power”⁸³. Administrația Bush Jr., deși nu a aplicat în rezolvarea crizelor din Orientul Mijlociu strategii clasice inspirate din realism, a susținut politici ce s-au încadrat în viziunea realiștilor. Rezultatele nu au fost cele așteptate nici în lupta contra organizațiilor teroriste, nici în războiul dus în Irak⁸⁴. Din această perspectivă, schimbarea făcută de noul secretar de stat al Administrației Barack Obama și apelul la *smart power* par să fie o soluție pentru rezolvarea complicatului ghem de probleme din Orientul Mijlociu și Asia de sud-est. Referindu-se la acest aspect și Hillary Rodham Clinton afirma, în februarie 2009, în Senatul american: „We must use what has been called smart power, the full range of tools at our disposal – diplomatic, economic, military, political, legal and cultural – picking the right tool or combination of tools for each situation. With smart power, diplomacy will be the vanguard of foreign policy”⁸⁵.

Modul în care Uniunea Europeană s-a impus în relațiile internaționale, căile, viziunea cu privire la rezolvarea unor probleme grave ale lumii contemporane prin utilizarea a ceea ce specialiștii numesc *normative power* arată că această cale

⁸³ „Joseph Nye on Smart Power in Iran-U.S. Relations”, interviu dat în iulie 2008 la Belfer Center, http://belfercenter.ksg.harvard.edu/publication/18420/joseph_nye_on_smart_power_in_iranus_relations.html.

⁸⁴ A se vedea, *Villepin stigmatise l'échec américain en Irak*, on line <http://www.liberation.fr/monde/010121639-villepin-stigmatise-l-echec-americain-en-irak>; L. Carl Brown, *The Dream Palace of the Empire: Is Iraq a „Noble Failure”?* în *Foreign Affairs*, <http://www.foreignaffairs.com/articles/61936/l-carl-brown/the-dream-palace-of-the-empire-is-iraq-a-noble-failure> ; Thomas L. Friedman, *The Real U.S. Failure in Iraq*, on line <http://friedman.blogs.nytimes.com/2005/11/18/the-real-us-failure-in-iraq/> accesat la 20 iulie 2016.

⁸⁵ Cheryl Pellerin, *Foreign Policy's „Smart Power” Gives Science Diplomacy a New Role Integrated military-civilian strength invests in partnerships, exchanges* <http://www.america.gov/st/scitechenglish/2009/February/200902131007051cnirellep0.1312372.html&distid=ucs> accesat 20 iulie 2016.

poate fi, la rândul ei, o altă soluție la construirea unei lumi stabile și pașnice. Grija statelor față de propria imagine pe scena politică internațională a condus la o mai mare preocupare pentru respectarea regulilor și principiilor de conduită în raporturile dintre ele. Acest lucru nu înseamnă că statele nu trebuie să nu se îngrijească de puterea lor militară, ci să nu excludă utilizarea altor mijloace, cum ar fi *word power* (*puterea cuvântului*)⁸⁶. Acest tip de putere nu se bazează pe acumularea de potențial de distrugere sau constrângere economică, ci pe respectarea dreptului internațional. Unii denumesc acest tip de putere *normative power*, cu accent pe respectarea normelor internaționale, iar alții – *civilian power*⁸⁷, plecând de la ideea că nu normele/sau regulile sunt importante, ci natura lor. Credem că au dreptate, deoarece și Germania lui Hitler a încercat să impună o nouă ordine mondială inspirată din ideologia nazistă, iar Stalin și Nicolae Ceaușescu și-au dorit și ei să lanseze, fiecare în felul său, o nouă ordine mondială, având la bază ideile marxiste și național comuniste. Fiecare dintre aceștia clamau reguli și norme cu valoare „universală”, dar care s-au dovedit utopice și toxice pentru majoritatea popoarelor. Normele și principiile trebuie să conducă la un comportament al statelor în care drepturile omului, forța legii, și principiile democrației să fie reperi pentru toți actorii scenei politice internaționale. Referindu-se la acest aspect, un distins analist se exprima metaforic: *civilian power works like water on stone, not like napalm in the morning*⁸⁸.

⁸⁶ Jean François Lisée, *Les pouvoirs du mots*, prefata la vol. Hervé Broquet, Catherine Lanneau, Simon Petermann, eds., *Les 100 discours qui ont marqué le XXe siècle*, <http://www.cerium.ca/Le-Pouvoir-des-Mots> accesat 20 iulie 2016.

⁸⁷ Tanja A. Börzel and Thomas Risse, *Venus Approaching Mars? The EU as an Emerging Civilian World Power*, draft Prepared for the Bi-Annual Conference of the European Union Studies Association (EUSA), Montreal, Canada, 17-19 mai 2007.

⁸⁸ Iann Manners, *The Concept of Normative Power in World Politics*, Danish Institute for International Studies, mai 2009, http://pure.diiis.dk/ws/files/68745/B09_maj_Concept_Normative_Power_World_Politics.pdf; a se vedea și Kalypso Nicolaïdis, *This is my EUtopia: Narrative as Power in JCMS 2002*, vol. 40, nr. 4, pp. 767-92, <http://users.ox.ac.uk/~ssfc0041/Nic-Howse2002.pdf> accesat la 20 iulie 2016.

Civilian power se bazează pe seducția pe care o exercită cuvântul și ideea încorporată în regulile care stau la baza comportamentului. Din această perspectivă limbajul și formele sale de manifestare în viața colectivităților joacă un rol important în elementele constitutive ale *softpower* pe scena internațională. Între *putere* și *discurs* există o legătură de tip cauzal atât în relațiile dintre indivizi, cât și între state sau alte tipuri de actori implicați în dispute sau cooperare. Confruntarea dintre URSS și SUA în timpul războiului rece pentru controlul statelor africane nu s-a materializat în formele clasice ale confruntării militare. Fiecare, prin forța discursului politic, a încercat să „împingă” frontiera ideologică în detrimentul celuilalt. Nici atunci când războiul a devenit inevitabil, confruntarea dintre superputeri n-a fost directă, ci s-a practicat ceea ce specialiștii războiului rece au numit *conflictul prin procură*. Surprinzător este faptul că asemenea aserțiuni le găsim și în opera lui Dimitrie Cantemir. Sigur că nu vom găsi nicăieri, în scrierile sale, cuvântul *civilian power*. Imperiul otoman a putut să își mențină dominația în unele spații cucerite și atunci când puterea militară era în declin profund, utilizând ceea ce astăzi numim *civilian power*. În teritoriile cucerite a fost interzisă convertirea forțată la religia musulmană. În lucrarea *Istoria Imperiului Otoman*, elaborată de principele Cantemir, se face precizarea că nimeni nu putea fi silit să adopte Islamul, iar Coranul oferea ca soluție pentru supușii non-musulmani tributul/haraciul⁸⁹.

Nu trebuie să exagerăm rolul personalităților, care prin discurs au influențat destinul istoric al unor popoare, dar credem că are dreptate profesorul canadian Jean François Lisée să se întrebe dacă nu cumva Germania, dincolo de discursurile incendiare ale lui Hitler, nu ar fi încercat să își ia revanșa față de puterile învingătoare din Primul Război Mondial⁹⁰. Șirul întrebărilor ar putea continua. Cum ar fi arătat Europa centrală și de sud-est după prima conflagrație mondială fără ca președintele american W. Wilson să fi rostit celebrul discurs, din ianuarie 1918, care a legitimat lupta pentru unitate statală

⁸⁹ Apud, Cristina Bîrsan, *op. cit.*, pp. 94-95.

⁹⁰ Jean François Lisée, *op. cit.*, în *loc. cit.*

a popoarelor asuprite din imperiile austro-ungar, țarist și otoman? La asemenea întrebări cu privire la forța discursului, ca element al potențialului de putere, găsim răspuns în opera lui Dimitrie Cantemir. Statul otoman era condus de sultan – „umbra lui Dumnezeu” –, următorul ca importanță fiind nu marele vizir, ci muftiul. Puterea acestuia în anumite momente putea să o depășească pe a sultanului, deoarece putea sau nu să aprobe deciziile sultanului. Este vorba de *fetva* – o declarație cu caracter teologic –, ce însoțea cele mai importante hotărâri, dând dezlegarea necesară atunci când era vorba de acțiuni mai puțin recomandate de Coran și constituind o binecuvântare pentru oastea ce pleca la război⁹¹.

Analiza acestor teorii și viziuni asupra puterii în relațiile internaționale contemporane ne arată că, în fapt, *percepția puterii* și mai ales *a politicii de putere* nu este aceeași⁹². Unii teoreticeni ai relațiilor internaționale au cercetat fenomenul/realitatea, centrând analiza pe capacitatea, structura și formele în care acestea se pot manifesta⁹³. Alții s-au axat pe evidențierea modalităților de exercitare a puterii în sistemul internațional⁹⁴. Nu poate fi eludată nici opinia celor care centreză studiul puterii pe „capacitatea statului de a mobiliza și organiza societatea pentru a extrage sau produce resursele și puterile interne necesare pentru a răspunde la constrângerile externe”⁹⁵. Gerard Dussouy consideră că nu trebuie să mai percepem astăzi puterea ca pe un bloc monolitic, ci în capacități multiple⁹⁶. De altfel și Susan Strange afirmă că în relațiile internaționale

⁹¹ Apud, Cristina Bîrsan, *op. cit.*, pp. 94-95.

⁹² Constantin Hlihor, *Geopolitica și geostrategia în analiza relațiilor internaționale contemporane*, București, Editura U.N. Ap, 2006, pp. 175-191.

⁹³ A se vedea pe larg, Stefano Guzzini, *op. cit.*, p. 63-71; Idem, *Power in International Relations: Concept Formation Between Conceptual Analysis and Conceptual History*, online <https://www.ciaonet.org/attachments/8661/uploads>; Mark Rupert, *Class Powers and the Politics of Global Governance*, în [http://www.maxell.sgr.edu/maxpage/faculty/sherman/rupert/Global gov.pdf](http://www.maxell.sgr.edu/maxpage/faculty/sherman/rupert/Global%20gov.pdf); Bertrand Russell, *Idealurile politice. Puterea*, București, Antaios, 2002

⁹⁴ Reinoud Bosch, *Exposing the Concept of Power*, http://www.Sase.org/conf.2004/papers/bosch_reinaud.pdf.

⁹⁵ Apud, Ionel Nicu Sava, *Studii de securitate*, Centrul Român de Studii Regionale, București, 2005, p. 157.

⁹⁶ Gerard Dussouy *op. cit.*, p. 56.

ar trebui să se ia în calcul „patru structuri de putere distincte analitic, anume puterea de a influența ideile altora (structura de cunoaștere), puterea de a influența accesul la credite (structura financiară), puterea de a influența viitorul securității lor (structura de securitate), puterea de a influența șansele lor la o viață mai bună în calitatea de producători și consumatori (structura de producție)”⁹⁷.

Peter Morris a definit puterea plecând de la răspunsul pe care l-a dat la întrebarea: de ce îi trebuie unui actor putere? El a observat că actorii au nevoie de putere din cel puțin trei perspective⁹⁸: al practicii, moralei și al evaluării contextului în care acționează. Din punct de vedere al practicii, actorul trebuie să știe dacă are capacitatea de a-și valorifica oportunitățile în disputa cu alți actori. În planul moralei, trebuie să cunoască ce valori potențază acțiunile sale, iar din cel al contextului trebuie să evalueze natura sistemului social⁹⁹. Viziunea sa se apropie de cea a lui K. Deutsch, care afirmă că în relațiile internaționale a judeca doar puterea statului, ca atare, nu este relevant. La aceasta trebuie să se adauge și capacitatea sa de a „manipula interdependențele”¹⁰⁰. Se poate realiza acest lucru fără să se facă apel la comunicare, indiferent sub ce formă s-ar realiza în mediul internațional contemporan? Alvin Toffler considera că „puterea implică folosirea violenței, averii și cunoașterii (în sensul cel mai larg) pentru a face oamenii să acționeze într-un sens dat”¹⁰¹. Robert A. Dahl vede în putere „abilitatea de a face pe alții să facă ceea ce altminteri nu ar face”¹⁰². Școala neomarxistă a relațiilor internaționale definește puterea în termenii confruntării economico-sociale. Ea este rezultatul confruntării care există în sistemul relațiilor internaționale

⁹⁷ Susan Strange, *Political Economy and International Relations*, în vol. Martin Griffiths *op. cit.*, p. 84.

⁹⁸ Peter Morris, *Power. A Philosophical Analysis*, Manchester University Press, Manchester, 1987, pp. 37-42.

⁹⁹ *Ibidem*.

¹⁰⁰ Constantin Hlihor, *Geopolitica și geostrategia în analiza relațiilor internaționale*, p. 117.

¹⁰¹ Alvin Toffler, *Powershift / Puterea în mișcare*, traducere din lb. engleză de Mihnea Columbeanu, București, 1995, p. 24.

¹⁰² Robert A. Dahl, *Who Governs? Democracy and Power in an American City*, Yale University Press, 1961; Apud Mihail E. Ionescu, *op. cit.*, p. 11.

între *Centru*, care are tendința de a se manifesta hegemonic și *Periferia* care îi contestă dominația¹⁰³. Gianfranco Poggi distinge, în relațiile internaționale contemporane, trei forme de manifestare a puterii: politică, economică și ideologică sau normativă¹⁰⁴. Cantemir aprecia puterea prin prisma capacității militare a statului otoman de a-și impune dominația asupra altor popoare, combinată apoi cu un regim de toleranță în plan politic și religios. Kennedy o vedea ca pe o combinație de tip militar și economic.

La începutul deceniului zece al secolului trecut, Edward Luttwak atrăgea atenția asupra schimbărilor esențiale ce vor interveni în conținutul și trăsăturile puterii ca urmare a mutațiilor petrecute în societatea contemporană. În contextul globalizării, afirmă Luttwak, „the languages and logics of interstate rivalry are increasingly predicated on «the grammar of commerce»”¹⁰⁵. Eminentul profesor și sociolog Ulrich Beck, la rândul său, atrăgea recent atenția că, în situația creșterii interdependențelor economice și accentuarea proceselor de globalizare, trebuie să regândim puterea ca fenomen și trăsătură a actorului clasic și nonclasic pe scena internațională. În aceste condiții, „L' économie mondiale représente une sorte de métapouissance par rapport à l'État; elle peut changer les règles nationales et internationales”¹⁰⁶. Această metaputere nu trebuie percepută și nici judecată în tipare clasice. Când un stat recurgea la forță pentru a-și impune/apăra interesele se raporta la legitimitatea și legalitatea utilizării potențialului de putere. Ulrich Beck ne avertizează că „Le métapouvoir n'est ni illégal, ni illégitime; il est translégal, et il modifie les règles des systèmes nationaux et internationaux. Le pouvoir de ne pas investir existe partout. La globalisation n'est pas un choix. Personne

¹⁰³ *Ibidem*.

¹⁰⁴ Gianfranco Poggi, *Forms of power*, Oxford, Polity Press, 2001, p. 23.

¹⁰⁵ Apud, Matthew Sparke, *Geopolitical Fears, Geoeconomic Hopes and the Responsibilities of Geography*, *Annals of the Association of American Geographers*, 1997, nr. 2, pp. 338-349, <http://faculty.washington.edu/sparke/FearHope.pdf> accesat la 26 august 2016.

¹⁰⁶ Ulrich Beck, *Repenser le pouvoir dans un monde globalisé*, în *Constructif*, nr. 19, februarie 2008, <http://www.constructif.fr/Article 37 65 463/Repenser le pouvoir dans un monde globalise.html>, accesat la 12 august 2016.

ne l'oblige. Personne ne la dirige, personne ne l'a lancée, et personne ne peut l'arrêter. C'est une sorte d'irresponsabilité organisée. On cherche sans cesse un responsable, quelqu'un auprès de qui se plaindre. Mais il n'y a personne au bout du fil, pas d'adresse e-mail"¹⁰⁷. Această scurtă trecere în revistă a opiniilor privind natura și conținutul puterii ne arată că suntem departe de un consens în această privință. Iată de ce considerăm că o analiză a puterii și a modului cum aceasta se manifestă pe scena internațională în perspectiva proceselor comunicaționale poate aduce noi nuanțe și deschide alte căi de înțelegere a modului cum se manifestă în lumea contemporană.

Indiferent de natura actorului clasic/stat sau corporație trans/multinațională (non-clasic), puterea se manifestă ca relație socială, deoarece aceștia se află într-o permanentă competiție economică sau de altă natură. În această situație fiecare dorește să-l influențeze pe celălalt și să-și impună punctul de vedere/interesele. Aceste interese sunt afirmate în documente oficiale ale unui stat, în declarații politice sau discursuri prilejuite de diferite evenimente, în negocieri sau tranzacții economice. Prin urmare, sunt comunicate/negociate direct sau indirect tuturor actorilor care sunt parte a unor procese de cooperare/comerciale, a unor relații de prietenie/cooperare sau de altă natură, inclusiv conflictuală. Din această perspectivă *puterea* poate fi definită prin următoarea formulă relațională: un actor A (stat sau actor non-statal) are capacitatea de a-l constrânge pe un altul, B, să facă ceea ce nu și-ar dori sau nu ar avea interes. Acest lucru înseamnă că A are control asupra lui B și poate să își impună voința politică dar și valorile, aspirațiile și propria sa imagine despre lume¹⁰⁸. Acest tip de actor are capacitatea de a face regulile jocului pe scena internațională și să impună sistemul normativ internațional. Poate să modifice, dacă interesele sale i-o cer, regulile normele și principiile care reglementează comportamentul actorilor în câmpul geopolitic și, implicit, legitimitatea exercitării puterii. Cu alte cuvinte, în acest tip de putere acțiunea nu vizează constrângerea fizică pentru impunerea voinței, ci mecanisme

¹⁰⁷ *Ibidem*.

¹⁰⁸ Steven Lukes, *Power: A Radical View*, McMillan, London, 1974, p. 34.

psihosociale extrem de fine care acționează asupra „minții” actorului respectiv. Puterea se manifestă sub forma unei influențe politice, doctrinar-ideologice sau culturale¹⁰⁹. Acest lucru a devenit cu atât mai posibil astăzi decât în societatea secolului trecut deoarece a crescut rolul media, mai ales al televiziunii. Chiar dacă nu suntem întrutotul de acord, credem că au dreptate cei care afirmă că „What does not exist in the media does not exist in the public mind, even if it could have a fragmented presence in individual minds”¹¹⁰.

În acest tip de putere acțiunea exercitată de un actor (stat sau non-statal) asupra altuia nu mai este de tip clasic – constrângere/distrugere fizică, ci non-clasică concretizată în procese comunicaționale prin care se urmărește modificarea și controlul a ceea ce specialiștii americani numesc *mental map*. Controlul *mental map* se obține prin utilizarea *armei cuvântului*. În acest scop sunt utilizate forme ale comunicării cu mare putere de influențare – de la cea mediatică până la cele cu caracter special de tip propagandă, *public diplomacy* sau *strategic communication*¹¹¹. Sunt acele forme ale comunicării de masă prin care se impun valorile, normele, dar și principiile care reglementează raporturile dintre actorii mediului internațional. Profesorul Teun A. Van Dijk de la Universitatea din Amsterdam consideră că exercitarea unui astfel tip de putere presupune „ideological framework. This framework, which consists of socially shared, interest-related fundamental cognitions of a group and its members, is mainly acquired, confirmed, or changed through communication and discourse”¹¹².

Cercetările în acest sens s-au materializat în ceea ce specialiștii au definit ca fiind putere simbolică. Potențialul în acest tip de putere este format din însăși esența cunoașterii

¹⁰⁹ Apud Felix Berenskoetter, *Unity in Diversity? Power in World Politics* <http://archive.sgir.eu/uploads/Berenskoetter-turin%20paper%20power.pdf>, accesat la 12 august 2016.

¹¹⁰ Manuel Castells, *op. cit.*, în *loc. cit.*

¹¹¹ Constantin Hlihor, Ecaterina Capatina, *Comunicare în conflictele internaționale*, București, Comunicare.ro, 2008, p. 112; Gilbert Rist, éd., *Les mots du pouvoir. Sens et non-sens de la rhétorique internationale*, în *Nouveaux Cahiers de l'IUED*, nr. 13, PUF, 2002 Paris, Genève.

¹¹² Teun A. Van Dijk, *Structures of Discourse and Structures of Power*, *Communication Yearbook 12*, pp. 18-59.

umane și se materializează în patrimoniul de cultură și civilizație. Unul dintre cei mai cunoscuți specialiști ai domeniului, referindu-se la puterea simbolică aprecia: „as instruments of knowledge and communication 'symbolic structures' can exercise a structuring power only because they themselves are structured. Symbolic power is a power of constructing reality and one which tends to establish a knowledge (gnoseological) order: the immediate meaning of the world”¹¹³. Acest aspect al utilizării puterii simbolice în raporturile internaționale îl găsim în opera lui Dimitrie Cantemir atunci când el descrie cucerirea capitalei imperiului bizantin, cetatea Constantinopol. El arată că aceasta a fost cruțată de jaf și distrugere. Sultanul Mahomed a înțeles puterea simbolică pe care această cetate cucerită o avea pe firmamentul epocii. Instalat aici, Mahomed cuceritorul devenea moștenitorul spiritual – și efectiv – al imperiului bizantin și, mai departe, al Imperiului Roman. Din această perspectivă este, credem, mai puțin important dacă „povestirea lui Cantemir despre predarea Constantinopolului este în mod limpede o născocire”¹¹⁴. Cantemir are dreptate, deoarece Mahomed și sultanii care i-au urmat pe tronul imperiului nu numai că au refăcut orașul, dar i-au dat strălucirea anterioară, ceea ce îl va determina pe Nicolae Iorga să scrie o faimoasă lucrare – *Bizanț după Bizanț*¹¹⁵ – în care evidențiază tocmai faptul că liderii otomani au înțeles puterea simbolică ce putea fi preluată de la un imperiu pe care tocmai îl cucerise. Interesant este că URSS și sateliții săi nu au fost interesați de acest tip de putere, utilizând o propagandă specifică sfârșitului de secol al XIX-lea și începutul celui următor. Scrierile lui Paul Kennedy circulau în lumea occidentală în perioada războiului rece. Nu au atras atenția specialiștilor sovietici sau a altora din spațiul blocului socialist. Potrivit acestuia, ascensiunea unor state în rândul marilor puteri este favorizată de stabilirea unui raport

¹¹³ Apud, *Geopolitics of Information Technology*, <http://www.idi.ntnu.no/~letizia/eit2007/reports/product%20report2.pdf>, accesat la 12 august 2016.

¹¹⁴ S. Runciman, *Căderea Constantinopolului:1453*, traducere de Al. Elian, București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 209.

¹¹⁵ Nicolae Iorga, *Bizanț după Bizanț*, București, Editura 100+1 Gramar, 2002.

de echilibru, pe termen lung, între capacitățile productive și puterea lor militară. Ruperea acestui echilibru, apariția unui decalaj între baza economică și marile cheltuieli militare, datorate unor planuri strategice ambițioase, declanșează declinul. Dimitrie Cantemir a sesizat pericolul supraextinderii imperiului otoman, prin cuceriri de teritorii, prin purtarea de războaie costisitoare, care au depășit de la un moment dat puterea lor economică. Acesta a scris lucrarea sa fundamentală în Rusia. Dacă strategii militari sovietici și specialiștii în problemele de securitate de la Kremlin ar fi cunoscut acest principiu al puterii din balanța echilibrelor internaționale pe care l-a intuit Cantemir poate ar fi consiliat conducerea sovietică să nu invadeze Afganistanul în decembrie 1979. Această decizie politică a condus la efectul de supraîntindere a puterii imperiale sovietice. Din această perspectivă au dreptate analiștii care cred că „Războiul din Afganistan este un factor cheie al prăbușirii (URSS) care nu este subliniată”¹¹⁶.

I. 3. Șocurile geopolitice și sfârșitul războiului rece

Schimbările profunde care se produc în politica internațională, mai ales cele care sunt legate de hegemonie și sferă de interes, pot fi încadrate în categoria șocurilor geopolitice. Șocurile geopolitice sunt catalizatori majori pentru transformări esențiale ale regimurilor politice ale statelor aflate în orbita unui hegemon¹¹⁷. Când Mihail Gorbaciov a lansat conceptele de *perestroika* și *glasnosti*, acestea au produs un șoc geopolitic în rândul liderilor comuniști din URSS și imperiul său exterior – țările din blocul răsăritean. Reacția și răspunsul lor la acest șoc nu au fost aceleași. Gustáv Husák în Cehoslovacia, Nicolae Ceaușescu în România, Erich Honeker în R.D. Germană au fost ostili oricărei schimbări. În Bulgaria, Todor Jivkov a acceptat o parte din reformele din domeniul economic, însă le-a considerat foarte periculoase pe cele din domeniul politicii. În Ungaria și Polonia, *perestroika* a fost depășită constant prin interpretare și manieră de acțiune. Astfel că șocul geopolitic a produs două tipuri de transformări.

¹¹⁶ Rafael Reuveny, Aseem Prakash, *The Afghanistan war and the breakdown of the Soviet Union*, în „Review of International Studies”, nr. 25, 1999, p. 693.

¹¹⁷ Seva Gunitsky, *op. cit.*, p. 563.

Unele au îmbrăcat haina unor schimbări negociate și au urmat o cale pașnică, altele au luat calea violenței politice extreme, transformată în revoluție socială¹¹⁸. Analizele comparative ale modului cum s-au prăbușit în estul european regimurile de tip socialist nu lipsesc¹¹⁹, dar nu avem un răspuns convingător de ce doar în România prăbușirea comunismului a fost urmarea unei revoluții. Pe de altă parte, autorii au dreptate să considere că „The unexpected and accelerated rate of Soviet collapse following the fall of the Berlin Wall in 1989, was such that many scholars cast their gazes backwards in an attempt to understand the roots of the collapse. Much of the theorizing generated during the transition period itself was not forward looking. Indeed, little effort was made to anticipate the potential impacts which ongoing changes in the Soviet system could ultimately produce. The result of this gap in theorizing saw many policy-makers ill prepared to face the myriad of policy challenges that emerged after the Soviet demise”¹²⁰. Utilizarea unor instrumente și metode de cercetare obținute prin operaționalizarea teoriei șocului geopolitic poate fi o soluție.

Fără îndoială că în istoria lumii s-au produs, la nivel local, regional sau global, o serie de fenomene și procese care au luat prin surprindere societatea internă și internațională și au marcat profund memoria colectivă. Observarea și studierea lor este de dată recentă, dacă ne raportăm la perioada lungă a istoriei, așa cum a fost ea definită de Fernand Braudel. Pentru a înțelege și explica de ce apar aceste fenomene analiștii au făcut apel la teoria *turning point* pentru a putea cerceta punctele de „cotitură”, de „răscruce” ale evoluției istorice a

¹¹⁸ John J. Chin, *Military Coups, Regime Change, and Democratization*, https://scholar.princeton.edu/sites/default/files/jchin/files/military_coups_regime_change_and_democratization_2015.09.15.pdf accesat la 20 august 2016.

¹¹⁹ Adrian Pop, *Originile și tipologia revoluțiilor est-europene*, București, Editura Enciclopedică, 2010; Gil Eyal, Ivan Szelenyi, Eleanor Townsley, *Capitalism fără capitaliști. Noua elită conducătoare din Europa de Est*, București, Editura Omega, 2001.

¹²⁰ Nicole Alie, Peter Gizewski, *Strategic Shock: The Collapse of the Soviet Union: 1989*, Defence R&D Canada, Centre for Operational Research and Analysis, august 2010, p. 3.

unei societăți sau a umanității, în general¹²¹. Această teorie este văzută ca o ruptură epistemică în câmpul diferitelor discipline academice¹²². O altă teorie, cea a *lebedei negre* (*Black Swan theory*), deși are o puternică încărcătură metaforică, a devenit un instrument de analiză în cercetarea fenomenelor sociale, economice și politice considerate a fi rare în istorie¹²³. Utilitatea instrumentelor de cercetare folosite în câmpul acestei teorii este dată de impactul disproporționat de mare, greu de prezis, al evenimentelor rare, care sunt dincolo de așteptările normale în istorie, știință, finanțe și tehnologie. Non-calculabilitatea probabilității apariției evenimentelor rare îi obligă pe oameni, pe cale de consecință, să cerceteze dimensiunea istorică a acestora¹²⁴.

Istoria, ca disciplină academică de cercetare a trecutului, nu are capacitatea de a proiecta viitorul, sau de a face predicții, dar poate – prin utilizarea teoriei din câmpul altor discipline, cum sunt cele menționate – să elimine psihofixațiile de ordin istoric și prejudecățile care determină cecitatea individuală și colectivă la incertitudine. Conștiința existenței și a utilității unor teorii de tip *lebăda neagră* și *turning point* dau consistență analizei istorice și fac atractivă cercetarea istorică pentru oamenii care doresc să citească realitățile contemporane prin alte grile de lectură.

Credem că este util ca teoria *șocului geopolitic* se fie adăugată pe această listă a noilor paradigme de cercetare a istoriei politicii internaționale și a societății, în general. Dacă de obicei un eveniment rar de tip *lebăda neagră* poate să nu

¹²¹ Roger D. Launius, *What Are Turning Points in History, and What Were They for the Space Age?* în Steven J. Dick and Roger D. Launius Eds; *Societal impact of spaceflight*, National aeronautics and Space administration Office of External Relations History Division Washington DC, 2007, pp. 19-41.

¹²² György C. Kálmán, *Turning Points in Research: Systems and Theory*, Corela (En ligne), HS-19, 2016, mis en ligne le 8 juin 2016, accesat 18 iulie 2016, <http://corela.revues.org/4536>.

¹²³ A se vedea pe larg, Nassim Nicholas Taleb, *The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable*, Random House Trade paperback 2010, pp. 3-26.

¹²⁴ Constantin Hlihor, *Colapsul imperiului sovietic. O explicație prin teoria rarității evenimentelor din istoria universală*, în Adrian Pop, Constantin Corneanu, coord; *Prăbușirea Imperiului Sovietic: lecții în retrospectivă*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2012, pp. 59-87.

fie perceput de către contemporani la data producerii sale, evenimentele și procesele care se încadrează în categoria șocurilor geopolitice, cum ar fi apariția unei noi tehnologii revoluționare, a unei ideologii care să cuprindă rapid masele, pierderea/câștigarea unei bătălii strategice, o criză financiară, o revoluție socială etc., au un impact puternic asupra colectivităților umane în momentul producerii lor. Modul cum se reacționează la acest tip de evenimente, procese și fenomene ce produc șocul geopolitic împarte actorii implicați în ecuația *perdant-câștigător*. Vom ilustra acest aspect prin modul cum China a răspuns și reacționat la două șocuri geopolitice. Primul se produce la începutul secolului al XV-lea ca urmare a dezvoltării construcțiilor de nave și a tehnologiei de navigație, care să facă posibilă navigarea pe distanțe de mii de mile marine. Al doilea, la sfârșitul secolului al XX-lea, prin apariția schimbărilor produse de globalizare în economie și societate. Pentru primul șoc geopolitic China nu a reacționat și răspuns adecvat. În această perioadă avea atât nave, tehnologie de navigație, cât și marinari capabili să efectueze expediții de explorare și comerț în Oceanul Indian și în jurul Asiei de sud-est. Împăratul care vine la putere în anul 1430 întrerupe această activitate, considerând-o prea costisitoare și ineficientă. În anul 1450 a interzis construirea de asemenea nave, iar China intră pentru mai multe secole într-o splendidă izolare. Peste câțiva ani, în Europa, reacția la șocul geopolitic al schimbărilor în domeniul navigației pe mare este total opusă! În anul 1492 Cristofor Columb pornește în aventura sa pe mare, care va conduce la o adevărată revoluție a descoperirilor geografice, cu importante consecințe pentru dezvoltarea civilizației occidentale. Acesta este momentul în care, pentru Occident, începe supremația asupra lumii, iar pentru China – izolarea și stagnarea¹²⁵. Peste o mie de ani vor apărea o serie de șocuri geopolitice care vor conduce la moartea unui regim politic – socialismul – și la tranziția spre economia de piață. China, de data aceasta, va reacționa altfel decât URSS și statele socialiste din Europa. Liderul comunist Deng Xiaoping va lua decizia de a reforma economia încă din decembrie 1978 și de a se

¹²⁵ Fareed Zakaria, *op. cit.*, pp. 63-68.

deschide spre lume! Moscova va mai aștepta încă șapte ani până ce un nou lider avea să ia decizia de a reacționa la șocul schimbărilor economice și științifice care apăreau în lumea războiului rece. Rezultatul, URSS a dispărut, iar China a realizat cea mai spectaculoasă creștere economică și dezvoltare consemnată de-a lungul istoriei. În doar trei decenii aceasta a devenit a doua putere economică a lumii¹²⁶.

Conceptul de șoc al schimbării a apărut în câmpul studiilor de strategie militară și arta războiului. Este o noțiune care, alături de cea a surprizei strategice, este fundamentală în câștigarea victoriei pe câmpul post-modern al confruntărilor politico-militare¹²⁷. Creșterea interdependențelor și a complexității vieții social-politice, economice a făcut, la un moment dat, ca oamenii de știință și analiștii să nu mai aibă răspunsuri mulțumitoare pentru o serie de întrebări legate de evoluțiile care au produs surpriză și/sau au șocat omenirea în crizele sistemice economice, mai ales în domeniul financiar sau al energiei.

În cercetarea economică și analiza evoluțiilor din economia mondială, după publicarea lucrării *Doctrina șocului* de Naomi Klein¹²⁸, au apărut o multitudine de studii care au cercetat natura, consecințele, dar mai ales căile de răspuns la șocurile care apar în economia contemporană. Specialiștii și analiștii în economie vorbesc astăzi de cel puțin „four categories of economic shocks: (1) financial crises, including sudden stops in the flow of capital to emerging markets, banking/real estate/equity crashes, and sovereign debt crises; (2) episodes of inflation and currency depreciation, (3) recessions, and (4)

¹²⁶ *Ibidem*, pp. 94-95.

¹²⁷ A se vedea pe larg, Colin S.Gray, *Modern Strategy*, Oxford: Oxford University Press, 1999; *Ibidem*, *The Sheriff. America's Defense of the New World Order*, Lexington:University Press of Kentucky, 2004; *Idem*, *Strategy and Defence Planning: Meeting the Challenge of Uncertainty*, Oxford University Press, 2014; Roger W. Barnett, *Asymmetrical Warfare: Today's Challenge to U.S. Military Power*, Washington, DC: Brassey's, 2003; James Wirtz, *Theory of Surprise*, in Betts and Mahnken, eds., *Paradoxes of Strategic Intelligence*, p. 103; Stan Anton, *CRIMEA 2014- Between strategic shock and strategic surprise*, online.

¹²⁸ Naomi Klein, *Doctrina șocului; nașterea capitalismului dezastrelor*, trad., Bogdan Lepădatu, București, Editura Vellant, 2008, passim.

commodity shocks, including sudden changes in oil prices and food prices”¹²⁹.

În anul 2007 specialiștii militari din cadrul Pentagonului au dezvoltat un proiect de cercetare în care au dezbătut și analizat ideea *șocului strategic*¹³⁰. Lansarea conceptului a condus la o dezbatere aprinsă *pro* și *contra* utilizării lui în teoriile de strategie militară. Nathan Freier considera că, așa cum se prezintă conceptul de șoc strategic în unele studii, el se suprapune peste un altul cu care specialiștii și teoreticienii militari operează de foarte mult timp – surpriza strategică¹³¹. Contrar opiniei lui Nathan Freier, Edward Luttwak consideră că *surpriza strategică* și *șocul strategic* sunt două fenomene diferite, care necesită acțiuni și răspunsuri diferite. Astfel, unele evenimente de ordin istoric care au marcat mentalul colectiv conțin multe elemente comune, dar nu sunt identice, deoarece unele dintre acestea nu au fost o surpriză: „When we compare different shocks, for example the 1929 financial crisis, Pearl Harbour, the fall of the Soviet Union or 9/11, with a case such as the poor performance of Israel’s military in the 2006 Israeli – Hezbollah War, it would seem that all are not equivalent. Could we have another phenomenon hidden within the idea of shock? Even if the 2006 Israel – Hezbollah War was a strategic shock because it was a game-changing event which forced the military of various nations to revise perceptions and concepts on warfare, in which way is it different from the other cases?”¹³² Colin S. Gray nu îmbrățișează nici una dintre opiniile celor doi specialiști, deoarece consideră că surpriza și

¹²⁹ Jeffrey Frankel, *Economic Shocks and Their Implications for International Politics*, <http://www.iiss.org/en/events/geo-economics%20seminars/geo-economics%20seminars/archive/2012-4152/a-new-era-of-geo-economics-617d/economic-shocks-and-their-implications-for-international-politics-6d08>.

¹³⁰ Helene Lavoix, *Looking out for Future Strategic Shocks*, p. 41.

¹³¹ Nathan Freier, *Known Unknowns: Unconventional „Strategic Shocks”* în Defense Strategy Development, Carlisle, PA: Peacekeeping and Stability Operations Institute and Strategic Studies Institute, US Army War College, 2008, pp. 5-6.

¹³² Edward N. Luttwak, *Strategy: The Logic of War and Peace*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2001, 2nd edition, p. 4, citat de Helene Lavoix, *op. cit.*, nota 5.

șocul strategic se găsesc pe continuum-ul acțiunii strategice, că în anumite condiții o surpriză strategică se poate transforma în șoc strategic cu condiția ca impactul produs să conducă la schimbări de ordin revoluționar¹³³.

În studiile de securitate, lecțiile învățate din analiza unor evenimente care se încadrează în categoria șocurilor¹³⁴ au devenit o activitate curentă în cercetarea academică aplicată. Specialiștii americani consideră că „Relying on massive shocks to trigger change in security policy is bad for at least seven reasons... Any or all of these seven factors can undermine a state's immediate national security, its future influence and power, and the electoral success of its leaders”¹³⁵. Șocul produs de cutremure sau alte catastrofe naturale – cum a fost uraganul „Katrina” sau *tzunami*-ul de la Fukushima – au adus în atenția cercetătorilor paradigma care pune în centrul cercetării și analizei fenomenelor nevoia de a se studia și „neștiutul”¹³⁶.

Foarte de curând teoria șocului a pătruns și pe tărâmul analizei istorice. Dominique Venner¹³⁷ a utilizat în analiza istorică rolul factorilor surpriză care au condus unele popoare la destinații neanticipate, atunci când au pornit la acțiune în politica internațională, cum a fost cazul beligeranților din Primul Război Mondial¹³⁸, sau a rușilor care au declanșat o revoluție socială în plin război¹³⁹. Studiind fenomenele și procesele istorice care au luat societatea prin surprindere în evoluția sa istorică, Dominique Venner ajunge la concluzia că „Many past eras have experienced similar shocks and, faced

¹³³ Colin S.Gray, *Strategy and Defence Planning*, p. 99.

¹³⁴ Dominic D. P. Johnson, Elizabeth M. P. Madin, *Paradigm Shifts in Security Strategy*, <http://www.cl.cam.ac.uk/~rja14/shb09/johnsond1.pdf> accesat la 12 mai 2016.

¹³⁵ *Ibidem*.

¹³⁶ Nathan Freier, *Known Unknowns: Unconventional „Strategic Shocks” in Defense Strategy Development*, <http://www.utvet.com/PosseComitatus.pdf> accesat la 12 mai 2016.

¹³⁷ Dominique Venner, *The Shock of History. Religion, Memory, Identity*, Interviews conducted by Pauline Lecompte, Arktos, London, 2015.

¹³⁸ *Idem*, *The Sleepworkers: How the Europe Went to War in 1914*, Harper, New York, 2013.

¹³⁹ *Idem*, *Les Blancs et les Rouges. Histoire de la Guerre Civile Russe, 1917-1921*, Pygmalion, Paris, 1997.

immense challenges, such as Hellenes during the Persian Wars. Over centuries «modern» and contemporary, major shocks have caused responses that have heavily marked the history of ideas, significantly influencing personal and political world-views over the long term¹⁴⁰. Evoluțiile economice din domeniul financiar și economic de la sfârșitul primului deceniu al secolului XXI „have driven policy makers and industry strategists to re-examine how to prepare for and respond to such systemic shock events in the future, whether they arise in financial, natural, technological, social or even political systems”¹⁴¹.

În teoria relațiilor internaționale ideea șocului geopolitic, ca instrument de cercetare și analiză, a fost studiată cu precădere după încheierea războiului rece. Primul care atrage atenția asupra existenței unor asemenea tipuri de fenomene în politica internațională este Samuel Huntington. În primii ani care au urmat încheierii războiului rece, când majoritatea specialiștilor considerau că dispariția amenințării comuniste va aduce o mai bună securitate și stabilitate a lumii, el atrăgea atenția că dispariția URSS va conduce la un alt șoc pentru societățile ieșite din regimul totalitar de stânga pe care el l-a denumit „democratic waves”¹⁴². Samuel Huntington nu explică nici cauzele și nici factorii care au produs asemenea fenomen, deoarece așa cum afirmă în prefața lucrării sale și-a propus să realizeze „an explanatory, not a theoretical work”¹⁴³. Niall Ferguson observă că, în fapt, cauzele și factorii care au condus la dispariția regimurilor comuniste și a URSS ca actor global pot fi observate în anii '70, când „widespread perception of crisis”, și astfel de ani vor conduce la un fenomen denumit

¹⁴⁰ Dominique Venner, *The Shock of History*, p. 1.

¹⁴¹ OECD Reviews of Risk Management Policies, *Future Global Shocks Improving Risk Governance*, Paris, 2011, <http://www.oecd.org/governance/48256382.pdf> accesat la 12 iulie 2016.

¹⁴² Samuel Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, Norman University of Oklahoma Press, 1991, citat de Seva Gunitsky, *From Shocks to Waves: Hegemonic Transitions and Democratization in the Twentieth Century*, în International Organization, 68, 2014, p. 561.

¹⁴³ Samuel Huntington, *op. cit.*, în *loc. cit.*

de el „shock of the global”¹⁴⁴. Conceptul cel mai des utilizat în analiza relațiilor internaționale este cel de *political shock*. Paul F. Diehl și Gary Goertz definesc *șocul politic* pornind de la observarea empirică a unor fenomene și procese care au loc în istoria naturală și care au condus la dispariția unor specii din fauna și flora diferitor regiuni ale planetei. Aceștia consideră că și evoluțiile din sistemele sociale pot fi asemănată cu cele naturale. Astfel, șocul politic pentru Paul F. Diehl, și Gary Goertz poate fi văzut ca „a dramatic change in the international system or its subsystems that fundamentally alters the processes, relationships, and expectations that drive nation-state interaction”¹⁴⁵.

În studiile de geopolitică, teoria șocului a fost adoptată ca paradigmă de cercetare și analiză foarte recent¹⁴⁶. Una dintre explicații este și aceea că, tradițional, studiile de geopolitică au adoptat diferite tipuri de modelări explicative de ordin geografic, cultural sau sociologic¹⁴⁷. Spre deosebire de șocurile care se produc în domeniile economic, al strategiei militare sau al securității, cele care apar în câmpul geopolitic sunt fenomene care se produc extrem de rar¹⁴⁸. Colin S. Gray afirmă că un eveniment istoric – care să poarte caracteristica unui șoc geopolitic, cum ar fi, de exemplu, dispariția unui imperiu – nu se produce foarte des în evoluția politicii internaționale. Afirmă că „the most significant systemic shock to U.S. national security over the past 20 years was the abrupt retirement of the Soviet enemy from the geopolitical field of honor. This was one of history’s rarities, a benign great strategic surprise”¹⁴⁹.

¹⁴⁴ Apud, Emily S. Rosenberg, *Introduction of H-Diplo Roundtable Review*, on Niall Ferguson, Charles S. Maier, Erez Manela, and Daniel J. Sargent eds., *The Shock of the Global: The 1970s in Perspective*. Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University, Press, 2010.

¹⁴⁵ Paul F. Diehl, Gary Goertz, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 221.

¹⁴⁶ Martin Ruhs, Nicholas Van Hear, *Irregular Migration as a Response to Geopolitical Shocks: The LongTerm Effects of Short-term Policies*, online <http://www.eui.eu/Documents/RSCAS/PapersLampedusa/FORUM-RuhsVanHearFinal.pdf>.

¹⁴⁷ A se vedea Constantin Hlihor, *Geopolitica. De la clasic la postmodern*, Ploiești, Editura Karta Graphic, 2011, pp. 14-40.

¹⁴⁸ Paul F. Diehl, Gary Goertz, *War and Peace in International Rivalry*, The University of Michigan Press, 2000, p. 228.

¹⁴⁹ Colin S. Gray, *Transformation and Strategic Surprise*, Strategic Studies

Aceast fenomen rar al schimbării de către imperiul sovietic a comportamentului său în relațiile internaționale a produs consecințe severe pentru propria existență și a adus avantaje decisive pentru rivalul său în ecuația bipolară a războiului rece. Statele Unite, spre deosebire de URSS, au avut capacitatea de a reacționa adecvat la șocurile geopolitice ale sfârșitului de război rece¹⁵⁰. Natura schimbărilor produse în politica internațională între 1989 și 1991 a purtat amprenta evenimentelor și proceselor de tip revoluționar¹⁵¹ și au avut caracteristica unui șoc geopolitic. Paul F. Diehl și Gary Goertz consideră că un eveniment, sau proces, care se încadrează în categoria șocurilor nu este suficient să poarte amprenta consecințelor de tip revoluționar, ci trebuie să se încadreze și într-un anumit timp social. Schimbările majore în sistemele politice interne și internaționale se desfășoară în timp. Perioada minimă pentru o transformare de tip revoluționar, generată de un șoc geopolitic, nu poate fi mai mică de un an¹⁵². Șocul tranziției politice, dar mai ales a celei economice, în statele care au ieșit din zodia regimurilor comuniste, a avut reacții și răspunsuri diferite. Consecința a fost că unele dintre aceste țări – Polonia, Ungaria și Cehia – au traversat tranziția cu un relativ succes și costuri sociale reduse, iar altele – cum au fost Bulgaria, Albania și România –, cu pierderi economice și costuri sociale la limita suportabilității.

Efortul de conceptualizare a șocului geopolitic este foarte important pentru cercetarea și analiza schimbărilor structurale care au avut loc în lume la sfârșitul deceniului zece al secolului XX și începutul celui următor. Are dreptate Colin S. Gray când afirmă că „is not possible to promote understanding or even meaningful debate without first defining terms”¹⁵³. Nu are aceeași relevanță pentru înțelegerea evoluțiilor geopolitice din centrul și sud-estul continentului european, care s-au derulat după venirea lui Mihail Gorbaciov la conducerea Uniunii Sovietice, utilizarea ca instrument de analiză a unei definiții a

Institute, 2005, online <http://www.carlisle.army.mil/ssi/>

¹⁵⁰ Colin S. Gray, *Strategy and Defence Planning*, p. 99.

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 100.

¹⁵² Paul F. Diehl, Gary Goertz, *op. cit.*, p. 229.

¹⁵³ Colin S. Gray, *Strategy and Defence Planning*, p. 100.

șocului luate din dicționare explicative. Una din aceste definiții comune ale șocului: „A violent collision, impact, tremor; a sudden, disturbing effect on the emotions, physical reaction; an acute state of prostration following a wound, pain; a disturbance in stability causing fluctuations in an organization”¹⁵⁴ oferă o serie de indicatori pentru o înțelegere aproximativă a unor asemenea evenimente, care nu pot fi nicidecum instrumente de analiză și interpretare de tip academic. Profesorii Martin Ruhs și Nicholas Van Hear de la Universitatea Oxford au cercetat efectele de ordin geopolitic ale migrației din țările arabe aflate în criză, război civil sau incapabile de a-și gestiona suveranitatea și ajung la concluzia că acest fenomen poate fi considerat un adevărat șoc geopolitic¹⁵⁵. Însă, pentru o bună cunoaștere a acestor fenomene, ei au elaborat și o definiție a conceptului de *șoc geopolitic*. Potrivit acestora, șocul geopolitic este „a sudden and relatively unexpected event or a series of events that has the potential to, and often does, lead to a destabilisation of regional and/or international politics and security”¹⁵⁶. Elementele cheie din această definiție, care prin operaționalizare ar putea să devină instrumente de analiză, au un caracter relativ. Un eveniment sau o serie de fenomene care ar putea să destabilizeze sistemul relațiilor internaționale sunt extrem de multe. Cum le alegem? Ar putea fi acelea care schimbă în mod esențial regula jocului? Colin S. Gray contestă valabilitatea acestui criteriu. În opinia sa, în problema securității, regula jocului nu s-a schimbat esențial în cursul ultimelor secole¹⁵⁷. Acest concept a fost reluat de colegul lor, profesorul Bridget Anderson, care l-a utilizat într-un studiu referitor tot la migrație¹⁵⁸. Ulterior, a fost

¹⁵⁴ The Concise Oxford Dictionary, 8th edition, citat de Helene Lavoix, *op. cit.*, p. 43.

¹⁵⁵ Martin Ruhs, Nicholas Van Hear, *Irregular Migration as a Response to Geopolitical Shocks: The Long Term Effects of Short-term Policies*, în European University Institute Forum, 17-18 noiembrie 2014, pp. 1-12, <http://www.eui.eu/Documents/RSCAS/PapersLampedusa/FORUM-RuhsVanHearFinal.pdf> accesat la 16 iulie 2016.

¹⁵⁶ *Ibidem*, p. 2.

¹⁵⁷ Colin S. Gray, *Strategy and Defence Planning*, p. 100.

¹⁵⁸ Prof. Bridget Anderson, University of Oxford, https://ec.europa.eu/research/conferences/2016/migration-challenge/pdf/migration_conf-b_anderson.pdf accesat la 16 iulie 2016.

utilizat într-o altă serie de studii fără să fie dată o definiție sau să fie făcute considerații de ordin teoretic¹⁵⁹.

Considerăm că o bună definiție a *șocului geopolitic* poate fi obținută dacă sunt luate ca elemente de bază, în procesul de conceptualizare, două aspecte pe care le considerăm a fi esențiale. Primul este legat de procesele de continuitate și discontinuitate, care sunt prezente în evoluția oricărei societăți umane sau a comunității internaționale. Decizia și acțiunea umană sunt, în general, în acord cu așteptări, aspirații și idealuri. În evoluția unei societăți apar momentele de răscruce când sensul evoluției (negative sau pozitive) este în totală contradicție cu proiecția și așteptarea rezultatelor, ca urmare a unei decizii. Aceasta poate conduce la apariția unui șoc. Cel de-al doilea element ține de amploarea consecințelor pe care le produce în societatea sau în politica internațională, un eveniment sau proces istoric, la un moment dat. Din această perspectivă *șocul geopolitic este o schimbare dramatică a cursului evoluțiilor din societate sau/și din politica internațională, care alterează/înlocuiește structuri, procese și sisteme politice, economice și sociale existente cu altele total diferite*. În istoria recentă universală asemenea șocuri au marcat sfârșitul unei epoci, al unui tip de regim politic, a unui ordin internațional sau al unui tip specific de hegemonie regională sau globală etc.

Șocurile geopolitice deschid ferestre de oportunitate pentru actorii (state, organizații internaționale, oameni politici, decidenți de politică externă, strategii și comandanți militari etc) care înțeleg că acestea afectează realitatea politică, socială și economică în însăși structura sa și acționează cu răspuns adecvat la *schimbarea dramatică* ce survine la un moment dat. Specialiștii militari americani atrăgeau atenția, încă de la jumătatea ultimului deceniu al secolului al XX-lea, că „These structural realities are exciting and offer a major opportunity for real revolution and change if we are able and daring enough to exploit them”¹⁶⁰. În aceeași măsură, șocurile geopolitice

¹⁵⁹ Evan Hillebrand, Stacy Closson, *Energy, Economic Growth, and Geopolitical Futures: Eight Long-Range Scenarios*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, 2015, p. 188.

¹⁶⁰ Harlan K. Ullman, James P. Wade, eds., *Shock and Awe Achieving Rapid Dominance*, National Defense University, Institute for National Strategic

produc consecințe catastrofale pentru cei care nu au această capacitate.

Modalitățile prin care au acționat și au răspuns la șocul geopolitic al încheierii războiului rece liderii celor două superputeri – Ronald Reagan și George Bush Sr., pe de o parte, și Mihail Gorbaciov, pe de alta –, constituie un exemplu edificator în această privință. La momentul apariției șocului geopolitic (1985-1989) nici unul dintre lideri nu au putut să anticipeze ce se va întâmpla în viitorul apropiat sau mai îndepărtat, ci au gestionat sau reacționat diferit la diferitele faze de manifestare a acestuia. Astfel, la consumarea șocului geopolitic, una dintre superputeri devine unic hegemon într-o nouă ordine mondială, iar cealaltă dispăre din istorie prin implozie! Liderii din fostele state socialiste nu au perceput și nu au reacționat identic la șocurile geopolitice apărute în politica internațională. Este și o posibilă explicație a modului cum s-a produs prăbușirea comunismului în estul european. În unele societăți a fost posibilă o revoluție negociată, iar în altele s-a ajuns la violență politică extremă.

Foarte puțini oameni politici din fostele state socialiste au intuit un răspuns corect la șocul geopolitic al schimbării balanței de putere în ecuația bipolară Est-Vest și la declinul accelerat care au dus la prăbușirea URSS. Astăzi cei care au trebuit să reacționeze la șocul prăbușirii imperiului sovietic au la dispoziție studii și cercetări care subliniază faptul că, în caz de declin brusc, șocurile subminează capacitatea hegemonului de a exercita o influență în alte state prin ajutoare, rețele de patronaj sau instituții internaționale¹⁶¹. A contat enorm cantitatea și, mai ales, calitatea expertizei privind evoluțiile geopolitice din acest spațiu supus consecințelor șocului prăbușirii unui imperiu. Avea România, de exemplu, la câteva luni de la prăbușirea regimului Ceaușescu de la abia înființatul Serviciu Român de Informații, această expertiză? După un sfert de veac de la consumarea evenimentelor este logică aserțiunea „într-un moment în care Polonia, Cehoslovacia, Ungaria scăpau de trupele sovietice de pe teritoriul lor, când Germania se reunea, iar Pactul de la Varșovia își dădea duhul, Ion Iliescu găsea de cuviință să

Studies, September 1996, p. 12.

¹⁶¹ Seva Gunitsky, *op. cit.*, p. 572.

semneze cu URSS un Tratat prin care vecinul de la Răsărit urma să decidă asupra alianțelor României?”¹⁶². Dar este ea corectă din punct de vedere al metodologiei cercetării științifice? Fostul președinte al României răspundea editorialistului de la revista „Historia”: „Dacă nu analizați lucrurile în contextul concret al situațiilor de atunci și al evoluțiilor vieții internaționale, nu veți înțelege nimic din ceea ce se întâmpla atunci și nici esența deciziilor adoptate”¹⁶³.

Șocul geopolitic produs în relațiile internaționale, ca urmare a schimbării de hegemon regional sau global, are un puternic impact asupra fizionomiei regimurilor politice, prin producerea unui proces de emulație politică¹⁶⁴. Societățile ieșite din sfera unui hegemon care a dispărut tind să imite instituțiile și regimul politic al noului hegemon. În această situație pot fi văzute nu numai rezultatele competiției dintre două puteri hegemonice în sfera relațiilor internaționale, ci și slăbiciunile, defectele regimului politic ale hegemonului care s-a prăbușit. Tranziția, prin imitație, la un alt regim politic nu înseamnă că se asigură și succesul său. Efectele pot fi contrare celor așteptate, așa cum sesizează și Claude Karnoouh: „Totul se uniformizează, totul se clonează: oamenii, îmbrăcămintea, obiectele, gusturile. Imaginile s-au multiplicat la Varșovia, Cracovia, Bratislava, Budapesta, București, Sofia, Moscova sau Kiev, etc. Într-adevăr, totul a reintrat în noua ordine internațională, cea care face din Europa de Est un fel de lumea a Treia la porțile Occidentului! (...). Piața domină peste tot, concomitent cu apariția unor zone din ce în ce mai vaste nesupuse jurisdicției”¹⁶⁵.

¹⁶² Ion M. Ioniță, *Unde dai lovitura de stat și unde crapă?* http://www.historia.ro/exclusiv_web/actualitate/articol/unde-dai-lovitura-stat-unde-crapa accesat la 19 iulie 2016.

¹⁶³ Ion Iliescu, *Nu le datorez nimic nici președintelui Gorbaciov, nici fostei URSS*, accesat la 19 iulie 2016, http://www.historia.ro/exclusiv_web/actualitate/articol/ion-iliescu-reac-ioneaz-nu-le-datorez-nimic-președintelui-gorbaciov accesat la 16 iulie 2016.

¹⁶⁴ Seva Gunitsky, *op. cit.*, p. 576.

¹⁶⁵ Claude Karnoouh, *Postcommunisme fin de siècle. Essai sur l'Europe du XX siècle*, L' Harmattan, Paris 2000, pp. 53-54.

I. 4. Geneza șocurilor geopolitice de la sfârșitul secolului al XX-lea și începutul celui următor

La întrebarea de ce se produc șocurile geopolitice răspunsurile nu sunt nici multe și nici consistente¹⁶⁶. Analizând cauzele și factorii care conduc la apariția șocului strategic în fenomenul militar, Nathan Freier observă că „Strategic shocks will arrive via one of two distinct paths. The first is rapid, unanticipated arrival at the natural end of a well-recognized and perilous trend line; or, as a corollary, earlier than expected arrival at a dangerous waypoint along that same trend line”¹⁶⁷.

Șocurile geopolitice sunt generate de o serie de factori obiectivi, dar și subiectivi. Natura obiectivă a producerii unui șoc geopolitic este dată de apariția unui eveniment sau de o serie de evenimente care întrerup linia de continuitate a evoluțiilor politice, economice sau în producția de idei. În cunoașterea științifică această dimensiune a cauzelor și factorilor – care conduc la apariția unei idei ce produce un șoc la nivel epistemic – a fost cercetată de Thomas Kuhn. Dimensiunea subiectivă a producerii unui șoc geopolitic o putem identifica în schimbările fundamentale în gândirea politică și în convingeri ideologice, sau chiar a percepțiilor *leadership*-ului unui actor în competiția geopolitică la nivel regional sau global¹⁶⁸. Ambele dimensiuni pot fi identificate în factorii care au generat șocurile geopolitice ale anilor 1980-1991.

Oricât de laborioasă ar fi o cercetare empirică pentru a alcătui un inventar complet al factorilor care au generat și potențat șocurile geopolitice din politica internațională, dar și din interiorul societăților aflate în confruntare/competiție ideologică și de sistem politic, misiunea pare a fi imposibil de realizat. Vom insista pe unii dintre factori pe care îi considerăm a fi determinanți și care pot deschide noi ferestre de interpretare și reinterpretare asupra celui mai important fenomen al secolului XX – căderea regimurilor socialiste și reînțoarcerea în capitalism a societăților care considerau că au depășit acest stadiu de dezvoltare.

¹⁶⁶ Nathan Freier, *op. cit.*, pp. 8-10.

¹⁶⁷ *Ibidem*, p. 9.

¹⁶⁸ Karen Rasler, William R. Thompson, Sumit Ganguly, *How Rivalries End*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2013, p. 223.

Capitalismul intră într-o nouă eră a dezvoltării, iar socialismul nu are reacții și răspunsuri adecvate. Unul dintre factorii obiectivi care vor conduce la apariția șocului geopolitic este în strânsă legătură cu accelerarea vieții sociale și economice care anunța intrarea omenirii, încă de la începutul anilor '60, în epoca „post-industrialismului”¹⁶⁹ sau, după opinia lui Alvin Toffler, în cel de-al *treilea val* al dezvoltării¹⁷⁰, și modul cum statele socialiste au reacționat la aceste provocări. Referindu-se la schimbările produse în societatea de la mijlocul secolului trecut, profesorul Peter Ho – cunoscut futurolog de la *Centre for Strategic Futures* din Singapore – afirma că acestea au fost fără precedent în istoria omenirii și au condus la ceea ce numim astăzi proces de globalizare. Acesta a „accelerated change on all fronts – political, economic and social”¹⁷¹. Un asemenea tip de lucrare a apărut chiar și în spațiul socialist. Este vorba despre cartea *Civilizația la răscruce*, apărută la Praga, în 1969, sub coordonarea lui Radovan Richta. Aceasta a absorbit și exprimat parte din suflul mișcării de la Praga, din 1968. Apărută cam la mijlocul duratei de existență a socialismului real, într-o perioadă când se vorbea mai puțin despre dispariția acestei orânduiri, lucrarea are meritul istoric de a fi surprins un proces ineluctabil, fixându-l într-o analiză sociologică de mare valoare.

Dacă imediat după război socialismul a putut oferi unele soluții de dezvoltare societăților rămase în urmă, așa cum se înfățișa el în ultimele două decenii, această misiune se epuizase. O societate care nu asimilase valorile pluralismului și nu beneficiase de valorile democrației a mai ratat o șansă: aceea de a fructifica forțele noi ale etapei post-industriale, oferite în principal de tehnologia informatică și electronică. Nu este întâmplător că primul mare semnal în această privință este lansat în Cehoslovacia, țară cu un considerabil nivel

¹⁶⁹ A. Vela, *Civilizația industrială în confruntarea cu sine însăși*, București, Editura Politică, 1986, pp. 221-227.

¹⁷⁰ Alvin Toffler, *Al Treilea Val*, București, Editura Politică, 1982, pp. 14-15.

¹⁷¹ Peter Ho, *Governing for the Future: What Governments can do*, in S. Rajaratnam School of International Studies Working Paper series, 3 septembrie 2012, <https://www.rsis.edu.sg/wp-content/uploads/rsis-pubs/WP248.pdf> accesat la 12 iulie 2016.

de dezvoltare, cu tradiție industrială și care resimțea cel mai puternic fundătura pe care o reprezenta pedalarea pe modelul clasic al dezvoltării, într-un moment în care tectonica istoriei se schimba, când deja funcționau noi forțe ale progresului istoric și ale modernizării¹⁷².

Lucrarea lui Radovan Richta sesiza acest moment istoric și avertiza asupra pericolului de a rămâne poziționați pe vechiul model de dezvoltare. „Se înțelege că acolo unde capitalismul nu și-a îndeplinit până la capăt misiunea istorică, iar societatea socialistă a fost pusă în fața sarcinii de a desăvârși revoluția industrială sau chiar de a pune bazele industriei, destinele industrializării au fost legate de socialism. S-a ajuns până acolo încât, în reprezentarea oamenilor, unele legi, obiceiuri și proporții din perioada industrializării să apară ca formă unică și permanentă a dezvoltării socialiste”¹⁷³.

Regimul comunist a fost aplicat în țări cu niveluri de dezvoltare în general scăzute. Pentru a moderniza aceste țări, liderii comuniști, începând cu V.I. Lenin, au imprimat, din rațiuni obiective, caracteristici extensive modelului economic. Mai întâi, au dezvoltat masiv industria grea, după aceea i-au multiplicat parametrii printr-o planificare ambițioasă, dar care nu ținea cont de realitățile economice. Pentru început, acest tip de dezvoltare extensivă a dat rezultate. „Până la sfârșitul anilor 1960, toate țările din regiune (Europa Centrală și de Est – H.C. & P.D.), cu excepția Albaniei, fuseseră industrializate. Aproximativ jumătate din PIB era produs de industrie (Cehoslovacia 61%, Ungaria 57%, Polonia 54%, România 52%, Iugoslavia 49%, Bulgaria 46%) și doar 20% de agricultură (Ungaria, Polonia și Iugoslavia). Contribuția agriculturii era de doar 12 % în Cehoslovacia, dar de aproximativ 30% în România și Bulgaria”¹⁷⁴. În această perioadă, în economia sovietică produsul național brut (PIB/GNP) a crescut cu aproximativ 6% pe an, ceea ce l-a făcut pe liderul comunist Nichita Hrușciiov să facă de acum celebrul pronostic conform căruia „Uniunea Sovietică va îngropa (depăși) Occidentul

¹⁷² Constantin Hlihor, *România. Căderea comunismului*, pp. 15-16.

¹⁷³ *Ibidem*, p. 15.

¹⁷⁴ *Ibidem*.

din punct de vedere economic în aproximativ 20 de ani (în jurul anului 1980)”. În timp ce statele socialiste se străduiau să ajungă Occidentul din urmă, mergând pe vechiul drum, în ritmul cel mai rapid posibil, cu potențialul și speranța de a-l depăși, lumea occidentală se înscriesese treptat pe un nou drum economic. „Trecerea treptată de la vechiul sistem tehnologic, care caracterizase primele decenii de după război, la dramatica explozie tehnologică a anilor 1970 și 1980, a deschis un nou capitol al revoluției industrial-tehnologice din Vest”.

În Occident noile tehnologii ale informației au prelungit *boom*-ul economic, în timp ce în URSS și țările socialiste din Estul și Centrul Europei se instaura un fenomen de stagnare pe care Mancur Olsan îl denumește societatea sclerotică. „În timp ce Europa Centrală și de Est făcea eforturi extraordinare pentru a dezvolta producția de fier, oțel, ingineria de tip începutul secolului al XX-lea și industriile chimice și realiza industrializarea pe aceste baze, în Occident apărea o nouă «societate post-industrială», ca să folosim termenul introdus de Daniel Bell, sau o societate a «serviciilor» sau a «comunicațiilor», cum au descris-o alții”¹⁷⁵.

Liderii comuniști de la Kremlin și din țările satelite n-au avut capacitatea să înțeleagă că la sfârșitul anilor '70 „marea eră a cărbunelui și a oțelului ia sfârșit. Vestul își reorientează industria spre servicii electronice, bunuri de consum. Această transformare a produs consecințe majore”¹⁷⁶. Economia intra deja într-o nouă eră.

Când această nouă eră a apărut în Vest, în anii '70, Europa Centrală și de Est era incapabilă să urmeze acest curs. Modelul rigid de modernizare, care se dovedise eficient în industrializarea țărilor agrare înapoiate și care avusese o rată de creștere impresionantă pe baze tehnologice caracteristice începutului de secol, era total inadecvat pentru o reorientare tehnologică. Regiunea a rămas mult în urmă în ceea ce privește noua tehnologie.

Cu doar câțiva ani în urmă, N. S. Hrușciiov încercase o reformă timidă la nivelul raporturilor Moscovei cu lumea

¹⁷⁵ *Ibidem*, pp. 16-18.

¹⁷⁶ Alvin Toffler și Heidi Toffler, *Avuția în mișcare*, București, Editura Antet XX Press, 2006, pp. 77-79.

din exterior, dar și în interiorul propriului sistem. Deși ideile sale n-au afectat aparatul birocratic de comandă din structurile economice, nomenclatura de partid s-a opus și l-a debarcat de la putere. În contextul dezghețului ideologic promovat cu destule ambiguități de Nichita Hrușciiov, în unele țări socialiste satelite, elita intelectuală a încercat, chiar dacă timid, să depășească canoanele dogmatice ale socialismului științific.

În acest context, este cu atât mai pregnant meritul colectivului interdisciplinar de cercetări sociale din fosta Cehoslovacie, colectiv coordonat de Radovan Richta care, încă din anii '60, vorbea de schimbarea intervenită în bazele civilizației, ca urmare a accelerării revoluției științifico-tehnice; despre defazajul tot mai evident dintre aceste modificări și formele de conducere ale economiei și societății, gândite în lumina industrialismului; despre necesitatea profundă a unor reforme care „să se materializeze în noi sisteme de conducere economică”¹⁷⁷; despre consecințele istorice și potențialul de risc pe care îl putea avea pentru socialism faptul că nu intenționa să își creeze un fond propriu de civilizație, care „să depășească limitele sistemului industrial”; despre „mutarea iminentă a patosului revoluționar în noi domenii”¹⁷⁸ etc.

Fără îndoială, autorii lucrării vorbeau de pe poziții socialiste. Însă, în calitatea lor de cercetători, au elaborat o analiză care, după mai bine de 30 de ani, conține elemente de un realism ce contrastează cu dogmele epocii. În autobiografia sa, A. Dubček a dezvăluit că în această perioadă, când era secretar regional la Bratislava, căuta cu discreție în jurul său persoane care să-i împărtășească punctul de vedere privind necesitatea unor schimbări. Transferat la Praga în aparatul Comitetului Central al PCC, el a făcut cunoștință cu „un număr de spirite de valoare (cum ar fi economiștii Ota Šik și Karel Kuha), care se interesau în principal de aceleași lucruri”¹⁷⁹. Din acest punct de vedere, putem înțelege contextul în care cercetătorii conduși de Radovan Richta au ajuns la concluzia că: „Aceste tendințe

¹⁷⁷ Radovan Richta, *op. cit.*, p. 150.

¹⁷⁸ *Ibidem*, p. 151.

¹⁷⁹ *Apud* Jean François Soulet, *Istoria comparată a statelor comuniste, din 1945 până în zilele noastre*, traducere de Silvia Albișteanu și Ana Zbârcea, Iași, Editura Polirom, 1998, pp. 153-154.

își au originea în însăși natura civilizației industriale și tocmai acesta este faptul care face ca pe o durată mai lungă noua viață și noile relații dintre oameni să nu se poată întemeia pe această bază moștenită a civilizației. În esență, industrializarea face parte mai curând din premisele și punctele de plecare decât din țelurile propriu zise ale dezvoltării socialiste. Iată de ce au eșuat în trecut și *vor eșua inevitabil și în viitor toate încercările de a întemeia societatea nouă pe introducerea sistemului industrial*¹⁸⁰ (subl. C.H.).

Moartea socialismului ca sistem politic s-a produs în momentul în care nu a fost sesizată prefacerea intervenită în *baza civilizației* moderne. Din acel moment, el *nu mai avea un răspuns, o alternativă*, în ultimă instanță *un sistem viabil*. De altfel, din acel moment, socialismul a cunoscut o evidentă rămânere în urmă și o tot mai accentuată lipsă de performanță, chiar dacă unele țări au mai putut progresa în diferite direcții. Aprecierea liderului Partidului Comunist Italian din acea vreme, Enrico Berlinguer, făcută la mijlocul anilor '70 – *socialismul real și-a epuizat posibilitățile de progres*¹⁸¹ – este, de atunci, interpretată ca un veritabil verdict istoric.

Dogmatismul și lipsa de cultură politică a elitei comuniste au îngreunat sesizarea din interiorul societății socialiste a schimbării în *bazele civilizației* până la apariția lui M. Gorbaciov. Se încheia pentru socialism o perioadă de succese evidente, chiar dacă ele fuseseră obținute în registrul clasic al industrialismului, iar în plan internațional ne aflăm, în opinia lui Zbigniew Brzezinski, către finalul unei etape, etapa compactă cuprinsă între anii '50 și '70, în care inițiativa în confruntarea istorică dintre cele două sisteme părea să fie de partea socialismului. Sunt anii când, spune Brzezinski, o pace de factura celei de la Westfalia – o pace, deci, care să fi consacrat *statu-quo*-ul – ar fi fost nu numai acceptată, ci chiar apreciată în Occident¹⁸². Sunt anii în care URSS a desfășurat o adevărată ofensivă¹⁸³ în lumea extra-europeană, pentru a lua sub control

¹⁸⁰ Radovan Richta, *op. cit.*, p. 152.

¹⁸¹ Constantin Hlihor, *România. Nașterea democrației*, p. 17.

¹⁸² Zbigniew Brzezinski, *The Cold War and its Aftermath*, Foreign Affairs, Fall, 1992.

¹⁸³ Georges-Henri Soutou, *op. cit.*, pp. 308-309.

ideologic și politic Lumea a Treia, și când poziția Occidentului în lume părea că se află într-o perioadă caracterizată de erodare și slăbiciune¹⁸⁴. De la sfârșitul anilor '70 inițiativa a trecut de partea Occidentului, fiind, în cele din urmă, încoronată cu victoria finală.

Psihologic și cultural vorbind, există explicații privind o anumită indisponibilitate și chiar neputință a cercurilor politice conducătoare ale societății socialiste de a se desprinde de modelul clasic, tradițional, al industrializării. Dacă avem în vedere că această orânduire s-a instalat în țări cu nivel modest de dezvoltare, că socialismul a înfăptuit ceea ce aceste state nu realizaseră în epoca dezvoltării industriale propriu-zise – electrificarea, alfabetizarea, industrializarea –, atunci ne dăm seama de ce asemenea realizări au părut și mai importante, au putut chiar alimenta raționamente de factură propagandistică, potrivit cărora socialismul ar fi fost singura orânduire în măsură să asigure dezvoltarea și modernizarea națiunilor¹⁸⁵.

Succesul, la rândul lui, exercită o anumită seducție și favorizează o absolutizare a modelului în care a fost obținut. Dacă asemenea realizări, repetăm reale, au fost înfăptuite într-un model de organizare, într-un sistem politic, aceasta însemna că sistemul *merge, lucrează*. Aici descoperim ceea ce Hegel numea *viclenia istoriei*. Foarte puțină lume a fost dispusă să se întrebe ce se întâmplă în adâncurile istoriei, ce forțe noi îi modelează evoluția. Iar cercurile conducătoare, cu atât mai puțin, deoarece ele *întruchipau modelul respectiv*.

În acest punct al evoluției sale, sistemul socialist și-a dezvăluit limitele marcate de controlul strict pe care decizia politică îl avea asupra dezvoltării. Ar fi greu să se demonstreze astăzi că factorii de decizie politică din Occident au sesizat această schimbare fundamentală în *bazele civilizației*, fie și numai pentru că aici dezvoltarea economică nu era dependentă de decizia politică, iar mecanismele democratice favorizau dezbaterea publică în jurul modelelor de dezvoltare, ofereau cadrul pentru selecția acelor oameni politici în măsură să înțeleagă și să promoveze aceste modele¹⁸⁶. Socialismul nu a

¹⁸⁴ *Ibidem*, pp. 373-380.

¹⁸⁵ Claude Karnoouh, *op. cit.*, pp. 38-39.

¹⁸⁶ A se vedea pe larg, Cornel Ban, *Dependență și dezvoltare. Economia*

favorizat analiza critică a propriei dezvoltări, nu a încurajat abordările diferite; de abordări alternative nici nu putea fi vorba. De aceea, pe măsură ce realitatea propriu-zisă evolua, pe măsură ce forțele tehnologice specifice epocii post-industriale se afirmau, orizontul – și așa neîncăpător al industrializării socialiste, de factură clasică, așa cum am arătat – rămânea tot mai în urmă. O clasă conducătoare legată politic, cultural, psihologic de acest model nu putea decât să sape adânc dictatura – menită să impună standarde depășite –, dând din ce în ce mai puține semne de dezvoltare, exprimate de roadele tot mai reduse ale efortului în direcția dezvoltării, în conflictul tot mai vizibil cu ceea ce se întâmpla, ca tendință, pe plan mondial.

Reacția unor lideri cu viziuni mai puțin dogmatice cum au fost cei din Cehoslovacia sau Ungaria, în anii '70, prin încercări de reformă ale sistemului economic, n-au avut nici ele darul să imprime un alt curs modelelor de dezvoltare economică. Janos Kádár, în Ungaria, și Alexander Dubček, în Cehoslovacia, au lansat, în ianuarie 1968, programele lor de reformă. O reformă de sus în jos, care nu aducea modificări mecanismelor fundamentale de funcționare ale societății. În timp, mai ales în Ungaria, acest tip de reformă a condus la următorul rezultat: s-a renunțat la construirea unor obiective supradimensionate și la promovarea investițiilor gigant în industria grea. Au apărut, chiar, mici întreprinderi private, iar în agricultură autonomia cooperativelor s-a accentuat¹⁸⁷. Schimbările acestea nu au afectat modelul economic socialist. Producția nu era reglată de cererile pieței, ci de planurile adoptate în forurile de partid. Se producea în funcție de o directivă politică și se consuma în funcție de o cerere reală. Cum permanent consumatorul era constrâns financiar a apărut în toate țările socialiste un exces de producție la nivelul producătorului și un deficit de consum la nivelul consumatorului¹⁸⁸.

În aceste condiții, economiile socialiste construite după un model specific secolului al XIX-lea¹⁸⁹, sufocate de un

politică a capitalismului românesc, Cluj-Napoca, Editura Tact, 2014, passim.

¹⁸⁷ Stelian Tănase, *op. cit.*, pp. 148-149.

¹⁸⁸ Ionel Nicu Sava, *op. cit.*, p. 21.

¹⁸⁹ Ivan T. Berend, *Eșecul modelului sovietic*, în „Sfera Politicii”, nr. 39, anul V, 1996, p. 21.

aparatură birocratică supradimensionată, nu puteau nici să reziste schimbărilor cerute de evoluția economiei mondiale și nici să satisfacă nevoile propriilor consumatori. Deteriorarea generală a calității vieții s-a reflectat în scăderea duratei medii a vieții – un fenomen șocant, fără precedent, pentru o societate industrială presupus avansată. Alcoolismul, întotdeauna o problemă în Rusia, a crescut uluitor, consumul pe cap de locuitor ridicându-se la peste 100% între 1965 și 1970. *Națiunea de bețivi pe care o lăsasem în urmă cu zece ani, devenise o națiune de bețivi care abia se țin pe picioare*, nota Robert Kaiser, ziarist la *Washington Post*, descriind o vizită în Uniunea Sovietică, în anul 1984¹⁹⁰.

S-a ajuns către mijlocul deceniului nouă la un punct critic, deoarece se construise în fapt o „falsă modernitate”, respectiv „o combinație incoerentă, nearmonioasă, a trei elemente: a) modernitatea impusă în unele domenii ale vieții sociale (industrializare, urbanizare); b) vestigiile societății tradiționale pre-moderne în alte domenii (paternalism politic, economie de troc); c) efectele culturale ale adevăratului socialism, blocând calea spre modernitate și făcând sistemul inapt din interior”¹⁹¹. Modelul socialist de economie devenise perimat și nu putea să evolueze decât în două direcții: fie spre o reformă, ceea ce a încercat Mihail Gorbaciov, fie spre catastrofă. Eșecul modelului sovietic de economie este, sigur, un factor al prăbușirii comunismului, dar acest lucru nu i se poate imputa liderului reformist sovietic, așa cum cred unii analiști¹⁹².

Importante sunt deciziile care au fost luate în domeniul economic în URSS și în țările-satelit. Erorile de înțelegere ale liderilor sau ale aparatului comunist în ceea ce privește sensul evoluțiilor din economia mondială, ca și consecințele pe care acestea le pot avea asupra nivelului de trai al cetățeanului, au devenit tot mai vizibile. De remarcat faptul că, la începutul

¹⁹⁰ Constantin Hlihor, *România. Nașterea democrației...*, p. 18.

¹⁹¹ Piotr Sztompka, *Competența civilizatorie: condiție prealabilă a tranziției postcomuniste*, în *Sociologie Românească*, Serie nouă, an IV, nr. 2, 1993, pp. 261-262.

¹⁹² A se vedea pe larg Myron Rush, „Fortune and Fate”, în *National Interest*, nr. 31, primăvara, 1993, pp. 19-25; Vladimir Kantorovich, „The Economic Fallacy”, în *National Interest*, nr. 31, Spring, 1993, pp. 35-45; Lila Shestov, *Was the Collapse of the Soviet Union Inevitable?*, în Anne de Tingui, *The Fall of the Soviet Empire*, Boulder, CO, Columbia University Press, 1997, p. 76.

anilor '70, economiștii sovietici au informat conducerea că începuse stadiul final al „crizei capitalismului”. Leonid Brejnev era convins că societatea capitalistă era o „societate fără viitor” și aceasta l-a determinat să accelereze cursa înarmărilor și să extindă influența sovietică asupra Lumii a Treia – pentru a da istoriei un impuls în direcția în care credea el că se îndreaptă¹⁹³. Această decizie a cerut resurse supradimensionate în raport cu posibilitățile economiei sovietice. Creșterea economică era doar în statisticile partidului pentru că, în realitate, economia sovietică era în plină criză și dădea semne de epuizare¹⁹⁴.

Liderii sovietici și cei ai statelor socialiste nu aveau cum să răspundă adecvat la șocul trecerii la un nou stadiu de civilizație din cel puțin două motive. În primul rând, acționau în administrarea puterii politice în societate în conformitate cu idei și teorii ale unei ideologii născute la jumătatea secolului XIX, când bazele cunoașterii și stadiul civilizației erau altele. Pe de altă parte, erau educați în cultul dogmei marxiste, iar teoriile modernizării post-industriale erau considerate elemente ale „propagandei imperialiste”. Erau pur și simplu incapabili „a înțelege că schimbarea structurii producției la nivel global va afecta însăși arhitectura relațiilor internaționale”¹⁹⁵.

Șocul geopolitic al Revoluției în Afaceri Militare. Reacții și răspuns al celor două superputeri: URSS și SUA. În anii '70-'80 gândirea militară și strategia războiului cunosc și ele o schimbare de paradigmă. Modernizarea tehnologică a arsenalului militar, apariția unor idei și noi paradigme în teoria și practica instruirii militare, au condus la ceea ce specialiștii au definit ca fiind o nouă *revoluție în domeniul militar*¹⁹⁶. Noțiunea apare pentru prima dată în Uniunea Sovietică în anii '70 și '80, când sunt publicate o serie de studii și articole ale unor

¹⁹³ Richard B. Day, *Cold War Capitalism: The View from Moscow 1945-1975*, Armonk, New York, M. E. Sharpe, 1995, p. 275.

¹⁹⁴ Bruce D. Berkowitz, Jeffrey T. Richelson, *The CIA Vindicated*, în *National Interest*, nr. 41, Fall, 1995, pp. 36-47.

¹⁹⁵ Stephen G. Brooks, William C. Wohlforth, *Power*, *op. cit.*, în *loc. cit.*, pp. 170-171.

¹⁹⁶ Dr. Gheorghe Văduva, *Rolul științei militare în managementul mediului de securitate și apărare în procesul de modernizare a societății*, Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir” Institutul de Studii de Securitate, București, 2011, pp. 9-12.

specialiști militari, în special de către mareșalul N.V. Ogarkov. Aceștia au găsit motivația în teoria marxistă în care ideea că istoria este condusă de revoluții este una de bază¹⁹⁷. Sovieticii au lansat o provocare la adresa rivalilor americani pentru supremație globală și este interesant de remarcat că tocmai ei nu au avut reacții și răspunsuri adecvate *șocului geopolitic* generat de *Revoluția în Afaceri Militare*.

Analiștii și teoreticienii militari americani au preluat ideile discutate în literatura militară sovietică și au inițiat un centru de dezbateri – *Office of Net Assessment* – în cadrul Departamentului Apărării, care a fost condus timp de zeci de ani de unul dintre cei mai valoroși specialiști militari americani, Andrew W. Marshall¹⁹⁸. Acesta a dezvoltat un *think-tank* relativ mic, dar cu influență în cadrul Pentagonului. În foarte scurt timp, Marshall a devenit cel mai important susținător al unei revoluții în afacerile militare și a adunat în jurul său o serie de gânditori și analiști care au militat și promovat, la nivelul expertizei și deciziei politice, nevoia de schimbare în cadrul strategiilor de apărare și securitate. Unul dintre aceștia, cu doar doi ani înainte de a fi fost inventat microprocesorul, generalul William Westmoreland, afirma în fața membrilor Congresului SUA: „On the battlefield of the future, enemy forces will be located, tracked and targeted almost instantaneously through the use of data links, computer assisted intelligence evaluation, and automated fire control (...) I am confident the American people expect this country to take full advantage of its technology – to welcome and applaud the developments that will replace wherever possible the man with the machine”¹⁹⁹.

Analiza modului cum s-a încheiat confruntarea dintre cele două superputeri ne indică, fără nici un dubiu, că Uniunea Sovietică nu a fost în măsură să gestioneze *șocul geopolitic*

¹⁹⁷ Steven Metz, James Kievit, *Strategy and the Revolution in Military Affairs: From Theory to Policy*, 27 iunie 1995, <http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/ssi/stratrma.pdf> accesat la 19 iulie 2016.

¹⁹⁸ Gary Chapman, *An Introduction to the Revolution in Military Affairs*, XV Amaldi Conference on Problems in Global Security Helsinki, Finland septembrie 2003, <http://www.lincei.it/rapporti/amaldi/papers/XV-Chapman.pdf> accesat la 19 iulie 2016.

¹⁹⁹ *Ibidem*.

al schimbărilor produse de *Revoluția în afaceri Militare*. Nu avea cum să nu piardă confruntarea cu superputerea rivală la hegemonie globală în aceste condiții. Arsenalul nuclear și clasic, deși era la fel de performant ca cel american, nu le-a fost de folos sovieticilor. Întrebarea este de ce s-a întâmplat acest lucru. Sovieticii au lecturat schimbările produse de revoluția în afacerile militare prin schemele ideologiei marxiste. Nu au luat în calcul că această ideologie a apărut la mijlocul secolului al XIX-lea și nu mai putea fi aplicată în chip dogmatic la realitățile secolului al XX-lea, cu o lume în profundă schimbare. Militarii sovieticii nu au putut să sesizeze ceea ce generalul Jarmo Lindberg, șeful de stat major al armatei finlandeze, surprindea cu claritate: „Typical of this time is that the boundaries of peace, crisis and war coalesce into a kind of grey area of instability. The line between traditional and unconventional warfare blurred – or rather, they are mixed in a new way with each other by new elements of warfare employed. Contemporary warfare, now also known as hybrid warfare, is precisely what this is all about, as events in eastern Ukraine show us”²⁰⁰. Strategii militare și specialiștii în probleme de securitate din Statele Unite au înțeles că războiul, în condițiile Revoluției în afaceri militare, nu este doar un instrument prin care, utilizând violența mecanică, distrugi adversarul și îi înfrânghi voința, ci este și „despre cum să schimbi mintea adversarului”²⁰¹.

Tot acum se produce și o revoluție în comunicare. Pentru atingerea obiectivelor în acest domeniu, strategii militare occidentale au deschis noi „fronturi” pe noi teatre de operațiuni, care nu aveau nimic în comun cu cele clasice, pentru care se pregăteau militarii sovietici și aliații lor din Tratatul de la Varșovia. În acest tip de confruntare, acțiunea exercitată de un actor asupra altuia nu mai este de tip clasic – constrângere/distrugere fizică –, ci nonclasică, concretizată în procese comunicaționale prin care se urmărește modificarea și

²⁰⁰ Apud, Keir Giles, *Russia's 'New' Tools for Confronting the West Continuity and Innovation in Moscow's Exercise of Power*, Research Paper în *Russia and Eurasia Programme*, martie 2016, p. 9, <https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/publications/research/2016-03-21-russias-new-tools-giles.pdf> accesat la 19 iulie 2016.

²⁰¹ Ralph Peters, *Never Quit the Fight*, Stackpole Books, 2006, p.41.

controlul a ceea ce specialistii americani numesc *mental map*. Controlul *mental map*-ului se obține prin utilizarea *armei cuvântului*. În acest scop, sunt utilizate forme ale comunicării cu mare putere de influențare – de la cea mediatică până la cele cu caracter special de tip propagandă, *public diplomacy* sau *strategic communication*²⁰². Sunt acele forme ale comunicării în masă prin care se impun valorile, normele, dar și principiile care reglementează raporturile dintre actorii mediului internațional. Profesorul Teun A. Van Dijk de la Universitatea din Amsterdam consideră că exercitarea unui asemenea tip de putere presupune „un cadru ideologic. Acest cadru, care este format din cogniții fundamentale sociale împărtășite, legate de interesul unui grup și al membrilor săi este căpătat, confirmat, sau schimbat prin comunicare și discurs”²⁰³.

Sovieticii nu au avut capacitatea să răspundă adecvat la ceea ce specialiștii militari occidentali au definit ca utilizarea puterii *soft* pe componenta ei simbolică. Potențialul în acest tip de putere este format din însăși esența cunoașterii umane și se materializează în patrimoniul de cultură și civilizație. Unul dintre cei mai cunoscuți specialiști ai domeniului, referindu-se la *puterea simbolică* aprecia: „ca instrumente ale cunoașterii și comunicării, «structurile simbolice» pot exercita o putere structuratoare numai pentru că ele însele sunt structurate. Puterea simbolică este o putere de construire a realității și una care tinde să stabilească o ordine a cunoașterii (gnoseologică): sensul imediat al lumii”²⁰⁴.

Informația țintită cu precizie, prin intermediul mass-media, este la fel de importantă ca exercitarea puterii prin mijloacele clasice²⁰⁵. Decizia în confruntarea Est-Vest din timpul războiului rece a fost dată de „pușca” încărcată cu imagini/informație la care liderii sovietici nu au avut o „armă” eficientă de contracarare!

²⁰² Constantin Hlihor, Ecaterina Capatina, *Comunicare în conflictele internaționale*, București, Editura Comunicare.ro, 2008, p. 112; Gilbert Rist, éd., *Les mots du pouvoir. Sens et non-sens de la rhétorique internationale*, în *Nouveaux Cahiers de l'IUED*, nr. 13, PUF, 2002, Paris, Genève.

²⁰³ Teun A. Van Dijk, *Structures of Discourse and Structures of Power*, *Communication Yearbook 12*, pp. 18-59.

²⁰⁴ Apud, *Geopolitics of Information Technology*, <http://www.idi.ntnu.no/~letizia/eit2007/reports/product%20report2.pdf> accesat la 25 iulie 2016.

²⁰⁵ Alvin și Heidi Toffler, *op. cit.*, p. 203.

La jumătatea deceniului nouă al secolului trecut, liderii sovietici ajung la o concluzie corectă în ceea ce privește confruntarea militară dintre superputerile care posedau arme de nimicire în masă. Mareșalul *Sergei Fyodorovich Akhromeyev*, unul din consilierii lui Gorbaciov pe probleme de securitate și apărare afirma că „in practical terms, neither side would win a nuclear war”²⁰⁶. Realizând „that a nuclear war cannot be won. Preemptive strike was ruled out, and only the retaliatory strike remained. If war must be fought, the new foundations of doctrine became deterrence, war prevention, and limited war”²⁰⁷. Aceste aserțiuni erau corecte pentru o confruntare de tip clasic, dar nu și în cazul schimbării de paradigmă în gândirea militară și a perfecționării mijloacelor de persuadare a inamicului, ca urmare a apariției revoluției în afacerile militare. Acest tip de reacție a avut urmări și după dispariția sistemului militar sovietic. Așa se explică, printre altele, de ce „Throughout the 1990’s, the Russian military suffered a series of chaotic and counterproductive false starts to reform”²⁰⁸. După aproape un deceniu, Vladimir Putin a fost liderul care a sesizat natura schimbărilor produse de *Revoluția în Afaceri Militare* și a imprimat un alt curs reformei sistemului militar moștenit de la fosta URSS²⁰⁹.

Opinia publică și lupta pentru drepturile omului în relațiile internaționale au fost un șoc geopolitic prea mare pentru regimurile totalitare de stânga. Ideologia marxistă a cucerit, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor, mintea și inima a milioane de oameni, prin ideea de

²⁰⁶ John A. Battilega, *Soviet Views of Nuclear Warfare: The Post-Cold War Interviews*, p. 155, http://www.npolicy.org/books/Getting_MAD/Ch5_Battilega.pdf accesat la 25 iulie 2016.

²⁰⁷ *Ibidem*.

²⁰⁸ Steven Lambakis, *op. cit.*, p. 15, a se vedea și Stephen Blank, *Russia's Armed Forces on the Brink of Reform*, Conflict Studies Research Centre, octombrie 1997.

²⁰⁹ A se vedea, Isabelle Facon, *Les sources de la modernisation de l'outil militaire russe: ambitions et ambiguïtés de Vladimir Poutine [Sources of the modernization of the Russian military tool: Vladimir Putin's ambition and ambiguity]*, Conflict Studies Research Centre, August 2005; Roger N. McDermott, *The Recreation of Russia's Ground Forces High Command: Prepared For Future War?*, Conflict Studies Research Centre, martie 2002.

dreptate socială și respectarea drepturilor într-o societate a inechității sociale. Nimeni nu a intuit în epocă faptul că unul din factorii care vor compromite marxismul, ca practică politică, va fi tocmai încălcarea drepturilor omului²¹⁰. Drepturile omului au fost fundamentate în documente și discursuri ale revoluționarilor francezi și americani la sfârșitul secolului al XVIII-lea, dar au devenit un subiect de dezbatere politică în relațiile internaționale mult mai târziu, în a doua jumătate a secolului XX. În anul 1948, în *Carta ONU*, acestea sunt înscrise ca drepturi fundamentale, iar câteva decenii mai târziu, în 1975, la Conferința de la Helsinki, ele sunt codificate în principii și norme care trebuiau respectate de toate statele semnatare ale *Actului final*, inclusiv de cele socialiste. După această dată, conceptul nu numai că devine subiect de dezbatere politică, dar este asumat ca instrument politic pentru organizațiile non-guvernamentale din Vest și de disidenții din URSS și unele țări socialiste, pentru a face presiuni asupra guvernelor care încălcau drepturile omului²¹¹.

Congresul american a condamnat încălcarea drepturilor omului în unele state socialiste încă din anul 1974, prin Donald Frazer, iar Administrația Carter a încercat să introducă în politica externă americană și această componentă²¹². El a luat atitudine fermă împotriva încălcării acestora în Uniunea Sovietică și în celelalte state socialiste totalitare. Toate abuzurile și ilegalitățile erau atent monitorizate, fiind aduse la cunoștința opiniei publice mondiale. Simțindu-se încurajați și sprijiniți,

²¹⁰ Rosemary Foot, *The Cold War and human rights*, în Melvyn P. Leffler, Odd Arne Westad, eds., *Cambridge History of The Cold War*, vol. III, Cambridge University Press 2010, pp. 445-465; Mark Hurs, *British Human Rights Organizations and Soviet Dissent, 1965-1985*, Bloomsbury Academic, London, New York, Oxford, New Delhi, Sydney, 1987, e-book, 2016, p. 2.

²¹¹ Mark Hurs, *op. cit.*, p. 3.

²¹² Clair Apodaca, *Understanding U.S. Human Rights Policy: A Paradoxical Legacy*, Routledge, New York, London, 2006, https://books.google.ro/books?id=kEV9tePGwUkC&pg=PT76&lpg=PT76&dq=reagan+human+rights+and+anti+communist+movement&source=bl&ots=wLka3XbENH&sig=eSoukTuN52qqqz6YwSvDlGj5_CQ&hl=ro&sa=X&ved=0ahUKEwikqafHwZPOAhVGAsAKHezWCzIQ6AEIXzAJ#v=onepage&q=reagan%20human%20rights%20and%20anti%20communist%20movement&f=false accesat la 26 iulie 2016.

mulți cetățeni din statele socialiste, mai ales intelectuali, au început să pretindă respectarea drepturilor lor fundamentale, printre care libertatea cuvântului, cea de asociere și de emigrare. Astfel se nășteau primele elemente ale societății civile în societățile cu regim socialist; printr-o acțiune puțin spectaculoasă, dar tenace, regimul totalitar socialist era măcinat din interior, precum micile carii, care reușesc, printr-o acțiune tenace, desfășurată în timp, să doboare și cel mai gros arbore. Liderii politici din statele socialiste au fost nevoiți să intre în dialog cu reprezentanții societății civile, recunoscându-le astfel legitimitatea²¹³.

Sesizând corect distanța enormă ce separa politica Moscovei și a sateliților ei în ceea ce privește grija față de om de propaganda care trâmbea această politică, SUA au folosit cu inteligență dorința unanimă de a se obține climatul de securitate în Europa și în lume, iar la Helsinki au impus, în *Coșul III*, standardele americane de conduită umană, lansând problema respectării drepturilor omului. În opinia lui Henry Kissinger, *Coșul III* era menit să joace un rol major în dezintegrarea sateliților sovietici și a devenit un vârf de lance pentru toți activiștii din domeniul drepturilor omului din țările NATO²¹⁴.

SUA și aliații lor occidentali sperau că prevederile din *Coșul III* vor crea un standard internațional care va împiedica Uniunea Sovietică să treacă la represalii împotriva contestatarilor, sau a disidenților. În mare parte au avut dreptate, deoarece mișcarea anticomunistă din unele țări satelite – Polonia, Cehoslovacia, Ungaria – a folosit *Coșul III* drept punct de referință în lupta pentru eliberarea țărilor lor de sub dominația sovietică.

Tot în această perioadă, SUA și țările cu regimuri democratice, în demersul de impunere a acțiunilor de protest, au acționat pentru încurajarea ideologiei naționale în statele satelite URSS. Treptat, în aceste țări se constată o repliere către credințele și ideologiile tradiționale și o resuscitare a sentimentului

²¹³ A se vedea și Ioan Scurtu, *Revoluția Română din Decembrie 1989 în context internațional*, București, Editura Redacției Publicațiilor pentru Străinătate, 2009, pp. 32-36.

²¹⁴ Henry Kissinger, *op. cit.*, p. 759.

religios (Polonia) și a naționalismului, care vor eroda ideologia oficială.

Este meritul președintelui american Ronald Reagan de a fi sesizat faptul că în relațiile internaționale drepturile omului pot deveni un instrument și o armă de luptă contra URSS și a sateliților săi, lărgind sfera de cuprindere până la analiza încălcării democrației și luptei anticomuniste²¹⁵. Acesta a sesizat scăderea accelerată a încrederii mării majorități a societăților socialiste în ideologia comunistă și delimitării de conducerile politice, apreciind că *era foarte probabil ca acest conflict să se încheie cu convertirea adversarului*. Instrumentul ideologic pentru această *operațiune* a fost *problema respectării drepturilor omului* pe care Reagan și administrația sa au invocat-o, în încercarea de a submina sistemul sovietic. Represiunea și brutalitatea în Uniunea Sovietică, dar și în unele țări-satelit, au luat forme atât de monstruoase, încât orice ar fi încercat propaganda comunistă să invoce pentru a justifica aceste acte îndreptate împotriva respectării drepturilor omului era din start sortit eșecului.

De remarcat faptul că la acea dată Mihail Gorbaciov a judecat această provocare a lumii libere în logica limbajului de lemn, definind-o „război psihologic (...) care, firește, nu are nimic comun cu o autentică confruntare de opinii, cu un schimb liber de idei, așa cum pretind cu ipocrizie unii în Occident”²¹⁶. În dialogul lui cu Margaret Thatcher pe marginea problemei drepturilor omului și a celei umanitare, Mihail Gorbaciov afirma că „sesizăm o manevră rău-voitoare care țintește să altereze imaginea Uniunii Sovietice”. La acea dată (martie 1987), liderul sovietic mai credea că la o asemenea dispută se poate răspunde prin tradiționalele clișee ale propagandei comuniste.

Ronald Reagan a făcut din respectarea drepturilor omului nu numai o acțiune politică, ci și o filosofie care să devină cheia unei lumi pașnice. Administrația americană a reușit în timpulul lui Reagan, prin acțiunile concrete de sprijinire a regimurilor democratice, să întoarcă pe dos propaganda bolșevică: valorile democratice ale Occidentului,

²¹⁵ Clair Apodaca, *op. cit.*, în *loc. cit.*

²¹⁶ Mihail Sergheevici Gorbaciov, *Scieri alese. 1985-1986*, București, Editura Politică, 1987, p. 261.

nu cele cuprinse în Manifestul Comunist, aveau să fie curentul viitorului. SUA au făcut presiuni directe pentru reformarea regimului conservator al generalului Pinochet, în Chile. Acesta a fost obligat să accepte un referendum și alegeri libere, care au însemnat răsturnarea lui de la putere. La fel s-a procedat, așa cum am menționat anterior, și în Filipine, unde *piticul cel rău* a fost răsturnat de la conducere cu sprijin american²¹⁷.

Administrația Reagan a sprijinit activ insurgențele anticomuniste din țările în care URSS intervenise direct sau prin intermediari pentru a instaura regimurile comuniste. I-a înarmat pe mujahedinii afgani pentru a lupta contra sovieticilor, a sprijinit forțele anticomuniste din Angola, Etiopia și Nicaragua. Secretarul de Stat George Shultz explica politica SUA într-un discurs rostit la San Francisco, în februarie 1985: *Mulți ani de zile i-am văzut pe adversarii noștri acționând fără nici o rețineră în sprijinul unor mișcări insurgente din întreaga lume pentru a răspândi dictatura comunistă (...) orice victorie a comunismului era considerată a fi ireversibilă (...) Forțele democrației din întreaga lume merită să ne alăturăm lor. A le abandona ar însemna o trădare fără rușine, o trădare nu a unor bravi bărbați și femei, ci a idealurilor noastre cele mai înalte*²¹⁸.

Pentru a promova viziunea sa despre drepturile omului, președintele Reagan l-a numit pe Elliot Abrams purtător de cuvânt pentru aceste probleme. Abrams nu era cunoscut ca unul dintre cei mai înfocați apărători ai acestor drepturi, ci ca unul dintre cei mai cunoscuți anticomuniști. Reagan este președintele care a instituționalizat și finanțat organizațiile și instituțiile societății civile care monitorizau și aduceau în atenția opiniei publice problema încălcării drepturilor omului în URSS și în alte state socialiste.

²¹⁷ A se vedea pe larg, Peter Schweitzer, *Reagan's War: The Epic Story of His Forty-Year Struggle and Final Triumph Over Communism* (New York: Doubleday, 2002); Paul Kengor, *The Crusader: Ronald Reagan and the Fall of Communism*, New York: Harper Collins, 2006; Norman A. Bailey, *The Strategic Plan that Won the Cold War: National Directive 75*. MacLean, VA, 1999; Peter Schweitzer, ed., *The Fall of the Berlin Wall: Reassessing the Causes and Consequences of the End of the Cold War*, Washington D.C.: Hoover Institution Press, 2000.

²¹⁸ *Apud* Henry Kissinger, *op. cit.*, p. 774.

În confruntarea dintre capitalism și socialism, drepturile omului au devenit „o foarte puternică armă ideologică în lupta împotriva comunismului”²¹⁹, care a generat un adevărat șoc geopolitic la care liderii sovietici, inclusiv Mihail Gorbaciov, și ceilalți conducători ai regimurilor comuniste din Est nu au avut reacții și răspunsuri adecvate. Interesant este faptul că fostul lider sovietic, Konstantin Cernenko, a sesizat faptul că *the freedom of the individual and democracy, human rights equality and humanism-these major issues of our days are of the centre of ideological struggle between the two systems, socialism and capitalism*²²⁰, însă, acesta nu a mai avut și timpul necesar pentru a construi o strategie adecvată. Cuvintele utilizate erau aceleași „drepturile omului”, dar înțelesul și percepția lor erau diferite în cele două lumi – cea capitalista și cea socialistă²²¹. Când americanii și occidentalii, în general, îi atacau pe sovietici și țările socialiste de încălcarea drepturilor omului, puneau accent pe „libertatea cuvântului, a asocierii, libertatea conștiinței religioase, emigrarea și presa liberă”²²².

Când sovieticii și aliații lor îi atacau pe occidentali și îi acuzau de încălcarea drepturilor omului, insistau pe „dreptul de a munci, dreptul la educație gratuită și la un sistem de asigurări sociale garantat de stat”²²³.

Primul teritoriu de confruntare între Est și Vest, în care a fost utilizată „arma” drepturilor omului, a fost Polonia, începând cu anii '80²²⁴, când au apărut primele organizații ale

²¹⁹ Clair Apodaca, *op. cit.*, în *loc. cit.*

²²⁰ Apud, Doriane Lambelet, *The Contradiction between Soviet and American Human Rights Doctrine: Reconciliation Through Perestroika and Pragmatism*, în Boston University International Law Journal, vol. 7, p. 61.

²²¹ A se vedea și Cornelius Murphy, *Ideological Interpretations of Human Rights*, 21 DePaul L. Rev. 286 (1972), <http://via.library.depaul.edu/law-review/vol21/iss2/2>, accesat la 12 iulie 2016.

²²² Doriane Lambelet, *op. cit.*, p. 61.

²²³ *Ibidem*, p. 62.

²²⁴ Joe Renouard, *Human Rights in American Foreign Policy: From the 1960s to the Soviet Collapse*, https://books.google.ro/books?id=vJ29CgAAQBAJ&pg=PA179&lpg=PA179&dq=reagan+human+rights+and+anti+communist+movement&source=bl&ots=4ENj67L0ws&sig=fOfHj7vyV9TWLEWc7LK_FRsgT74&hl=ro&sa=X&ved=0ahUKEwiEiN2-yJPOAhWkCsAKHUIAAiU4ChDoAQgZMAA#v=onepage&q=reagan%20

societății civile în blocul sovietic, cât și în Occident. Ludmila Alexeeva datează apariția mișcărilor reformiste în Uniunea Sovietică după discursul secret al lui Hrușciiov, în 1956, și în urma suprimării *Primăverii de la Praga*. Cu toate acestea, ea subliniază faptul că data nașterii mișcării pentru respectarea drepturilor omului ar trebui să fie 5 decembrie 1965, atunci când prima demonstrație sub sloganul „Respect Constituția sovietică!” a avut loc în Piața Pușkin, din Moscova. Disidenții au susținut că, în cazul în care legile există, statul este obligat să le onoreze²²⁵. Asemenea mișcări s-au dezvoltat în timp, așa că la începutul anilor '80 acestea au pregătit un sol fertil pentru *perestroika* lui Gorbaciov, după 1985²²⁶. Anul 1986 a fost deosebit de important pentru îmbunătățirea drepturilor omului în URSS. Gorbaciov a subliniat în discursul său ținut la Ministerul Afacerilor Externe, din luna mai, nevoia de „o nouă gândire”. Cu acest prilej, i-a îndemnat pe diplomații sovietici nu să se sfiască să discute subiectul drepturilor omului cu Occidentul²²⁷.

Victoria obținută de Vest în confruntarea cu Estul în plan ideologic a contribuit în mare măsură la erodarea imaginii comunismului în *Lumea liberă*, punându-l sub semnul întrebării chiar și în URSS, sau țările satelite. Comunismul intră într-o fază de accelerare a prăbușirii sale. Așa cum Garton Ash remarca cu sarcasm: *Ceea ce a avut nevoie de 10 ani în Polonia, a durat 10 luni în Ungaria, 20 de săptămâni în Germania de Est și, în final, 10 zile în Cehoslovacia*²²⁸.

Perestroika și glasnosti. Reacția și răspunsul sovietic la șocul geopolitic al modernizării societății occidentale. Un răspuns venit prea târziu? Profund conștient de faptul că politica sovietică – atât cea internă cât și cea externă – era falimentară, o nouă generație de lideri comuniști sovietici, care au ajuns în vârful piramidei puterii, au hotărât să renoveze sistemul comunist cu ajutorul unor reforme mai energice și

[human%20rights%20and%20anti%20communist%20movement&f=false](#)

²²⁵ Rosemary Foot, *op. cit.*, p. 458.

²²⁶ *Ibidem*, p. 461.

²²⁷ *Ibidem*, p. 462.

²²⁸ Apud Jeremy Bransten, *Ten Years After 1989 – The Revolutions That Brought Down Communism*, în <http://interconnected.org/notes/2004/11/prague/mirrors/www.rferl.org/nca/special/10years/> accesat la 27 iulie 2016.

să-și corecteze atitudinea față de țările *frățești*. Mihail Gorbaciov, la nici o lună de la preluarea puterii, constata că în „societatea sovietică s-au accentuat o serie de tendințe negative”²²⁹, că erau necesare „serioase perfecționări ale conducerii, ale mecanismului economic în ansamblu”²³⁰. Însă, proaspătul lider nu percepea exact dimensiunea dezastrului și credea că prin măsuri de cosmetizare a regimului va salva sistemul comunist și, implicit, imperiul sovietic. Robert Strayer observă, din această perspectivă că, la începutul carierei sale (1985–1986) Gorbaciov a întreprins acțiuni modeste și „s-a concentrat și limitat la reluarea creșterii economice cât mai curând posibil. Pentru Gorbaciov aceasta era «cheia pentru toate problemele noastre», atât pentru pericolul amenințător al declinului internațional, cât și pentru incapacitatea la fel de serioasă de a satisface nevoile de consum ale populației”²³¹. Sloganul lansat de M. Gorbaciov pentru aceste reforme a fost *uskorenie**, însă realitatea i-a arătat că societatea sovietică avea nevoie de mult mai mult, de schimbări fundamentale. Acest lucru avea să-l recunoască mult mai târziu, când în prefața volumului de memorii nota că „atunci când, în aprilie 1985, am acceptat să conduc Comitetul Central al PCUS în calitate de secretar general** (...) nu îmi apăreau cu claritate dimensiunile reale ale problemelor care așteptau de atâta timp rezolvare”²³².

Prin urmare, Mihail Gorbaciov și echipa sa au început pe plan intern o reformă prudentă, fără să afecteze structurile și mai ales nomenclatura partidului în esența sa²³³. A trebuit să se întâmple accidentul nuclear de la Cernobil, din aprilie 1986, ca Moscova să înțeleagă mai bine în ce stare economică înapoiată se găsește și ce distanță separă propaganda de partid

²²⁹ Mihail Gorbaciov, *Raport la Plenara CC al PCUS din 23 aprilie 1985*, în *op. cit.*, p. 8.

²³⁰ *Ibidem*, p. 11.

²³¹ Robert Strayer, *op. cit.*, p. 95.

* în lb. rusă = accelerare.

** În fapt, Plenara extraordinară a CC al PCUS l-a ales în funcție pe M. Gorbaciov la 11 martie 1985.

²³² Mihail Gorbaciov, *Memorii...*, p. 7.

²³³ Gérard Soulier, *L'Europe. Histoire. Civilisation. Institution*, Armand Colin, Paris, 1994, pp. 385-386.

de realitatea cotidiană și de opinia publică. Sovieticii au aflat despre dimensiunea dezastrului de la Cernobîl și, mai ales, de consecințele sale din mass-media internațională și nu de la cele din URSS, cum ar fi fost firesc.

Experiența de tip *uskorenie* devenise astfel, în foarte scurt timp, un eșec. În august 1986, Gorbaciov „a semnalat adâncirea procesului de reformă, susținând că acesta trebuie să cuprindă «nu numai economia, ci și toate celelalte aspecte ale vieții sociale»”²³⁴. Prima deschidere a fost în mass-media și a lansat o nouă experiență: *glasnosti*, care a permis relaxarea cenzurii și o deschidere a presei către realitate fără ca aceasta să fie cosmetizată în conformitate cu interesele nomenklaturii. Din această perspectivă M. Gorbaciov aprecia că „Am înfăptuit ceva fără precedent, atât pe plan politic, cât și în domeniul economic și social (...) ne-am pus în fruntea unei mișcări revoluționare, istorice”²³⁵.

S-a deschis o perioadă de efervescență cum Rusia n-a mai cunoscut de la începutul anilor '20. Intelectualitatea a devenit principalul aliat al reformelor, iar Gorbaciov a știut să orienteze acest curent pro-reformist, prin intermediul mass-media, contra nomenklaturii, care crezuse că reformele sunt doar propagandă.

A urmat o perioadă de largi deschideri în artă și literatură, care au pus practic capăt realismului socialist²³⁶, dar și în istorie, chiar dacă la început nu istoricii au fost cei care au făcut cunoscut publicului larg dragostea lui Brejnev pentru decorații și premii, ca și implicarea unor membri ai familiei sale în afaceri de tip mafiot. Au fost reabilitați o serie de disidenți – răsunător este cazul celebrului savant Andrei Saharov, dar și al altor persoane care au căzut victime stalinismului. Printre ei figuri marcante ale bolșevismului: Nikolai Bukharin, purtător de cuvânt pentru Noua Politică Economică (NEP) din anii 1920, care fusese executat în 1938, Lev Troțki, Grigori Zinoviev.

Glasnosti-ul a avut impact și asupra religiei, chiar dacă la început deschiderile au fost timide. Este posibil ca lui

²³⁴ Robert Strayer, *op. cit.*, p. 98.

²³⁵ Mihail Gorbaciov, *Memorii...*, p. 147.

²³⁶ A se vedea pe larg Michel Auconturier, *Realismul Socialist*, traducere de Lucia Flonta, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2001, pp. 97-117.

Mihail Gorbaciov și echipei sale să le fi fost teamă de repetarea experimentului polonez din iunie 1979 când „națiunea, cum avea să noteze peste ani Jacek Kuron, începe să-și dea seama de propria forță”²³⁷ și unde câteva zile regimul comunist a fost neputincios în fața entuziasmului popular. Polonezii și-au regăsit demnitatea și forța morală. Sentimentul fricii dispăruse și societatea civilă își afirmă forța. În URSS, însă, abia în apropierea anului 1988, când rușii ortodocși se pregăteau de celebrarea unui Mileniu de Creștinism, propaganda antireligioasă a încetat.

În spațiul sovietic efectul a fost aproximativ același ca în Polonia. Biserica a început să se manifeste activ în viața socială și chiar politică, prin alegerea, în 1989, unor clerici în Parlamentul Sovietic. „Bisericile naționale din Lituania, Armenia, Georgia și Ucraina au găsit noi modalități de exprimare și au devenit parte componentă a procesului de reînnoire națională din acele republici”²³⁸.

Impactul cel mai profund al *glasnosti*-ului a fost asupra ideologiei oficiale a sistemului. *Noțiunea de adevăr unic a făcut loc unor idei de pluralism socialist, care permitea dezbaterea politică deschisă, menținând cadrul socialist.* „Trebuie să avem o atitudine normală față de diversitate, ca stare naturală a lumii; nu cu dinții încleștați, ca în trecut”, se susținea într-un articol din *Izvestia*²³⁹. Aplicat la politică, *glasnosti* însemna posibilitatea de a alege din mai multe posibilități și pregătea drumul către scrutin care putea fi contestat, partide în competiție și sfârșitul dominației partidului comunist.

Dezideologizarea era absolut necesară pentru ca reforma economică – *perestroika* – să poată reuși. Dacă se dorea modernizarea economiei nu erau suficiente doar rețehnologizarea și îmbunătățirea controlului, așa cum crezuseră la început Gorbaciov și echipa sa. Trebuiau înlăturate dogmele staliniste din economie²⁴⁰. Decenii de economie socialistă creaseră în URSS și în țările-satelit mentalități și

²³⁷ Jacek Kuron, *Maintenant ou jamais*, Librairie Arthème Fayard, 1991, p. 177.

²³⁸ Robert Strayer, *op. cit.*, p. 102.

²³⁹ *Apud* Robert Strayer, *op. cit.*, p. 101, nota 9.

²⁴⁰ Pierre Miquel, *op. cit.*, pp. 514-515.

reflexe prea puțin adecvate concurenței și liberei inițiative. Oamenii au fost educați într-un *egalitarism* păgubos și într-un *paternalism* al statului, care trebuia să acorde invariabil locuri de muncă pentru toți și prețuri subvenționate. Dar cum să înlături aceste dogme fără să fie schimbată structura socialistă a economiei, tipul de proprietate? Până unde putea fi modificată această structură economică fără a fi afectată structura sistemului politic? Nu numai M. Gorbaciov, dar și apropiații lui, considerau că nu poți descentraliza economia fără o schimbare și o descentralizare de ordin politic. Alexandr Iakovlev într-o convorbire cu Lilly Marcou, referindu-se la acest aspect, aprecia că „libertatea economică merge mână-n mână cu libertatea politică. Individul trebuie să se simtă liber dacă vrem ca el să întreprindă ceva. Trebuie, de asemenea, abolit monopolul proprietății, pentru că el împiedică orice inițiativă economică pe care doar multitudinea formelor de proprietate o autorizează”²⁴¹.

Eșecurile lui M. Gorbaciov și ale echipei sale de a atrage nomenclatura în procesul de reformă îi determină să renunțe la vechile structuri de partid și stat. Eminența cenușie în materie de *perestroika*, Alexandr Iakovlev, era de părere că „Economia de piață trebuie introdusă cât mai repede cu putință. Dar acest lucru nu se va putea face cu actualele structuri de conducere centralizată (...) Oameni noi trebuiau să-și asume această sarcină nouă”²⁴².

Punctul de răscruce al procesului de schimbare la Moscova a fost marcat de cea de-a XIX-a Conferință a PCUS, când Mihail Gorbaciov propune o reformă instituțională pentru a limita sau exclude din structurile de stat influența partidului comunist²⁴³. Această reformă trebuia să conducă la crearea unui parlament liber ales – Congresul Deputaților Poporului – care urma să aleagă, la rândul său, un Soviet Suprem, acesta urmând să-l desemneze pe președinte. Pentru majoritatea locurilor din Congresul Deputaților Poporului se propuneau mai multe

²⁴¹ Alexandr Iakovlev, *Ce vrem să facem din Uniunea Sovietică. Convorbire cu Lilly Marcou*, trad. din franceză de Lander Grigoriu, București, Editura Humanitas, 1991, p. 68.

²⁴² *Ibidem*, p. 69.

²⁴³ Robert Strayer, *op. cit.*, pp. 108-109; Stelian Tănase, *op. cit.*, pp. 275-276.

candidaturi. Era pentru prima dată, din toamna anului 1917, când puteau să participe la alegeri și candidați independenți. Nomenclatura nu mai avea controlul în alegerea elitei politice din aparatul de stat. Electoratul avea posibilitatea să decidă, în funcție de performanțele individuale ale candidaților, noua structură de putere în Uniunea Sovietică. Referindu-se la acest moment, Robert Strayer afirma că: „probabil că momentul cel mai important al Congresului al XIX-lea al Partidului a survenit tocmai la sfârșit, când Gorbaciov le-a cerut delegaților să aprobe data primelor alegeri pentru noul Congres al deputaților poporului: primăvara anului 1989. Ei au făcut-o în unanimitate, și astfel au transformat declarațiile de principiu în realitate iminentă. La plecarea din sală, unii dintre ei au fost auziți murmurând «ce am făcut?»”²⁴⁴

Campania electorală, desfășurată în prima parte a anului 1989, a transformat radical societatea sovietică. Alături de candidații *tradiționali* impuși de nomenclatură în campania electorală au fost prezenți candidați ai Fronturilor populare din republicile imperiului. Nomenclatura a trebuit să ceară voturile de la o populație pe care decenii în șir a controlat-o. Mulți dintre candidații partidului n-au fost aleși, așa cum a fost cazul primilor secretari de la Leningrad și Kiev²⁴⁵.

La 25 mai 1989 Congresul și-a deschis lucrările, televizate în direct. Dezbaterile au fost aprinse și opinia publică a putut să vadă în direct ceea ce decenii vedeau prin aparatul de propagandă – mecanismul puterii la lucru. Celebrul disident Andrei Saharov, participant la lucrările Congresului, ajungea la concluzia că „Repercusiunile psihologice și politice erau enorme și vor persista. Congresul a distrus toate barierele dintre noi. Tuturor ne era clar că trebuie să ne continuăm drumul, altfel vom fi distruși”²⁴⁶. „În ziua deschiderii Congresului – notează Boris Elțîn – ei erau un gen de oameni; în ziua închiderii ei deveniseră alții”²⁴⁷. „Congresul, ca organ legislativ nu a făcut nimic, apreciază Vladimir Bukovski, însă el a marcat

²⁴⁴ Robert Strayer, *op. cit.*, p. 109.

²⁴⁵ Stelian Tănase, *op. cit.*, p. 283.

²⁴⁶ Andrei Saharov, *Moscow and Beyond*, Vintage Books, 1990, p. 120, *apud* Stelian Tănase, *op. cit.*, p. 287.

²⁴⁷ Boris Elțîn, *Against the Grain*, Summit Books, London, 1990, p. 245.

un pas colosal în procesul de educare a spiritelor, arătându-i publicului, fără mască, natura însăși a regimului. Trezite de acest spectacol insolit, straturile profunde ale poporului au început să se miște”²⁴⁸.

Într-adevăr, nimeni nu mai pusese sub semnul întrebării, într-o adunare publică, un pilon central al puterii sovietice – KGB-ul și mai ales mitul părintelui revoluției bolșevice – Lenin. Un deputat „a cerut ca Lenin să fie mutat din Mausoleu și înmormântat ca un om obișnuit”²⁴⁹. Evoluțiile erau rapide, conservatorii care doreau să stopeze mersul „revoluției de sus în jos” pierdeau constant teren. La începutul anului 1990, Partidul Comunist al Uniunii Sovietice și-a pierdut rolul de partid al întregii societăți, garantat prin Constituție. Pierderea de către PCUS a rolului conducător a condus la dezintegrarea aparatului de partid și la dispariția nomenclaturii ca structură politică. Însă nomenclatura se va orienta rapid. Folosindu-se masiv de proprietățile partidului, ea s-a privatizat și, treptat, vechile rețele de activiști s-au transformat în mafii economice care au dictat condițiile pe „piețele” în formare²⁵⁰. Corupția și economia subterană, în loc să dispară, se legalizează. PCUS și liderii de la Kremlin nu mai au nici o putere. Controlul central și administrația centrală s-au prăbușit o dată cu dispariția PCUS. Reforma lui M. Gorbaciov, așa cum a crezut el că se va finaliza, a eșuat. Pierre Miquel crede că „singurul succes reformator a fost libertatea de informare care a putut să arate cetățeanului sovietic măsura dezastrului”²⁵¹. De altfel, acest lucru n-a scăpat opiniei publice și societății civile, oamenilor obișnuiți, care murmurau pe străzile Moscovei că *perestroika* s-a transformat în *katastroika*²⁵². Liderul sovietic n-a înțeles că regimul comunist nu este reformabil. El a identificat corect problemele societății sale, dar, din pricina semnalelor trimise de sistemul său inuman, soluțiile au scăpat înțelegerii²⁵³. Din

²⁴⁸ Vladimir Bukovski, *op. cit.*, p. 407.

²⁴⁹ Robert Strayer, *op. cit.*, p. 110.

²⁵⁰ Stelian Tănase, *op. cit.*, p. 308.

²⁵¹ Pierre Miquel, *op. cit.* p. 526.

²⁵² Michael Ellman, Vladimir Kantorovich, *The Collapse of the Soviet System and the Memoirs Literature*, în *Europe-Asia Studies*, 49: 2/1997, p. 268.

²⁵³ Henry Kissinger, *op. cit.*, p. 721.

această perspectivă Zbigniew Brzezinski l-a caracterizat ca fiind *Omul marilor erori de strategie, iar, în perspectivă istorică, un personaj tragic*²⁵⁴.

Desigur că, din perspectiva istoriei sovietice, el poate fi considerat astfel, însă trebuie subliniat și faptul că, fără acțiunile sale politice, sistemul comunist ar mai fi supraviețuit o vreme. Între 1987 și 1990, Gorbaciov realizase aproape un miracol politic. Alegeri pe bază de competitivitate, un Parlament real, care funcționa, pusese capăt monopolului politic de partid și crease o președinție executivă puternică – toate fuseseră realizate în decurs de câțiva ani, cu acordul partidului și fără reacții negative violente²⁵⁵. Gorbaciov a fost, de fapt, artizanul uneia din cele mai semnificative revoluții ale timpului său²⁵⁶, *a făcut totul pentru a distruge puterea pe care i-o încredințase o nomenclatură îmbătrânită și închistată cu obstinație în ideile unei alte epoci. Și a reușit. Sistemul partidului unic a dispărut, aproape fără ciocniri și fără violență, pentru a lăsa locul unei practici orientate spre principiile democrației*.²⁵⁷ Numai că el n-a putut să se adapteze lumii pe care tocmai o crease. Nu lipsit de importanță este faptul că, odată cu încercarea de liberalizare, în societatea sovietică apare un element care erodează efortul de reformare depus de Mihail Gorbaciov: spațiile de micro-autonomie – viitoarele nuclee ale societății civile – care au scăpat controlului autorităților. Istoricul Mosche Lewin a fost primul care a sesizat apariția și, mai ales, importanța elementelor societății civile în prăbușirea comunismului în URSS.

Faptul că ceea ce se petrecea în societatea sovietică nu mai avea nici o legătură cu leninismul a fost înțeles rapid de o serie de lideri radicali printre care și de Boris Elțin. El a înțeles încotro se îndreaptă societatea, care sunt forțele politice, și a acționat. În acest moment *un lider politic, Mihail Gorbaciov*, care marcase profund evoluția societății sovietice a sfârșitului de veac, părăsea scena și intra în istorie un altul – *Boris Elțin*.

²⁵⁴ Zbigniew Brzezinski, *op. cit.*, p. 237.

²⁵⁵ Robert Strayer, *op. cit.*, p. 113.

²⁵⁶ Henry Kissinger, *op. cit.*, p. 711.

²⁵⁷ Andrei S. Graciov, *Naufraziul lui Gorbaciov. Adevărata istorie a destrămării URSS*, traducere de Mariana Ivănescu, București, Editura Nemira, 1995, p. 11.

Sfârșitul comunismului în țările satelit sau din așa-zisul *imperiu sovietic exterior* a fost posibil și datorită efectului pe care *glasnosti*-ul și *perestroika* le-au avut asupra diplomației sovietice. *Revoluțiile anului 1989 din Europa de Est n-ar mai fi putut avea loc* – în opinia lui J. F. Brown – *fără începuturile unei revoluții în Uniunea Sovietică însăși și, mai ales, fără ceea ce a dus la o revoluție în politica sovietică față de Europa răsăriteană*²⁵⁸.

Experiența istorică arată că atâta vreme cât la Moscova a fost un regim conservator, hotărât să-și păstreze cuceririle de după cel de al doilea război mondial, nici o încercare – măcar de răsturnare/reformare a regimului comunist – nu a fost posibilă în țările care au încercat acest lucru.

Situația a început să se schimbe din momentul în care s-a dezvoltat „o concepție fundamental nouă cu privire la problemele internaționale, sub denumirea de *noua gândire*”²⁵⁹. Aceasta a modificat radical și relațiile Est-Vest. Conceptul ideologic al luptei de clasă pe care se fundamenta comportamentul Moscovei în relațiile internaționale a fost înlocuit cu cel al interdependenței mondiale²⁶⁰. Astfel că, Mihail Gorbaciov a admis că Uniunea Sovietică a mers în relațiile internaționale pe un drum greșit decenii în șir și hotărăște că a sosit momentul ca politica externă a Moscovei să nu mai aibă la bază principiile rezultate din tema luptei de clasă. În această nouă gândire se pornește de la premisa că „în lumea interdependențelor reciproce, progresul este de neconceput pentru orice societate care este izolată de lume prin frontiere statale de netrecut și bariere ideologice”²⁶¹. În cuvântarea rostită la 7 decembrie 1988, la ONU, Mihail Gorbaciov constată: „Lumea în care trăim astăzi se deosebește în mod radical față de ce era la începutul său și chiar la jumătatea secolului

²⁵⁸ J.F. Brown, *Surge to Freedom. The End of Communist Rule in Eastern Europe*, Duke University Press, 1991, p. 46, *apud* Stelian Tănase, *op. cit.*, p. 105, nota 1.

²⁵⁹ Mihail Gorbaciov, *Memoires*, Doubleday, London, 1996, p. 403, *apud* Martin McCauley, *op. cit.*, p. 172.

²⁶⁰ Jean François Soulet, Sylvaine Guinde, *op. cit.*, p. 181.

²⁶¹ Mihail Gorbaciov, *Memoires*, p. 211.

nostru”²⁶² și transformările petrecute în viața internațională în ultimul timp „fac inutile încercările de a supraveghea de sus țările din jur, impunându-le un model” de democrație²⁶³.

Este un semnal puternic pe care Moscova îl lansează și prin care anunța că era *Doctrinei Brejnev* a suveranității limitate își trăia ultimele zile. Pentru a aplica noua gândire în diplomația sovietică, M. Gorbaciov a schimbat vechea gardă crescută în diplomația epocii lui L. I. Brejnev. Îl înlocuiește din fruntea Ministerului de Externe pe A. Gromîko cu Eduard Șevardnadze – un om fără experiență diplomatică, dar strâns atașat de *new thinking*. „Ca și Gorbaciov și ceilalți susținători ai *perestroikăi*, Șevardnadze considera că există o corelație strânsă între politica externă și politica internă, mai ales în ceea ce privește eliminarea fricii ca bază a regimului, în țară și în Europa de Est. Când, de exemplu, disidentul polonez Adam Michnik l-a întrebat pe Șevardnadze de ce s-a schimbat politica sovietică, el a replicat: „De ce s-au schimbat relațiile noastre cu alte țări? Pentru că s-a schimbat relația cu propriul nostru popor”²⁶⁴.

Mc Cauley relatează un fapt interesant, petrecut în decembrie 1987. Gorbaciov vizita Washington-ul. În ultima zi a vizitei, pe 10 decembrie, tocmai când se îndrepta spre Casa Albă, i-a spus șoferului să oprească, a coborât din mașină și a început să discute cu oameni de pe stradă. „A fost încântat de căldura și emoția cu care l-a întâmpinat mulțimea”. Comentează, în continuare, autorul: „Se poate spune că gorbimania s-a născut în decembrie 1987, la Washington. Pe măsură ce lucrurile tindeau să se complice pe plan intern, ele înfloreau pe plan extern”. Identificăm aici nu atât o cauză a eșecului reformei pe care a promovat-o Gorbaciov, cât un efect al ei. La un moment dat, problemele externe au precumpănit pe agenda fostului lider sovietic. Nu a realizat faptul că era necesar ca reforma

²⁶² *Ibidem*, p. 213.

²⁶³ *Ibidem*.

²⁶⁴ *Gazeta Wyborcza*, 27-29 octombrie 1989, *apud* „At Cold War’s End: U.S. Intelligence on the Soviet Union and Eastern Europe, 1989-1991”, <https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/books-and-monographs/at-cold-wars-end-us-intelligence-on-the-soviet-union-and-eastern-europe-1989-1991/art-1.html> accesat la 28 iulie 2016.

să reușească mai întâi pe plan intern, iar rezultatele din acest registru să se reflecte pe cel extern. Dezechilibrul dintre cele două agende nu a fost un punct de plecare, ci o rezultată. Gorbaciov și-a dat seama de eșecul în plan intern. Atunci, recursul la agenda externă a reprezentat un gen de compensare. *Era pretutindeni sărbătorit*, adaugă McCauley, *de parcă ar fi fost prima ființă umană venită de pe planeta Marte*²⁶⁵. Nu este nici un fel de îndoială că asemenea manifestări erau sincere, exprimau sentimente de apreciere adevărată față de liderul care a încercat să reformeze sistemul. O asemenea revărsare de bucurie venea în întâmpinarea unei sensibilități din ce în ce mai pronunțate a liderului de la Kremlin, care simțea că pe plan intern eșuase. De aceea, putem vorbi despre capcana vizitelor și primirilor externe, despre entuziasmul extern. O capcană psihologică, nu atât întinsă de cineva, cât mai ales căutată de Gorbaciov, ca formulă compensatorie. Era expresia utilizării unor mijloace și tehnici de influențare a opiniei publice învechite și ineficiente. Abia după încheierea războiului rece au renunțat la acestea.

²⁶⁵ Mihail Gorbaciov, *Memoires*, p. 116.

II. ROMÂNIA SOCIALISTĂ ȘI ȘOCUL GEOPOLITIC AL INTRĂRII SOCIETĂȚII ÎN POST-MODERNITATE. DRUMUL SPRE REVOLUȚIA DIN DECEMBRIE 1989

Astăzi cele mai multe din explicațiile pe care istoricii și analiștii politici le aduc pentru prăbușirea regimurilor politice sunt de natură ideologică și strategică. Dispariția regimurilor comuniste, în general, și în România în special, s-a datorat multor factori printre care și proiectarea viitorului societății într-un tipar teoretic și doctrinar care nu numai că avea o caracteristică majoră a dogmatismului, dar era depășit din toate punctele de vedere. La acesta s-a adăugat și incapacitatea – pe de o parte a teoreticienilor, iar pe de alta a liderilor politici – de a sesiza limitele acestui model de dezvoltare a societății. La jumătatea deceniului opt, Gorbaciov observa cu stupeoare că, spre deosebire de Occident, unde se declanșase deja revoluția *cip*-urilor, în Uniunea Sovietică, și, astfel, în întregul lagăr comunist, viața economică continua să pivoteze în jurul industriei grele¹. Regimurile socialiste, ca formă de guvernare a societății mai funcționau, încă, pe resursele de organizare și funcționare ale unui model de societate caracteristic epocii industriale de sfârșit de secol XIX și începutul celui următor. În Occident acesta era depășit de câteva decenii. Disfuncționalitățile unui asemenea model, ce funcționa în sistemul socialist, erau agravate de creșterea interdependențelor economice la nivel mondial și accelerarea proceselor globalizării².

¹ Lucian-Ștefan Dumitrescu, *Efectele sociale ale neoliberalismului. Doctrina șocului în Rusia, China și România*, în „Revista Română de Sociologie”, serie nouă, anul XXII, nr. 5–6, București, 2001, p. 526.

² A se vedea Carl Davidson, Ivan Handler, Jerry Harris, *The promise and*

În deceniile șapte și opt, Occidentul intră într-un „nou val al civilizației”, care a modificat fundamental societatea, începând cu familia, educația, modul de viață, formele de socializare și raporturile dintre generații. A afectat însăși modul de gândire, arta, credințele și, nu în ultimul rând, organizarea și funcționarea economiei, administrarea politicii interne și externe a statelor. La începutul deceniului opt al secolului trecut, Daniel Bell a definit toate aceste schimbări prin conceptul de *societate post-industrială*³. În acest tip de societate cunoașterea devine principal motor al progresului social și bază pentru luarea deciziilor. Schimbările produse în etapa post-industrială au cuprins diverse domenii ale societății, care au reflectat parțial o „ruptură fundamentală cu trecutul”⁴.

Dezvoltând cercetările și continuând observațiile lumii în tranziția sa către post-industrialism, Daniel Bell ajunge la concluzia că se poate trece la un alt tip de societate fără revoluție socială, punând sub semnul întrebării teoria marxistă a schimbării de regim politic, care afirma că trecerea societății capitaliste la o nouă formă de organizare – cea socialistă într-o primă fază, apoi la comunism – se poate face doar pe cale revoluționară⁵.

Cum au reacționat statele din fostul „lagăr” socialist? Răspunsul a fost dat de eșecul reformei din URSS. *Perestroika* lui Mihail Gorbaciov, care s-a dorit a fi un răspuns la șocul geopolitic al intrării economiei în faza post-industrială, s-a transformat foarte rapid în *katastroika*⁶. În România, Nicolae *peril of the „third wave” socialism and democracy for the 21st century*, <http://www.nathannewman.org/EDIN/EDINlist/.left/CoC/.dandi/.di7/.di7.4.html> accesat la 28 iulie 2016.

³ Daniel Bell a utilizat termenul în interviul *Big Challenge: ‘Creation of a Genuine National Society,’* apărut în U.S. News and World Report, July 5, 1976 și l-a menționat, în trecut, în articolul *Teletext and Technology: New Networks of Knowledge and Information in Post-Industrial Society*, apărut în Encounter no. XLVII, June 1977, pp. 9-29, citat de profesorul Victor Ferkiss de la Georgetown University, online <http://www.forschungsnetzwerk.at/downloadpub/ferkiss.pdf> accesat la 28 iulie 2016.

⁴ J.W. Van Deth, *Introduction: The Impact of Values*, in: J.W. Van Deth and E. Scarbrough eds., *The Impact of Values*, Oxford University Press, Oxford, p. 1.

⁵ A se vedea și Howard Brick, *Daniel Bell and the Decline of Intellectual Radicalism: Social Theory and Political Reconciliation in the 1940s*, The University of Wisconsin Press, 1986, pp. 73-79.

⁶ Constantin Hlihor, *România căderea comunismului*, pp. 63-65.

Ceaușescu și regimul său au refuzat să încerce a înțelege, măcar, ce se întâmplă în lumea cu care proclama că se află în competiție, Occidentul. Paradoxal, la nivelul dezbaterilor de idei în mediul intelectual, problemele ridicate de revoluția în cunoaștere și intrarea societății într-o nouă fază a dezvoltării, lucrurile nu stăteau la fel. Au fost publicate mai multe lucrări pe aceste probleme în Editura Politică, Colecția *Idei contemporane*, inclusiv cartea lui Alvin Toffler, *Șocol Viitorului*.

Transformarea produsă în nucleul civilizației occidentale nu a fost o surpriză pentru oamenii de știință preocupați în a descifra tainele evoluției societății umane pentru viitorul mai apropiat sau mai îndepărtat. De altfel, pentru societatea de tip industrial sau a celui de-*al doilea val* al civilizației – cum a fost aceasta definită de Alvin Toffler –, modelul de organizare și funcționare a fost analizat de filosofi și sociologi⁷. Karl Marx, de exemplu, a propus o teorie a unei societăți ideale sub formă de socialism și comunism ca sinteză finală, rezultată din lupta socială dintre proletariat și burghezie, care presupunea schimbări radicale în societatea capitalistă. Max Weber, pe de altă parte, a studiat dinamismul eticii protestante care a influențat viața societăților occidentale pre-industriale și, ulterior, răspândirea semințelor capitalismului și a industrialismului. Într-o lume în schimbare, societatea occidentală – spre deosebire de lumea comunistă –, nu s-a oprit la Weber, ci a purces la elaborarea unor noi teorii sociale, adaptate la noua realitate. În acest context, ideile unor gânditori precum Alvin Toffler, Francis Fukuyama, Marshall McLuhan sau Jean Baudrillard au reușit să pătrundă în *mainstream*-ul societăților lor și să devină factor al schimbării și perfecționării.

II.1. Societatea capitalistă a celui de-al treilea val tofflerian versus societatea socialistă multilateral dezvoltată

Pentru a înțelege de ce întârzierea modernizării economice, atât de mult clamată de propaganda regimurilor

⁷ A se vedea pe larg, Toffler, Alvin. 1971. *Future Shock*. (Bantam edition). New York : Bantam Books. Toffler, Alvin. 1981. *The Third Wave*. New York : Bantam Books. Toffler, Alvin. 1991. *Powershift: Knowledge, Wealth, and Violence at the Edge of the 21st Century*. New York : Bantam Books. Toffler, Alvin & Toffler, Heidi. 2006. *Revolutionary Wealth*. New York, Alfred A. Knopf.

comuniste, a fost un șoc geopolitic, care a condus la dispariția sistemelor de guvernare bazate pe teoria și ideologia comuniste, este necesară o analiză comparativă a modului cum cele două sisteme au reacționat la „șocul viitorului”. Potrivit unuia din cei mai cunoscuți și citați specialiști în analiza trecerii de la societatea industrială la cea post-industrială, Alvin Toffler, capitalismul și socialismul reprezintă, de fapt, două fațete ale aceluiași sistem, ambele fiind niște creații ale civilizației industriale⁸. El distinge, de asemenea, câteva atribute definitorii ale societății de tip al *doilea val* care se regăsesc atât în capitalism, cât și în socialism: *standardizarea, sincronizarea, concentrarea, masificarea, centralizarea și sistematizarea*. Sistemul educativ al societății industriale a funcționat ca o „fabrică de oameni” necesari funcționării acestui tip de societate: îi forma pe tineri în spiritul punctualității și al disciplinei, pregătindu-i pentru o muncă repetitivă în standarde de tip precizat atât pentru fabrici și uzine, cât și pentru munca de birou în administrație sau alt tip de instituție publică. Pentru a asigura ordinea, elitele civilizației de tip al *doilea val* au orchestrat o omogenizare a societății, orice manifestare de imprevizibil fiind privită ca factor destabilizator al economiei și administrării societății. Astfel, viața omului modern a devenit atât de previzibilă, încât un grup de cercetători a fost în stare să alcătuiască o listă cu toate ocupațiile posibile pe care le poate avea un individ, de exemplu: să schieze în munți, sau să viziteze o grădină zoologică.

Întru-un anumit punct al modelării modernității, cele două sisteme sociale se despart definitiv deși, ambele își propuneau să realizeze o abundență de bunuri și servicii și o nivelare a consumului. Este momentul în care economia capitalistă schimbă însăși natura activității economice creatoare de plusvaloare. Activitatea oamenilor la locul de muncă devine consum de informație și cunoștințe create de alți oameni. În producția materială, dominantă devine munca intelectuală și nu cea fizică. Se stabilește și un nou tip de libertate, ce nu se mai bazează pe proprietatea asupra bunurilor materiale, ci pe

⁸ Apud, Marcel Gherman, *Alvin Toffler și Al Treilea Val*, în „Contrafort”, Revistă de literatură și dialog intelectual, nr. 11-12, pp. 205-206, noiembrie-decembrie 2011.

proprietatea asupra informației și a cunoștințelor, care sunt inseparabile de om. Expansiunea serviciilor devine emblemă a unei noi societăți⁹. Economia socialistă continuă pe același drum al dezvoltării de tip extensiv. În aceste condiții, se obțin realizări notabile în unele domenii, nu și modernizarea de tip occidental. Claude Karnoouh, referindu-se la acest aspect, constata că „într-adevăr, aspectul exterior al orașelor, al satelor, al zonelor industriale nu pledează pentru existența modernității, așa cum o cunoaștem pe alte meridiane”¹⁰, dar nu accepta în mod explicit și ideea că modernitatea socialistă a fost un eșec, că această perioadă a fost una a *glaciațiunii* istorice¹¹. Evidența nu poate fi ocolită nici de Claude Karnoouh, care trebuie să accepte până la urmă că, deși „democrația de masă comunistă a pregătit într-adevăr democrația de masă parlamentară și consumeristă (...) puterea comunistă a rămas multă vreme marcată de trăsături care, raportate la modernitatea târzie, țineau deja de arhaism”¹².

Procesul de instituire a modernității nu se realizează de la sine. Este nevoie de o elită modernizatoare¹³ și de o strategie, rezultat al unei proiecții a idealului social și național pe care această elită să o elaboreze și să acționeze pentru înfăptuirea ei în practica socială¹⁴. Din acest punct de vedere, elita comunistă nu a dus lipsă de asemenea instrumente, ci din contră, au fost deseori schimbate fără ca precedentă strategie să se fi și înfăptuit. De remarcat în această privință – lansarea strategiei de edificare a societății multilateral dezvoltate, fără ca societatea românească să atingă și stadiul de țară dezvoltată!¹⁵

⁹ Petru Rumleaschi, *Societatea postmodernă: probleme filosofice și metodologice actuale*, Acad. de Studii Econ. a Moldovei, Chișinău, 2005, p. 8.

¹⁰ Claude Karnoouh, *Comunism/postcomunism și modernitate târzie*, Iași, Editura Polirom, 2000, p. 37.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, p. 41.

¹³ Constantin Schifirneț, *op. cit.*, în *loc. cit.*

¹⁴ Adrian Năstase, *România europeană. Un proiect politic social-democrat*, prefață de Christoph Zöpel, București, Editura MondoMedia, Institutul Social Democrat „Ovidiu Șincai”, 2007, p. 81.

¹⁵ Bogdan Murgescu, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*, Iași, Editura Polirom, 2010, pp. 392-400.

Elita comunistă, ca agent al modernizării, nu a fost capabilă să înțeleagă comandamentele epocii în care trăia. Adrian Năstare consideră că, „în ciuda faptului că regimul politic comunist și societatea socialistă din România au exprimat opțiunile politice și ideologice de natură hegemonică ale fostei URSS, comunismul românesc a cunoscut și influențe ale proiectului de modernizare de tip european, precum și ale proiectului integrării în civilizația Europei Occidentale”¹⁶. Cercetând impactul acestor influențe asupra societății române, în ansamblul ei, Adrian Năstare ajunge la concluzia că „nici Nicolae Ceaușescu, nici Partidul Comunist Român nu erau instrumente adecvate ale modernizării României”¹⁷, deoarece în punctul terminus al regimului socialist, care a fost Decembrie 1989, România era „departe de a fi o societate modernă și dezvoltată, în adevăratul sens al noțiunilor”¹⁸.

Politologul Vladimir Pasti merge chiar mai departe, deoarece este de părere că, în fapt, a fost o confruntare de proiecte ale modernizării în cadrul elitei comunismului românesc. O parte a acestei elite susținea modelul industrializării tradiționale, iar cealaltă, pe cel al industriei noilor tehnologii informatice¹⁹. A existat, oare, în realitate o asemenea dezbatere în societatea română? Dacă am răspunde afirmativ, nu am putea să ne explicăm decalajul enorm dintre modernitatea occidentală și cea a societății române pentru perioada de sfârșit a secolului al XX-lea. Pentru a înțelege de ce regimul socialist din România nu a putut să facă față șocului apariției societății post-moderne este nevoie să aruncăm doar o scurtă privire în istoria românilor din ultimile două secole. Dezbateri de idei au existat, început de reforme la fel. Ce nu s-a reușit? Finalizarea reformelor începute!

Referindu-se la modul cum în istorie societatea românească s-a raportat la nevoia modernizării ei, profesorul Bogdan Murgescu ne avertizează că „De circa două secole, Europa, înțeleasă în dimensiunea ei de arhietip al Occidentului

¹⁶ Adrian Năstare, *op. cit.*, p. 73.

¹⁷ *Ibidem* p. 74.

¹⁸ *Ibidem*, p. 76.

¹⁹ Vladimir Pasti, *op. cit.*, p. 233, nota 1.

dezvoltat, a fost elementul principal de referință pentru societatea românească, obiect al unor acțiuni complexe, mergând de la admirație până la teamă și respingere”²⁰. A făcut elita comunistă o excepție de la istorie atunci când a trebuit să facă față *șocului* trecerii omenirii în post-modernitate?

Nevoia modernizării societății române a fost sesizată și aplicată, cu unele limite, încă din perioada domniilor fanariote. Apare, apoi, ca o cerință înscrisă într-o serie de documente și memorii adresate marilor puteri, care își disputau interesele geopolitice la Gurile Dunării, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și la mijlocul secolului al XIX-lea. Perioada *Regulamentelor Organice*, dar mai ales domnia lui Alexandru Ioan Cuza, au fost propice aplicării unor reforme care au modernizat instituțiile politice și publice și au pus bazele reformelor modernizatoare în domeniile economic și social, aplicate în timpul regalității moderne.

În spațiul public, nevoia de reformare și modernizare a societății românești a fost enunțată, printre alții, de Dinicu Golescu și de Petrache Poenaru, încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea. După o călătorie întreprinsă în anii 1824-1826, în Austria, Germania și Elveția, Dinicu Golescu constata că societatea românească, în raport cu țările vizitate, era în afara timpului istoric european din cauza relei organizări politice și economice²¹. Petrache Poenaru constata, la rândul său, că omenirea a intrat într-o „epocă de întrecere generală pe stadiul progresului” și că popoarele europene „au pus condiție de nimicire pentru oricare popul (care) va rămânea în nemișcare, în mijlocul înaintării obștești”²².

Primele strategii de modernizare a societății românești apar odată cu instituționalizarea partidelor politice după modelul occidental, în ultima parte a secolului al XIX-lea. Liberalii vedeau realizarea modernității prin transpunerea în societatea românească a instituțiilor politice, sociale și economice de tip occidental, prin eforturi naționale. Conceptul

²⁰ Bogdan Murgescu, *op. cit.*, p. 15.

²¹ Dinicu Golescu, *Scrieri*, Ediție Mircea Anghelescu, București, Editura Minerva, 1990, citat de Bogdan Murgescu, *op. cit.*, p. 15.

²² Citat în Bogdan Murgescu, *op. cit.*, p. 16, nota 7.

prin noi înșine a fost deviza modernizatoare formulată de I.C. Brătianu, prin care se propunea valorificarea tuturor resurselor și energiilor naționale pentru dezvoltarea societății românești. Pentru aceasta, trebuia ca poporul să fie eliberat de orice servitute și să i se acorde drepturi politice, inclusiv a celui de vot universal, pentru a putea participa la conducerea democratică a țării. Pe lângă agricultură – pe care o considerau aptă de dezvoltare prin crearea unor instituții de credit –, liberalii se pronunțau pentru intervenția statului în accelerarea procesului de dezvoltare a industriei naționale²³. Conservatorii promovau un model de modernizare opus liberalilor și considerau imitarea structurilor modernizatoare ale Occidentului drept impunerea unei forme fără fond. *Fondul* era reprezentat de realitatea istorică a societății românești, iar prin *formă* se înțelegeau ideile și instituțiile apărute în Occident, pe care liberalismul voia să le implanteze în mediul românesc. Conservatorii vedeau o neconcordanță între structura socială tradițională românească și instituțiile nou-create, după modelul occidental²⁴.

Aceste strategii și proiecte de modernizare nu au produs și rezultatele dorite în realitatea societății române, deși sunt istorici care „consideră că bilanțul secolului al XIX-lea a fost extrem de pozitiv pentru România. Unii dintre ei nu ezită chiar să considere că aceasta a fost *Vremea Renașterii* sau *Trezirea națională*”²⁵. În timp ce Occidentul se moderniza sub impactul revoluției industriale, România parcurgea un traseu de evoluție specific unei periferii a Occidentului în plină ascensiune pe toate planurile²⁶. Cum putea societatea românească să intre în procesul modernizării economice occidentale ce se petrecea la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea, dacă românii care trebuiau să trăiască și să acționeze în spiritul revoluției industriale nu aveau acces la educație și pregătire profesională în spiritul epocii occidentale? Putea o societate

²³ Bogdan Murgescu, *op. cit.*, p.108.

²⁴ Claude Karnoouh, *Comunism/postcomunism și modernitate târzie*, Iași, Editura Polirom 2000, p. 37.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Daniel Chirot, coord., *Originile înapoierii în Europa de Est. Economie și politică din evul mediu până la începutul secolului al XX-lea*, București, Editura Corint, 2004, p. 32.

profund analfabetă să intre pe drumul modernizării? În afara câtorva excepții, „România nu au avut, de fapt, un sistem de educație până la jumătatea secolului al XIX-lea. Gradul de alfabetizare va crește de la 22% în 1899, la 39,3% în 1912 și, pentru ansamblul «României Mari», la 57% în 1930”²⁷. Alfabetizarea completă și un învățământ gratuit, care să asigure un nivel ridicat de educație, avea să se întâmple abia în perioada regimului comunist²⁸. Dar, izolarea internațională impusă de elita comunistă a făcut ca știința și cercetarea românească să nu poată să se înscrie pe orbita competiției declanșate de revoluția informațională.

Liderii partidului comunist, deși clamau în discursul public racordarea învățământului și cercetării românești la cuceririle științei²⁹, nu au înțeles că odată cu această revoluție investiția în învățământ și cercetare are o rată ridicată de rentabilitate economică și socială. Anumite măsuri luate la nivelul sistemului de învățământ din România în perioada comunistă, au avut, inițial, caracter inovator – prelungirea duratei obligatorii de școlarizare până la 12 ani, stabilirea unei legături strânse între școală și producție. Aceste măsuri și-au pierdut, însă, din caracterul inovator, pe de o parte pentru că au fost impuse și condiționate politic, iar pe de altă parte pentru că nu au avut ca principal obiectiv unul de natură educațională – creșterea sau ameliorarea performanțelor școlare, a competențelor, deprinderilor, abilităților, creativității indivizilor –, ci unul de natură politică: sistemul de învățământ trebuia să contribuie la formarea „omului nou” devotat și supus regimului de dictatură³⁰.

După 150 de ani în care în spațiul românesc au circulat idei, programe și strategii ale modernității, constatăm că nici astăzi nu există un anume domeniu care să prezinte toate caracteristicile modernității pe care le găsim în societatea

²⁷ Vintilă Mihăilescu, *Istoria României: noul val?* Online <http://www.contributors.ro/cultura/istoria-romaniei-noul-val/>

²⁸ Bogdan Murgescu, *op. cit.*, pp. 385-386.

²⁹ Gabriela Neagu, *Inovația în învățământ*, în „Calitatea vieții. Revistă de politici sociale”, Anul XX, Nr. 1-2, 2009, Editura Academiei Române, pp. 110-122.

³⁰ *Ibidem*, p. 119.

occidentală. Explicațiile și justificările istoricilor, dar nu numai ale acestora, sunt extrem de diverse³¹. Când nu este luată în calcul varianta dependenței politice și economice față de un anume imperiu care nu era înscris pe linia modernității, cum au fost cele otoman și țarist, se invocă dominația unui centru de putere care a împiedicat, uneori în forme brutale, modernizarea societății românești. Profesorul și sociologul Constantin Schifirneț explică eșecul modernității române prin faptul că „Românii au evoluat în alt spațiu cultural, cu alte reguli economice și sociale în raport cu nordul și vestul Europei. În schimb, modernizarea României este caz particular al emancipării societăților periferice din spațiul european. Dacă în Occident au existat centre unde ideile moderne puteau germina și se puteau dezvolta în plenitudinea lor, idei care apoi au fost universalizate, în Estul Europei pregnantă a fost dependența de spațiul imperial, potrivit acceptării alternativelor de putere și influență”³². Au fost intelectuali, cum este cazul lui Ștefan Zeletin, care nu au considerat modernitatea societății românești un eșec, ci mai degrabă un proiect nefinalizat. Acesta era de părere că nu „...toate neamurile europene au trebuit să săvârșească această trecere de la viața pastorală agricolă la viața capitalistă. Dar națiunile europene au săvârșit această tranziție în vreo șapte veacuri, pe când românii au îndeplinit-o în patru decenii. Trebuie să fie cineva destul de ros la școala istoriei spre a-și putea da bine seama ce înseamnă asemenea bruscă adaptare la un mod diametral opus de viață. În adevăr, puterea noastră de adaptare la nevoile regimului capitalist este unică în dezvoltarea statelor moderne: ea are toate proporțiile unui miracol psihologic”³³.

Elita românească din ultimile două secole a stat sub semnul inadecvării la realitatea contemporană. Din această cauză, reacția și răspunsul la șocurile geopolitice ale modernității au fost, la rândul lor, inadecvate. Această inadecvare este dată, în primul rând, de „incapacitatea de a percepe complexitatea

³¹ Bogdan Murgescu, *op. cit.*, pp. 109-111.

³² Constantin Schifirneț, *Modernitatea tendențială*, în *Sociologie Românească*, volumul VII, nr. 4, 2009, p. 87.

³³ Ștefan Zeletin, *Neoliberalismul*, București, 1992, p. 47.

realității (understanding reality)³⁴. Este una dintre explicațiile care răspund la întrebarea de ce această elită nu și-a asumat un rol activ, de agent al modernizării societății, deși, în discursul public nu sunt puține personalitățile politice care au vorbit despre necesitatea modernizării³⁵. Câteva exemple par a fi concludente și vom începe cu unul dintre făuritorii României moderne, liberalul I. C. Brătianu. Acesta declara, la 10 ianuarie 1861, în Adunarea Deputaților: „Eu, Domnilor, am fost în străinătate, am vorbit cu capitaliști, am tratat chiar cu dânzii și mi-au zis că până nu vom avea instituții care să le dea garanții tranzacțiilor, ei nu vor veni să-și verse capitalurile aici”³⁶. Acest tip de discurs îl auzim în spațiul public și astăzi. De ce? Liderul conservatorilor, P.P. Carp, declara în ședința Adunării Deputaților, din 14 aprilie 1895, cu prilejul dezbaterilor pe marginea Legii minelor, considerată a fundamenta procesul modernizării: „Cerințele moderne se impun; degeaba voim noi să menținem un trecut, oricât de glorios ar fi el. Trecutul s-a dus. Degeaba voim să închidem ușile aspirațiilor moderne, căci viitorul se impune de la sine și devine prezent”³⁷. Au trecut aceste idei din discursul politic în practica guvernării? Apare iarăși întrebarea de ce?

Explicații pot fi multe, însă una pare a fi o linie de continuitate în istoria modernă și contemporană a românilor. A existat o adevărată prăpăstie între elita politică, care administra țara în interes propriu, și societatea română, care era lăsată în voia sorții. Grija pentru problemele societății române era foarte mare doar în perioada alegerilor. *Discursul electoral* în perioada regimurilor politice democratice și în *propaganda* comunistă era plin de promisiuni care niciodată nu s-au materializat în politicile de guvernare. În campaniile electorale ale ultimei sute de ani din istoria României au fost lansate cele mai frumoase și îndrăznețe proiecte de modernizare a

³⁴ Radu Baltasiu, *Modernități fracturate: 1944-1989. 1990-2009. Elitele, România și „Europa”*, în *Etnosfera*, nr. 4, 2009, pp. 1-20.

³⁵ Prof. univ. dr. Gheorghe Iacob, *România în secolul XX. Politică și societate*, Partea I, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Facultatea de Istorie, Curs Invățămînt la distanță 2015-2016, pp. 46-60.

³⁶ Apud, prof. univ. dr. Gheorghe Iacob, *op. cit.*, p. 51.

³⁷ *Ibidem*.

societății românești. Proasta guvernare și corupția, manifeste în administrația publică de la primul om în stat – fie că fost monarh sau președinte de republică – până la primarul din ultimul cătun, au fost pe lângă alte obstacole factorii care au împiedicat accesul deplin al României la modernitate.

Aceste câteva exemple din perioada lungă a istoriei românilor ne arată că această „boală” a incapacității elitei de a moderniza corpul social, nu este una specifică doar elitei comuniste. Aceasta a fost parte a elitei politice din toate timpurile și nu a putut fi eradicată, deși, ea a fost cunoscută și blamată public. O mărturisire cutremurătoare a domnitorului Grigore Alexandru Ghica (mai 1849 - octombrie 1853 și octombrie 1854 - 3 iunie 1856) ne arată de ce nu a fost posibil ca societatea românească a primei jumătăți de secol XIX să se înscrie pe orbita modernității europene: „Cu rușinea mea mărturisesc că, în timp de șase ani, cât am guvernat Moldova, am făcut o mulțime de nedreptăți și de nelegiuiri. Însă ce era eu să fac, când eram în înrudire și amicitie cu toți boierii? Cum era să nu pun eu ministru pe vărul meu, logofăt mare, pe cuscrul meu, postelnic, pe fiul meu, președinte al divanului, pe cumnatul meu, ispravnic, pe nepoți și pe amici, privighetori și polițai, pe oamenii acestora. Și dacă vreunul dintre ei nedreptătea pe oameni, dacă ei condamnau pe nevinovați, dacă răpiau fâțiș onorul și averea cuiva, ce era să fac eu? Puteam să fiu eu întotdeauna drept? Dacă-i depărtam din funcție, trebuia să rânduiesc pe alții tot ca dînșii, pentru că Regulamentul Organic nu-mi permitea să pun pe oricine cu merite”³⁸.

Și Mihai Eminescu, deși făcea o critică de pe poziția ideologiei conservatoare în luptă directă cu liberalismul, constata că între discursul despre modernizare și realitatea politică a guvernanților este o prăpastie. Într-un articol apărut în ziarul *Timpu* din data de 16 mai 1881 afirma că „Trăim într-o țară ciudată, și nu e zi în care să nu putem repeta, când cu mâhnire, când cu indignare: ca la noi la nimeni! Multe am văzut, multe am îndurat de când avem fericirea să vedem la cârma țării pe oamenii marelui partid (liberal, n. C.H.) care promiteau să

³⁸ Apud, Vintilă Mihăilescu, *op. cit.*, în *loc. cit.*

aducă în această țară mult încercată Domnie a Virtuții. Acei oameni, atât de mult s-au obișnuit a striga că ei sunt țara și numai ei, încât în cele din urmă au început s-o creadă și, căutând imaginea națiunii în acea oglindă mincinoasă în care nu se văd decât diurne, gheșefturi, recompense, misiuni, cumul, etc., strigă cu mirare: „În țara asta nu sunt oameni cinstiți!”³⁹

La aproape trei sferturi de veac după constatările făcute de Eminescu, omul politic și economist de renume internațional Mihail Manoilescu făcea aproximativ aceleași constatări. În memoriile sale acesta indica aproape toți factorii subiectivi care au împiedicat modernizarea economică și socială a României interbelice: „Eu cred că dacă România ar ajunge într-o zi, printr-o minune, să se curețe de toate păcatele și scăderile clasei ei politice conducătoare și dacă s-ar dezbăra, ca prin farmec, de egoism, de intrigă, de corupție, de incompetență și de disprețul față de mase, totuși, chiar și atunci, țara tot n-ar putea merge bine, dacă oamenii noștri politici nu s-ar lepăda și de neseriozitate! Să numești în posturile publice cele mai grele prieteni de masă; să avansezi funcționari incorecți pentru că au intervenit în favoarea lor doamne irezistibile; să împarți fondurile publice la ziaristii care te adulează; să treci în Parlament legi alcătuite de funcționarii tăi și pe care tu nici măcar nu le-ai citit; să periclitizezi, pentru o glumă bună urmată de aplauze, un interes de stat, să vii în fruntea unui departament atunci când nimic nu te cheamă acolo ca să primești audiențe prelungite cu o notă galantă; să accepți la inspecțiile făcute în țară ca subalternii să-ți aranjeze mese ce încep ca un banchet oficial și sfârșesc ca un chef de mahala, iată atâtea și atâtea forme de neseriozitate care pot părea anodine dar care, în realitate, sapă în chip nevăzut prestigiul conducătorilor față de mulțimea ce vede și înțelege totdeauna mai mult decât îngăduie distanța la care este ținută”⁴⁰.

A fost modernizarea economică a României din

³⁹ George Georgescu, *Eminescu analist politic: „Trăim într-o țară ciudată”*, în *Observatorul*, 29 mai 2007, http://www.observatorul.com/articles_main.asp?action=articleviewdetail&ID=5487

⁴⁰ Mihail Manoilescu, *Memorii*, vol. I, București, Editura Enciclopedică, 1993, p. 77.

perioada interbelică un succes? La această întrebare istoriografia românească nu are răspunsuri satisfăcătoare. În perioada regimului comunist istoricii au analizat evoluția societății, prin ochii ideologiei marxiste a luptei de clasă, și din acest punct de vedere tot ceea ce a făcut burghezia română a fost negativ și împotriva clasei muncitoare⁴¹, iar după 1989 epoca interbelică este tratată ca un fel de „epocă de aur”⁴². Deși sunt și exegeze care nu recurg la asemenea mitizări, ideea generală care transpare din cercetarea istorică a ultimului sfert de veac este că performanța economică a României a fost remarcabilă. Analiza statistică a unor indicatori sintetici ai evoluției economice și sociale din perioada interbelică ne arată, însă, o cu totul altă realitate⁴³!

Cercetări recente pe marginea intrării României în modernitate și a decalajelor sale economice în raport cu Occidentul ne arată că: „Atât înainte de 1914, cât și în perioada interbelică, România era o societate preponderent rurală, cu peste trei sferturi din populație locuind la țară și lucrând în agricultură. Statul era slab și prădat de grupurile de interese. Bunurile publice erau rare și distribuite inegal. Majoritatea populației rurale trăia în sărăcie și cu acces foarte limitat la beneficiile modernizării (alfabetizare, îngrijire medicală, progres tehnologic etc)”⁴⁴. Asemenea majorității celorlalte țări din Europa de Sud-Est, la sfârșitul perioadei interbelice România era prinsă în capcana subdezvoltării. Perspectivele de dezvoltare erau stânjenite de suprapopularea rurală, productivitatea agricolă scăzută, oportunități limitate de dezvoltare pentru industrie și perspective geopolitice sumbre, în combinație

⁴¹ Ioan Scurtu, *Istoria Românilor de la Carol I la Nicolae Ceaușescu*, București, Editura Mica Valahie, 2011, p. 14.

⁴² Bogdan Murgescu, *op. cit.*, p. 212.

⁴³ A se vedea pe larg, Bogdan Murgescu, *op. cit.*, pp. 214-250; Gheorghe Iacob, *op. cit.*, pp. 60-89; Victor Axenciuc, *Introducere în istoria economică a României. Epoca modernă*, București, Editura Fundației România de mâine, 1997, pp. 393-427.

⁴⁴ Daniel Dăianu, Bogdan Murgescu, *Încotro se îndreaptă capitalismul românesc. O pledoarie pentru reforme, instituții incluzive și o Uniune Europeană mai funcțională*, mai 2013, p. 2, http://www.fes.ro/media/publications/pdf/Incotro_Capitalismul_RO_WEB.pdf accesat la 11 august 2016.

cu tensiuni sociale crescând și instituții corupte. După cum au susținut unii experți străini, „România avea nevoie de un «mare imbold» pentru «a realiza modernizarea»”⁴⁵.

Acestea sunt foarte pe scurt evoluțiile modernității românești, mai ales în plan economic, până la momentul în care în România a fost instaurat regimul totalitar de stânga. A pune pe seama regimului comunist toate cauzele care au menținut decalajul dintre modernitatea societății românești și cea a societății occidentale este o explicație care s-ar încadra în logica istoriografiei comuniste, dar cu alte explicații – cum s-ar fi exprimat regretatul academician Florin Constantiniu. A accepta ideea că societățile socialiste au ființat în afara modernității este total neproductiv pentru înțelegerea regimurilor comuniste. A existat o anumite modernitate pe care unii specialiști o definesc „târzie”⁴⁶ sau „modernitate socialistă”. Acest tip de modernitate „was a high degree of correspondence with certain general principles of Western modernity such as secularisation, the claim for universal validity of ideas and the conviction of the transformability of society, people and nature, combined with an emphasis on both the sciences and the communist worldview”⁴⁷.

Activitatea elitei comuniste în sensul modernizării societății românești a pornit de la o serie de realități sociale și economice ale unei României care ratase, la începutul secolului al XX-lea, modernitatea specifică celui de-*al doilea val*. La acest fapt trebuie adăugate pierderile economice din perioada celui de-*al doilea război mondial*⁴⁸, ale anilor imediat următori încheierii conflagrației mondiale, când România a fost supusă

⁴⁵ *Ibidem*, p. 3.

⁴⁶ Claude Karnouh, *Spre Lumea a Treia sau marșul modernității târzii în Europa de Est*, www.idea.ro/revista/?q=ro/node/40&articol=405 accesat la 12 august 2016.

⁴⁷ Marie-Janine Calic, Dietmar Neutatz and Julia Obertreis, *The Crisis of Socialist Modernity The Soviet Union and Yugoslavia in the 1970s*, Vandenhoeck & Ruprecht GmbH & Co. KG, Göttingen, 2011, p. 11.

⁴⁸ A se vedea pe larg, Ion Alexandrescu, *Economia României în anii postbelici (1945-1947)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986; Nicolae N. Constantinescu, coord., *Istoria economică a României*, vol. 2., 1939-1989, București, Editura Economică, 2000; Bogdan Murgescu, *op. cit.*, pp.332-336.

unui jaf sistematic din partea URSS⁴⁹, dar și decalajul istoric de dezvoltare în raport cu țările occidentale⁵⁰. Liderii comuniști erau convinși, într-o primă fază, că modelul care trebuie urmat pentru modernizarea țării se găsește în ideologia marxist-leninistă, apoi în cea a marxismului adaptat la realitățile naționale, promovat atât de Gheorghiu-Dej, cât și de Nicolae Ceaușescu⁵¹.

Modernizarea economiei în viziunea liderilor comuniști a fost centrată pe dezvoltarea industrială prin care se urmărea transformarea României într-un stat industrial-agrar cu o economie eficientă, lichidarea decalajelor de dezvoltare economică dintre diferite zone și regiuni ale țării. Se urmărea crearea unei structuri moderne a economiei în profil de ramură, departamental și teritorial, în care industria să aibă rolul central, atragerea și folosirea rațională în procesul dezvoltării a resurselor disponibile din fiecare zonă și unitate teritorială, în concordanță cu nevoile țării și ale zonei sau unității teritoriale⁵².

Realizarea acestor obiective, necesare pentru societatea românească din a doua jumătate a veacului trecut cu eforturile și eficiența cuvenite, a fost însă afectată de o serie de factori subiectivi. Unul dintre aceștia venea din aplicarea teoriei leninist-staliniste a dezvoltării industriale axate pe industria grea, a metalurgiei în special, care spre finalul epocii socialiste consuma enorme resurse cu o eficiență economică foarte redusă⁵³, iar al doilea era generat de înseși mecanismele de funcționare ale economiei de tip socialist. Vladimir Pasti observa că „În economia socialistă, centrul de greutate și de interes îl reprezentau unitățile de producție. În primul rând, pentru că aici se aflau muncitorii industriali, baza socială absolută a puterii politice a partidului comunist. În al doilea

⁴⁹ A se vedea pe larg, Constantin Hlihor, *Armata Roșie în România*, București, Editura ProUniversitaria, 2012; Aurel Sergiu Marinescu, *Armata Roșie în România: 1944-1958*, București, Editura Vremea, 2001.

⁵⁰ Bogdan Murgescu, *op. cit.*, pp. 315-320.

⁵¹ Claude Karnoouh, *op. cit.*, pp. 35-50.

⁵² A se vedea, Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste dezvoltate. Rapoarte, cuvântări, articole*, vol. 1-31, București, Editura Politică, 1968-1988.

⁵³ Bogdan Murgescu, *op. cit.*, pp. 344-345.

rând, pentru că, atât ideologic, cât și practic, comunismul se identifica pe el însuși cu producția industrială și nu cu piața, pe care tocmai o desființase, și nici cu banii, care, ajungând în producție, deveneau capital. Ca urmare, organizatorii producției industriale aveau, în comunism, prioritate absolută⁵⁴. Consecința unui asemenea mod de organizare și funcționare a economiei a fost „separarea de producție a funcțiilor de cumpărare și vânzare”⁵⁵.

Analiza statistică ne arată că producția industrială a crescut consistent în România socialistă, în unele ramuri chiar spectaculos dacă avem în vedere nivelul de pornire cum ar fi de exemplu cazul a doar două ramuri: cea constructoare de mașini și industria energetică⁵⁶. Dar și în acestea erau disfuncționalități generate de separarea producției de orice legătură cu piața. De multe ori se producea nu pentru că exista o cerere crescută din partea consumatorilor, ci pentru că trebuiau realizați indicatorii de plan stabiliți de factorul politic prin hotărâri ale plenurilor și congreselor PCR. Factorul politic se impunea în fața regulilor care reglementau producția și distribuția bunurilor. Acestea trebuiau generate de mecanismele de piață și nu de arbitrarul politicii. Voluntarismul în construcția politicilor economice a condus la ratarea unui moment important în care economia socialistă putea să intre pe făgașul modernității, identificat de specialiști ca fiind sfârșitul anilor '70⁵⁷. A fost un moment în care România putea să aleagă, „fără riscuri interne și internaționale suplimentare, între o restructurare economică de proporții și un efort național destinat susținerii sistemului industrial-social al primei revoluții industriale”⁵⁸. A fost și momentul în care putea să reacționeze adecvat la *șocul geopolitic* al trecerii economiei într-o nouă fază a dezvoltării sale. Baza economică și tehnologică pentru creșterea ramurilor de înaltă tehnologie ale economiei românești exista încă de la începutul deceniului șapte al secolului trecut. Unul dintre

⁵⁴ Vladimir Pasti, *Noul capitalism românesc*, Iași, Editura Polirom, 2006, p. 149.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 150.

⁵⁶ Bogdan Murgescu, *op. cit.*, pp. 341-343.

⁵⁷ Marie-Janine Calic, Dietmar Neutatz and Julia Obertreis, *op. cit.*, pp. 10-12.

⁵⁸ Vladimir Pasti, *op. cit.*, p. 163.

bunii cunoscători și participanți la edificarea acestui sector al economiei românești, dr. ing. Nona Millea își amintea cu prilejul unui interviu că în documentele Congresului al IX-lea al partidului, din iulie 1965, s-a redefinit strategia dezvoltării industriei electronice, care până la acea dată fusese axată mai mult pe producția de bunuri de larg consum. Cu acel prilej, s-a lansat ideea lărgirii bazei industriei electronice, deosebit de importantă pentru dezvoltarea în perspectivă a economiei. De dezvoltarea industriei electronice depindea extinderea automatizării proceselor de producție, în pas cu cerințele revoluției tehnico-științifice. A fost momentul în care o serie de oameni din partidul comunist recunoșteau că electronica și automatizarea producției constituie principalele mijloace pentru creșterea productivității muncii și asigurarea progresului rapid al tuturor ramurilor industriale, iar informatizarea permite conducerea întregii activități economice, deși tona de oțel pe cap de locuitor continua să fie un indicator de vârf⁵⁹. În 1966 s-a înființat o structură guvernamentală de coordonare a cercetării și producției în domeniul electronicii – Comisia Guvernamentală pentru Tehnica de Calcul. Aceasta i-a avut în componență, printre alții, pe renumiții profesori Mihai Drăgănescu și Nicolae Teodorescu. Datorită acestor oameni au apărut pe parcursul unui deceniu (1970-1981) nu mai puțin de 15 unități de producție în domeniul electronicii și calculatoarelor. Interesant că una dintre acestea avea capital american (este vorba de „Rom Control Data”, prima societate mixtă, româno-americană de profil, apărută în anul 1974)⁶⁰. Apar un număr important de institute de cercetare în acest domeniu. A fost un moment care, din păcate, nu a putut să schimbe și dogma ideologică a modelului de dezvoltare a economiei socialiste.

Liderii PCR au ales a doua cale, cea a efortului național destinat susținerii sistemului industrial-social al primei revoluții industriale, concomitent cu reducerea investițiilor în domeniul economiei specifice celui de-al treilea val și

⁵⁹ Nini Vasilescu, *Contextul politic al dezvoltării electronicii în România. Interviu cu d-na dr. ing. Nona Millea*, <http://nini.qsl.ro/?q=node/40>, accesat la 12 august 2016.

⁶⁰ *Ibidem*.

al cercetării științifice. În acest fel legăturile dintre piață și producție, slabe cum erau ele și până atunci, au devenit și mai slabe. O primă consecință economică a fost aceea că sistemul trebuia să asigure desfacerea și utilitatea socială a unei producții de care, de fapt, nimeni nu avea nevoie. S-a găsit o soluție – aceea a investițiilor masive în infrastructură (Canalul Dunăre–Marea Neagră, Canalul București – Dunăre) și în modernizarea urbanistică a Capitalei⁶¹. Se asigura, astfel, o utilizare a acelei producții industriale pe care economia românească putea să o producă – ciment, fier-beton, camioane, excavatoare, macarale etc. – chiar dacă utilizarea tehnologiilor învechite pe care le implicau toate aceste produse și echipamente mărea de multe ori costurile construcțiilor realizate⁶². Acest element de decizie economică a condus și mai mult, în deceniul nouă al secolui trecut, la accentuarea caracterului autarhic al economiei românești și la privațiuni impuse societății în ceea ce privește consumul de bunuri și servicii.

În timp ce liderii comuniști sovietici clamau depășirea capitalismului din punct de vedere economic la toate capitolele, iar cei din România că se vor apropia de standardele occidentale, în societatea capitalistă din țările industrial-dezvoltate apărea o nouă formă de economie. Una, în care companiile informaționale și capitalizarea înaltă au condus la creșterea rentabilității activității în toate sferele de producție și la apariția pieței virtuale. Toate acestea au fost posibile prin transformarea invențiilor în inovații cu aplicare socială și transformarea vieții de zi cu zi a oamenilor.

Profesorul János Kornai a cercetat legătura dintre sistemele economice și progresul tehnic și a ajuns la concluzia că „Inovația este precedată de invenție. Primul pas este făcut de inventator: cercetătorul profesional sau amator, academicianul sau inginerul unei companii este cel la care apare ideea nouă. Totuși, originalitatea ideii, noutatea și ingeniozitatea sa nu sunt de ajuns. În cel de-al doilea pas invenția devine inovație: începe

⁶¹ A se vedea și opiniile unor istorici care consideră aceste investiții aberante pentru realizarea unor proiecte megalomanice fără relevanță economică, Bogdan Murgescu, *op. cit.*, p. 400.

⁶² Vladimir Pasti, *op. cit.*, p. 164.

introducerea practică, ca de exemplu, organizarea producției și distribuirea de noi produse sau aplicarea unei noi forme de organizare”⁶³. Analizând statistic pe o perioadă de aproape un secol (1920-1998) drumul parcurs de la invenție la inovație și schimbarea modului de viață cotidiană a oamenilor, J. Kornai a constatat că acest proces a avut loc în țările capitaliste și subliniază faptul „că sub nici o formă inovația nu și-a avut originea într-o țară socialistă”⁶⁴.

Pentru a suplini acest handicap, economiile socialiste au adoptat o politică de „urmăritor”/follower al statelor unde apărea inovația/pioneer. După ce a fost lansată invenția pe piață, după un anumit interval de timp, alți actori din societățile de tip urmăritor aduc îmbunătățiri minore, dar deloc neglijabile, invenției primare, și astfel are loc procesul de răspândire. Inovația apare mai întâi într-o anumită țară, dar apoi *urmăritorii* apar și în alte țări.

Concluzia lui J. Kornai este că, în numeroase domenii, sistemul socialist a urmat invențiile originare din țările capitaliste, luând diverse forme. Uneori a fost numai imitație. Reproducerea modelului, poate chiar copierea sa temporar avantajoasă, era simplă. Aflarea secretului era o treabă relativ mai dificilă. Reinventarea inovațiilor protejate de patente și de confidențialitatea afacerilor a devenit o artă în economiile socialiste. Spionajul industrial, furtul proprietății intelectuale, era o altă posibilitate. Totuși, în ciuda diverselor încercări privind aceste procese, economiile socialiste abia s-au mișcat în urma economiilor capitaliste⁶⁵. Consecința a fost adâncirea decalajelor și nu apropierea nivelurilor de dezvoltare, cum își doreau liderii comuniști.

Decizia politică de a investi în principal în industria clasică nu numai că a încetinit dezvoltarea companiilor informaționale în România, ci a abătut societatea de pe drumul în care Occidentul începea să triumfe. Investițiile masive în

⁶³ János Kornai, *Inovație și dinamism: despre interacțiunea dintre sistemele economice și progresul tehnic*, în *OECONOMICA* 2/2010, p. 9 online <http://www.kornai-janos.hu/Kornai2010%20Inovajie%20si%20Dinamism%20-%20Romanian%20-%20Oeconomica.pdf> accesat la 13 august 2016.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ *Ibidem*, pp. 10-11.

dezvoltarea informaticii au condus, în Occident, la ridicarea productivității muncii în sfera muncii intelectuale, iar aplicarea cunoștințelor – la dezvoltarea ulterioară a altor cunoștințe. Resursa de bază a „*Vechii economii*” era energia, iar cea a „*Noii economii*” este informația bazată pe energie. S-a produs, pe de o parte, un transfer al centrului de greutate din sfera ocupației în industriile clasice în cea a serviciilor, iar pe de alta, o trecere parțială a creativității din sfera producerii materiale în sfera tranzacțiilor financiare⁶⁶. Astfel că în societățile post-industriale, sectorul terțiar este preeminent. Cu toate acestea, productivitatea muncii este mai mare în sectorul industrial. Costul cu forța de muncă reprezintă în sectorul industrial aproximativ 30% din costul total al produsului. În sectorul terțiar, costul cu forța de muncă înseamnă 70% din costul total al unui serviciu⁶⁷. Aceste doar câteva elemente prezentate ne pot oferi indicii la întrebarea de ce capitalismul a reușit să producă bunuri și servicii în proporții de masă și a luat calea consumerismului, iar socialismul a fost incapabil să producă bunurile și serviciile Occidentului pe care oamenii și le doreau. Consumerismul, spre sfârșitul războiului rece, a căpătat caracteristica unei revoluții sociale ce a uniformizat diferențele dintre categoriile sociale, lucru pe care îl doreau și liderii comuniști. Aceștia nu au fost capabili să ridice consumurile la nivelul societății occidentale, dimpotrivă, în România s-a ajuns la raționalizare și privațiuni pentru domeniile de bază – alimente și servicii sociale. Consecința, oamenii din societățile socialiste nu mai doreau un asemenea tip de societate, iar liderii comuniști vor fi „măturați” de revoluții negociate, sau cu violență politică, așa cum s-a întâmplat în România. A fost partea „vizibilă” pentru societățile socialiste de dincolo de „Cortina de fier” care nu au putut fi manipulate de propaganda regimurilor de dictatură. A fost, totodată, „scânteia” care va declanșa mecanismele prăbușirii regimurilor comuniste și detonatorul Revoluției din Decembrie 1989.

⁶⁶ Petru Rumleaschi, *op. cit.*, pp. 16 -17.

⁶⁷ Lucian-Ștefan Dumitrescu, *Efectele Sociale ale neoliberalismului. Doctrina Șocului în Rusia, China și România*, în „Revista Română de Sociologie”, serie nouă, anul XXII, nr. 5-6, pp. 525–543, București, 2011.

Cunoscutul istoric și analist Niall Ferguson este de părere că, până la un punct, URSS și țările satelit, puteau fi iertate că nu au fost în stare să producă în proporții de masă bunurile și serviciile ce defineau civilizația occidentală, dar rămâne un mister „cum paradisul muncitorilor nu a reușit să producă o simplă pereche de blugi bine făcută”⁶⁸. De la inventarea lor ca piesă de vestimentație cu mare rezistență pentru muncitorii din minerit și văcarii din Texas, *blue-jeans*-ii au urcat pe scara socială. Au fost purtați de angajații de la ferma crescătorilor de vite și pușcăriași, au fost obligatorii pentru soldați în timpul celui de-al doilea război mondial, au fost tipici pentru găștile de motocicliști de după război, au fost adoptați de studenții de pe Coasta de Vest, au fost promovați de scriitorii „*beat*”, de *folkiști* și formațiile *pop* din anii '60 și au sfârșit prin a fi purtați de toți președinții de după Richard Nixon⁶⁹. În scurt timp, au cucerit lumea capitalistă și au devenit simbolul superiorității civilizației occidentale asupra celei de tip sovietic⁷⁰. La începutul deceniului opt al secolului trecut străpunseseră, deja, „Cortina de Fier” și erau un simbol al modernității, dar și al unui prestigiu social. Nu oricine putea să aibă acces la un asemenea tip de vestimentație.

Și din această perspectivă se poate vedea că prima bătălie pierdută de sistemul socialist în lupta pentru supremație și hegemonie cu cel capitalist nu s-a datorat pierderii superiorității strategice în domeniul arsenalelor militare. A pierdut chiar în esența propagandei lor prin care clamau că se asigură toate condițiile pentru afirmarea plenară a omului și bunăstării lui. A fost un șoc al schimbării, absorbit de societatea socialistă, dar reacția și răspunsul liderilor comuniști la acesta au fost cu totul inadecvate. În discursul public, Nicolae Ceaușescu – adresându-li-se tinerilor uteciști și pioneri, după ce aceștia i-au urat cele tradiționale cu prilejul noului an 1986 –, recunoștea faptul că, „sub o formă sau alta, în toate țările lumii, copiii, tinerii își urează împlinirea aceluiași dorințe, de a trăi în pace, de a avea o viață mai bună, mai veselă. Este de datoria

⁶⁸ Niall Ferguson. *Civilizația. Vestul și Restul*, Iași, Editura Polirom, 2014, p. 348.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 350.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 352.

conducătorilor de state de pretutindeni să țină seama de dorința și voința copiilor și să acționeze pentru pace!⁷¹” Ce nu știa sau nu dorea să recunoască Nicolae Ceaușescu era cum doreau să trăiască acești tineri! Un tânăr din România sau din oricare altă țară socialistă din anii '80 nu își dorea cu ardoare să îmbrace uniforma de pionier sau de utc-ist, ci o pereche de *blue-jeanși* ca toți „șmecherii” din vest și să petreacă ca *punk-iștii*. Potrivit unei scrisori interceptate de organele de securitate, doi tineri Elis și Otto din Frumușeni (...), jud. Arad, relatau prietenei Pletea Lorena din Alba-Iulia (...): „Sâmbătă am fost la un chef la căminul cultural. Acesta a fost organizat de «punk»-iștii din oraș. După aceea am fost la un chef la nemți cu Nelu Iovan. Noaptea la 1.00 ne-am reîntors la cămin”⁷².

Aceste câteva exemple ne demonstrează că această realitate era cunoscută de nomenclatura de partid, deoarece securitatea urmărea cu atenție orice abatere a tinerilor de la comportamentul social dictat de *Codul eticii și echității socialiste*, dar reacția a fost una pe măsura înțelegerii unor asemenea fenomene și procese sociale. Un Raport al Direcției I din Departamentul Securității Statului – care monitoriza tinerii adepți ai curentelor „*Noul Val*” („New Wave”) și „*Punk*”, elaborat în aprilie 1983 – menționa faptul că „În anul 1980 securitățile județene Arad și Bihor au semnalat apariția unor grupuri de tineri îmbrăcați excentric (haine în culori țipătoare pe care sunt prinse ace de siguranță, fibule, mărgelile, insigne, panglici, dinți de animale etc.), zgomotoși, căutând în orice chip să se facă remarcați și admirați. Adâncindu-se verificările, s-a ajuns la concluzia că acești tineri i-au copiat în comportament și vestimentație pe membrii formației de muzică ușoară britanică „*PUNK*” (derbedeu, huligan), înființată în 1978”⁷³. „Gardienii”

⁷¹ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare adresată copiilor și tineretului-șoimi ai patriei pioni și uteciști, muncitori și țărani, elevi și studenți- participanți la tradiționala întâlnire cu prilejul anului nou*, 29 decembrie 1985, în *România pe drumul construirii...*, vol. 29, Editura Politică, București, 1987, p. 271.

⁷² *Notă-sinteză* privind stări de spirit ce au rezultat din exploatarea în conținut a trimerilor poștale, pe perioada 15.05.1984 – 20.11.1984, în vol, Liviu Țăranu, coord., *Pe luna decembrie nu mi-am făcut planul...României în „epoca de aur”*. *Corespondență din anii '80*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2012, p. 197.

⁷³ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 8.833, vol. 18, f. I-IV; Apud,

comunismului românesc nu au înțeles impactul pătrunderii acestor maniere comportamentale în rândul tinerei generații. Căutau să vadă dacă între atitudinea vestimentară a tinerilor care ieșeau din „tiparele socialiste” și curente de extremă dreapta din România interbelică, considerate a fi un pericol pentru PCR, există vreo legătură. Și nu exista! Astfel că autorul raportului menționat își liniștea superiorii săi, informând că „Din verificările efectuate nu a rezultat că aceștia ar îmbrăca cămăși verzi sau că sunt purtători ai vreunei ideologii”⁷⁴. Prin urmare, măsurile nu puteau să fie decât aplicate efectului, adică cele ce țineau de controlul social: „Pentru prevenirea degenerării și extinderii acestui curent, s-au ordonat tuturor Securităților județene și a municipiului București măsuri de cunoaștere și destrămare a grupurilor semnalate cu astfel de preocupări”. Aceeași stare de lucruri era prezentă și în alte țări socialiste și tot la fel era gestionată de liderii partidelor, anchilozăți în dogmele marxiste. Nikita Hrușciiov, de exemplu, considera că „Tineretul Uniunii Sovietice nu are nevoie de asemenea prostii cacofonice”, deoarece – credea el – „de la saxofoane la șisuri nu e decât un pas”⁷⁵.

Analiza informărilor făcute de organele de securitate din România ne arată că măsurile indicate de Ceaușescu la Plenara CC al PCR din iunie 1971 și apoi prin așa-zisele „teze” din iulie, același an, nu au avut nici un efect asupra a ceea ce liderul român considera a fi modernizarea țării. În ședința Comitetului Executiv al CC al PCR din 25 iunie, Nicolae Ceaușescu informa despre cele văzute în China și făcea comparații cu situația din România: „Toată activitatea lor culturală, de balet, de teatru, a fost pusă pe baze revoluționare”⁷⁶. Secretarul general aprecia tematica spectacolelor la care a asistat, deoarece „se pune față în față mentalitatea imperialistă cu relațiile noi, ceea ce noi nu facem. Noi am împânzit cinematografia cu filme de aventuri, iar teatrul cu piese occidentale. Am scos piesele revoluționare și am introdus piese fără nici un conținut. La fel facem și la

Florian Banu, *op. cit.*, doc., nr. 25., p. 152.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ *Ibidem* p. 358.

⁷⁶ Apud, Ioan Scurtu, *Revoluția Română din Decembrie 1989 în context internațional*, Editura Redacției Publicațiilor pentru Străinătate, 2009 p. 55.

televiziune, unde tot discutăm și nu s-a schimbat nimic. Înainte să plec am avut o ședință de Secretariat și acolo am stabilit să pregătim un material pentru Plenară, că propaganda noastră este nemulțumitoare, că ea nu corespunde sarcinilor de educare a tineretului și a poporului, în general. Așa că am spus-o înainte de a merge în China. Dar ceea ce am văzut în China și Coreea demonstrează că concluzia la care am ajuns este justă⁷⁷. A fost și această decizie nu numai o reacție total inadecvată la șocul schimbării paradigmei culturale în occident, ci și un moment în care însuși Nicolae Ceaușescu, a pus „sămânța” Revoluției Române din Decembrie 1989. „Omul nou” dorit a fi construit de Ceaușescu privea cu jind la cultura de masă a occidentului!

Această trecere spectaculoasă a vechii lumi către una nouă în domeniul culturii de masă a fost sesizată, printre alți oameni de cultură, de poetul Adrian Păunescu. A remarcat influența pe care o au asupra tinerei generații binecunoscuții *blugi*, un articol vestimentar banal. Era purtat de toți cei care, într-un fel sau altul, se deziceau de o lume a conformismului societății în care trăiau. Cu formula devenită slogan/logo „*Te salut, generație în blugi!*”, Adrian Păunescu a adunat în jurul său mii de tinerii la un spectacol care nu se încadra în tiparele cotidianului socialist: *Cenacul Flacăra*. Peste ani, Nicu Covaci, liderul legendarului grup rock *Phoenix*, mărturisea cum s-a născut *Cenacul Flacăra*: „Adrian a avut inspirația să adune toți pletoșii, toți băutorii de vodcă, să le dea vodcă și chiar bani de cheltuială și să-i lase să vorbească, să povestească și să cânte ce vor ei. Așa a început atmosfera de cenaclu. Oamenii au fost fascinați pentru că era o portiță de scăpare. (...) După doi ani de cenaclu toți ăia pletoși erau rași, tunși, puși să facă ode. A fost lăsat să-și facă de cap pentru că avea obligații mai sus. Eu cred că dacă nu făcea acest compromis cu «Puterea», cenaclu nu ar fi existat de mult⁷⁸. Acest tip de spectacol, care depășea canoanele socialismului științific, a devenit un fenomen de masă și a fost interzis de Ceaușescu, considerându-l periculos

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ Apud, Călin Hentea, *Ghiveciul propagandistic comunist, iluzia libertății și „șopârlele” studentești*, http://www.historia.ro/exclusiv_web/general/articol/ghiveciul-propagandistic-comunist-iluzia-libert-ii-i-op-rlele-studen-e accesat la 14 august 2016.

pentru regimul său. Motivele lansate de propaganda oficială au fost puerile. Mai aproape de adevăr pare să fie teama PCR că tineretul, în care ardea flacăra aprinsă de Adrian Păunescu, ar putea scăpa de sub control. Cert este că *Cenaclul Flacăra* a fost interzis definitiv în 1985, după busculada produsă la spectacolul de pe stadionul *Petrolul* din Ploiești, în timpul căreia au murit câțiva oameni.

În cei aproape 12 ani de activitate a *Cenaclului Flacăra*, între anii 1973 și 1985, au avut loc peste 1.500 de spectacole. Zeci de mii de tineri așteptau săptămâni întregi ca *Cenaclul* să ajungă și în orașul lor. Cântau apoi la unison, ore în șir, despre iubire, despre eroii neamului, despre Eminescu, despre dragostea de părinți⁷⁹. *Cenaclul Flacăra* a lansat zeci de tineri. O mulțime de artiști consacrați au crescut pe scenele sale. Ștefan Hrușcă, Victor Socaciu, Ducu Bertzi, Nicu Alifantis, Anda Călugăreanu, Mircea Vintilă sunt doar câțiva dintre ei. *Cenaclul Flacăra* a însemnat mai mult decât o simplă manifestare artistică. Devenise un adevărat fenomen social. Nu avem de unde să știm dacă cele afirmate de Andrei Păunescu, fiul poetului, și atribuite Elenei Ceaușescu, sunt adevărate, însă, trebuie reținute pentru istorie. Conform celor spuse de acesta, Adrian Păunescu a fost conștient de forța socială a spectacolului de *tip show* ca supapă de defulare socială pentru societatea de tip consumerist. Iată ce afirma Andrei Păunescu într-un interviu acordat agenției *DC News*: „ în ultima noapte în care cuplul Ceaușescu s-a aflat la putere, 21 decembrie spre 22 decembrie 1989, Elena Ceaușescu i-ar fi spus lui Nicolae Ceaușescu, în cabinetul său: **Vezi, ți-am zis să oprești mai devreme Cenaclul Flacăra. Țăstia de afară – revoluționarii – sunt nebunii de la Cenaclul lui Adrian Păunescu**”⁸⁰. Chiar dacă aceste afirmații nu au fost făcute, un lucru este cert. *Cenaclul Flacăra* a aprins pentru tinerii din societatea socialistă spiritul de libertate care nu a mai putut fi oprit în decembrie 1989.

⁷⁹ Victoria Dumbrava, *Filmul „Te salut, generație în blugi”, este o mărturie a fenomenului Cenaclului Flacăra*, http://www.publika.md/filmul-te-salut-generatie-in-blugi-este-o-marturie-a-fenomenului-cenaclului-flacara_134351.html accesat la 14 august 2016.

⁸⁰ Anca Murgoci, *Cenaclul Flacăra, aniversare. Andrei Păunescu, interviu*, 17 septembrie 2014, http://www.dcnews.ro/cenaclul-flacara-aniversare-andrei-paunescu-interviu_453730.html accesat la 13 august 2016

Activitatea *Cenacului Flacăra* arăta că și tineretul din societatea socialistă era racordat la schimbările lumii contemporane, la apariția consumatorului de cultură de masă⁸¹, chiar dacă cenzura și limitarea circulației persoanei erau o politică de stat și îl împiedica să participe direct. Referindu-se la această schimbare apărută în anii '70-'80, Alvin Toffler remarca: „Ascensiunea unui public artistic de masă poate, în felul său, să se compare cu dezvoltarea alfabetizării de masă în Anglia secolului al XVIII-lea. Pesemne că și nobilii se distrau surprinzându-și inferiorii sociali chinându-se cu abecedarul. Totuși, alfabetizarea de masă a fost unul dintre progresele realmente fundamentale înfăptuite de omenire în lunga și sângeroasa ei istorie. Ascensiunea interesului față de arte din partea unui public american de masă ar putea, în ciuda hazului pe care li-l inspiră caricaturiştilor și celorlalte instituții critice, în pofida tuturor sclipiciurilor și mucavalelor pe care le implică, să anunțe o etapă foarte importantă în dezvoltarea socială a omului modern”⁸².

Tinerii care aveau să răstoarne regimul comunist din România erau conștienți că lumea modernității occidentale se schimbă dramatic, iar liderii comuniști trăiau într-o lume a lor, paralelă cu realitatea. De remarcat faptul că nu toți oamenii politici de stânga considerau că fenomenele modernității, care se manifestau în plan social, erau produse ale unei societăți degenerate, așa cum se putea citi în propaganda de la București. Neomarxistul francez Régis Debray atrăgea atenția asupra faptului că „există mai multă putere în muzica rock, în videoclipuri, în blugi, în fast-food, în rețele, canale de știri și în sateliții tv decât în toată Armata Roșie”⁸³.

Divertismentul, componentă a culturii de masă, a fost una dintre cele mai comune modalități de transmitere a unui stil de viață diferit în societatea occidentală. Pătrunderea produselor culturale occidentale a generat, pe de o parte, teamă în rândul conducătorilor comuniste din țările est-europene, inclusiv din România, și căutau soluții pentru a le stopa, iar

⁸¹ Alvin Toffler, *Cultura de masă*, traducere de Mihnea Columbeanu, Editura Antet, pp. 34-38.

⁸² *Ibidem*, p. 38.

⁸³ Niall Ferguson, *op. cit.*, p. 353.

pe de alta, de a satisface cerințele societății pentru astfel de produse. Cultura de masă occidentală nu se încadra în tiparele propagandei oficiale promovate de autorități. Analizând acest aspect pentru societatea poloneză, Stanislaw Baranczak subliniază: „Ne confruntăm cu trei fapte, care seamănă cu cele trei laturi ale unui triunghi. Societatea are nevoie de cultură de masă. Cultura de masă se află sub controlul autorităților comuniste. Autoritățile comuniste nu se bucură de încrederea societății (...) Acest triunghi este originea, paradoxul de bază al culturii de masă într-un stat ca Republica Populară Polonă, contradicțiile de bază dintre funcțiile pe care le îndeplinește. Cultura de masă este ca un cal care este pus să tragă la două căruțe – una este a cererii sociale, iar a doua a cererilor impuse de autoritate societății. Problema este că aceste două căruțe sunt setate pentru a merge în direcții opuse, și astfel un singur cal nu poate să le tragă pe ambele”⁸⁴. Situația nu a fost alta în România, dar era mai rea decât în Polonia.

II.2. Reacția regimului Nicolae Ceaușescu la șocul geopolitic al intrării societății în post-industrialism

Cauzele imediate care au condus la explozia socială din Decembrie 1989 au fost cele de ordin economic și social. Starea explozivă existentă în societatea românească, în decembrie 1989, nu a apărut peste noapte *ex nihilo*. Dimpotrivă, aceasta s-a dezvoltat în timp, odată cu greutățile crizei economice. Intensificarea supravegherii polițienești nu a făcut decât să amplifice această stare⁸⁵. Degradarea accelerată a nivelului de trai a început în deceniul opt al secolului trecut, însă, acest fenomen este rezultatul unor politici implementate cu cel puțin două decenii înainte. Declarativ acestea trebuiau să conducă la modernizarea economiei socialiste și creșterea nivelului de trai, dar, în fapt, au dus la stagnare, nerentabilitate și la apariția unei economii de supraviețuire.

⁸⁴ Apud, Tristan Mattelart, *Pre-1989 East-West Video – Entertainment Without Borders*, în Réseaux. The French journal of communication, vol. 2, nr. 2, 1994. pp. 267-280, http://www.persee.fr/doc/reso_0969-9864_1994_num_2_2_3282 accesat la 14 august 2016.

⁸⁵ Liviu Țăranu, *Studiu introductiv*, în, *op. cit.*, p. 27.

Cercetarea cauzelor care au condus societatea românească la dezastrul social și economic, ce au dus la revoluția din Decembrie 1989, a împărțit cercetătorii în mai multe tabere. Una dintre acestea consideră că vina îi aparține unui singur om – Nicolae Ceaușescu. Silviu Brucan considera că, sub „conducerea sa scelerată” România a întors spatele revoluției computerelor și informaticii, iar economia românească a fost mutată din Europa în Lumea a Treia⁸⁶. A luat o serie de decizii care au împiedicat dezvoltarea cercetării științifice și tehnice, au condus la scăderea continuă a numărului de studenți și orientarea cu precădere a tinerilor spre învățământul profesional, la ceea ce ar putea fi definit ca o strategie a subdezvoltării⁸⁷. O alta, formată din specialiști în analiza fenomenelor politico-sociale și economice din deceniile nouă și zece ale secolului trecut, consideră că nu doar Nicolae Ceaușescu se face vinovat de eșecul modernității societății socialiste. El era doar exponentul unui regim politic⁸⁸. Profesorul Bogdan Murgescu este de părere că, după ce a preluat controlul deplin asupra aparatului guvernamental, în anii 1971-1972, și a început să își impună propria viziunea asupra dezvoltării economice, Nicolae Ceaușescu „a avut un rol notabil în accelerarea unora dintre componentele creșterii economice în anii '70 prin politicile de investiții și prin contractarea de credite externe, ca și în ceea ce privește blocarea creșterii la începutul anilor '80”⁸⁹.

În zilele premergătoare și cele care au urmat Revoluției Române din Decembrie 1989, opinia publică și noua elită politică apărută pe baricade la Timișoara, București și alte centre urbane din România au perceput cuplul dictatorial drept principalul vinovat de situația în care ajunsese țara. Surprinzător, și după mai bine de un deceniu și jumătate de la revoluție – în Raportul Final al *Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România* –, imaginea vinovăției pentru crimele comunismului rămâne centrată tot pe cuplul dictatorial și

⁸⁶ Silviu Brucan, *Piață și democrație*, București, Editura Științifică, 1990, p. 38.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 47.

⁸⁸ Vladimir Pasti, *op. cit.*, p. 233.

⁸⁹ Bogdan Murgescu, *op. cit.*, p. 399.

apropiații săi. Referindu-se la rolul partidului comunist în administrarea țării, *Raportul final*, în mod surprinzător, minimizează rolul nomenclaturii comuniste, apreciind că „Puterea în partid și în țară aparține în exclusivitate clanului Ceaușescu și Securității. Membrii conducerii PCR (Comitetul Politic Executiv, Secretariatul Comitetului Central, Colegiul Central de Partid) se transformaseră în simple marionete care nu făceau decât să consfințească deciziile tot mai delirante ale cuplului conducător”⁹⁰.

Politicile sociale și economice, dar nu numai, s-au construit în țările socialiste, deci și în România, pe baza unei minime expertize și documentări elaborate de un aparat tehnic ce funcționa și pe lângă guvernele și conducerile partidelor comuniste. Dispunem de o mărturie privind modul cum s-a luat în România de către partidul comunist (muncitoresc la acea vreme) decizia de înființare a industriei electronice și a institutelor de cercetare care să o deservească. Juridic, decizia a fost a Congresului al VIII-lea al Partidului Muncitoresc Român din 20-25 iunie 1960, dar până la acel moment o serie de oameni de știință au acționat pe lângă liderii de partid pentru a se introduce în documentele Congresului o asemenea decizie. Dr. ing. Nona Millea mărturisea în această privință: „Dar cel mai documentat text prezentat în cadrul Conferinței, care pune ordine și creează priorități în domeniul nostru, este cel semnat de profesorii Gheorghe Cartianu, Sergiu Condrea și Edmond Nicolau, intitulat: Direcții actuale de cercetare în electronică și telecomunicații în RPR în care, pe 7 pagini se prezentau toate secțiunile electronicii, emisie-recepție, electronica profesională, inclusiv calculatoare, informatică și telecomunicații. Intrucât nici Gaston Marin și nici Dumitru Simulescu nu pot fi bănuți de preocupări în domeniul electronic, dincolo de informațiile pe care le primeau de la consilierii din departamentele pe care le conduceau, apreciez că, în principal, acel studiu al profesorilor noștri a stat la baza frazei incluse în documentul de partid menționat mai sus și care a condus la transformarea fabricii *Radio-Popular* în uzină, la apariția *Intreprinderii de Piese Radio*

⁹⁰ Comisia Prezidențială pentru analiza sictaturii comuniste din România, *Raport Final*, București, 2006, p. 10.

și *Semiconductoare (IPRS-Băneasa)* și a *Institutului de Proiectări pentru Automatizări (IPA)*”⁹¹. Trebuie subliniat faptul că acest lucru s-a întâmplat în epoca Gheorghiu-Dej și este de discutat în ce măsură Nicolae Ceușescu asculta sfatul consilierilor și lua în calcul recomandările experților în luarea deciziilor. Este necesară o cercetare riguroasă în această privință, deoarece percepția generală este că, în ultimul deceniu, consilierii și experții din administrația centrală și aparatul de partid își construiau „materialele” pe baza indicațiilor primite de la *secretarul general*, care derivau din dogmele ideologiei marxiste și puținele cunoștințe pe care acesta le avea pentru anumite domenii. Rezultatul, în raport cu efortul declarat pentru modernizarea societății, nu putea fi decât unul total dezastruos.

Situația nu a fost alta nici în cazul în care unii lideri comuniști, cum a fost Mihail Gorbaciov, au înțeles că societatea pe care o controlau și administrau nu funcționează. Reacția și răspunsul lor la schimbările intervenite la nivel global nu au putut să iasă din capacanele dogmei marxiste. Acest lucru a fost sesizat și de cunoscutul analist și istoric Ivan T. Berend, care considera că sistemul socialist a fost imposibil de modelat în tiparele modernității: „când această epocă nouă s-a conturat în occident în anii '70, Europa Centrală și Răsăriteană nu era pregătită și a fost incapabilă să urmeze această direcție de dezvoltare. Modelul rigid de modernizare, deși eficient în industrializarea unor țări agricole înapoiate și în recuperarea rămănelor în urmă, și cu rate impresionante de creștere pe o bază tehnologică de la cumpăna secolelor (XIX-XX), a fost complet nepregătit pentru o reorientare tehnologică. Regiunea a rămas grav în urmă în termenii noilor tehnologii. (...) Țările regiunii au continuat, deci, să mășăluiască, deși gradual și într-un ritm tot mai lent, tot pe vechea lor cale de industrializare, dezvoltând o economie care devenise deja depășită. Ramuri și sectoare de export noi, moderne și competitive, bazate pe industrii cu nivel ridicat de tehnicitate, nu au apărut, iar țările din regiune nu puteau concura pe piața mondială unde ele vindeau hrană, materii prime și produse industriale

⁹¹ Nini Vasilescu, *op. cit.*, în *loc. cit.*

nesofisticate. De aceea realizările lor majore în modernizarea economică au fost acompaniate și apoi contrabalansate de un nou fel de înapoiere tehnologică și economică”⁹².

Vladimir Pasti avansează o ipoteză de cercetare care trebuie privită cu mai multă atenție în cercetarea istorică a prăbușirii regimului comunist din România. Potrivit acestuia, procesul de industrializare a creat o elită tehnocrată care a intrat în luptă directă cu elita/nomenklatura partidului comunist pentru transformarea societății, în acord cu tiparele modernității occidentale. În opinia sa, „după 1985, anul în care Uniunea Sovietică declanșa, la început cu timiditate, reforma, iar apoi, renunțarea la comunism în Europa de Est, tehnocrația industrială a trecut la o luptă subterană directă, surdă, manifestată atât prin sabotarea politicilor oficiale, cât, mai ales, prin delegitimarea conducerii politice, concentrând întreaga responsabilitate asupra vârfului birocrăției politice și scoțând din cauză atât partidul comunist, cu cele trei milioane de membri ai săi, cât și administrația, al cărei sprijin era absolut indispensabil pentru reușita oricărei schimbări”⁹³. Din interiorul acestei tehnocrații s-a evidențiat cea din domeniul cercetării științifice și al proiectării, a învățământului superior, a centrelor de calcul etc. La acest segment legat în cea mai mare măsură de dezvoltarea tehnologică și care se constituise ca un soi de aristocrație tehnică a economiei s-a adăugat în zilele revoluției elita culturală care, spre deosebire de elita tehnocrată, era (re)cunoscută de opinia publică. Acest corp al elitei antisistem a construit ideologia nescrisă care a pregătit și dominat Revoluția din Decembrie 1989 și o bună parte din perioada imediat următoare. Vladimir Pasti observă că „În mod paradoxal această elită va fi eliminată de tranziție, tocmai pentru că tranziția nu a reușit să rezolve criza economică și nu a orientat România exact spre ceea ce această elită propovăduise ca bază a schimbării sociale și economice, adică schimbarea tehnologică”⁹⁴.

⁹² Ivan T. Berend, *Central and Eastern Europe, 1944-1993. Detour from the Periphery to the Periphery*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, pp. 197-198, citat de Bogdan Murgescu, *op. cit.*, p. 405, n. 331.

⁹³ Vladimir Pasti, *op. cit.*, p. 55.

⁹⁴ *Ibidem*, pp. 55-56.

Elita politică/nomenklatura comunistă a ratat o reacție adecvată la **șocul geopolitic** al intrării omenirii într-un nou stadiu de evoluție, deși în percepția publică și în opinia unor lideri politici ai opoziției din primii ani de tranziție era creditată cu „furtul revoluției”⁹⁵, cu efectuarea unei „lovituri de palat”⁹⁶ pentru a-i elimina pe adevărații revoluționari. Deși nu pot fi ignorate concluziile lui Vladimir Pasti, credem că eșecul ratării intrării în post-industrialism este datorat factorul ideologic. Liderii comuniști români, în frunte cu Nicolae Ceaușescu, erau ferm convinși că doctrina marxistă oferă cadrul necesar construirii unei societăți moderne, superioară celei capitaliste. Nu trebuie, apoi, nici eludat faptul că această elită comunistă s-a încadrat în „tiparul” istoric al evoluției societății românești către modernitate. Evoluția spre modernitate în spațiul românesc, cu mici excepții, a înregistrat permanent „un deficit de dezvoltare modernă și un deficit de sincronizare, regăsite în efecte specifice perioadei premoderne, precum înapoiere, dependență economică, decalaj, dezechilibru agrar-urban, sărăcie”⁹⁷. Elita comunistă nu a făcut excepție! Dogmele marxism-leninismului – la care Nicolae Ceaușescu și nomenklatura de partid, în marea sa majoritate, nu au putut să renunțe – au accentuat acest tipar istoric. Acest fapt mai furnizează încă o explicație pentru situația particulară prin care România a făcut schimbarea de regim politic în decembrie 1989.

Înțelegerea diferențelor dintre *post-modernismul* societăților occidentale, la care cei mai mulți dintre locuitorii din estul comunist se raportau, și modernitatea societăților socialiste presupune înțelegerea a însuși conceptului de modernitate, pe de o parte, iar pe de alta, presupune înțelegerea modului cum liderii acestor societăți percepeau acest tip de

⁹⁵ Vladimir Tismaneanu, *Revoluția sugrumată: Procesul Ceaușescu și geneza puterii feseniste (Bonus – „The Interview” și „Wind of Change”)*, Contributors.ro, 25 decembrie 2014, online.

⁹⁶ Ana Blandiana, *despre lovitura de stat din 1989 și misterul basculantei cu copii*, interviu luat de Răzvan Voiculescu, 19 decembrie 2010, în „România Liberă”, <http://www.romanalibera.ro/special/reportaje/exclusiv--ana-blandiana--despre-lovitura-de-stat-din-1989-si-misterul-basculantei-cu-copii-210408> accesat la 28 iulie 2016.

⁹⁷ Constantin Schifirneț, „Modernitatea tendențială”, în *Sociologie Românească*, vol. VII, nr. 4, 2009, p. 81.

realitate socială. Regimul sovietic din anii '80 - '90, de exemplu, nu mai era un caz clasic de totalitarism, ci un sistem socio-economic complex, în care mecanismele de administrare a puterii aveau un impact puternic asupra domeniilor-cheie ale bunăstării populației, dacă ne referim doar la două aspecte – cele legate de muncă și de familie⁹⁸. Noua generație de lideri sovietici, în frunte cu Mihail Gorbaciov, păreau că au înțeles acest lucru. Au gândit și adoptat măsuri de modernizare a societății în acord cu cerințele noii dezvoltări ale științei și tehnicii și ale cunoașterii umane, în general, iar rezultatul a fost un total eșec. Mentalitatea și dogmele nu pot fi schimbate peste noapte prin măsuri administrative! Acest fapt avea să îl constate și Mihail Gorbaciov: că „oamenii continuau să susțină ideea *perestrokăi*, dar că structurile de partid și conducere rămăseseră cu vechile deprinderi. S-ar fi zis că toți eram pentru dar nimeni nu schimba nimic”⁹⁹.

În societatea industrializată munca și mecanizarea producției sunt oarecum similare din punct de vedere tehnic atât pentru societatea socialistă, cât și pentru cea capitalistă. Procesele privind concentrarea resurselor, specializarea, sincronizare, maximizarea eficienței și a profitului¹⁰⁰ sunt la fel. Ceea ce le particularizează este elementul uman atât la nivelul execuției, cât și la cel al deciziei. Alvin Toffler a sesizat corect acest fapt: „An advanced economy requires incessant technological innovation. But technological advance in today's world is ever more closely tied to culture and to social structure. To generate a lot of new ideas, even technological ideas, the system must permit the expression not simply of alternative scientific theories and hypotheses, but of «crazy» social notions, offbeat art, controversial economic theories, errors, and even ideological dissent”¹⁰¹.

⁹⁸ Prof. Dr. Anu Toots, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 2.

⁹⁹ Mihail Gorbaciov, *op. cit.*, p. 41.

¹⁰⁰ A se vedea Carl Davidson, Ivan Handler, Jerry Harris, *op. cit.*, în *loc. cit.*

¹⁰¹ Apud, Thomas M. Magstadt, *Communism Between Marx and the Marketplace: Implications for U.S. Foreign Policy*, în *Cato Policy Analysis* No. 87, <http://www.cato.org/pubs/pas/pa087.html> accesat la 28 iulie 2016.

II. 2. 1. Percepția elitei comuniste privind nevoia de schimbare a societății românești

Inițierea și succesul unui proces de modernizare al unei societăți nu sunt posibile fără factorul catalizator reprezentat de elitele modernizatoare¹⁰² – atât cele care aparțin mediului academic și cultural, deoarece oferă modele, cadre și perspective de evoluției – dar, mai ales, a celor politice care le aplică în practica socială. Cât de ancorați au fost liderii comuniști români în cunoașterea aspectelor esențiale ale modernității, ce percepție și cum își reprezentau ei această modernitate într-o perioadă în care lumea intra în era informatizării și a robotizării? Răspunsul la aceste întrebări ni-l poate oferi o nouă grilă de lectură a eșecului proiectului comunist în societatea românească și o mai bună înțelegere a prăbușirii regimului comunist prin revoluție și violență politică.

Dacă analizăm discursul public al lui Nicolae Ceaușescu vom constata că nevoia de modernizare a societății este menționată până la saturație, după cum extrem de frecvente sunt și apelurile la noțiuni ca progres științific, la aplicarea în societate a cuceririlor tehnice etc. La o primă lectură a oricărui fragment dintr-un discurs pe marginea modernizării societății am putea afirma că Nicolae Ceaușescu avea o înțelegere corectă asupra a ceea ce însemna modernitatea economică. Fragmentul ales pentru exemplificare este din ultimele luni de existență a regimului comunist și este vorba de cuvântarea rostită la Plenara CC al PCR din aprilie 1989. Referindu-se la conceptul de modernizare și elementele care trebuiau să acopere acest concept în practica socială, liderul comunist afirma că „trebuie să înțelegem realizarea de noi tehnologii, cu consumuri mai reduse și care să asigure produse de o calitate superioară, de noi utilitaje cu performanțe mai bune, care să conducă la concentrarea unor operații și procese tehnologice și reducerea pe această cale a consumurilor și creșterea productivității muncii, la realizarea de noi mașini complexe, agregate care să execute concomitent mai multe operații”¹⁰³. Concluziona liderul comunist că „Pentru România, pentru viitorul patriei

¹⁰² Constantin Schifirneț, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 90.

¹⁰³ Nicolae Ceaușescu, *Cuvântare la Plenara Comitetului Central al Partidului Comunist Român*, București, Editura Politică, 1989, p. 20.

noastre, realizarea modernizării în sensul în care am vorbit, pe baza celor mai noi cuceriri ale științei și tehnicii constituie factorul hotărâtor”¹⁰⁴. Se poate lesne observa că Nicolae Ceaușescu menționează corect unii dintre factorii esențiali ai intrării societății în post-industrialism, dar problema esențială este dacă viziunea sa se încadra în arsenalul de lozinci ale propagandei de partid în care nimeni nu mai credea, sau exprima o cerință reală de schimbare a societății.

Evident era vorba de propagandă, deoarece realitatea din viața economică a României nu avea prea multe în comun cu cerința și viziunea despre modernitate a secretarului general al partidului. Găsim această realitate și ea poate fi analizată în documentele securității. Într-o *Notă-sinteză* a Inspectoratului Județean Arad, Serviciul S, privind stărea de spirit a populației – rezultată din violarea și lecturarea corespondenței unor persoane suspectate de organele de securitate pentru perioada 15 mai – 20 noiembrie 1984 – se poate citi: Costas Sidonia din Arad (...) i-a relatat lui Tărnăveanu Gabriela din Constanța, (...): „Este mare balamuc, nu au ieșit bine piesele zincate pentru că pretențiile CTC-ului sunt foarte mari iar noi lucrăm după «ochi». Nu se face analiza chimică a soluției pentru că laboratorul este inexistent. Bineînțeles că nici un șef nu vrea să înțeleagă sau nu poate să înțeleagă, și așa stând lucrurile, nimeni nu ne ajută cu nimic. Producția trebuie să meargă și în rest descurcă-te singur, cum poți! Eu aș vrea să fac singură niște analize ale băilor galvanice, să fac rost și să instalez niște biurete dar nu am de unde lua soluțiile și reactivii. Merg cu cerșitul de la unii de la alții. Cei patru oameni pe care i-am avut au fost împărțiți în trei schimburi, la 4 locuri de muncă, iar eu a trebuit să lucrez efectiv la bara de zincare câteva zile. Toate acestea numai ca să scoatem producția. Este adevărat, chiar în aceste condiții, am luat – nu mai departe de luna trecută – câte 15% plus la acordul global. Îmi place să lucrez, numai să am cu ce și cu cine”¹⁰⁵.

Discuțiile pe marginea schimbărilor ce trebuiau să fie făcute pentru ca societatea socialistă să depășească șocul

¹⁰⁴ *Ibidem* p. 21.

¹⁰⁵ Apud, Liviu Țăranu, *op. cit.*, p. 192.

geopolitic al trecerii spre post-industrialism dintre Nicolae Ceaușescu și Mihail Gorbaciov ne arată că liderul român era, poate, unul dintre ultimii staliniști. Ceslav Ciobanu, fost interpret al liderului sovietic Gorbaciov, care a făcut translația convorbirilor oficiale cu prilejul vizitei lui Ceaușescu în URSS, în octombrie 1988, afirmă că între discursul public și discuțiile în privat era o mare deosebire. Acesta își amintește că Nicolae Ceaușescu i-ar fi spus liderului sovietic în convorbirile particulare: „Eu nu sînt adeptul lui Stalin – prelua o nouă temă Ceaușescu –, dar anume lui îi revine meritul victoriei în războiul cu Germania fascistă, refacerii în timp scurt a Uniunii Sovietice într-o mare putere economică și militară, creînd astfel o contra-balanță efectivă pentru SUA. Sînt convins, continua conducătorul român, că și astăzi Uniunea Sovietică și partidul ei comunist ar avea numai de cîștigat dacă Secretarul său General s-ar ocupa mai mult de problemele acute interne, mai lasîndu-le la o parte pe cele ce țin de istorie, în special de defăimarea cultului lui Stalin, precum și pe cele externe”¹⁰⁶.

Ceaușescu avea adînc înrădăcinate în conștiința sa nu numai ideologia marxistă înțeleasă din propaganda tinereții sale, dar și un model al modernizării specific epocii industriale. Acest lucru a constituit un filtru extrem de dens pentru grila sa de lectură asupra schimbărilor produse în capitalismul sfârșitului de secol XX. Un alt dialog al liderului român cu Mihail Gorbaciov – cel de la București, din vara anului 1989 – pare să confirme această ipoteză de lucru. Ceaușescu încerca să-l convingă pe Mihail Gorbaciov cât de reușită este experiența de construcție a socialismului în România: „Am achitat înainte de termene toate datoriile externe”, am „rezolvat problema asigurării fiecărei familii cu o locuință”, am realizat „cel mai democratic model de autoadministrare muncitorească”, am „purces la reforma administrativ-teritorială de „sistematizare a teritoriului”, care „va schimba în curînd imaginea țării fără a o supune diferitelor terapii de șoc, reorganizări și restructurări

¹⁰⁶ Dr. Ceslav Ciobanu, *Mikhail Gorbachev: Decadenta Socialismului și Renesansul Europei de Rasarit (Notitele unui „insider”)*, <http://www.ipp.md/public/files/Publicatii/2003/octombrie/Michail%20Gorbachev%20si%20renesansul%20Europei%20de%20Rasarit2.pdf>.

inutile și periculoase”¹⁰⁷. Ideea că nu a supus țara la o terapie de șoc era, în fond, o critică aluzivă la *perestroika* lui Mihail Gorbaciov. Ideile acestea erau, de altfel, public exprimate și în Plenara CC al PCR din aprilie 1989, când afirma că „de la Congresul al IX-lea am rupt cu șablonismul, cu modelele, am adoptat o politică corespunzătoare intereselor patriei noastre, dar, în același timp, am aplicat ferm principiile socialiste”¹⁰⁸. Deci, nu constituiau pentru liderul sovietic o surpriză, eventual un element care să îl irite în plus, având în vedere că majoritatea liderilor est-europeni îmbrățișau ideile gorbacioviste de reformă.

Analiza elementelor esențiale cu rol important în procesul de schimbare socială intervenită prin trecerea de la societatea industrială la cea de tip post-industrial: *agenții și structura* scot în evidență un fapt ce trebuie luat în considerare atunci când analizăm răspunsurile regimului comunist la șocul geopolitic al modernității. Capacitatea *agenților* care iau decizii politice, administrative, economice, sociale etc., de a înțelege esența proceselor transformatoare și, mai ales, capacitatea de a produce reacții de răspuns adecvate. Agenții modernizării nu pot fi substituiți unei singure persoane, fie și într-un regim de dictatură. Acest lucru nu înseamnă că pot fi trecute cu vederea erorile politice și deciziile economice ale lui Nicolae Ceaușescu. Potrivit unor istorici și sociologi această listă este foarte lungă¹⁰⁹.

Avea regimul socialist oameni care să se constituie în agenți ai schimbării prin mentalitate, convingeri filosofice și cultură? Permitea structura de putere a partidului comunist existența unor oameni care să fie agenți ai schimbării, care să aibă libertatea de a decide în raport cu sensul modernizării în orice domeniu și compartiment al vieții socio-economice, culturale sau spirituale? Întrebările devin retorice dacă avem în vedere două aspecte. Primul ține de modul cum se reproducea nomenclatura de partid în toate domeniile și la toate nivelurile, iar al doilea – de capacitatea și competențele manageriale ale

¹⁰⁷ *Ibidem*.

¹⁰⁸ Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 18.

¹⁰⁹ Bogdan Murgescu, *op. cit.*, pp. 399-400; Pavel Câmpeanu, *Societatea sincretică*. 1980, Iași, Editura Polirom, 2002, pp. 130-134.

agenților cu rol de schimbare, în cazul nostru nomenclatura, de a alinia modernitatea la marxism și la ideile din „operele” lui Nicolae Ceaușescu.

Nomenclatura alcătuia vectorul prin care centrul de decizie al PCR impunea politica de „modernizare” care trebuia să se constituie în reacții și răspunsuri la șocul trecerii la post-industrialism. Era aceasta aptă să influențeze calitatea și sensul deciziei? În conformitate cu viziunea grupului din jurul liderului, indiferent că acesta s-a numit Gheorghe Gheorghiu-Dej sau Nicolae Ceaușescu, concentrarea resurselor, proiectul modernizării, mobilizarea societății și controlul ei strict „cereau un centru de comandă unic și un aparat de partid disciplinat. Recrutarea acestuia trebuia să se facă cu ajutorul utilizării criteriilor politice și de clasă. Prin urmare, în acest scop a fost organizat, mai departe, un sistem de educație în interiorul PMR, pe diferite niveluri (universități de partid, facultăți muncitorești, cursuri de un an, de șase luni etc.). Altfel spus, în acele împrejurări de metamorfoză socială, stabilite după 1948, era foarte importantă crearea unui sistem de recrutare și racordare la ideologia comunistă a unui contingent de persoane care să intre în slujba partidului pentru a menține aprinse și în viitor flacăra luptei ideologice și reproducerea regimului”¹¹⁰.

Criteriile care au stat la baza constituirii nomenclaturii erau de ordin social – apartenența la o categorie socială și loialitatea față de principiile și ideologia partidului și nu competențele profesionale, manageriale. De remarcat faptul că „spre sfârșitul anilor ’50, în condițiile în care în opinia conducerii partidului restaurarea capitalismului nu mai era posibilă, în verificarea cadrelor s-a trecut accentul de pe trecutul politic al familiei, pe faptele și meritele proprii ale persoanelor, pe contribuția concretă pe care o aduceau acestea în construirea socialismului”¹¹¹. Dar aceste merite nu

¹¹⁰ Ronald N. Popescu, *Formarea elitelor comuniste în România „Școala Superioară de Științe Sociale A. A. Jdanov”*, <http://www.contributors.ro/analize/formarea-elitelor-comuniste-in-romania-%E2%80%9D%C8%99coala-superioara-de-%C8%99tiin%C8%9Be-sociale-a-a-jdanov%E2%80%9D/>; a se vedea și Nicoleta Ionescu-Gură, *Nomenclatura Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*, București, Editura Humanitas, 2006.

¹¹¹ Andrei Florin Sora, *Dosarele de cadre ale nomenclaturii comuniste: prim-*

vizau și nivelul de instruire sau competențele manageriale ale celui selectat. Unul dintre membrii de bază ai nomenclaturii de partid, Tudor Postelnicu, a fost selectat în conducerea administrației de stat pentru următoarele calități: „Nu e bețiv, nu e afemeiat (paragraf) Nu practică jocuri de noroc. Nu a fost legionar și nici simpatizant. Profesia de bază e strungar”¹¹². Câtă cultură politică și managerială a avut acest înalt funcționar al statului socialist pentru a înțelege cum societatea românească de tip industrial poate să facă trecerea la una de tip post-industrial în domeniul său de activitate? Nu surprinde din această perspectivă faptul că pentru Tudor Postelnicu, înalt funcționar în Ministerul de Interne, ceea ce pentru tinerii din societatea occidentală a deceniului nouă era o formă de protest sau de manifestare a dezacordului într-o problemă socială, în societatea românească erau forme de manifestare antisocială! Libertatea de manifestare în plan social, cultural și sportiv a cetățeanului în epoca post-industrială au fost condiții esențiale pentru schimbare. Pentru organele de securitate care urmăreau cetățenii suspecti de a nu se încadra în linia partidului, a citi un roman care nu zugrăvea realismul socialist era un delict! Potrivit Notei sinteză din 23 noiembrie 1984, organele de securitate din Arad informau superiorii, posibil chiar pe ministrul de interne Tudor Postelnicu că „Jeny din Arad i-a relatat lui Martinescu George din Brașov (...): Am început să citesc Cleo”¹¹³. Îmi atinge mai multe corzi decât lectura primului volum. În fond, atmosfera decadentă, de dezintegrare, în speță cea morală, ni se potrivește și nouă aproape ca o mânășă. Nu știu de ce, dar lectura acestei cărți îmi impune un sentiment al neputinței și-mi este imposibil s-o citesc complet detașată. Sper că o să-mi trimiți și mie eseurile lui Orwell. Sunt sigură că nu mi-ai arătat toate cărțile de la englezi. Mă simt teribil de stingheră în această parte a lumii. Sper doar să supraviețuiesc cu succes

secretarii comitetelor regionale/județene ale pmr/pcr (1950-1989), în Anuarul Institutului de Istorie «G. Barițiu» din Cluj-Napoca», tom LII, 2013, pp. 61–79, <http://www.historica-cluj.ro/anuare/AnuarHistorica2013/04.pdf>.

¹¹² *Ibidem*.

¹¹³ Editorul volumului de documente Liviu Țăranu crede că ar fi vorba de romanul de dragoste *Fetele lui madame Cleo* de Lucianne Goldberg.

și încă ceva pe lângă asta, până când”¹¹⁴. Nu știm dacă acest raport i-a ajuns pe masa de lucru și cum a reacționat fostul ministru de interne Tudor Postelnicu. Probabil, în spiritul lozincilor de propagandă însușite la Academia de partid unde se preda „Cursul scurt de istorie a PC al URSS” și operele lui Marx, Engels și Lenin¹¹⁵ și, nu în ultimul rând, al supunerii necondiționate față de Nicolae Ceaușescu. Ar fi incorect să generalizăm cazul Tudor Postelnicu la întregul aparat de partid și de stat care a activat în perioada analizată în administrația centrală sau locală a țării. Virgil Lazăr menționa: „Ca o excepție, trebuie spus că, între activiștii comuniști, Ion Iliescu a fost unul luminat. El trecea prin mintea lui aceste formule tipice. Citea cărțile și le transpunea într-un limbaj de comunicare”¹¹⁶ și nu a fost singurul. Din păcate, Nicolae Ceaușescu i-a îndepărtat din posturile de conducere centrală.

În procesul de formare a cadrelor de partid a cunoaște și alte doctrine politice sau a înțelege mecanismele de funcționare ale societății capitaliste și ale economiei de piață erau adevărate erezii. Dogma economică a socialismului în România – pe cât de simplistă, pe atât de prolixă – se reducea la un mănunchi de principii totalitariste de organizare, conducere și subordonare, fără rezerve, a individului și a grupurilor sociale omniprezentului și omnipotentului partid comunist, a ființării proprietății socialiste și a planificării de comandă hipercentralizată¹¹⁷. Încercarea unor specialiști de a se abate de la dogmele marxist-leniniste erau aspru criticate de partid, iar cei care comiteau asemenea fapte erau înlăturați din posturile de cercetare. Edificator este cazul lui E. Balaș care – în lucrarea

¹¹⁴ Apud, Liviu Țăranu, *op. cit.*, p. 196.

¹¹⁵ Ioana Boca, *1956 un an de ruptură. România între internaționalismul proletar și stalinismul antisovietic*, București, Fundația Academia Civică, 2001, p. 52.

¹¹⁶ Virgil Lazăr, *Istoria pe care nu o vom uita niciodată. Manipularea prin discursuri sau limbaj în perioada comunistă. Cum ni se spăla mintea prin emisiunile de la TV, dar și prin presa ceaușistă*, http://adevarul.ro/cultura/istorie/istoria-nu-vom-uita-niciodata-manipularea-discursuri-limbaj-inperioada-comunista-ni-spala-mintea-emisiunile-tv-prinpresa-ceausista-1_513a04c000f5182b85e3e61e/index.html.

¹¹⁷ Prof. univ. dr. Gheorghe Zaman, Prof.univ.dr. Valentina Vasile, Dr. George Georgescu, *Institutul de Economie Națională 60 de ani de cercetare științifică*, București, Academia Română, 2013, p. 13.

„Contribuții la o critică marxistă a keynesismului”, apărută la Editura Politică în anul 1958 – a avut curajul să arate că opera lui Keynes cuprinde și „elemente de cunoaștere științifică”, are un „nucleu rațional” de la care se poate pleca în critica acestei teorii. Colegii zeloși ai marxism-leninismului din Institut l-au criticat pentru abatere de la marxism și apoi l-au înlăturat din instituție. Ulterior, profesorul E. Balaș a emigrat în SUA și s-a afirmat ca econometrician de valoare, având contribuții originale în programarea matematică a economiei¹¹⁸. Un alt caz petrecut în anii stalinismului clasic este cel al cercetărilor efectuate între anii 1957 și 1958 de o echipă de sociologi condusă de tânărul profesor George Retegan*. Studiile erau efectuate în opt și, respectiv, șapte zone agricole sau agroindustriale, în vederea cunoașterii nemijlocite a schimbărilor economico-sociale care au survenit în viața satelor și a întreprinderilor industriale, pe baza unor cercetări directe, de teren, inclusiv prin investigații de tip recensământ în gospodăriile țărănești. Critica adusă acestor cercetări în revista de propagandă „Lupta de clasă”, în numărul din noiembrie 1959, a condus la desființarea secției de cercetări sociologice din cadrul Institutului de Cercetări Economice, iar șeful de secție – George Retegan, valoros și talentat demograf și sociolog – și colaboratorii săi direcți au fost retrogradați în posturi de documentariști. Monografiile elaborate pe baza cercetărilor din 1957 au rămas nevalorificate și se află în arhiva Institutului, iar datele culese în campania 1958 nu s-au mai prelucrat¹¹⁹. Nu este surprinzător faptul că elita politică era indoctrinată cu ideologia marxistă, ci faptul că erau prizonieri și înlăturați intelectuali, care „s-au adăpat la izvoarele școlii burgheze”¹²⁰.

Politica de promovare a cadrelor de conducere în aparatul de partid și administrația centrală sau locală – bazată

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 15.

*Prof. dr. George Retegan a fost arestat în martie 1950, într-o acțiune colaterală cazului Pătrășcanu, în care a contestat încercarea puterii de a îndepărta elita științifică apolitică din activitate. Procesul a avut loc în aprilie 1954, completul de judecată a dispus achitarea din lipsă de probe. Calvarul nu s-a oprit, integrarea în viața socială și profesională a fost un proces de durată (Cf. mărturiei istoricului Mihai Retegan).

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 16.

¹²⁰ ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie, dosar nr. 28/1956, f. 5.

pe originea socială și atașamentul ideologic ale fiecăruia la dogmele marxist-leniniste și apoi a național-comunismului, iar nu pe educație, aptitudinile sau capacitățile celui ce era promovat – „a condus la grave erori în politica economică, în gestionarea investițiilor și, din perspectiva procesului de colectivizare, în domeniul relațiilor cu țărănimea”¹²¹. Această politică a fost girată de la cel mai înalt nivel de către Gh. Gheorghiu-Dej și apoi de Nicolae Ceaușescu și camarila care i-au înconjurat la un moment dat.

Este puțin cercetată în istoriografia noastră viziunea elitelor comuniste care veneau dintr-un mediu academic și universitar cu realizări marcante în domeniul în care au activat asupra modernizării societății românești. Este vorba de intelectualii de marcă ai țării, printre care Lucrețiu Pătrășcanu, Tudor Bugnariu, Miron Constantinescu etc. De exemplu, Miron Constantinescu a fost membru marcant al Școlii sociologice fondată de Dimitrie Gusti și a lăsat în urma sa câteva studii și cercetări remarcabile¹²². A cunoscut doctrina marxistă și interpretările ei încă din perioada interbelică. Nu sunt încă destul de clare motivele pentru care a intrat în contradicție cu liderul partidului, Gheorghiu-Dej, care a caracterizat activitatea sa în cadrul partidului ca pe o rătăcire în contextul dezvăluirilor din cadrul Raportului secret al lui Nikita Hrușciov¹²³. A fost pentru scurt timp director al Institutului de Cercetări Economice unde „s-a manifestat, utilizând o expresie curentă, ca un adevărat taliban; punea un accent deosebit pe latura ideologică, pe apărarea purității marxism-leninismului, fiind unul dintre criticii tezei privind „nucleul rațional” al keynesismului, cuprinsă în lucrarea lui E. Balaș¹²⁴. Această mișcare, fără ecou în politica regimului

¹²¹ Liviu Țăranu, *Gh. Gheorghiu-Dej în istoriografia actuală. Ce i se impută, ce i se recunoaște*, în *Dosarele Istoriei*, nr. 7/2005, pp. 19-26, http://www.cnsas.ro/documente/istoria_comunism/studii_articole/dezbateri_istoriografice/Gh%20Gh%20Dej.pdf accesat la 29 iulie 2016.

¹²² Ștefan Bosomitu, *Miron Constantinescu. O biografie*, București, Editura Humanitas, editia digitală, 2015, <https://books.google.ro/books?isbn=9735047292> accesat la 29 iulie 2016.

¹²³ *Ibidem*.

¹²⁴ Prof. univ. dr. Gheorghe Zaman, prof. univ. dr. Valentina Vasile, Dr. George Georgescu, *op. cit.*, p. 23.

comunist din România, făcută de Miron Constantinescu, este posibil să se fi încadrat în ceea ce Vladimir Tismăneanu numește a fi posibilitatea „revoltei minților”¹²⁵. O mișcare de regândire a opțiunii de stânga inspirate de marxism, în afara tradiției interpretărilor conținute de modelul sovietic. Așazisa necesitate istorică a opțiunii sovietice (esențializată în stalinism) este complet compromisă de critica lui Hrușciiov. Astfel apare mișcarea revizionistă în Europa de Est, aflată la originea încercărilor de reformare a socialismului de stat în Polonia, Ungaria și RDG. În esență, revizionismul a avut două componente fundamentale: umanismul socialist, bazat pe revenirea la tânărul Marx, și ideea „căilor naționale către socialism”¹²⁶. Raportul Secret, combinat cu evenimentele din Ungaria (cu consecințele acestui moment istoric), a însemnat primul moment în procesul de disoluție endogenă. Nu însă și în România.

Dacă până la venirea la putere a lui Nicolae Ceaușescu cercetările de economie nu au putut să aibă valoare practică pentru o societate aflată în plină transformare, ca urmare a dezvoltării cunoașterii și tehnologiei, pentru că erau cantonate în dogma marxist-leninismului și în experiența sovietică, după această dată lucrurile s-au agravat, deși într-o primă fază a regimului a bătut un vânt de liberalizare¹²⁷. Plenara PCR din 5-6 octombrie 1967 a dezbătut Directivele CC al PCR cu privire la perfecționarea conducerii și planificării economiei naționale corespunzător noii etape de dezvoltare socialistă a României, ce aveau să fie adoptate de Conferința Națională a partidului din decembrie același an. Pentru prima dată în discursul public un lider din statele socialiste a menționat necesitatea analizei mecanismelor economiei de piață și

¹²⁵ Doina Jela, Vladimir Tismăneanu, coord., *Ungaria 1956: revolta minților și sfârșitul mitului comunist*, Editura Curtea Veche, 2006, citat de Bogdan Cristian Iacob, *Revizionismul marxist și spectrele comunismului în Revista „22”* din 2 septembrie 2007, <http://revista22.ro/3460/70251741/pierderea-fee.html> accesat la 29 iulie 2016.

¹²⁶ *Ibidem*.

¹²⁷ Ioan Scurtu, *Politică și viață cotidiană în România: în secolul al XX-lea și începutul*, p. 284.

problema rentabilității¹²⁸. A fost adoptat un program ce privea descentralizarea deciziilor economice și creșterea renatabilității economice a întreprinderilor, încurajarea inițiativei private în domeniul serviciilor și a atelierelor meșteșugărești, prin metoda mandatariatului. Dar acest lucru a fost stopat rapid de către cel care le-a inițiat, deoarece a constatat că întreprinzătorii se îmbogățeau din „speculă”. Iată ce afirma Nicolae Ceaușescu în unul dintre ultimele dialoguri pe care le-a avut cu Mihail Gorbaciov: „Am lucrat și am adus și îmbunătățiri în dezvoltarea societății și a economiei. Ceea ce faceți dumneavoastră acum am încercat și noi la un moment dat. Am creat atunci așa-zii mandatar și după un an de zile am văzut că se îmbogățesc și am lichidat complet această situație”¹²⁹. Nicolae Ceaușescu a impus, și cercetătorii au acceptat, ca în studiul proceselor economice să fie utilizate ca tipar de analiză rapoartele, expunerile și cuvântările sale, care trebuiau să fie considerate „geniale” sau „culmea gândirii teoretice în domeniul economic”. În aceste împrejurări, aceste lucrări „științifice” sunt publicate sub forma unor capitole în volume omagiale: „Economia României socialiste în opera președintelui Nicolae Ceaușescu”¹³⁰, „Progresul economic al României socialiste în concepția președintelui Nicolae Ceaușescu”¹³¹, și „Epoca Nicolae Ceaușescu, epocă de înfăptuiri istorice în dezvoltarea și modernizarea economiei românești”¹³², coordonator Barbu Gh. Petrescu, care se înscriau în grotescul peisaj generalizat al cultului exacerb al personalităților lui Nicolae și Elena Ceaușescu¹³³. Situația nu s-a schimbat nici după ce în URSS

¹²⁸ *Ibidem*.

¹²⁹ Gen. col. [r] dr. Constantin Olteanu, *România, o voce distinctă în Tratatul de la Varșovia*, București, Editura ALDO, 1999 pp. 234-243; Constantin Sava, Constantin Mona, *Revoluția română din decembrie 1989 rețrăită prin documente și mărturii: Corespondență diplomatică, rapoarte, note informatii*, București, Editura Axioma Edit, 2001, pp. 80-97.

¹³⁰ *Economia României socialiste în opera președintelui Nicolae Ceaușescu*, București, Editura Politică, 1978.

¹³¹ *Progresul economic al României socialiste în concepția președintelui Nicolae Ceaușescu*, București, Editura Politică, 1983.

¹³² *Epoca Nicolae Ceaușescu, epocă de înfăptuiri istorice în dezvoltarea și modernizarea economiei românești*, București, Editura Politică, 1985.

¹³³ Prof. univ. dr. Gheorghe Zaman, Prof. univ. dr. Valentina Vasile, Dr.

s-a lansat o dezbatere publică despre nevoia de modernizare a structurilor economice. Au fost aduse în atenția societății ideile economistului Tchayanov, partizan al introducerii unor elemente ale economiei de piață în economia agrară sovietică. Nu au avut ecou în România nici părerile unor specialiști sovietici, care afirmau că „la collectivisation est de plus en plus souvent considérée comme une opération de «violation de la campagne», mécanisme destructeur directement responsable pour la pénurie alimentaire et l'absence de la culture des propriétaires terriens”¹³⁴. Aparția oarecum neobișnuită, în raport cu „cotidianul” producției editoriale, a fost cartea lui Mihail Manoilescu¹³⁵. Din păcate, această reeditare nu a fost urmată și de alte lucrări de același fel.

Modelul de dezvoltare economică impus de echipa Dej nu a fost modificat fundamental de urmașul său la conducerea partidului și a țării, Nicolae Ceaușescu, deși acesta în mai toate discursurile publice făcea analiza evoluției economico-sociale, omițând contribuția predecesorului său printr-o formulă hilară: Congresul al IX-lea al PCR era piatră de hotar în modernizarea României. A rezultat pentru România, într-o epocă în care economia și societatea occidentală intrau într-o altă etapă, o economie de tip al *doilea val* toflerian, bazat pe ramuri industriale mari consumatoare de materie primă și energie și cu valoare adăugată mică.

Dacă acceptăm ideea că pentru România această politică de industrializare a fost necesară, atunci nu pot fi negate rezultatele obținute în dezvoltarea economică de țara noastră. Câțiva indicatori sunt relevanți¹³⁶. Industria constructoare de mașini a lansat în august 1967 prima locomotivă electrică de 5.100 kW, fabricată la Uzinele „Electroputere” Craiova. Din

George Georgescu, *op. cit.*, p. 31.

¹³⁴ Elena Morenkova, *Memoire et Politique. Les représentations du passé soviétique*, p. 68, <https://docassas.u-paris2.fr/nuxeo/site/esupversions/b57c751f-f044-4860-af58-95df45971734> accesat la 20 septembrie 2016.

¹³⁵ Mihail Manoilescu, *Forțele naționale productive și comerțul exterior. Teoria protecționismului și a schimbului internațional*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986.

¹³⁶ Dinu C. Giurescu (coord.), *Istoria României în date*, București, Editura Enciclopedică, 2003, pp. 598-600.

1969 a fost produs primul elicopter: IAR – 316 (în colaborare cu firma franceză „Alouette”). Din noiembrie 1967, Uzina „Policolor” București a trecut probele tehnologice și a lansat producția. La Combinatul Siderurgic Galați, la 6 aprilie 1968, a intrat în funcțiune o fabrică de oxigen și a fost dat în exploatare furnalul de 1.700 m³, considerat cel mai mare din țară la acea dată. O lună mai târziu, cea mai cea mai mare navă construită până atunci la Șantierul Naval Galați, mineralierul „Petroșani”, de 12.500 tdw a plecat în prima sa cursă. La jumătatea lunii iunie 1968, era dat în funcțiune laminorul de 1.300 mm la Combinatul Siderurgic Hunedoara. În aceeași lună era înființată Banca Română de Comerț Exterior. În 20 august 1968 a avut loc inaugurarea primei uzine de autoturisme din România, la Colibași-Pitești, unde se va fabrica, sub licența „Renault”, autoturismul „Dacia 1100”. Tot în 1968, la București au început lucrările de construcție a două clădiri – simbol: Palatul Televiziunii și Hotelul „Intercontinental”, acesta din urmă cu o înălțime de 88 metri și 23 de etaje, ridicat în cooperare cu firma „Intercontinental Hotel Corporation” și inaugurat la 14 mai 1971¹³⁷. Ca urmare a dezvoltării industriale, în perioada 1950-1989 a crescut producția principalelor produse industriale pe locuitor, ca, de exemplu, la energie electrică de la 130 la 3.276 kWh, cărbune extras de la 239 la 2.871 kg, țesături de la 12 la 48 mp, încălțăminte de la 1 la 5 perechi, carne de la 9 la 30 kg, brânzeturi de la 1 la 4 kg, zahăr de la 5 la 30 kg, televizoare de la 14 (în 1970) la 22 bucăți/1.000 locuitori, frigider de la 1 (în 1960) la 20 bucăți/1.000 locuitori, autoturisme de la 1 (în 1960) la 62 bucăți/10.000 locuitori ș.a.. În literatura de specialitate este menționată adesea creșterea deosebită a producției de oțel pe locuitor, care, în 1988, era în România de 621 kg, depășind, uneori, cu mult producțiile din alte țări, care erau, de exemplu, în SUA de 363 kg, Suedia de 577 kg și Franța de 319 kg. Nivelul acestui indicator exprimă la scară redusă dezechilibre sectoriale ale economiei românești, rezultat al politicii industriale din perioada menționată. Sub aspect strict cantitativ, rezultatele sunt remarcabile, dar ele au

¹³⁷ Florian Banu, „Amorsarea” *Revoluției România anilor '80 văzută prin ochii Securității*, Institutul Revoluției Române din Decembrie 1989, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun. 2012, p. 34.

fost însoțite de numeroase neajunsuri de ordin calitativ, care se manifestă cu deosebire între anii 1980 – 1989¹³⁸.

Problema este dacă aceste doar câteva dintre realizările care au marcat economia noastră în deceniile șapte și opt aduceau plus valoare care să încadreze România în competitivitatea unei economii ce devenea tot mai interdependentă și globală. Documentele de arhivă arată că ceea ce nu avea industria noastră era tocmai lipsa de competitivitate și rămănerile în urmă în domeniul inovării tehnologice. O Notă informativă din aprilie 1989 a organelor de securitate constata că „Din datele ce le deținem, rezultă că în rândul specialiștilor din agricultură se apreciază că unele neajunsuri existente în acest sector, care conduc la nerealizarea producțiilor planificate, sunt urmare a randamentului scăzut al mașinilor și echipamentelor agricole produse de unități ale Ministerului Industriei Construcțiilor de Mașini și ale Ministerului Agriculturii și Industriei Alimentare. Această situație a fost generată de faptul că unele utilaje agricole au fost introduse în producția de serie în urma avizării lor cu ușurință de către comisiile de omologare, fără experimentări prealabile. Ulterior, apar greutăți în exploatare, din cauza deselor defecțiuni generate de greșeli de proiectare sau de construcție, care necesită întreruperi ale fabricației pentru remedieri, cu angajarea unor cheltuieli suplimentare sau chiar sistarea producției”¹³⁹. S-a ajuns la situația ca unele investiții prost direcționate, neperformante și neproductive – rezultat al sistemului de centralizare excesivă, alături de încercarea echivalării balanței de plăți prin reducerea importurilor – să aibă drept rezultat: „o forțare la maxim a capacităților industriei românești”¹⁴⁰. Direcționarea produselor, inclusiv a celor alimentare și de consum, către piața externă, iar fondul de acumulare să fie susținut din reducerea drastică, a condus la diminuarea nivelului de trai al muncitorilor, prin folosirea mai multor subterfugii legale care-l privau de diferite drepturi bănești. Sectorul minier a fost unul dintre primele domenii de

¹³⁸ Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 56.

¹³⁹ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 16.088, vol. 14, ff. 75-76, în vol., Florian Banu, *op. cit.*, p. 95.

¹⁴⁰ Dan Cătănuș, *Revoltele muncitorilor în România comunistă*, în *Revista Historia*, An IV, nr. 54, iunie 2005, p. 24.

activitate în care s-au manifestat nemulțumiri în urma scăderii veniturilor salariale și a degradării nivelului de trai¹⁴¹.

O altă consecință a ratării intrării economiei în epoca informatizării a fost pierderea de substanță economică în raporturile comerciale cu țările superioare din punct de vedere tehnologic. Unul dintre cei mai apreciați economiști români în mediul academic internațional, Mihail Manoilescu, publicase încă din deceniul trei al secolului trecut o lucrare care explica de ce în comerțul internațional țările slab dezvoltate sunt exploatate de cele avansate tehnologic¹⁴². El a demonstrat că știința economiei importate din țările dezvoltate este falsă pentru cele rămase în urmă deoarece „are ca substrat tendința de exploatare a popoarelor agricole”¹⁴³. De aceea fiecare țară, aprecia Manoilescu, pentru a fi eficientă în relațiile economice externe, va trebui să-și orienteze dezvoltarea către acele activități care asigură o productivitate a muncii sociale, superioară celei medii naționale. În concepția sa, legea avantajului comparativ poate duce la maximizarea ofertei (a producției mondiale), dar nu și maximizarea productivității muncii în cadrul fiecărei națiuni¹⁴⁴. Pentru intervalul 1950-1970, datele statistice indică un bilanț relativ pozitiv în balanța comerțului exterior, import și export, și acest fapt a constituit un factor pozitiv pentru menținerea unor rate înalte de dezvoltare¹⁴⁵. După 1970, capacitatea relațiilor economice externe de a servi ca stimulent al dezvoltării economice a scăzut. Cauzele sunt multiple, dar limitele de competitivitate a produselor românești în raport cu

¹⁴¹ Raluca Nicoleta Spiridon, *Greva minerilor din Valea Jiului (2-3 august 1977)*, în „Caietele CNSAS”, Revistă semestrială editată de Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității Anul I, nr. 2/2008, București, Editura CNSAS, 2008, p. 313.

¹⁴² Mihail Manoilescu, *Forțele naționale productive și comerțul exterior. Teoria protecționismului și a schimbului internațional*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1986.

¹⁴³ Constantin Schifirneț, *Sociologie românească modernă*, București, Criterion Publishing, 2009, p. 129.

¹⁴⁴ Apud, Viorica Răducanu, Marina Bădileanu, Cristian Sima, *Teoria costurilor comparative în gândirea economică românească de la Mihai Eminescu la Mihail Manoilescu. Gândirea economică a lui Virgil Madgearu. Gândirea economică a omului politic Nicolae Titulescu*, București, Centrul de Informare și Documentare Economică, 1995, p. 223.

¹⁴⁵ Bogdan Murgescu, *op. cit.*, p. 359.

piața mondială, chiar și în Lumea a treia, nu pot fi trecute cu vederea. Din numeroasele documente privind slaba calitate a produselor românești destinate exportului o *Notă* a organelor de securitate privind deficiențele înregistrate în producția pentru export a Întreprinderii de Țevi „Republica” din București, din data de 10 noiembrie 1987, este extrem de relevantă în acest sens. Această unitate de producție nu și-a respectat obligațiile contractuale față de Întreprinderea de Utilaj Chimic Ploiești, care avea contractate 80 de bucăți schimbătoare de căldură contractate cu firma Japan Gasoline Corporation. S-a întâmplat acest lucru, în principal, din lipsa de preocupare a factorilor de conducere ai întreprinderii, concretizată prin: neexecutarea la timp a documentației și a desenelor pentru SDV-uri și a impus lucrarea țevelor prin „tatonare”, ceea ce a condus la pierderi materiale mari (proporția consumului de metal a fost de 1:3, iar din produsele realizate circa 35% au fost necorespunzătoare din punct de vedere calitativ); deficiențele în pregătirea fabricației au avut ca urmare decaparea eboșului datorită calității necorespunzătoare a lubrifiantului de curgere (parafină) și funcționarea defectuoasă a stațiilor cu atmosferă neutră, care a condus la oxidarea țevelor, apariția „țunderului” și, implicit, deformarea țevelor în timpul tragerilor prin mașina de îndreptat cu role, astfel încât grosimea pereților acestora nu a mai corespuns șablonului, ieșind din toleranțele admise. Nivelarea la timp a cantității de țevă menționate a condus la nerespectarea termenului contractual de livrare a schimbătoarelor (25 octombrie 1987), estimându-se o penalizare de circa 300 mii dolari și discreditarea părții române de către firma japoneză față de toți partenerii japonezi potențiali în probleme de cooperare¹⁴⁶.

Referindu-se la efectele procesului de industrializare a țării sub regimul comunist asupra nivelului de trai, Stephen Fischer-Galați aprecia că, „în general, toți sunt de acord că, în ciuda greșelilor grosolane ce s-au făcut în planificare, a gravelor defecte de organizare a procesului de producție, a productivității scăzute a forței de muncă și a utilizării neraționale a mâinii de

¹⁴⁶ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 10.757, vol. 63, f. 33, în vol., Florian Banu, *op. cit.*, p.34.

lucru și a resurselor, progresul din industria românească a fost impresionant, chiar și în primii ani ai economiei planificate. Dacă standardul de viață al populației era mai scăzut decât cel de dinainte de război, această situație se datora mai mult exploatarei economice a țării de către URSS decât stagnării economice propriu-zise¹⁴⁷. Astfel, timp de aproape un deceniu și jumătate, acest tip de economie a generat prosperitate și un standard de viață mulțumitor pentru marea masă de români. Deceniul nouă al secolului XX a însemnat pentru economia socialistă a tuturor statelor cu regimuri de dictatură începutul declinului accelerat. Sistemul economic de tip al *doilea val* tofflerian își arata limitele. Începând din 1980, România a intrat într-o acută criză de sistem. Nivelul scăzut al productivității sociale a muncii, caracterul energointensiv al economiei naționale, lipsa de corelare între capacitățile de producție și baza proprie de resurse energetice și materii prime, care a dus la creșterea importurilor de materii prime și tehnologii de fabricație depășite, creșterea datoriei externe, neadaptarea la cel de al patrulea ciclu industrial, dominat de industria automobilelor, a bunurilor electrice de consum și caracterizat printr-o creștere a serviciilor până la nivelul satisfacerii unei largi proporții a populației, toate acestea au dus la formarea unui surplus însemnat de personal în industrie¹⁴⁸.

România avea nevoie de mult mai mult. De un cadru instituțional socio-politic pentru a putea activa o elită intelectuală, care să genereze o gândire alternativă la dogmele marxiste și la impunerea ideilor liderului Nicolae Ceaușescu în ceea ce privește modernizarea economică a țării și intrarea în epoca post-industrialismului, așa cum se întâmpla cu economia și societatea occidentale. Nu avem un răspuns și o explicație satisfăcătoare în istoriografia română, dar nu numai, la

¹⁴⁷ Stephen Fischer-Galați, *România în secolul al XX-lea*, traducere de Manuela Macarie, cuvânt înainte de Kurt W. Treptow, Iași, Institutul European, 1998, p. 140, citat preluat din Florian Banu, *op. cit.*, pp. 31-32, nota 88.

¹⁴⁸ Liviu Marius Bejenaru, *Relația dintre creșterea demografică și dezvoltarea economică în timpul regimului comunist. Între propaganda oficială și realitățile cotidiene*, în *Caietele CNSAS*, Revistă semestrială editată de Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, anul II, nr. 1(3)/2009, București, Editura CNSAS, 2010, pp. 212-213.

întrebarea de ce încercările de reformă ale sistemului economic socialist au eșuat și acolo unde părea să existe condițiile sociale și instituționale propice dezvoltării unei economii moderne în raport cu evoluțiile capitalismului occidental. Răspunsurile date la întrebarea de ce a eșuat mecanismul autogestiunii întreprinderilor în Iugoslavia, sub Iosip Broz Tito¹⁴⁹, și de ce *perestroika* n-a funcționat în URSS sub Mihail Gorbaciov¹⁵⁰, nu pot fi luate ca reper de analiză pentru încercările eșuate de reformă a sistemului economic în România. Unul din motive ar fi că regimurile de dictatură din țările est-europene nu au avut aceleași trăsături, deși se originau sau pretindeau acest lucru, din aceeași doctrină – marxismul. În Polonia, de exemplu, viața a devenit, ceva mai suportabilă după 1955, datorită faptului că dezintegrarea sistemului socialist a început aici mai devreme. Dacă suntem de acord cu opiniile unor specialiști că „una dintre principalele caracteristici ale post-modernismului este schizofrenia, atunci Polonia a abordat cu siguranță post-modernismul foarte devreme”¹⁵¹. De la mijlocul anilor '70, viața intelectuală și socială poloneză a fost împărțită în două sfere. O așa-numită sferă oficială, controlată de cenzură, și una subterană care, de fapt, nu era deloc ascunsă. Cărți publicate de edituri „subterane” au fost citite pe scară largă de către întreaga societate și, chiar, de membrii partidului de guvernământ. Economia poloneză avut, practic, aceeași divizare ca și sfera publică. O piață controlată de stat a co-existat cu o „piață neagră”¹⁵². O altă explicație o dă fostul secretar general al PCUS, Mihail Gorbaciov, care afirmă în memoriile sale că „provocările noii faze de dezvoltare a civilizației s-au dovedit prea mari pentru orânduirea totalitară a perioadei Brejnev”¹⁵³.

¹⁴⁹ J. Marangos, *Consistency and Viability of Socialist Economic Systems*, Palgrave Macmillan, New York, 2013, pp. 143-192.

¹⁵⁰ *Ibidem*, pp. 107-143; Mihail Gorbaciov, *Amintiri. Viața mea înainte și după perestroika*, București, Editura Litera, 2013.

¹⁵¹ Marcin Giżycki, *Modernism and Post Modernism in Eastern Europe*, https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/9587/1/04_Marcin_Gi%C5%BCycki_MODERNISM%20AND%20POSTMODERNISM%20IN%20EASTERN%20EUROPE_39-43.pdf accesat la 28 iulie 2016.

¹⁵² *Ibidem*.

¹⁵³ Mihail Gorbaciov, *Amintiri. Viața mea înainte și după perestroika*, p. 294.

Elita incapabilă de modernizare a condus România la dezastru social și revoltă populară. Din acest punct de vedere, a considera că răsturnarea regimului Ceaușescu este doar rezultatul unor conspirații, sau al amestecului străin în doborârea dictaturii, este o explicație simplistă și insuficientă. Mihail Gorbaciov are dreptate când afirmă că „este o insultă la adresa societății și a poporului român să consideri că revoluția a fost adusă de agenții KGB-ului”¹⁵⁴. În fapt, acest mit al intervenției străine a plecat de la Nicolae Ceaușescu, care considera că Moscova se află în spatele oricăror manifestații de protest – reproș exprimat direct reprezentantului Ambasadei Sovietice în cursul ultimei sale întrevederi cu acesta, după ce protestul împotriva regimului începuse în Timișoara¹⁵⁵. Dr. Ceslav Ciobanu povestește că a efectuat o vizită la București, împreună cu colegii săi, chiar după revoluție, la începutul anului 1990, „având mai multe întrevederi ocazionale cu oameni simpli, cu ziariști, cu unii foști activiști, care între timp se raliaseră la unul din noile/vechile partide (istorice). „Am participat și la primele alegeri libere din România în calitate de observator internațional. La multe din aceste întâlniri, interlocutorii aflând ca sunt din «echipa lui Gorbaciov», mă felicitau cu multă simpatie pentru... ceea ce «a făcut Gorbaciov în România – revoluția și detronarea lui Ceaușescu». Trebuia să faceți acest lucru mai înainte și românii v-ar fi fost recunoscători”¹⁵⁶. Acesta constata că ideea că Moscova (prin KGB sau alte structuri) ar fi stat la baza revoluției române era adânc înrădăcinată în mentalul colectiv al societății românești post-decembriste. „Dacă încerci să le demonstrezi că nu-i așa, că ei înșiși trebuie să se mândrească că au răsturnat dictatura, ei mai curând începeau să te bănuiască că «ești și tu agent», decât să creadă argumentelor și faptelor”¹⁵⁷.

¹⁵⁴ Ceslav Ciobanu, *op. cit.*, în *loc. cit.*

¹⁵⁵ *Ibidem.*

¹⁵⁶ *Ibidem.*

¹⁵⁷ *Ibidem.*

II.2.2. Ceaușescu și perestroika lui Gorbaciov sau paradoxul istoriei. Liderul român a avut dreptate: socialismul nu poate fi reformat

Reforma economică gândită de echipa Gorbaciov nu își propunea să desființeze economia socialistă, ci doar să o pună în acord cu realitățile lumii contemporane. Aceasta a vizat descentralizarea la toate nivelele, încurajarea inițiativei individuale în activitatea economică, schimburile economice să fie derulate pe baza prețurilor stabilite de piață etc. Cercetări recente pe marginea reformelor introduse de Mihail Gorbaciov sub denumirea de *perestroika* și a impactului avut de acestea asupra sistemului economic sovietic demonstrează că acestea nu aveau ca țel final crearea unei „economii de piață socialiste”¹⁵⁸. De altfel, Mihail Gorbaciov nu a luat nici o măsură politică sau economică pentru a pune bazele unei economii de piață, fie ea și în variantă socialistă. Unul dintre apropiații săi constata, în 1990, că „Economia de piață trebuie introdusă cât mai repede cu putință. Dar acest lucru nu se va putea face cu actualele structuri de conducere centralizată. De asemenea, trebuie schimbați conducătorii sectorului economic. Oameni noi trebuie să-și asume această sarcină nouă”¹⁵⁹.

Reformele economice nu pot fi realizate fără o schimbare în sistemul politic care gestionează economia unei țări. Acest lucru a fost sesizat și subliniat de M. Gorbaciov cu ocazia discursului de închidere, ținut în cadrul Conferinței PCUS, din iunie 1988 – reforma economică trecea prin democratizarea politică¹⁶⁰. Dar nici în această direcție liderul de la Kremlin nu a mers prea departe! A propus alegeri democratice pentru liderii destinați administrației centrale și locale, dar aceștia erau tot membri ai unui singur partid politic de sorginte comunistă, chiar dacă era cosmetizat și ambalat într-o nouă haină propagandistică. Referindu-se la acest aspect, J. Fr. Revel aprecia în mod realist că „Nu va fi vorba de «pluralism» decât între persoanele aparținând aceluiași partid și nu între mai

¹⁵⁸ Teodora Stănescu Stanciu, *Efectutul Gorbaciov și statele Europei Central-Estice*, în „Clio 1989”, an IV, nr. 2(8)/2008, București, Editura IRDD, p. 15.

¹⁵⁹ *Ibidem*, pp. 15-16.

¹⁶⁰ J. Fr. Revel, *Revirimentul democrației*, București, Editura Humanitas, 1995, p. 413.

multe partide concurente. (...) Ce vrea el este să organizeze e emulația dintre oameni, așa cum se poate face ea în interiorul uneia și aceleiași administrații, și nicidecum să permită o autentică alternare la putere. În acest scop, Mihail Gorbaciov a folosit singurul mijloc de care dispunea la acea dată fără a ieși din sistem: controlarea partidului prin soviete; apropierea vârfului piramidei de partid de vârful piramidei sovietelor și reunirea celor două vârfuri într-un punct: președintele țării. Însă efortul rămâne mereu înăuntrul sistemului și așa ceva nu are de-a face cu conceptul de democrație pe care îl înțelegem noi în Occident”¹⁶¹. Pe de altă parte și Peter J. Boettke făcea același tip de constatare: „Now fundamental systemic issues were debated. Private property, free market pricing, currency convertibility, etc., were legitimate topics of discussion among the Soviet Union’s leading economists. These economic discussions culminated in the debate in the late summer and early fall of 1990 over the Shatalin 500-Day Plan”¹⁶². Pentru a implementa *perestroika*, Gorbaciov a avut în vedere și crearea bazei juridice. Astfel, din 1985 până în 1991 acesta „introduced at least ten major policy packages for economic reform under the banner of perestroika; not a single one was implemented fully”¹⁶³.

Cu toate limitele sale, reformele propuse de Mihail Gorbaciov au impresionat opinia publică din societatea occidentală, dar nu și pe liderii principalelor state occidentale cu care URSS era în competiție, deoarece aceștia nu și-au modificat esențial atitudinea față de „imperiul răului”. Au modificat foarte puțin strategia prin care urmau să își extindă influența în estul european pentru a substitui URSS în această regiune a lumii și a elimina imperiul sovietic din competiția globală¹⁶⁴. Edificator este faptul că, la semnalele pe care liderul sovietic le dădea Administrației americane pentru o schimbare

¹⁶¹ *Ibidem*, pp. 414-415.

¹⁶² Peter J.Boettke, *Why Perestroika Failed. The Politics and Economics of Socialist Transformation*, Routledge, London, New York, 1993, p. 2.

¹⁶³ *Ibidem*, p. 99.

¹⁶⁴ *Soviet policy Toward Eastern Europe under Gorbachev*, National Intelligence Estimate, NIE 11/12-9-88, mai 1988, Director of Central Intelligence, online.

radicală a relațiilor dintre cele două superputeri, reacțiile lor erau reținute. Raymond L. Garthoff, referindu-se la aceste aspecte, notează că „la o primă întâlnire dintre vicepresedintele SUA, George H. Bush, cu Gorbaciov, acesta din urmă i-a spus „We are not inherently enemies”, dar vicepreședintele nu i-a răspuns¹⁶⁵. Însă, mai important este faptul că pentru liderii est-europeni *perestroika* a constituit un adevărat *șoc geopolitic* la care fiecare dintre ei a răspuns în mod diferit¹⁶⁶. Cei mai mulți s-au înscris în orbita reformelor inițiate de liderul sovietic, dar au fost și unii care au respins tacit sau deschis inițiativele lui Gorbaciov, ca Nicolae Ceaușescu.

Dacă aceste aserțiuni sunt corecte, atunci apare, firesc, întrebarea: de ce se temea Ceaușescu de *perestroika* și *glasnosti*-ul sovietic? Unele răspunsuri sunt date plecând de la ideea că în acest mod era consecvent cu linia politică adoptată în urmă cu decenii față de hegemonul de la Moscova. Constantin Buchet consideră că „Liderul PCR, Nicolae Ceaușescu, nu a acceptat modelul perestroikăi – susținut tacit și de marile puteri occidentale – datorită ideii sale că anii de după declarația de «independență» a PMR din 1964 au fundamentat «exceptionalismul» comunismului românesc în opoziție cu preceptele sovietice, iar la această reacție politică se adăuga și creșterea unui sentiment colectiv de rusofobie/sovietofobie¹⁶⁷. Politica de independență față de Moscova promovată cu atâta aplomb de conducerea politică de la București după invazia sovietică din august 1968 a fost extrem de profitabilă pentru România în planul relațiilor internaționale¹⁶⁸. A continua acest tip de comportament în politica internațională după ce Gorbaciov devine noua stea a Estului în relațiile cu Vestul însemna să nu înțelegi că acest tip de diplomatie este contraproductivă nu numai pentru liderul care o promovează, Nicolae Ceaușescu în cazul de față, ci și pentru țara pe care

¹⁶⁵ Raymond L. Garthoff, *Soviet Leaders and Intelligence: Assessing the American Adversary During the Cold War*, p. 74.

¹⁶⁶ A se vedea și Teodora Stănescu-Stanciu, *op. cit.*, în *loc. cit.* pp. 27-38.

¹⁶⁷ Constantin Buchet, *România, frontul informațiilor și sfârșitul Războiului Rece (1980-1989)*, Craiova, Editura SITECH, 2011, p. 24.

¹⁶⁸ Ioan Scurtu, *Politică și viață cotidiană în România: în secolul al XX-lea și începutul*, pp. 334-337.

o reprezinti. Simpatia acumulată de Mihail Gorbaciov în Occident, după venirea sa la putere, va lipsi regimul de la București de obiectul opoziției și îl va expune din ce în ce mai mult criticilor internaționale¹⁶⁹.

De subliniat că relațiile dintre cei doi lideri au fost reci încă de la alegerea lui Mihail Gorbaciov în fruntea PCUS, când încă nu se vorbea despre cât de radicale vor fi reformele și nu se știa cât de mult vor afecta sistemul socialist. Constantin Olteanu, fost secretar al CC al PCR pe probleme de propagandă, afirma într-un interviu acordat Laviniei Betea că prima ciocnire publică dintre Gorbaciov și Ceaușescu a avut loc la doar câteva luni de la instalarea sa la Kremlin: „În aprilie 1985, după ce Gorbaciov se instalase la conducerea PCUS ca secretar general, la Varșovia s-a ținut o ședință a Comitetului Politic Consultativ al Tratatului de la Varșovia. Comitetul Politic Consultativ era instanța supremă decizională a Tratatului de la Varșovia, instanța politică, unde erau grupați și șefii de stat. Se așteptau șefii de guverne, miniștrii Afacerilor Externe, secretarii CC pe probleme de externe. Se împlineau atunci 30 de ani de la înființarea Tratatului de la Varșovia. Între altele, în cuvântarea lui Gorbaciov, acesta a pomenit despre Europa – «casa noastră comună». La care replica lui Ceaușescu a fost: «Depinde la ce etaj locuiește fiecare!» Nu s-a produs nici o polemică atunci și a trecut peste aceasta”¹⁷⁰.

Liderul comunist de la București avea să cunoască în detaliu sensul evoluțiilor politice, economice, sociale ca și modificările în plan ideologic după desfășurarea Congresului al XXVII-lea al PCUS din februarie-martie 1986. În cadrul dezbaterilor a fost criticată activitatea PCUS și politica promovată de către Leonid Brejnev, fost secretar general în perioada 1964-1982, pentru încălcarea principiilor leniniste și se cerea eliminarea acestora prin restructurare și transparență.

¹⁶⁹ Ana Maria Cătănuș, *Reformatorul Gorbaciov primit cu frică de Ceaușescu*, http://www.historia.ro/exclusiv_web/actualitate/articol/reformatorul-gorbaciov-primit-frica-ceausescu accesat la 14 august 2016.

¹⁷⁰ Lavinia Betea, *Ceaușescu și Gorbaciov, în amintirea gen. (r) Constantin Olteanu*, <http://jurnalul.ro/scinteia/special/ceausescu-si-gorbaciov-in-amintirea-gen-r-constantin-olteanu-513688.html> accesat la 14 august 2016.

Gorbaciov avea să critice inadecvarea activității partidului și statului sovietic, inerția, scăderea dinamismului economic și creșterea birocrăției, subliniind necesitatea schimbării situației și din alte sectoare ale vieții sociale și culturale, a efectuării unor schimbări temeinice și nu stimularea acestora: „Apreciind cum se cuvine cele realizate, conducerea PCUS consideră de datoria sa să vorbească cinstit și direct partidului și poporului despre lipsurile noastre în activitatea politică și practică, despre tendințele nefavorabile din economie și din sfera social-spirituală, despre cauzele acestor fenomene. De-a lungul mai multor ani, și nu numai în virtutea factorilor obiectivi, ci și a unor cauze de ordin subiectiv, în acțiunile practice ale organelor de partid și de stat au rămas în urma imperativelor timpului, ale vieții însăși. Problemele dezvoltării țării s-au amplificat mai rapid decât au fost rezolvate”¹⁷¹.

Nicolae Ceaușescu a fost prezent în fruntea unei delegații la lucrările forului comuniștilor sovietici și nu putea să nu observe că toate criticile aduse sistemului sovietic se regăsesc, într-un fel sau altul, și în societatea românească. Nu avea cum să apară o schimbare în raporturile la nivel înalt între cele două partide comuniste, deși ambele părți au respectat canoanele protocolului diplomatic. Comunicatul dat publicității la încheierea întâlnirii din 28 februarie 1986 dintre Ceaușescu și Gorbaciov, menționa în termeni specifici protocolului diplomatic o satisfacție reciprocă privind dezvoltarea colaborării dintre cele două partide și state fără nici un indiciu că acestea ar putea avea în viitorul apropiat o altă turnură¹⁷².

Astfel că și după acest moment răceala dintre cei doi lideri a continuat. Nu surprindea observatorul avizat că Nicolae Ceaușescu a fost ultimul lider al blocului estic care a efectuat o vizită de stat și de partid la Moscova, în mai 1986, iar Mihail Gorbaciov a răspuns la vizita lui Nicolae Ceaușescu după exact un an, în mai 1987. La înapoierea în țară din vizita efectuată la Moscova, liderul român s-a limitat să constate, doar, că „a fost o vizită de lucru scurtă, cu rezultate bune”¹⁷³.

¹⁷¹ Mihail Sergheevici Gorbaciov, *Amintiri. Viața mea înainte și după perestroika*, Ed. a II-a, București, Editura Litera, 2015.

¹⁷² „Scînteia”, anul LV, din 27 februarie 1986.

¹⁷³ Vasile Buga, *Nicolae Ceaușescu vs. Mihail Gorbaciov. Relațiile româno*

Confruntarea deschisă avea să apară cu prilejul consfătuirii de lucru la nivel înalt a țărilor membre ale CAER, din noiembrie 1986. Cu acest prilej, liderul sovietic a reafirmat unele din principiile gândirii sale reformatoare, dar a pus accentul și pe principiul autonomiei fiecărui partid, pe dreptul acestuia de a soluționa problemele dezvoltării țării, răspunderea pe care o au liderii pentru politica promovată în fața propriului popor și problema „restructurării” relațiilor din cadrul CAER. Președintele Nicolae Ceaușescu a dat un răspuns ideilor promovate de liderul sovietic: „Vorbim despre restructurare și văd că mulți tovarăși au îndrăgit și încep să folosească acest termen, deși nu îl consider poate cel mai bun”¹⁷⁴. Propunerea făcută de Ceaușescu pentru a contrabalansa ideile lansate de Gorbaciov conținea cuvântul *restructurare*, dar ea trebuia să fie doar de ordin tactic, în vederea atingerii obiectivului strategic – făurirea socialismului¹⁷⁵. A argumentat această nevoie de restructurare, oferind modelul românesc al democrației socialiste, fondată pe „un nou umanism revoluționar” și succesele ei. A aratat că în cei 40 de ani de construcție socialistă, în România producția industrială a crescut de 111 ori, cea agricolă de patru ori, iar venitul național de 32 de ori, ceea ce a permis creșterea retribuției oamenilor muncii de opt ori. S-a accelerat construcția de locuințe, astfel că 80% din populație posedă o locuință nouă. A continuat cu indicatorii de viitor ai dinamicii, astfel că până în 1990 România să treacă la un nou stadiu de dezvoltare economico-socială. De altfel, toate aceste cifre aveau să fie reluate la Plenara CC a PCR din 14 aprilie 1989¹⁷⁶, dar nu aveau să impresioneze pe nimeni!

Dialogul surzilor dintre liderii sovietic și cel român a continuat cu prilejul vizitei lui Mihail Gorbaciov la București, din 25-27 mai 1987. Public, relațiile dintre cei doi conducători

sovietice (1985-1989), în „Revista 22” din 12 noiembrie 2012, <http://revista22.ro/33507/nicolae-ceausescu-vs-mihail-gorbaciov-relatiile-rom%C3%A2no-sovietice-1985--1989.html> accesat la 15 august 2016.

¹⁷⁴ Vasile Buga, *Pe muchie de cuțit: relațiile româno-sovietice: 1965-1989*, București, Editura Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2013, p. 232.

¹⁷⁵ *Ibidem*, p. 234.

¹⁷⁶ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Plenara...14 martie 1989*, pp. 16-19.

se încadrau în normalitatea diplomatică. Societatea românească își pusese mari speranțe că vizita liderului sovietic avea să ducă la unele schimbări ale liniei conservatoare adoptate de Nicolae Ceaușescu. Această speranță era nutrită, mai ales, în rândul oamenilor de cultură și a intelectualității unde circulau opinii care conduceau la asemenea speranțe¹⁷⁷. Aceștia cunoșteau multe din deschiderile făcute în domeniul culturii de către Gorbaciov prin publicațiile venite în țară din Basarabia și, paradoxal, ei așteptau acum un semnal pentru deschidere spre reforma socialismului românesc tocmai de la liderului imperiului care impusese comunismul în România. Organele de securitate au luat măsuri de supraveghere a persoanelor care manifestau simpatie pentru cursul schimbărilor din URSS. O *Notă* întocmită de organele de securitate îl identifica pe Ion Iliescu drept o persoană ce trebuie atent supravegheată pentru a nu intra în contact cu Mihail Gorbaciov. Conform acestei note, mulți scriitori credeau că „Iliescu are cele mai mari șanse să fie «alesul» lui Gorbaciov. Tot ei șopteau pe la colțuri că Ion Iliescu ar fi fost deja repus în drepturi de către Ceaușescu datorită faptului că a fost coleg cu Gorbaciov, căruia îi este în continuare prieten. Nu se precizează sursa acestei informații, nici nu se dau mai multe detalii despre Iliescu în respectivul document”¹⁷⁸.

Discursul public rostit la București de liderul sovietic cu prilejul vizitei din mai 1987 a fost unul extrem de dur. A descris, în detaliu, politicile sale reformiste și *glasnosti*-ul. A cerut să se renunțe la concepțiile demodate și la eliminarea obiectivelor din producție care se făceau cu prețul standardului de viață al oamenilor¹⁷⁹. Gorbaciov l-a acuzat pe Ceaușescu

¹⁷⁷ Arhivele SRI, Fond D, dosar nr.10 962.vol. 4, f. 320-321, apud, Emil Berdeli, *23 de ani de la prima vizită a lui Gorbaciov în România. Sub lupa Securității lui Ceaușescu*, http://www.puterea.ro/arhive/23_de_anii_de_la_prima_vizita_a_lui_gorbaciov_in_romania_sub_lupa_securitati-123.html accesat la 14 august 2016.

¹⁷⁸ Emil Berdeli, *op. cit.*, în *loc. cit.*

¹⁷⁹ Ana-Maria Catanuș, *Reformatorul Gorbaciov primit cu frică de Ceaușescu*, http://www.historia.ro/exclusiv_web/actualitate/articol/reformatorul-gorbaciov-primit-fric-ceau-escu accesat la 13 august 2016.

de faptul că încuraja nepotismul și corupția. Întâlnirea dintre cei doi nu a fost redată și în presa vremii, dar a fost transmisă de postul *Radio Moscova* și de *Europa Liberă*. Ceaușescu a continuat să pledeze pentru dreptul fiecărei țări de a-și urma propriul drum al socialismului și a respins reformele Moscovei. Gorbaciov nu a reușit să se facă înțeleș în fața lui Ceaușescu atunci când vorbea despre descentralizarea economiei și democratizarea sistemului politic, însă, oficial, relațiile nu se înrăutățiseră. Volumul și intensitatea schimburilor economice româno-sovietice rămâneau în parametrii stabiliți prin tratate și convenții. O delegație, în frunte cu Nicolae Ceaușescu, va participa la festivitățile consacrate celei de-a 70-a aniversări a Revoluției din Octombrie, de la Moscova, din noiembrie 1987. Andrei Gromîko, președintele Prezidiului Sovietului Suprem al URSS, va efectua o vizită oficială în România, în mai 1988, ocazie cu care oaspetele sovietic i-a înmânat lui Nicolae Ceaușescu cea mai înaltă distincție sovietică – Ordinul „Lenin” –, conferită de Moscova cu prilejul celei de-a 70-a aniversări a zilei de naștere¹⁸⁰. Pentru Nicolae Ceaușescu acesta era al doilea ordin „Lenin” și încă un prilej de a vedea că, în fapt, între cele două conduceri erau două căi ale dialogului. Una oficială, deoarece ordinul dat de Biroul Politic al PCUS confirma pentru opinia publică din România că rămâne „iubitul conducător al României, apreciat de URSS”¹⁸¹. Cea neoficială era arena unde se desfășura bătălia pentru impunerea viziunii proprii în legătură cu soarta socialismului. Un alt moment al acestei lupte deschise se va consuma cu prilejul vizitei oficiale de răspuns la Moscova, întreprinsă în perioada 4-6 octombrie 1988. În cadrul convorbirilor oficiale, Ceaușescu a insistat pe dezvoltarea colaborării în sfera economică. Făcând bilanțul convorbirilor, Mihail Gorbaciov s-a declarat satisfăcut de discuțiile purtate, subliniind că, în general, pozițiile celor două țări coincideau, iar deosebirile care existau priveau doar activitatea practică și abordările concrete. În discuțiile purtate în privat, subiectele abordate i-au distanțat și mai mult pe cei doi lideri, care s-au atacat direct în ceea ce privește activitatea politică și economică

¹⁸⁰ Vasile Buga, *Nicolae Ceaușescu vs. Mihail Gorbaciov*, în *op. cit.*

¹⁸¹ Dr. Ceslav Ciobanu, *op. cit.*, în *loc. cit.*

din țările lor. În finalul discuțiilor, Gorbaciov nu a ezitat să îl amenințe pe Ceaușescu: „Toți dictatorii, indiferent de circumstanțe și de merite, o termină la fel – la zidul istoriei”¹⁸². Înapoiat în țară, liderul român a fost extrem de rezervat în aprecierea rezultatelor vizitei, limitându-se să evidențieze acordul la care se ajunsese la Moscova, îndeosebi în colaborarea economică, evitând să facă vreo referire concretă la aspectele de ordin politic discutate în timpul vizitei.

Vârful de maximă tensiune în relațiile dintre cei doi va fi atins în cea de-a doua jumătate a anului 1989, pe măsura prăbușirii regimurilor din țările socialiste central și est-europene. Tot mai îngrijorat de evoluțiile din aceste țări, N. Ceaușescu începe să suspecteze conducerea sovietică de faptul că nu este străină de declanșarea unei campanii concertate îndreptate împotriva României¹⁸³. Acest fapt și-a pus amprenta asupra dialogului privat dintre Gorbaciov și Ceaușescu din timpul întâlnirii prilejuite de ședința de la București a Comitetului Politic Consultativ al Tratatului de la Varșovia. Ceaușescu a reluat teza sa despre salvarea comunismului, eventual după rețeta chinezească despre care fusese informat de liderii PC Chinez¹⁸⁴, ceea ce l-a enervat foarte rău pe liderul de la Kremlin. Traducătorul oficial al delegației sovietice, dr.

¹⁸² *Ibidem*.

¹⁸³ Vasile Buga, *Nicolae Ceaușescu vs. Mihail Gorbaciov*, în *op. cit.*

¹⁸⁴ Potrivit stenogramei ședinței CPEX din ziua de 14 iulie 1989. Nicolae Constantin a informat membrii Comitetului despre mesajul primit din partea conducerii chineze: „*Vă rog să-i comunicați tovarășului Nicolae Ceaușescu că, referitor la rebeliunea contrarevoluționară și a evenimentelor care au avut loc în China, și în special în Beijing, s-a ajuns în asemenea situație încât, pentru a păstra cuceririle revoluționare, singura cale este numai intervenția armatei populare pentru a lichida rebeliunea contrarevoluționară. Trebuie să spunem că aceasta a reprezentat un lucru rău, dar în proverbul nostru, se poate spune că a avut și partea sa bună. Ele ne-au obligat să reflectăm la foarte multe probleme.*

Deși, în prezent, s-a obținut victoria decisivă în lichidarea rebeliunii contrarevoluționare, mai sunt multe de făcut, suntem încrezători că vom reuși să depășim greutățile existente”, Arhivele Naționale Române, Fond CC al PCR, Cancelarie, vol. 53/1989, f. 21. Documentul a fost publicat în vol Ion Calafeteanu, coord., *Când Europa arde. Ședințele CPEX și ale Biroului Permanent al CPEX din anul 1989*. Documente, București, Editura IRRD, 2015, pp. 407-425.

Ceslav Ciobanu, își amintește: „Aceste încercări nu puteau fi trecute cu vederea de Mihail Gorbaciov. Reacțiile lui, după cum mă și așteptam, au fost dure și emotive. Uneori îmi făcea impresia că asist la un show politic desfășurat în spiritul teatrului absurdului, când ambii lideri vorbeau concomitent, fără a se auzi unul pe altul și neacceptând nici pentru o clipă un compromis de principiu. Ma străduiam să redau pe cât se poate de aproape de autor conținutul replicilor și a discursului lui Gorbaciov, de Ceaușescu având grijă consilierul și interpretul său, Gheorghe Stoica”¹⁸⁵. Rezultatul acestor dialoguri avea să îl rezume chiar Mihail Gorbaciov, conform celor relatate de interpretul său: „Nicolae..., tovarășe Secretar General..., încerca să intervină fără succes oaspetele în monologul gazdei. Tu m-ai invitat la discuție, sau să-ți ascult discursul fără să pot face o replică? Este nu altceva decât «teatrul unui actor» și apoi, dacă eu nu o să te critic, nu o să-ți spun adevărul despre ce se face în țara ta, atunci cine o s-o facă? Doar Elena, soția ta, își poate permite luxul de a te critica... În România nu cred că mai există cineva care ar putea să facă acest lucru”¹⁸⁶.

Știrea privind organizarea întâlnirii sovieto-americane la nivel înalt din 2-3 decembrie 1989, la Malta, a fost primită cu rezerve serioase de către liderul român, care nu s-a sfiit să-i transmită liderului sovietic obiecțiile sale față de agenda convorbirilor, care depășea problematica relațiilor bilaterale. Acesta a exprimat, de asemenea, îndoiala față de oportunitatea participării sale la întâlnirea din 4 decembrie 1989 a conducătorilor partidelor comuniste și muncitorești din statele Tratatului de la Varșovia și a condiționat participarea la aceasta de organizarea, cu acest prilej, a unei întâlniri la vârf româno-sovietice.

Convorbirile din după-amiaza zilei de 4 decembrie 1989, dintre Ceaușescu și Gorbaciov, de la ultima întâlnire a celor doi lideri, au fost axate pe tema relațiilor economice, precum și pe evoluțiile din țările socialiste, soarta socialismului în general. Discuțiile au ilustrat, din nou, abordările diferite ale celor două părți față de căile și modul de perfecționare a socialismului, precum și cerința presantă a părții române de

¹⁸⁵ Dr. Ceslav Ciobanu, *op. cit.*, în *loc. cit.*

¹⁸⁶ *Ibidem.*

organizare a unei întâlniri a primilor miniștri ai celor două țări pentru examinarea unor aspecte ale relațiilor economice, reușindu-se chiar convenirea acestora pentru începutul anului 1990. Pledoaria liderului român pentru organizarea unei conferințe, care să examineze soarta socialismului, a fost primită cu rezerve de către Gorbaciov, care a făcut o ultimă încercare de a-l determina pe Ceaușescu să opereze o democratizare autentică a regimului din România¹⁸⁷.

Discuțiile de la Moscova l-au convins pe Ceaușescu că Gorbaciov nu era străin de schimbările ce avuseseră loc în celelalte țări socialiste europene. În fața semnelor tot mai evidente ale deteriorării situației interne, izolării țării pe plan internațional, N. Ceaușescu a continuat să creadă că linia promovată de el era cea corectă. În pofida perspicacității și inteligenței sale native, nu a intuit nevoia unei schimbări în politica sa internă, în concordanță cu spiritul vremii, rămânând un credincios fanatic al idealurilor socialiste, la nivelul la care le înțelesese el. A fost un calcul greșit care i-a grăbit sfârșitul dramatic, în urma Revoluției din Decembrie 1989¹⁸⁸.

Aplicând regula epilogului în judecata istoriei se poate spune că, judecând în dogmatismul său, paradoxal, Ceaușescu a avut dreptate! Reformele lui Gorbaciov au avut efecte contrare celor preconizate de liderul sovietic. Economia nu numai că nu s-a redresat, dar a intrat într-o criză și mai profundă, nivelul de trai al cetățenilor sovietici s-a deteriorat dramatic, aparatul de partid și de stat acționa haotic. Acest lucru îl constata și Dumitru Popescu, membru în Comitetul Politic Executiv al CC al PCR, care, în urma unei vizite la Moscova, nota: „Autoritățile ideologice cu care am stat de vorbă (șefii Institutului de Cercetări Marxiste, Academia de științe, învățământului politic pentru străini și altele) mi-au declarat fără ocolișuri că reforma este un fiasco. După ei, aceasta era dirijată confuz, haotic, de oameni necompetenți, un fel de urechiști, în frunte cu Gorbaciov”¹⁸⁹. Alexandr Soljenițin, este și mai tranșant în ceea ce privește experimentul Gorbaciov „în perioada gorbaciovistă, datorită

¹⁸⁷ Vasile Buga, *Nicolae Ceaușescu vs. Mihail Gorbaciov*, în *op. cit.*

¹⁸⁸ *Ibidem.*

¹⁸⁹ Apud, Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 109.

externă a statului sovietic a crescut de la 20 la 80 de miliarde dolari”; dar, această creștere de patru ori a datoriilor apare „ca o simplă copilărie”, pe lângă alte fenomene grave – afirmă acesta – ca, de pildă, „dezorganizarea tuturor relațiilor în interiorul sistemului economic statal”¹⁹⁰.

Chiar dacă liderul de la București a avut dreptate în judecarea reformelor gorbacioviste, acest lucru nu înseamnă că România trebuia să urmeze calea indicată de el. Concluzia care poate fi trasă este că în societatea modernă nu este posibil experimentul social. Gorbaciov nu a avut dreptate și poate nu a înțeles ceea ce a intuit dogmaticul Nicolae Ceaușescu – sistemele politice totalitare nu pot fi reformate în sensul democratic. Acestea se bazează pe mecanismele psiho-sociale ale administrării politice contrare regimului democratic. Au la bază controlul social și frica, or prin *perestroika* și *glasnosti* Mihail Gorbaciov a înlăturat, atât cât s-a putut, cele două elemente ale statului totalitar – frica de aparatul opresiv și controlul social.

II.3. American Style-life și consumerismul– un șoc geopolitic care a spulberat regimul Nicolae Ceaușescu

Succesul industrializării, pe suportul unei dezvoltări fără precedent a cunoașterii în domeniile științei și tehnicii, a condus la apariția unei producții de masă în sfera bunurilor de consum și serviciilor. Aparția abundenței a influențat comportamentul omului în ceea ce privește achiziția de bunuri și servicii pe care specialiștii l-au numit *consumerism*. Muncind mai mult, oamenii au constatat că le rămân suficienți bani, astfel încât să își cumpere și lucruri care nu țin de stricta necesitate. Astfel, „grație unei politici a prețurilor scăzute, marile magazine au transformat bunurile rezervate odinioară elitelor sociale și burgheziei în articole de consum de masă”¹⁹¹. Consumul de masă a contribuit la omogenizarea societății americane prin televiziune, filme, evenimente sportive, presă (*Newsweek*, *Time*...). Exportul unui mod de viață bazat pe consumul masiv

¹⁹⁰ Alexandr Soljenițin, *Rusia sub avalanșă*, traducere de Inna Cristea, București, Editura Humanitas, 2000, p. 23.

¹⁹¹ Gilles Lipovetsky, *Fericirea paradoxală. Eseu asupra societății de hiperconsum*, Iași, Editura Polirom, 2006, p. 24.

de bunuri și servicii, apărut în societatea americană a secolului XX, a transformat cele mai multe țări din Europa de Vest și Japonia, începând cu mijlocul anilor '50.

Acest *American Way of Life*, cultivat cu grijă și pricepere prin industria filmului și a mass media, a dezvoltat o fascinație pentru SUA, organizată în jurul unor mituri cum a fost cel al „self-made man” care câștigă ușor de bani, a strălucirii și succesului de public a industriei de la Hollywood sau a arhitecturii „zgârie nori” din New York și alte centre urbane. Oamenii au fost atât de atrași de producția de masă încât spre sfârșitul secolului XX unii vorbeau chiar de o adevărată revoluție socială a consumerismului¹⁹², iar alții de o expansiune a stilului de viață american și de un pericol al americanizării¹⁹³. Filosoful francez Jean Baudrillard, încă din deceniul opt al secolului XX, atrăgea atenția asupra faptului că, în societățile occidentale contemporane relațiile sociale devin structurate printr-un relativ nou „consum de masă”. Societatea de consum tinde să capete o putere enormă. Acest tip de societate este atât distructiv, cât și creativ. Distruge fizic un anumit mod de viață pe care apoi îl re-crează, artificial, sub formă de mesaje, semne sau simboluri. În opinia sa, „Si la société de consommation ne produit plus de mythe, c'est qu'elle est elle-même son propre mythe. À un Diable qui apportait l'Or et la Richesse (au prix de l'âme) s'est substituée l'Abondance pure et simple. Et au pacte avec le Diable le contrat d'Abondance”¹⁹⁴.

Americanii au sesizat faptul că acest fenomen poate conduce la apariția unui nou tip de armă¹⁹⁵ în confruntarea cu

¹⁹² Emily S. Rosenberg, *Consumer capitalism and the end Cold War*, http://pages.ramapo.edu/~theed/Cold_War/f_Conclusion/readings/Ch%2023%20Consumer%20capitalism%20and%20the%20end%20of%20the%20Cold%20War%20EMILY%20S.%20ROSENBERG_EDIT.pdf, accesat la 15 august 2016.

¹⁹³ Niall Ferguson, *op. cit.*, pp. 291-320; Matthias Zick Varul, *Towards a consumerist critique of capitalism: A socialist defence of consumer culture*, <http://www.ephemerajournal.org/contribution/towards-consumerist-critique-capitalism-socialist-defence-consumer-culture> accesat la 15 august 2016.

¹⁹⁴ Apud, Jonathan Daudey, *Les Accumulations. Critique de la société de consommation*, <https://unphilosophe.com/2015/06/22/les-accumulations-critique-de-la-societe-de-consommation/> accesat la 15 august 2016.

¹⁹⁵ Greg Castillo, *Domesticating the Cold War: Household Consumption as*

imperiul sovietic și țările satelite lui. Astfel că, prin intermediul media, al filmului, dar și al expozițiilor de bunuri de consum produse de economia americană, *societatea consumului de masă* avea să atingă în grade diferite URSS și țările socialiste din blocul sovietic, inclusiv România. La această acțiune au colaborat și serviciile de informații prin organizații culturale private, care vor alcătui mai târziu osatura a ceea ce astăzi denumim *Public Diplomacy*. Potrivit lui Frances Stonor Saunders, una dintre aceste organizații – *Congresul pentru Libertatea Culturii* – a fost mult timp condusă (din 1950 până în 1967) de agentul CIA, Michael Josselson. Acesta și-a asumat misiunea de „deturnare a inteligenței Europei occidentale de la fascinația persistentă asupra marxismului și comunismului” într-o viziune promotoare a „modului de viață american”¹⁹⁶.

În același scop au fost înființate și posturile de *Radio Libertatea* – pentru a emite în spațiul sovietic – și *Europa Liberă* – pentru spațiul țărilor satelit. De remarcat că aceste posturi aveau o audiență foarte mare, mai ales în ultimii ani de dictatură ceaușistă, nu pentru că nu făceau propagandă, ci pentru că o făceau cu cele mai fine tehnici și metode ale influențării în masă. În opoziție cu limbajul de lemn al propagandei comuniste de la București, la postul de radio *Europa Liberă* – mărturisea unul dintre foștii directori, Nestor Rateș –: „Nu aveam voie să incităm lumea la revoltă, nu aveam voie să strigăm «Jos Ceaușescu!». Nu aveam voie o mulțime de lucruri pentru că eram un post de radio american – un post de radio românesc finanțat de Statele Unite și cu management american. Eu însumi eram cetățean american. Atunci trebuia să găsim căile și limbajul pentru a exprima și a încerca să inițiem o mișcare – nu în sens de mișcare organizată – ci de

Propaganda in Marshall Plan Germany, în *Journal of Contemporary History*, vol. 40, nr. 2, *Domestic Dreamworlds: Notions of Home in Post-1945 Europe*, Apr., 2005, pp. 261-288.

¹⁹⁶ Frances Stonor Saunders, *Qui mène la danse? La CIA et la Guerre froide culturelle*, Paris, Éditions Denoël, 2003, p. 13, citat de Lavinia Betea, *România anului 1989 în arhivele Radio Europa Liberă (1989 Romania in Radio Free Europe archives)*, în *Polis*, Revistă de științe politice, Volum II, Nr. 3 (5), Serie nouă, septembrie 2014, p. 54.

deplasare într-un ton și o manieră foarte subtile. Și nu atât prin gura noastră, ci prin gura altora¹⁹⁷.

Întrucât în țările socialiste libertatea de circulație a omului de rând era draconic restrânsă, contactul cu revoluția *consumerismului* s-a făcut mai întâi prin vectorii virtuali (media și industria cinematografică). Rezultatul a fost apariția unui „Occident imaginar” dorit de o mare parte a „oamenilor muncii” din societatea socialistă¹⁹⁸. Lumea capitalistă, pe care partidul comuniștilor români o critica vehement cu arsenalul propagandei de secol XIX, începe să capete un alt sens pentru omul de rând care mergea duminica la cinematograful să vadă un film american, sau stând în fața televizorului, urmărind cu interes serialul „Dallas”. Acesta observa că muncitorii „exploați” de imperialiști posedau o serie de bunuri și servicii pe care societatea socialistă nu le putea produce. Specialiștii occidentali au înțeles că în lumea *consumului de simboluri prin industria de publicitate*, realitatea este mascată pentru a se integra discursului specific; evenimentele sunt ambalate astfel încât să poată fi consumate¹⁹⁹ și exportate spre o țintă precis aleasă.

Pe egalitatea în fața consumului a mizat și ideologia comunistă, promițând dizolvarea diferențelor de consum dintre membrii societății în momentul când se va încheia etapa socialistă și se va trece la cea comunistă. Apariția consumului de masă a făcut ca disputa dintre comunism și capitalism să nu mai fie legată atât de mult de esența tipului de proprietate, cât de raportarea la ce bunuri de consum și în ce cantitate pot fi asigurate. Comunismul ar fi fost imposibil de acceptat de omenire fără idealul consumului. Atât capitalismul, cât și comunismul, sunt ideologii specifice modernității, una din diferențele între cele două constituind-o faptul că ultima a avut

¹⁹⁷ Lavinia Betea, *op. cit.*, în *loc. cit.* p. 58.

¹⁹⁸ A se vedea, Alexei Yurchak, *Everything was forever, until it was no more. The last Soviet generation*, Princeton University Press, 2006; Stanley Corkin, *Cowboys as Cold Warriors: The Western and U.S. History*, Philadelphia, Temple University Press, 2004; Thomas H. Guback, *The International Film Industry, Western Europe and America since 1945*, Bloomington: Indiana University Press, 1969; Tony Shaw, *Hollywood's Cold War*, Amherst University of Massachusetts Press, 2007.

¹⁹⁹ Viorel Rotilă, *Omul societății de consum. În așteptarea unei noi ideologii*, Iași, Institutul European, 2011, p. 21.

nevoie de dezvoltarea capitalismului pentru a se putea naște²⁰⁰. Comunismul s-a dovedit incapabil de a asigura egalitatea promisă tuturor în fața consumului, ba chiar a căzut mult sub nivelul consumului facilitat de rivalul său și, astfel, a fost inevitabilă înfrângerea sa de către capitalism. Egalitatea în fața consumului va continua să rămână un ideal ce-și așteaptă conceptualizarea într-o ideologie coerentă, această promisiune fiind continuu sugerată (și împlinirea ei fiind continuu amânată) de ideologia tehnocapitalisto-democrată, făcând parte integrantă din conținutul progresului²⁰¹.

Pentru ideologii marxismului și elita politică a regimurilor totalitare de tip comunist, *consumerismul* reprezenta un semn al decanței și al inegalităților sociale din societatea capitalistă²⁰². Iată care au fost unele din reacțiile de răspuns ale liderilor comuniști la apariția *revoluției consumeriste*. Acte normative prin care se limita accesul populației la bunuri de consum și o propagandă pe măsură pentru a se face înțeleasă politica partidului în aceste direcții. Rezultatul a fost creșterea nemulțumirii și ostilității celor pe care liderii comuniști doreau să îi facă fericiți.

La începutul anilor '80, când industria de publicitate devenea și ea de masă și făcea mai ușor accesul la un nou produs consumatorului capitalist, dar de multe ori și celui din societatea socialistă, în România apare o politică de restricții și de „alimentație științifică”. Consiliul de Stat al Republicii Socialiste România, prin Decretul nr. 306 din 9 octombrie 1981, a stabilit că „vor constitui activități de comerț ilegal și, în conformitate cu prevederile Codului Penal, vor fi pasibile de pedeapsă cu închisoare de la șase luni la cinci ani, achiziționarea de la oricare unitate comercială de stat sau magazin cooperatist, cu scopul stocării, sau în orice cantitate care depășește nevoile unei familii pentru o perioadă de o lună, a uleiului, zahărului, făinii de grâu sau de porumb, orezului, cafelei și a tuturor celorlalte produse alimentare a căror stocare ar putea afecta interesele altor consumatori și aprovizionarea corespunzătoare

²⁰⁰ *Ibidem*, p. 50.

²⁰¹ *Ibidem*.

²⁰² Peter N. Stearns, *Consumerism in World History: The Global Transformation of Desire*, pp. 89-90.

a populației”²⁰³. Acest decret le interzicea cetățenilor români să aibă în posesia lor mai multe alimente, sau orice fel de produse din categoria bunurilor de consum, decât strictul necesar. În urma acestui decret au fost introduse faimoasele „rații” pentru alimentele de bază precum pâinea, uleiul sau zahărul, în același timp restrângându-se consumul și pentru alte alimente. În februarie 1982 raționalizarea a fost însoțită de creșterea cu 35 % a prețului la 220 de alimente²⁰⁴.

Nu peste mult timp, *Scînteia* din data de 14 iulie 1982 anunța că, în urma hotărârii CPEX al PCR, urma să fie supus dezbaterii publice proiectul *Programului de alimentație științifică a populației*. Cinic, cotidianul partidului informa că *Programul de alimentație științifică* „situează în centrul atenției omul cu nevoile sale, satisfacerea echilibrată a cerințelor de consum alimentar ale tuturor membrilor societății noastre”²⁰⁵. În același număr, *Scînteia* a publicat și comunicatul oficial al proiectului, completat cu anexa unui tabel al greutateii ideale pentru bărbați și femei, corelate cu categoria de înălțime și vârstă. În fapt, Decretul 306, ca și *Programul de alimentație științifică* – ca să ne referim doar la aceste două măsuri din multe altele – erau metode de reducere a mărfurilor alimentare și a bunurilor de consum destinate pieței interne, pentru a spori exportul. România avea nevoie de valută pentru a se plăti, în doar câțiva ani, datoria externă de 10,2 miliarde dolari SUA²⁰⁶ contractată de la instituțiile financiare internaționale.

Deschiderea societății socialiste turistului occidental, pe de o parte, și trimiterea unor muncitori în străinătate pentru lucrări în domeniul construcțiilor, prin Societatea ARCOM, ca și în domeniul exploatărilor petroliere, o relativă deschidere a

²⁰³ Decret nr. 306 din 9 octombrie 1981, [http://www.lege-online.ro/legetext/DECRET-306-1981-\(28217\).html](http://www.lege-online.ro/legetext/DECRET-306-1981-(28217).html) accesat la 14 august 2016.

²⁰⁴ Corina Buțea, *Ideea de coadă în memorialistică*, în *STUDIUM*, VII/2014, p. 60.

²⁰⁵ Lavinia Betea, *Condamnarea la foame: programul de alimentație științifică a populației*, în *Jurnalul.ro*, 22 septembrie 2009, <http://jurnalul.ro/scinteia/special/condamnarea-la-foame-programul-de-alimentatie-stiintifica-a-populatiei-521489.html>, accesat la 14 august 2016.

²⁰⁶ Nicolae N. Constantinescu, (coord.), *Istoria economică a României*, vol. II. 1989-1989, București, Editura Economică, 2000, p. 376.

circulației cercetătorilor și oamenilor de cultură în Occident la manifestări științifice și culturale, au permis un contact direct al oamenilor cu elementele civilizației occidentale. Au intrat în contact, mai ales, cu cele care țineau de îmbrăcăminte și de produse pe care în țară le vedeau doar la televizor sau în filmele occidentale care rulară în cinematografe. A te întoarce din străinătate cu o pereche de blugi, cu ceva produse de cosmetică sau chiar dulciuri, cafea, țigări Kent constituia o mare realizare în ochii celor de acasă²⁰⁷. Documente recent publicate din arhiva fostei securități arată că acest tip de activitate desfășurată de oamenii care reușeau să muncească în străinătate, sau ajungeau acolo cu alte prilejuri, avea ca principală țintă procurarea unor asemenea bunuri care, aduse în țară, intrau în circuitul economiei subterane. Securitatea a fost incapabilă să controleze acest tip de activitate și uneori devenea parte a ei.

Situația grea din țară în ceea ce privește asigurarea traiului de zi cu zi începe să fie cunoscută pe larg în lumea liberă și va conduce la deteriorarea imaginii României. Organizații caritabile aparținând unor culte creștine, și nu numai, s-au implicat în ajutorarea celor aflați în suferință. Un Raport al Unității Speciale „S”, din 27 august 1981, informa organele superioare că expedierea din Occident pe adresele unor etnici germani din Transilvania a unor colete cu alimente (zahăr, făină, concentrate pentru copii), haine și medicamente devenise fenomen de masă. Raportul reliefa că în numai două luni au fost trimise în unele localități din Transilvania nu mai puțin 2.000 de colete expediate din RF Germania, SUA și Austria²⁰⁸. Autorii raportului considerau că această activitate nu avea doar un scop umanitar, ci și unul de propagandă: „Inițiativa expedierii coletelor aparține unor cercuri și organizații de factură naționalist-religioasă din exterior, ale căror centre sunt plasate îndeosebi pe spațiul RF Germania (München, Karlsruhe, Aachen, Hamburg, Bremen, Düsseldorf) și SUA. Acestea se folosesc de serviciile unor

²⁰⁷ Petre Badica, *Marile aberații ale perioadei comuniste*, în *România Liberă*, 22 decembrie 2014, <http://www.romanioliberal.ro/special/documentare/marile-aberatii-ale-perioadei-comuniste-361889> accesat la 14 august 2016.

²⁰⁸ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 13 421, vol. 192, ff. 64-70, în Andrei Țăranu, *op. cit.*, pp. 127-130.

firme și persoane particulare pentru a expedia în țară ajutoare materiale, făcându-se caz de propagandă prin faptul că „RS România trece printr-o perioadă de criză în aprovizionarea cu alimente și alte bunuri de consum”²⁰⁹. Pentru a exemplifica această ipoteză prezintă câteva exemple cu fragmente din scrisori pe care le consideră ca fiind edificatoare. Din spațiul vest-german se scria: „Vă comunic că s-a comandat pentru dv. un pachet cu alimente. Noi am auzit mult prea multe despre proasta aprovizionare de acolo și de aceea vrem să vă ajutăm. Vă rugăm să fiți atât de buni și să ne confirmați primirea pachetului pe adresa Diakonisches Werk, Bremen. Acest lucru este foarte important pentru noi toți. Cu scrisoarea de mulțumire să trimiteți și datele de naștere”²¹⁰. Din Statele Unite, în unul dintre fragmente se relatează: „Vă trimitem un colet cu două perechi de blugi noi și două insigne ale Domnului. Mulțumim pentru scrisorile voastre. Sunt pagini de roman. Suntem foarte fericiți pentru că Domnul e cu noi. Genovieva”, iar în cel de-al doilea: „Vă trimitem un colet în greutate de 0,500 kg. cu semne ale Domnului (n.n. – insigne, șervețele, abțibilduri și ilustrate cu caracter mistico-religios), două perechi ciorapi, două funde albe și 12 sârmulițe îmbrăcate în nailon pentru legat părul. Domnul ne ajută”²¹¹. Ce se poate observa? Trimiterile erau obiecte care nu ajutau efectiv la rezolvarea situației materiale a celor aflați în dificultate materială, dar erau bunuri cu valoare simbolică și veneau din Occident. În plus, economia socialistă nu era capabilă să le ofere la aceeași calitate și în aceeași cantitate.

Care a fost reacția autorităților? Întărirea măsurilor de supraveghere și control a acestor circuite clandestine: „Raportăm că Unitatea specială «S» a luat măsuri corespunzătoare în vederea depistării și reținerii tuturor materialelor cu caracter de propagandă și instigare la activități naționaliste ori mistico-religioase a unor cetățeni din țara noastră. De asemenea, au fost semnalate organelor de securitate interesate toate persoanele pe adresa cărora au fost expediate colete cu ajutoare materiale din

²⁰⁹ *Ibidem*, p. 128.

²¹⁰ *Ibidem*.

²¹¹ *Ibidem* p. 129.

străinătate”²¹². Care a fost rezultatul? Creșterea frustrării celor care erau supravegheați și adâncirea nemulțumirii generale. Reacția firească trebuia să vină din schimbarea politicilor economice și sociale.

O abundență de produse pe piața internă, chiar dacă nu erau similare cu cele din Occident, ar fi făcut ineficientă o asemenea activitate. Cum societatea nu le putea oferi asemenea bunuri, din străinătate seseau produse ce făceau reclamă Occidentului „decadent”, chiar prin intermediul „oamenilor muncii” din România, care își doreau produsele de acolo. Un documentar al structurilor de securitate ce urmăreau corespondența românilor trimiși la muncă în străinătate, din 21 iulie 1987²¹³, ne arată amploarea fenomenului prin care românii își obțineau produsele societății de consum occidentale. Aceștia făceau cea mai bună și eficientă propagandă societății de consum. Prin produsele pe care le trimiteau în țară conturau imaginea unei societăți dezirabile, care nu era cea a socialismului multilateral dezvoltat. Nu erau angajați ai serviciilor de propagandă occidentale, erau doar oameni care trăiau într-un sistem care nu putea să ofere ceea ce oferea capitalismul. Aducem ca exemplificare doar câteva lucruri care ni se par a fi relevante. Astăzi, fragmentul din scrisoarea expediată, la 6 mai 1987, soției sale de Trăistaru Gigi, aflat la muncă pe un șantier ARCOM din Egipt, pare fără nici o noimă, deoarece produsele despre care scrie se găsesc la orice magazin în țară: „Ți-am promis că ai să primești acasă un colet cu 10 kg. cafea, 10 cartoane Kent și 10 sticle whisky, comandate casei de comenzi «Ostermon», Danemarca. Deoarece au intervenit niște modificări în legile de la noi din țară, nu mai pot să fac comanda la preț convenabil și am renunțat la ea. V-am cumpărat niște cadouri; la fete le-am luat câte o pereche de cercei în jur de 2 gr. și două perechi de cercei de 2,5 gr., de 18 carate. Pentru tine am luat o pereche de cercei foarte frumoși de 5,5 gr. perechea, un lăntișor de 8 gr., un medalion cu tot cu verighetă și un ceas de mână foarte drăguț «Seiko»”²¹⁴.

²¹² *Ibidem*.

²¹³ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 13 421, vol. 193, ff. 170-240, în vol., Andrei Țăranu, *op. cit.*, pp. 202-259.

²¹⁴ *Ibidem*, p. 234.

Aducerea produselor de larg consum, a bijuteriilor sau a cosmeticelor în România, potrivit informațiilor obținute de securitate, devenise spre sfârșitul deceniului nouă o afacere în cadrul unui comerț internațional clandestin. O adevărată infrastructură rutieră (șoferii de TIR) și maritimă (navele comerciale românești) era pusă la dispoziția celor care completau piața românească cu produsele „capitaliste” ce lipseau, dar erau foarte căutate. I. Popescu, aflat la muncă în Irak, îi scria soției sale – potrivit unei scrisori interceptate de securitate la data de 25 mai 1987: „A venit un vas aici, în port, și am tratat cu un băiat din Galați, i-am dat 20 kg. cafea, 2 cartușe de țigări «Atlas». Pleacă în Turcia să încarce marfă; va dura o lună până va ajunge acasă. Vasul se numește «Feldioara», portul Galați. Când ajunge, îți dă telefon și îți va pune pachetul la poștă. Dacă poți, mai dă din primele lănțișoare, dă-le, că mai aduc”²¹⁵. Cam în aceeași perioadă, Deliceanu Maria îi scria soțului Gheorghe, aflat la lucru în Irak: „Ți-am trimis 704 dolari. Spune-i doamnei aceleia că îi coși și ei ceva, ca să te servească. Să nu cumperi toate prostiile. Să iei două casetofoane stereo, două seturi de pat, niște raiți, cafea și țigări, ca să le vindem. Cafeaua să nu o dai cu mai puțin de 1.000 lei / kg, seturile sub 6.000 lei și raiții sub 1.500 bucata. Dacă nu te servește doamna aceea, nu iei nimic până nu vin eu. Dacă nu găsești lucruri frumoase, să-ți transferi banii la Sibiu, dar să ai grijă, nu pe toți odată”²¹⁶.

În această lume a consumului, arta și anumite forme de cultură devin și ele accesibile publicului larg. În România, după scurta perioadă de liberalizare²¹⁷, politica partidului a fost îndreptată spre stoparea tuturor produselor culturale ce veneau din Occident prin canalele media, care erau mai ușor de supus controlului. Altele au fost mai puțin controlate și cenzurate (de exemplu muzica – oamenii făceau schimb, deși copiau unii de la alții, de benzi magnetice și/sau casete audio; dar și de unele

²¹⁵ *Ibidem*, p. 230.

²¹⁶ *Ibidem*, p. 223.

²¹⁷ Mioara Anton, *Iluzia liberalizării în primii ani ai regimului Ceaușescu. Schiță de istorie socială. 1965-1970*, <http://mone.acad.ro/wp-content/uploads/2014/12/Anton-Iluzia-liberalizarii-in-primii-ani-ai-regimului-Ceaușescu.pdf>, accesat la 16 august 2016.

cărți sau chiar de unele filme rulate în cinematografe, iar către sfârșitul anilor '80, de casete video). Putem aminti, aici, succesul de care s-au bucurat filmele americane, muzica *rock-and-roll* (precum cea a lui Elvis Presley) și mai târziu *rock* (precum Pink Floyd, Led Zeppelin, Queen etc.), muzica *disco* a anilor '70-'80, americană, dar și vest-europeană (precum Boney M, ABBA, Madonna, Modern Talking etc.), iar la petrecerile cu astfel de muzică era și îmbrăcămintea adaptată (a avea blugi însemna atunci „a fi cool”, adică „a fi în pas cu moda”), coafurile (creț, tapat, punk, break ș.a.), la fel²¹⁸.

Controlul și cenzura au devenit, însă, exacerbate în ultimii ani ai regimului lui Ceaușescu (anii '80), când au fost impuse restricții drastice în ceea ce privește, printre altele, conținutul mediei. De exemplu, seriilele americane și britanice au fost eliminate din grila – oricum foarte limitată – de programe a televiziunii, pe motiv că prezintă o societate capitalistă decadentă, nocivă pentru „valorile” pe care încerca să le promoveze „societatea socialistă multilateral dezvoltată”. Printre acestea s-a numărat și serialul „Dallas”, foarte popular în România (interzis de Ceaușescu în 1982)²¹⁹.

Un alt canal prin care a pătruns societatea de consum capitalistă în România socialistă a fost industria *show*-ului, în special muzica și filmele. Este epoca în care în Occident casetofonul și banda magnetică, aparatele video și casetele video devin produse de masă. În România ele erau produse de lux, iar muzica și filmele erau cenzurate. Cu toate măsurile luate de conducerea comunistă pentru a stopa pătrunderea produselor culturale de masă din Occident, anul 1980 a devenit „epoca de aur” a *rock*-ului din blocul sovietic. Unii cercetători au susținut chiar că rădăcinile revoluțiilor din 1989 au trecut, în primul rând, prin scena *rock*²²⁰.

²¹⁸ Simona Ștefănescu, „Cultura tradițională” în România în perioada comunistă. O analiză din perspectiva studiilor culturale, în „Revista Română de Sociologie”, serie nouă, anul XXI, nr. 3-4, pp. 238-299, București, 2010.

²¹⁹ *Ibidem*, p. 239.

²²⁰ Timothy W. Ryback., *Rock around the Bloc: A History of Rock Music in Eastern Europe and the Soviet Union*, New York: Oxford, 1990; Sabrina Petra Ramet (coord.), *Rocking the State: Rock Music and Politics in Eastern Europe and Russia*, Boulder, CO: Westview, 1994.

În URSS, după venirea lui Gorbaciov la conducerea partidului, o parte a nomenklaturii a înțeles că revoluția în domeniul comunicațiilor și dezvoltarea turismului nu numai că au alimentat o dorință pentru mai multe bunuri și servicii, ci a permis intelectualității să acționeze pentru apariția unei „gândiri noi” în societate, care să modeleze această societate după caracteristicile celor din Vest, combinând funcțiile de protecție socială guvernamentale cu piețe mai deschise și mai mare posibilitate de alegere a consumatorului²²¹. Emily S. Rosenberg aduce în discuție modul cum și-au remodelat imaginea despre societatea de consum personalitățile politice ale fostei URSS. Este adus în discuție Boris Elțin, care a fost impresionat, în vizita sa la un *supermarket* din Houston, de „rafturile ticsite cu sute, mii de cutii de conserve, cutii de carton și produse de toate felurile posibile”²²². Acesta s-a simțit „bolnav cu disperare pentru poporul sovietic”, care nu avea acces la așa ceva²²³!

Pe de altă parte, Natalya Chernyshova prezintă, prin intermediul folclorului socialist, ce circula în societatea sovietică, pe unul dintre liderii sovietici, Leonid Ilici Brejnev, care propovăduia raiul comunist sovieticilor, dar îi plăcea să trăiască în raiul capitalist. Natalya Chernyshova ilustrează acest paradox cu o glumă populară din perioada brejneviană. Leonid Brejnev o aduce pe mama sa imediat după instalarea sa ca Secretar General al PCUS într-o vizită la reședința sa. După ce i-a prezentat reședința, el îi arată cu mândrie mașinile sale de lux, mobilierul luxos din camera sa, costumele lui scumpe, uneltele de vânătoare, delicatese și vinuri vechi. La urmă, o întreabă pe mama sa dacă ea crede că a făcut bine ce a făcut. „Da”, răspunde aceasta, „este foarte bine, Lenia, dar ce ai de gând să faci dacă vor veni comuniștii înapoi?”²²⁴ Această anecdotă folclorică are nu numai umorul ei, dar indică mai mult decât orice altceva conștientizarea societății a discrepanței

²²¹ Emily S. Rosenberg, *op. cit.*, în *loc. cit.*

²²² *Ibidem.*

²²³ *Ibidem.*

²²⁴ Natalya Chernyshova, *Soviet Consumer Culture in the Brezhnev Era*, Routledge 2013, http://samples.sainsburysebooks.co.uk/9781135046279_sample_504812.pdf accesat la 16 august 2016.

dintre standardele de viață ale nomenclaturii și nivelul de trai al cetățeanului sovietic. Aceasta mai scoate în evidență, de asemenea, contradicția dintre ideologia marxist-leninistă oficială, care dorea un cetățean educat în spiritul austerității, pentru a construi viitorul luminos și dorința de a trăi bine, în prezent, a cetățenilor sovietici. Teoretic, o astfel de viață de lux privat era incompatibilă cu socialismul. Marxismul a avut în vedere condiții de viață decente pentru toți, în principiu, dar în practică se constată opulență doar în viața privată a nomenclaturii și o sărăcire a maselor²²⁵. Această realitate nu era specifică doar societății sovietice. Este de ajuns să ne amintim cât de indignați erau românii în zilele Revoluției din Decembrie văzând imaginile prezentate de TVR de la reședința cuplului Ceaușescu. Dacă astăzi ar fi reluate reportajele din acea epocă, probabil nu ar mai impresiona pe nimeni. Însă, atunci lipsurile erau atât de mari, iar imaginea Occidentului capitalist, cu abundența de produse și servicii, atât de bine întipărită în memoria colectivă, încât reacția populației era perfect justificată.

În timpul socialismului, indiferent dacă la conducerea țării a fost Gheorghiu-Dej sau Nicolae Ceaușescu, nivelul de trai nu a fost unul care să multumească marea masă de români. Cauzele sunt de ordin obiectiv, dar mai ales subiectiv, pentru că nivelul de trai al unui popor ține de politicile economice și sociale care se iau și se aplică în societate la un moment dat. O lungă perioadă de timp, în anii '50, din cauza situației economice a țării ieșite dintr-un război extrem de costisitor, a plății despăgubirilor de război, a jafului comis de ocupantul sovietic prin diferite tehnici și metode – de la preluările directe până la cele indirecte, prin așa zisele sovromuri²²⁶ – produsele alimentare s-au obținut de bază de cartelă în cantități minime, iar serviciile de sănătate, educație, sociale erau precare.

Situația s-a ameliorat în anii '60 și '70. O relativă creștere economică a permis ridicarea nivelului de trai. Dezvoltarea industrială în ritmuri ridicate a necesitat creșterea forței de muncă, care a presupus o nouă politică de urbanizare. Numărul

²²⁵ *Ibidem.*

²²⁶ Constantin Hlihor, *Armata Roșie în România*, ediție adăugită și revizuită, București, Editura Pro Universitaria, 2012, passim.

orașelor a crescut spectaculos în această perioadă, de la 152 în anul 1948 la 183 în 1966, urcând la 236 în 1980 și apoi la 262, în 1989²²⁷. Viața și confortul oamenilor în centrele urbane, chiar și în condițiile socialismului, erau net superioare celor din mediul rural, deoarece aveau acces la unele facilități: apă curentă, încălzire centrală, gaze pentru gătit, electricitate etc. Au fost făcute o serie de progrese în ceea ce privește dotarea familiilor cu bunuri de folosință îndelungată. Astfel, majoritatea gospodăriilor au ajuns să dispună de un aparat de radio (în anul 1980 a fost depășit pragul de 250 de aparate la 1.000 de locuitori). În anii 1965-1980 numărul de aparate TV la o mie de locuitori a crescut de la 28,8 la 209,1. Ceva mai reduse erau valorile în ce privește dotarea cu frigidere, mașini de spălat și alte bunuri de folosință îndelungată²²⁸.

În anul 1971, economia României avea o tendință ascendentă, însă nu satisfacea multe dintre nevoile de consum ale cetățenilor, motiv pentru care consumatorii erau îndemnați de liderii partidului comunist să aibă răbdare: „un cetățean, conștient de imperativele construirii socialismului multilateral dezvoltat, trebuie să fie și un cetățean care, departe de a practica ascetismul, să cunoască și să practice principiile unui consum rațional, adică ale unui consum care să contribuie la păstrarea sănătății, a capacității de muncă și creație, la dezvoltarea personalității și, în același timp, să țină seama de posibilitățile și realitățile economiei naționale”²²⁹.

Dacă se compară această situație cu perioada antebelică se poate constata o creștere semnificativă. Dacă, însă, se fac comparații cu societatea occidentală, care intrase în acești ani în *perioada consumerismului*, situația era catastrofală. Aici apare diferența între propaganda partidului comunist – care compara situația cu epoca „burgheză” – și lucrurile sunau bine –, și imaginea pe care și-o formau oamenii privind peste „Cortina de Fier”, spre societatea occidentală. Între *Occidentul imaginar* din mentalul colectiv românesc și realitatea vieții de zi cu zi

²²⁷ Bogdan Murgescu, *op. cit.*, p. 350.

²²⁸ *Ibidem*, p. 352.

²²⁹ Marian Petcu, *Publicitatea românească în perioada comunistă*, <http://www.adplayers.ro/articol/Opinii-10/Publicitatea-romaneasca-in-perioada-comunista-1690.html> accesat la 16 august 2016.

a cetățeanului din societatea socialistă multilateral dezvoltată apare o prăpastie care nu va fi rezolvată decât prin Revoluția din Decembrie 1989. Din această perspectivă, cel mai bun agent și promotor al schimbării de regim politic, materializată prin revoluție, a fost Partidul Comunist Român și liderii lui, prin politicile promovate și prin prăpastia dintre vorbă/propagandă și faptele concrete, care țineau de viața omului obișnuit.

La începutul anilor '80 prețurile la alimente, servicii și la bunuri de uz casnic și cotidian, au început să crească, lipsurile alimentare au devenit cronice și s-a reintrodus sistemul cu cartele. În numele alimentației raționale, magazinele aveau mai mereu rafturile goale²³⁰. Produsele de bază (zaharul, uleiul, carnea) erau raționalizate la un kg/lună de persoană. Populația pierdea nenumărate ore, zilnic, stând la cozi interminabile în fața magazinelor, așteptând aprovizionarea. De obicei, produsele aduse nu erau suficiente pentru numărul de persoane care stăteau la coadă. Unii deveniseră „profesioniști” în a sta la coadă pentru a câștiga bani. Cumpărau carnea cu 37.5 lei kilogramul și o vindeau cu circa 100 lei kilogramul. Se vindeau pachete din plastic cu mazăre, fasole, morcovi, ardei și o bucată de carne cu os de 200 grame. De sărbători, se aduceau portocale și banane. Se formau cozi de 100–200 persoane pentru doar 4–5 portocale și un mănunchi de banane²³¹. Produsele alimentare pentru export erau înlocuite pe piața internă cu surrogate (nechezol, salam cu soia) sau subproduse fără căutare la export (copite de porc, numite ironic de popor „adidași” și căpățâni – „calculatoare”). Deși uzinele de mașini se numărau printre marile realizări ale regimului, românii așteptau ani de zile până când le venea rândul să achiziționeze un automobil „Dacia”, iar benzina – raționalizată și ea – era greu de găsit.

Imaginea României anului 1987 este bine creionată de o oficialitate a Ambasadei RF Iugoslavia la București, care – așa cum nota conștiincios informatorul „Niculescu” – afirma: „Situția este disperată. Starea de înfometare este mai gravă ca în timpul războiului, când la sate se mai găsea ceva

²³⁰ Ionescu Robert Mihai, *Comerțul în București: consumul de la necesitate la exces*, <http://www.bucurestiivechisinnoi.ro/2012/10/comertul-in-bucuresti-consumul-de-la-necesitate-la-exces/> accesat la 16 august 2016.

²³¹ Orina Buțea, *op. cit.*, în *loc. cit.*

de mâncare. În prezent și satele sunt la fel de înfometate ca și orașele. Ce face un muncitor cu 300 grame pâine, care aproape este necomestibilă (au mostre de pâine din Brașov, Iași, Buzău, Craiova și din celelalte orașe și centre muncitorești), ulei nu primesc, deși au cartele, zahăr nu, carne nu, cartofi nu, varză nu, fasole, mezeluri nu, căldură și curent electric nu, cum să muncească? Cei ce au copii sunt disperăți, mai ales că pentru un litru de lapte pentru care au aprobare așteaptă ore în șir”²³².

Din acest motiv situația socială a României începe să fie explozivă, iar credibilitatea sistemului politic intră într-un declin din care nu va mai ieși niciodată. Întrucât volumul de documente care arată starea de nemulțumire a populației în raport cu lipsurile pe care trebuie să le îndure sunt practic imposibil de sintetizat în doar câteva pagini am ales varianta unor exemplificări cu documente din arhiva securității, din anii 1980-1981 și anii 1988-1989. Acestea marchează începutul și, totodată, sfârșitul unui deceniu care a netezit calea declanșării Revoluției din Decembrie 1989.

Astfel, într-un *Buletin informativ* cu extrase din comentariile populației notate în trimiterile poștale de pe raza județului Iași, în care sunt criticate aprovizionarea deficitară cu produse alimentare, prețurile ridicate de la piață, corupția din învățământ și dezinteresul în organizarea muncii din fabrici, din 4 iulie 1981, pot fi găsite exemple care nu au doar valoare locală. Ursu Maria, din Iași, scria unei persoane apropiate: „Nu-ți mai spun cum am venit de la aprovizionare, cu plasele aproape goale. Nu găsești absolut nimic, nu știi ce-o să ne mai facem. Carne nu e nicăieri. Stătea lumea de la 5 și aștepta în picioare la soare, care lucrând, care citind, care blestemând. Și nu se știe dacă aduce sau nu. La mezeluri, rafturi goale, nici măcar slănină. Era la Unic salam de 36 și era amar. Lapte și derivate nici pomeneală. La lapte nici abonamente nu se mai fac. Castraveții 17 lei kg., roșiile 24 lei, fasolea păstăi 18-20 lei kg., cireșele 18 lei kg., și asta de luni și săptămâni în șir. Nu

²³² ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 13.421, vol. 159, ff. 214v-215, citat în Oana Ionel, „am zis noi că întâi de la Brașov pornește!” revolta din 15 noiembrie 1987 descrisă într-o convorbire telefonică, în *Caietele CNSAS*, Revistă semestrială editată de Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității Anul II, nr. 2(4)/2009, București, Editura CNSAS, p. 211.

mai am ce cumpăra. Oare unde o să ajungem? Și la voi e la fel. Iar de zahăr și ulei nici pomeneală. N-am văzut un pui de luni de zile. Nici măcar la țărani. Din toate astea, se mai dau câte ceva, dar numai dimineața, și atunci dă năvală lumea liberă și mai ales țărănimea venită la târg. Pleacă încărcați acasă. Eu am văzut coșuri pline cu salam, pui, brațuri de pâine etc. Ca să n-o lungesc mult, află că la noi situația e disperată și nu știu ce o să mai fie. Cică au apărut și manifeste, pe la hală (Hala Centrală – magazin universal, n.ns., L.T.), poate e așa, poate nu, dar lumea la cozi și pe străzi nu mai murmură, ci strigă în gura mare. Cei în drept au bufetele lor cu de toate și măslina le-a adus și portocale și carne și brânză, iar de noi îi doare în c.... O să ajungem cu banii în buzunar, muritori de foame. Mă gândesc cu groază că așa este peste tot și că o să flămânzim în concediu, mai ales că plec pe cont propriu. Țin eu regim, dar nici chiar așa”²³³.

Organele de securitate își informau șefii că asemenea comentarii și stări de spirit nu sunt singulare, ci devin fenomen de masă. Potrivit unei *Informări* din 1 februarie 1981 a Unității Speciale „S” către Departamentul Securității Statului, unitatea intra zilnic în posesia a 45-50 materiale care conțineau extrase din scrisori. În acestea oamenii își exprimau nemulțumirea față de situația existentă în aprovizionarea populației din provincie cu produse de consum și energie electrică, față de unele măsuri întreprinse pe linia reorganizării anumitor sectoare din economie, dorința de a părăsi țara din motive de ordin economic, ori diverse aspecte generatoare de insatisfacții personale. Credem că cifra era dată doar de capacitatea operațională a respectivului serviciu, deoarece numărul criticilor era imposibil de controlat. O scrisoare a unui oarecare Varciag N. din Baia Mare către Varciag M. din SUA, ne arată că oamenii aveau o bună înțelegere asupra situației și nici nu aveau mari speranțe în a se remedia ceva: „Aici este penurie mare de alimente, iar particularii vând la un preț triplu. Acesta este adevăratul nivel de trai ridicat (ridicații sunt doar banii de la populație!). Nivelul de trai este foarte scăzut, lucru ce duce la îmbolnăvirea populației. Cu cât fac mai

²³³ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 13 421, vol. 192, ff. 50-51, în vol., Andrei Țăranu, *op. cit.*, pp. 108-110.

mulți ani în minerit, cu atât mă simt mai necăjit. Acestea sunt aspecte din raiul comunist. Aici totul merge prost, și din ce în ce mai rău, iar noi suntem prinși ca în cuie, fără să facem ceva. Suntem ținuti ca să luăm parte la toate neajunsurile. Aici n-ai timp să lupți decât pentru existență. Tot ce se întâmplă rău în țară se mușamalizează (de exemplu explozia de la Livezeni: au murit câteva zeci de oameni, iar presa și radioul tac; arată doar ce se întâmplă peste hotare!)”²³⁴.

Situația era aceeași și la sate unde, practic, producătorii nu ar fi fost normal să se plângă de lipsa alimentelor. Iată cum descria situația din comuna Cordon, sat Pildești, jud. Neamț, Galghe M., care îi scria unei cunoaștințe din Franța: „Viața s-a scumpit foarte mult la noi și ducem lipsă de alimente. La sate nu se mai aduce pâine, iar uleiul și zahărul se dau pe ouă, dar nu se găesc. Pentru cei care au lucrat la câmp nu s-a mai dat nici sfeclă. Lumina electrică ne-o sting în fiecare seară la ora 18,00, tocmai atunci când trebuie să gătim. Gazul se dă tot pe ouă. La oraș laptele se vinde pe tichet, căci s-au omorât oamenii la cozi, și-au dat cu sticlele în cap de au ajuns unii prin spitale”²³⁵. Kovacs Karolina, sat Mărculeni, jud. Mureș, în scrisoarea sa către Kovacs Edit, din București, descrie o situație greu de conceput pentru secolul XX: „Situația alimentelor este problematică pentru toată lumea. Până și pâinea nu se găsește. La Sovata, s-a produs un lucru îngrozitor din cauza lipsei de pâine. Au răsturnat camionul care transporta pâinea, iar o femeie și-a pierdut viața, fiind călcată în picioare. Este mare vânzoleală pentru pâine. Nu am apucat niciodată vremuri ca și pâinea să fie în cantități așa de puține. Mai avem probleme cu detergenții, săpunul și multe altele, care nu se găesc decât cu mare chin”²³⁶.

După aproape un deceniu, situația nu s-a schimbat în bine, ci s-a acutizat. Aceasta din cauză că în ultimii ani ai fostului regim s-a intrat într-un anumit derapaj, venit din costurile construcțiilor de infrastructură și urbanism (Casa Poporului, canalul Dunăre – Marea Neagră, combinatul de la

²³⁴ *Ibidem*, p. 67.

²³⁵ *Ibidem*, p. 68.

²³⁶ *Ibidem*, p. 70.

Călărași, centrala de la Anina). În acest mod, a scăzut PIB-ul cu aproape douăzeci de miliarde de dolari, fără să fi generat vreun avantaj economic²³⁷. Cu toate acestea, Nicolae Ceaușescu vorbea la Plenara CC al PCR, din aprilie 1989, de mărețe realizări! Iată un fragment din cuvântare, care va fi apoi ilustrat cu opiniile oamenilor cărora le era destinată cuvântarea. Prima mare realizare era „lichidarea datoriei externe a țării care în 1980 reprezenta peste 11 miliarde de dolari. În total din 1975 până în martie 1989, am plătit circa 21 miliarde de dolari din care dobânzile reprezintă peste 7 miliarde de dolari”²³⁸. Nu se pomenește nimic de sacrificiile făcute de populație și de privațiunile îndurate în ceea ce privește consumul de bunuri de strictă necesitate, deoarece în opinia lui Nicolae Ceaușescu nivelul de trai a crescut: „Volumul total de mărfuri vândute populației, în prețuri curente, este cu 40 la sută mai mare. Fondul total de retribuție a crescut, în această perioadă cu circa 60 la sută, iar retribuția medie cu 50 la sută. După cum este cunoscut, în anii 1981-1989 au fost majorate de două ori retribuțiile și pensiile. (...) Orice om de bună credință poate vedea marile transformări care au avut loc în România și care au ridicat nivelul general de civilizație și de trai a întregului nostru popor”²³⁹.

Este greu de spus dacă aceste cuvinte exprimau cinismul, sau era discursul unui om rupt de realitatea în care trăia. După cum este la fel de greu de spus dacă informațiile culese de securitate privind starea de spirit a populației, lipsurile cu care aceasta se confruntau, ajungeau pe masa de lucru a secretarului general. O cercetare istorică aprofundată este necesară și în acest sens, deoarece informațiile din documentele de arhivă care provin din monitorizarea și controlul social ar fi fost în măsură să impresioneze și pe cel mai rău intenționat om din lume!

²³⁷ Flaviu PREDESCU, *Viziunea lui Ioan Talpeș, despre Ceaușescu și doctrin brejnevistă*, în *Ziua Veche.ro*, <http://www.ziuaveche.ro/exclusiv-zv/intalnirile-zv/viziunea-lui-talpes-despre-ceausescu-si-doctrina-brejnevista-56818.html/> accesat 20 iulie 2016.

²³⁸ Nicolae Ceausescu, *Cuvântare la Plenara Comitetului Central al Partidului Comunist Român, 14 aprilie 1989*, Editura Politică, București, 1989, pp. 5-6.

²³⁹ *Ibidem*, p. 6.

O *Notă* din 25 iunie 1988 privind starea de profundă nemulțumire a populației din București, provocată de dificultățile în procurarea pâinii, prezenta o situație alarmantă. La majoritatea centrelor comerciale de vânzare a produselor din panificație „s-au adus cantități reduse de pâine, care s-au terminat în scurt timp, multe persoane neavând posibilitatea să cumpere. Centrele au fost reprovizionate în jurul orelor 15.00-16.00, însă tot cu cantități reduse”²⁴⁰. Această situație nu a condus doar la comentarii, ci și la o serie de acțiuni care, în condițiile date, prezentau un oarecare grad de risc pentru cel care le întreprindea: „În Capitală s-au înregistrat câteva situații în care mașinile care transportau pâine și trebuiau să aprovizioneze mai multe centre au fost blocate de populație la primul centru, iar echipajul obligat să descarce acolo întreaga cantitate din mașină”²⁴¹.

Este posibil ca asemenea acțiuni să apară și în mediul rural, deoarece un *Ordin circulară*, din 22 octombrie 1988 – către inspectoratele județene ale Ministerului de Interne, cu privire la organizarea pazei porumbului recoltat și depozitat temporar pe câmp – cerea luarea de măsuri „la indicația tovarășului NICOLAE CEAUȘESCU, Secretar General al partidului nostru” pentru asigurarea pazei „producției de porumb depozitată, în mod temporar, în câmp (în special în zonele din Lunca Dunării). „Asigurarea pazei este indicat să fie realizată de către lucrători ai organelor de miliție, împreună cu gărzile patriotice, pe schimburi, corespunzător și situației atmosferice”²⁴². Înteressant de precizat că ordinul se încheia cu atenționarea: „Raportați în mod operativ, cu discreția corespunzătoare, toate evenimentele deosebite care vizează campania agricolă, pentru a nu fi surprinși că ele sunt transmise și cunoscute pe alte linii”²⁴³.

Cum au reacționat la asemenea stări de lucruri organele de partid și de stat? În tradiția guvernării și a experienței

²⁴⁰ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 13.858, vol. 4, f. 388, în Florian Banu, *op. cit.*, pp. 262-263.

²⁴¹ *Ibidem.*

²⁴² *Ibidem.*

²⁴³ *Ibidem.*

dobândite în ultimile decenii – accentuarea controlului și reprimarea oricărei mișcări de opoziție sau de protest. Departamentul Securității Statului, Direcția I, a elaborat un Plan de cercetare a informațiilor pe anul 1987²⁴⁴ prin care au cerut instituțiilor de forță din subordine să intensifice „activitatea de căutare a informațiilor ...în toate problemele, obiectivele, locurile și mediile din competență și va fi orientată în următoarele direcții: Depistarea acțiunilor clandestine și a altor aspecte ce conțin indicii de activități subversive. În acest scop, vor fi căutate și se vor obține informații cu privire la canalele, metodele, mijloacele și procedeele prin care persoane, organizații și cercuri reacționare din străinătate realizează legături ascunse cu elemente ostile din țară”. Atenție deosebită se acorda persoanelor care erau considerate că au preocupări cu caracter legionar, naționalist-fascist și iredentist sau manifestări ostile; se aflau în atenția unor organizații reacționare, grupări cultice sau sectante din străinătate; activeau în grupările reacționare ale emigrației maghiare sau în cercurile naționalist-iredentiste din străinătate; erau cunoscute că au avut manifestări și activitate naționalist-iredentistă, și erau vizate de cercuri și organizații ale emigrației maghiare din străinătate în vederea reactivării²⁴⁵.

Același Plan mai prevedea identificarea elementelor care lansează și întrețin zvonuri alarmiste, în scopul amplificării anumitor situații existente, urmărind crearea unor stări tensionale și deteriorarea climatului politic. Erau vizate ascultătorii și colportorii știrilor transmise la posturile de radio *Europa Liberă*, *Deutsche Welle*, *BBC*, *Vocea Americii* etc., precum și rudele și legăturile din țară ale angajaților și colaboratorilor acestora; elementele identificate ca autori de înscrisuri cu conținut dușmănos; emisarii centrelor cultice și organizațiilor reacționare din exterior, precum și mediul sectanților din țară; persoane cunoscute cu concepții, cu

²⁴⁴ ACNSAS, fond documentar, dosar nr. 120, vol. 1, ff. 72–85., în Elis Neagoe-Pleșa, Liviu Pleșa, *Securitatea Structuri – cadre Obiective și metode*, vol. II (1967–1989), coord., Florica Dobre, București, Editura Enciclopedică, 2006, pp. 706-710.

²⁴⁵ *Ibidem*, p. 709.

manifestări ostile din rândul românilor, cât și al străinilor aflați în țara noastră sub diferite acoperiri²⁴⁶.

Organele de securitate centrale manifestau o oarecare îngrijorare în ce privește turnura evenimentelor, din moment ce li se cerea celor din subordine „depistarea deținătorilor de armament și muniții, precum și a celor care intenționează să confecționeze sau să procure asemenea materiale pentru a le folosi în scopuri ostile. Se va acționa cu precădere asupra persoanelor care: au făcut parte din organizația legionară ori din grupări subversiv-teroriste; au fost condamnate pentru infracțiuni împotriva securității statului și au deținut armament; au făcut parte din armata burgheză sau aparatul de represiune burghez; au fost reținute în tentativa de trecere frauduloasă a frontierei sau predate de organele de stat din țările vecine; intenționează să creeze anturaje în vederea trecerii frauduloase a frontierei, prin forțarea acesteia cu folosirea de armament”²⁴⁷. Referindu-se la acest aspect, Ioan Scurtu apreciază că erau cu adevărat supravegheați de Securitate cei care reprezentau o forță intelectuală și o capacitate de influență, mai ales scriitori, între care Augustin Buzura, Constantin Țoiu, Ion Lăncrănjan, Bujor Nedelcovici, Paul Anghel, Ana Blandiana, Mircea Dinescu, Marin Sorescu etc. Erau supravegheați și o seamă de intelectuali, care avuseseră anumite funcții și se bucuraseră de favorurile regimului în anii '50-'60, dar care acum erau marginalizați: Dan Deșliu, Geo Bogza, Nina Cassian, Eugen Jebeleanu, Octavian Paler. Supravegheați erau și cei care au avut o ascensiune rapidă în timpul lui Ceaușescu, dar care căzuseră în dizgrația dictatorului, precum Adrian Păunescu sau Corneliu Vadim Tudor. Urmăriți erau și unii activiști de partid, care adoptaseră o atitudine mai mult sau mai puțin deschisă împotriva politicii promovate de Nicolae Ceaușescu – între aceștia, Ion Iliescu, Janos Fázekas, Károly Király, Dan Marțian. În atenția Securității se aflau foști militanți politici în partidele național-țărănesc și liberal (Corneliu Coposu, Nicolae Carandino, Ion Diaconescu, Ioan Lup, Gabriel Țepelea,

²⁴⁶ *Ibidem*, pp. 710-711.

²⁴⁷ *Ibidem*, p. 710.

Mircea Ionescu-Quintus, I.V. Săndulescu etc.), precum și toți foștii legionari²⁴⁸.

Planul de căutare a informațiilor pe anul 1987 insistă și pe sesizarea stărilor de spirit negative. Se cerea monitorizarea atentă a activităților cu tendința de a cuprinde un număr mare de persoane, care pot „degenera în acțiuni cu caracter turbulent, așa-zis protestatare; depistarea instigatorilor și a cauzelor reale ale nemulțumirilor. Vor fi investigate îndeosebi: instituțiile de învățământ și locurile de cazare în care se află elevi și studenți; persoanele care au solicitat plecarea definitivă din țară; instituțiile de artă-cultură, poligrafie, precum și mediul artiștilor liber profesioniști; cultele și sectele, îndeosebi cele neoprotestante în rândul cărora există elemente protestatare anarhice; mediile intelectualilor din localitățile rurale, care-și desfășoară activitatea în domeniile învățământului, sănătății și agriculturii; mediile satești în care există anumite nemulțumiri ce pot degenera în activități ostile, ca urmare a incitărilor din partea unor elemente cunoscute cu poziție dușmănoasă”²⁴⁹. Se poate observa că din întreaga enumerare lipsește tocmai elementul care avea să declanșeze scânteia nemulțumirilor – oamenii care nu mai suportau regimul, indiferent că erau muncitori, intelectualitate culturală, artistică sau din cercetare. Scăderea dramatică a nivelului de trai într-o perioadă în care Occidentul era supra-abundent avea să scoată lumea în stradă și nu concepțiile burgheze sau anticomunismul pe care securitatea le monitoriza cu mare grijă. Din acest punct de vedere, credem că aceasta și-a atins obiectivele stabilite, deoarece a reușit să țină sub control elementul de coagulare a unei rezistențe organizate, dar nu și controlul maselor care se îndreptau spre punctul de fierbere!

Cauza imediată a revoltei minerilor din octombrie 1981, de la Motru, a constituit-o, în mod special, articolul 8 din Decretul nr. 313 din 17 octombrie 1981 privind unele măsuri referitoare la întărirea autoconducerii și autoaprovizionării teritoriale, precum și la asigurarea aprovizionării în bune condiții a populației cu pâine, făină și mălai. Actul normativ

²⁴⁸ Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 72.

²⁴⁹ *Ibidem*, p. 711.

prevedea: „pornind de la consumul mediu pe locuitor realizat până în prezent, pentru populația din municipii și orașe și personalul muncitor care domiciliază în alte localități și se aprovizionează din localitățile în care lucrează se va asigura, în anul agricol 1981-1982, în medie pe persoană: pâine, făină, paste făinoase și mălai, în echivalent de până la 150 kg. grâu și până la 30 kg. porumb. Membrii de familie ai persoanelor încadrate în muncă la unități din alte localități se aprovizionează din localitatea de domiciliu, în limita cantităților stabilite pentru localitatea respectivă”²⁵⁰.

Revolta muncitorilor din noaptea de 14-15 noiembrie 1987 de la Întreprinderea de Autocamioane Brașov a izbucnit ca urmare a primirii întârziate și mult diminuate a salariilor, a condițiilor grele de viață, în general²⁵¹, și nu ca urmare a activităților desfășurate de opoziții regimului comunist din România. Pentru că nu au obținut explicații satisfăcătoare din partea conducerii întreprinderii în care lucrau, oamenii nemulțumiți au părăsit incinta întreprinderii și s-au îndreptat spre sediile conducerii locale ale Partidului Comunist din oraș²⁵². Acestora li s-au alăturat mii de persoane nemulțumite de condițiile de trai. Dacă la început manifestația a avut un caracter social, deoarece protestatarii aveau prin lozincile pe care le scandau revendicări sociale („Hoții!”, „Toată lumea la primar!”, „Vrem banii înapoi!”, „Vrem duminica înapoi!”, „Vrem mâncare la copii!”, „Vrem lumină și căldură!”, „Vrem pastile la bolnavi!”²⁵³), ea își schimbă treptat caracterul în revendicări de ordin politic. Pentru prima oară după foarte mult timp, pe străzi au răsunat versurile vechiului cântec patriotic „Deșteaptă-te, române!” și s-a strigat „Jos dictatorul!”, „Jos ticăloșii!”. Oamenii nu mai aveau încredere că Nicolae Ceaușescu avea să le satisfacă revendicările, deoarece îl considerau direct răspunzător pentru situația în care se ajunsese. Întrucât organele locale nu au avut reacția așteptată de mulțime, parte din protestatari au pătruns în sediile județene și municipale de partid de unde au aruncat

²⁵⁰ „Buletinul Oficial al Republicii Socialiste România”, anul 1981, nr. 79.

²⁵¹ Oana Ionel, *op. cit.*, în *loc. cit.* p. 209.

²⁵² *Ibidem.*

²⁵³ *Ibidem*, p. 213.

pe ferestre documente, mobilier și tablouri. Aruncarea tabloului oficial al lui Nicolae Ceaușescu, așșat pe fațada clădirii, a însemnat, în opinia unor specialiști, „îndepărtarea simbolică a dictatorului de la conducerea țării”²⁵⁴.

Istoricul și politicianul Ioan Talpeș crede că nemulțumirea oamenilor în Decembrie 1989 a fost puternic potențată și de războiul psihologic desfășurat de media occidentale asupra sistemului socialist. Într-un interviu acordat ziarului *Ziua Veche* acesta afirma că „Dacă cineva ar face o analiză corectă, va fi obligat să înțeleagă că, în 1989, imaginea noastră, a indivizilor, cetățeni ai României – conștienți despre ce este bine și ce înseamnă viață normală, venea dintr-o percepere falsă a ceea ce exista și se consuma în Occident. Trăitor nemijlocit al lumii respective, am întâmpinat, ca fiecare cetățean, probleme ce țineau de hrana de zi cu zi, nu atât a consumului de produse alimentare, care, cartelate și «completate» îți generau doar proiecția incapacității guvernanților «glorioși», în timp ce listele de așteptare la televizoare color, la mașini, cafeaua, blugii și țigările străine, aflate doar în magazinele pentru străini, te făceau să te simți într-o altă lume, fapt de altfel real. Acestea erau cele mai mari neajunsuri care marcau, de fapt, societatea românească”²⁵⁵. Majoritatea oamenilor nu mai suportau condițiile grele de muncă la care erau supuși, deși prin propaganda de partid li se spunea că, spre deosebire de capitalism, în socialism munca este o datorie de onoare. Din această perspectivă, Ioan Talpeș consideră că „dacă am face o paralelă între ceea ce se gândea atunci, despre obligația de a merge la muncă și a fi încadrat undeva, și ce se crede astăzi despre dreptul de a avea un loc de muncă, atunci am sesizat, probabil, că de fapt ne aflam într-o percepere falsă, a unei lumi care de fapt nici nu exista, și asta ca reflecție a blocajului informațional pe care regimul îl promova față de realitățile «celorlalți», transformându-ne în jalnicii prizonieri ai unei

²⁵⁴ *Ibidem*, p. 214.

²⁵⁵ Flaviu Predescu, *Viziunea lui Talpeș despre Ceaușescu și doctrina brejnevistă*, în *Ziua Veche.ro*, din 24 octombrie 2011, online <http://www.ziuaVeche.ro/exclusiv-zv/intalnirile-zv/viziunea-lui-talpes-despre-ceausescu-si-doctrina-brejnevista-56818.html/> accesat la 17 august 2016.

propagande mult mai eficiente, bazată pe sentimentele și resentimentele generate de tentațiile consumului”²⁵⁶.

Dacă analizăm raportul dintre satisfacerea nevoilor de consum și calitatea muncii prestate pentru a obține produsele și serviciile dorite se poate lesne observa că propaganda comunistă a creat o percepție falsă despre consum în comunismul care ni se promitea. Profesorul Viorel Rotilă consideră că „Statul comunist ideal se dovedește a fi un vis de leneș: raiul leneșului înseamnă a munci cât poate (posibilitatea fiind evaluată subiectiv) și a consuma cât vrea. Aceasta este imaginea societății capitaliste în oglindă, totul fiind inversat. Ceea ce i-a scăpat lui Marx este faptul că absența diferențierii prin consum, respectiv a unui consum ce depinde de posibilitățile proprii de câștig, conduce la anularea dorinței de a munci, adică la apariția unui stat de leneși”²⁵⁷. A fost și acesta un simptom al socialismului românesc exprimat printr-o butadă folclorică, „noi ne facem că muncim, ei se fac că ne plătesc”, cu mare circulație în epocă. Calitatea bunurilor și serviciilor pe care le produceau românii în socialism nu era compatibilă cu cele ale capitalismului, dar cine le producea?

Ceaușescu și nomenclatura ce îl inconjura nu au înțeles că – din cauza schimbărilor intervenite în societatea occidentală sub impactul revoluției informaționale și a comunicării de masă, în ultima parte a deceniului nouă – nu se mai puteau proteja de războiul propagandistic, așa cum s-a întâmplat în deceniile trecute. Oamenii erau mai educați, cu acces mai mare la informație și la imaginea capitalismului care „îi oprima pe muncitorii” care aveau acces la bunuri pe care ei le „consumau” doar prin filme și imagini publicitare. În fața acestei realități are loc în 1989 „o uriașă translatăre a unui sistem politico-ideologico-economico-financiar – cel socialist – după regulile celuilalt sistem, de care se desprinsese în 1949. Mă refer la țările aflate în sfera de influență sovietică. Noi nu suntem altceva, dacă ne referim la ce s-a petrecut în 1989, decât consecința acestei uriașe translatări, în condițiile tragice ale neînțelegerii de către conducerea de la acea dată – *recte* Ceaușescu –, că se

²⁵⁶ *Ibidem*.

²⁵⁷ Viorel Rotilă, *op. cit.*, p. 155.

afla în fața unei uriașe schimbări convenite la nivel decizional major internațional”²⁵⁸.

În analiza factorilor care au condus la prăbușirea regimului Nicolae Ceaușescu predomină factorul politic și ideologic. Ideologia anticomunismului, care a substituit-o, firesc, am spune noi pe cea marxistă, după 1989, nu trebuie supralicitată în analiza fenomenelor politico-sociale și economice. Nici unul dintre acești factori nu trebuie absolutizat. Credem că „starea explozivă existentă în societatea românească, în decembrie 1989, nu a apărut peste noapte *ex nihilo*. Dimpotrivă, aceasta s-a dezvoltat în timp, odată cu greutățile crizei economice. Intensificarea supravegherii polițienești nu a făcut decât să amplifice această stare”²⁵⁹. Regimul de dictatură socialistă din România nu a fost învins doar de aspirația românilor de a trăi în democrație, ci de sistemul economic cu care era în competiție și care s-a dovedit a fi mai bine structurat pe baza mecanismelor economiei de piață, având, totodată, ca valoare majoră pentru indivizi posibilitatea consumului și a acumulării de resurse financiare în vederea consumului. „Nu aderența masivă la ideile liberale este cea care a condus la prăbușirea blocului comunist, ci nevoia de a avea cele necesare traiului și plăcerea de a consuma (între cele două existând o diferență de valoare). Acest fapt este lesne demonstrat de situațiile în care masele, pentru a-și apăra posibilități minime de consum, votează fără reticență ideologii de centru-stânga (social-democratice), care le promet o egală distribuire a consumului”²⁶⁰.

²⁵⁸ Flaviu Predescu, *op. cit.*, în *loc. cit.*

²⁵⁹ Andrei Țăranu, *op. cit.*, p. 27.

²⁶⁰ Viorel Rotilă, *op. cit.*, p. 155.

III. ȘOCUL GEOPOLITIC AL SCHIMBĂRII DE PARADIGMĂ ÎN CONFRUNTAREA EST-VEST ȘI REACȚIA REGIMULUI NICOLAE CEAUȘESCU

La începutul deceniului șase al secolului trecut, strategii și specialiștii militari americani au ajuns la concluzia că o confruntare militară de tip clasic între cele două blocuri politico-militare nu mai este posibilă și au început să caute soluții și noi mijloace și modalități de a lupta contra „imperiului răului”. Profesorul american Paul Kengor, în lucrarea sa *The Crusader: Ronald Reagan and the Fall of Communism*¹ relevă faptul că, la întâlnirea inițială de planificare a Securității Naționale din ianuarie 1981, Ronald Reagan a fost de acord cu propunerea directorului CIA, William Casey, ca Statele Unite să înfrunte Uniunea Sovietică prin exploatarea vulnerabilităților economice și politice ale imperiului comunist. Această direcție de evoluție în confruntarea dintre Est și Vest a fost impusă de cel puțin doi factori. Unul dintre aceștia se referea la sporirea capacității de distrugere reciprocă, prin arsenalele nucleare și alte arme de distrugere în masă, astfel că războiul nuclear a devenit puțin probabil. Un alt factor era generat de creșterea rolului opiniei publice în luarea deciziilor de politică externă. Strategii militari au constatat că a crescut considerabil posibilitatea de a manipula informațiile în sensul pe care un interes strategic anume îl cere într-un spațiu/societate țintă².

¹ Paul Kengor, *The Crusader: Ronald Reagan and the Fall of Communism*, Regan Books, an imprint of Harper Collins publishers, New York, 2006.

² Roger C. Molander, Andrew S. Riddile, Peter A. Wilson, *Strategic information warfare : a new face of war*, United States. Dept. of Defense. Office of the Secretary of Defense. IV. National Defense Research Institute (U.S.). V. RAND, 1996, p. 16.

Miza într-o asemenea confruntare era, pe de o parte, inversarea imaginii adversarului proclamat „răul”/amenitașare, pericolul ce ne pândește etc, ce trebuie eliminat (*capitalismul* și *puterile imperialiste*, în limbajul de lemn al propagandei socialiste, și *imperiul răului* – în limbajul discursului american), și transformat în ceva pozitiv, prietenos și aliat la nevoie. Pe de alta, se viza scăderea/pierderea încrederii populației în ideologia promovată oficial (marxism-leninismul și apoi ceea ce specialiștii au denumit național-comunism vs democrația liberală) și în propriile instituții, dar mai ales în liderii care administrau puterea la un moment dat³. Mijloacele utilizate țineau de *managementul percepției* pentru a distorsiona și perturba realitatea⁴, utilizând cercetările în domeniul proceselor cognitive și a psihologiei de masă privind legătura dintre convingeri și acțiune socială. Manuel Castells, referindu-se la modul cum administrația George W. Bush a gestionat managementul percepției în formarea unei opinii publice favorabile intervenției militare americane în Irak, apreciază că, la baza acestui proces a stat ipoteza de lucru conform căreia „oamenii au tendința să creadă ceea ce vor să audă». Filtrează informațiile pentru a le adapta la prejudecățile la care ei sunt predispuși. Sunt mult mai retincenti când este vorba să accepte fapte care le contrazic convingerile, decât atunci când trebuie să creadă ceva care confirmă ceea ce ei credeau deja”⁵.

Astfel, confruntarea dintre Est și Vest a devenit, și a fost, o lungă bătălie pentru credibilitate în ochii opiniei publice interne și internaționale, pentru a primi sprijin și legitimitate în acest război neconvențional. Nu credem că toată presa occidentală – indiferent de forma în care apărea, scrisă sau audiovizuală, care a dus un război informațional, colportând de multe ori informații false sau inventate – era „angajată” structurilor și instituțiilor militare occidentale. Aceste instituții

³ A se vedea și excelentul studiu introductiv al istoricului Florian Banu, ed., „Și nu ne duce pe noi în ispită”. *România și „războaiele minții”: manipulare, propagandă și dezinformare (1976-1989)*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2013, pp. 11-109.

⁴ *Ibidem*, p. 37.

⁵ Manuel Castells, *Comunicare și putere*, traducere din lb. engleză de Veronica Tomescu, București, Editura Comunicare.ro, 2015, p. 170.

și organizații militare căpătaseră o mare credibilitate în rândul opiniei publice interne și internaționale. Regimurile socialiste își pierduseră de mult credibilitatea în cadrul opiniei publice interne și internaționale. Unii dintre liderii care au administrat puterea în aceste țări, în special Nicolae Ceaușescu, nu au înțeles acest lucru. Alții, printre care și Mihail Gorbaciov, au încercat să se adapteze și să se replieze pe realitățile acestor schimbări. Robert English consideră că Veniamin Ciurkin are dreptate când afirmă că deschiderea făcută de liderii sovietici în a angaja intelectualitatea la critica gândirii burgheze a deschis posibilitatea de a gândi altfel și a ajutat, astfel, la „The formation of a new branch of knowledge”⁶. Oamenii de știință sovietici au avut posibilitatea de a participa la conferințe și sesiuni științifice în occident și au putut să „înțeleagă stilul de viață occidental”⁷. Astfel, la început mascat sub lozinca „crizei capitalismului și superiorității socialismului”, au apărut o serie de lucrări care abordau aceste probleme. Andrei Saharov a fost unul dintre pionierii care au lansat un adevărat manifest în această direcție. Ulterior, bătălia pentru cucerirea minții a fost deschisă și pentru alți competitori. Din perspectiva istoriei și a dorinței oamenilor de a scăpa de acești lideri putem aprecia că a fost un lucru bun că liderii comuniști nu au înțeles lumea în care trăiau.

III.1. Regimul Nicolae Ceaușescu și războiul informațional dintre Est și Vest

Intrarea societății în era revoluției informtice a făcut posibilă utilizarea informației în domeniul militar. Aceasta a devenit o resursă de putere și o armă cu caracter ofensiv/defensiv în relațiile internaționale, contribuind în mare măsură la schimbarea de paradigmă în desfășurarea războiului⁸. Are dreptate Colin S. Gray când afirmă că natura războiului nu se schimbă. Dacă aceasta s-ar schimba ar deveni altceva. Natura

⁶ Robert English, *op. cit.*, p. 129.

⁷ *Ibidem*, p. 130.

⁸ Colin S. Gray, *How Has War Changed Since the End of the Cold War?* În *Parameters*, Spring 2005, pp. 14-26, online <http://strategicstudiesinstitute.army.mil/pubs/parameters/articles/05spring/gray.pdf>, accesat la 16 august 2016.

războiului, în secolul XXI, este aceeași ca și în epocile anterioare, începând cu antichitatea clasică. În toate caracteristicile sale definitorii cu adevărat, natura războiului este eternă⁹. Se schimbă strategia și arta de ducere a sa sub impactul dezvoltării armelor și a tehnicilor militare, ca urmare a revoluției în cunoaștere. Revoluția informatică nu avea cum să facă excepție din această perspectivă¹⁰.

Informația și modul în care aceasta a fost folosită în conflictele internaționale a determinat o regândire a modalităților de purtare a războaielor moderne, dar și elaborarea de noi concepte, de noi strategii și forme de acțiune, în care informația s-a dovedit la fel de eficientă ca armă în raport cu mijloacele clasice de luptă. Astfel, în limbajul politico-militar, au apărut o serie de termeni, noțiuni și concepte care au definit un nou tip de război, numit generic „război informațional”. Definițiile și studiul acestui tip de conflict au stat în permanență în atenția cercetătorilor, dar și a specialiștilor militari. Definițiile și perspectivele de înțelegere s-au multiplicat foarte mult și nu este scopul acestei lucrări de a intra mai mult în studiul acestui fenomen¹¹. Ne vom limita la înțelegerea avantajelor folosirii informației ca armă, ce decurge din capacitatea celor care o dețin de a-și apăra interesele, prin mijloace neletale, prin posibilitatea de a acționa într-o manieră mai discretă, mai eficace, mai bine adaptată contextului internațional, fără ca vreo constrângere juridică internațională să poată să-i îngrădească pe utilizatori. Din acest motiv, puterile occidentale au găsit în acest tip de război, mijlocul ideal pentru a-și promova interesele și a realiza avantaje în confruntarea

⁹ *Ibidem*, p. 17.

¹⁰ A se vedea pe larg, Manabrata Guha, *Reimagining War in the 21st Century: From Clausewitz to Network-Centric Warfare*, Routledge, 2011; R. Matthews, J. Treddenick, eds., *Managing the Revolution in Military Affairs*, Palgrave, 2001; Michael E. O'Hanlon, *Technological Change and the Future of Warfare*, Brookings Institution Press, 2000; James Adams, *The Next World War: Computers are the Weapons and the Front Line is Everywhere*, Simon & Schuster, New York, 1998; YuLin G. Whitehead, *Information as a Weapon: Reality Versus Promises*, Air University Press, School of Advanced Airpower Studies, 1997.

¹¹ Scot Macdonald, *Propaganda and Information Warfare in The Twenty-First Century. Altered images and deception operations*, Routledge, 2007.

cu URSS și statele satelit. Printre cei care au atras atenția că omenirea a intrat într-o nouă eră a confruntării a fost și Alvin Toffler. La începutul deceniului nouă al secolului trecut, futurologul american afirma că „o națiune poate fi «atacată» și prin restrângerea fluxurilor de comunicații, prin întreruperea contactelor dintre sediul central al unei firme multinaționale și filialele sale de peste hotare..., prin ridicarea de bariere informaționale în jurul unei națiuni”¹². Aceste schimbări erau cunoscute și în societatea română, cartea fiind tradusă în colecția *Idei contemporane*, la Editura Politică. Lectura acestei lucrări nu a stârnit și reacțiile necesare din partea celor care ar fi trebuit să cunoască faptul că în deceniul nouă nu mai era valabilă paradigma confruntării de la începutul războiului rece – deși propagandă, dezinformare, manipulare și răspândirea de zvonuri se practicau și atunci.

Prin urmare, războiul informațional a fost un teatru de operațiuni extrem de important pentru decizia privind confruntarea dintre superputeri în perioada de sfârșit a războiului rece¹³. Înțelegerea profundă a factorilor care au dus la prăbușirea unui regim politic, ce se dorea o alternativă la capitalismul societății occidentale, pare să aibă încă o grilă de lectură. Mult timp asemenea cercetări au fost neglijate în analiza și explicarea cauzelor care au condus la prăbușirea regimului de dictatură al familiei Ceaușescu. Acestea au fost „fie prezentate în mod unilateral, în termeni *maniheiști*, de pe pozițiile confruntării inexorabile dintre „comunismul rău” și „capitalismul bun”¹⁴.

Luarea în considerare și a altor factori care au destructurat regimurile socialiste din URSS și țările satelit Moscovei nu înseamnă că se marginaliză confruntarea dintre cele două ideologii și sisteme politico-sociale, ci atragem atenția că nu este suficient doar acest tip de explicație¹⁵. Războiul

¹² Alvin Toffler, *Al Treilea Val*, prefață Ioniță Olteanu, traducere din lb. engleză Georgeta Bolomey și Dragan Stoianovici, București, Editura Politică, 1983, p. 432.

¹³ Constantin Buchet, *România, frontul informațiilor și sfârșitul Războiului Rece (1980-1989)*, Craiova, Editura SITECH, 2011.

¹⁴ Florian Banu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 13.

¹⁵ A se vedea pe larg, Sivio Pons, Federico Romero, eds., *Reinterpreting the End of the Cold War, Issues, Reinterpretations and Periodization*, Frank Cass; London, New York, 2005; Nicole Alie, *Strategic Shock: The Collapse of the*

informațional reprezintă crearea de realități alternative prin pervertirea adevărului obiectiv – realizat pe baza datelor, faptelor și argumentelor concrete –, răstălmăcirea lui prin utilizarea unei combinații de elemente, fapte și bucăți de adevăr selectate, interpretate, combinate cu raționamente alterate prin utilizarea de silogisme, sofisme, propagandă, interpretare forțată, totul împănate cu o multitudine de minciuni¹⁶.

Acest tip de confruntare utilizează informațiile pentru a reseta sau modifica mentalul individual și colectiv, destructurând convingeri și atitudini, pentru a modifica într-un anumit sens comportamentul indivizilor dintr-o anumită colectivitate sau societate, care devine o țintă dintr-un motiv sau altul. Prin acțiuni specifice – informare, dezinformare, manipulare, propagandă și tehnici de influențare subliminală –, se modifică grila de lectură a realității percepute de oameni și astfel se modifică opțiunile lor politice și grila de valori dominantă pentru societatea unui stat considerat adversar sau a chiar a unor societăți neutre¹⁷. Prin operațiuni informaționale

Soviet Union: 1989, Centre for Operational Research and Analysis, Defence R&D Canada, August 2010; Rex A. Childers, *Cold Warriors, Good Neighbors, Smart Power: U.S. Army, Berlin, 1961-1994*, A Dissertation Submitted to the Graduate College of Bowling Green State University in partial fulfillment of the requirements for the degree of DOCTOR OF PHILOSOPHY August 2015; Brett Silverstein, *Enemy Images. The Psychology of US. Attitudes and Cognitions Regarding the Soviet Union*, in *American Psychologist*, Vol 44, No. 6, pp. 903-913; M. Mureșan, Gh. Văduva, *Războiul viitorului, viitorul războiului*, București, Editura Universității Naționale de Apărare "Carol I", 2006; Mihai Pelin, *Operațiunile „Melița” și „Eterul”. Istoria Europei Libere prin documentele de Securitate*, București, Editura Albatros, 1999; Florian Banu, *op. cit.*; Alina Ilinca, Liviu Marius Bejenaru, *Sfârșitul comunismului, rezultat al războiului psihologic?* în *Caietele CNSAS*, anul II, nr. 2(4)/2009, București, Editura CNSAS, 2010, pp. 357-421; Tatiana Pokivailova, *Problema controlului asupra informațiilor în contextul politicii represive a Kremlinului și a partidelor comuniste din țările Europei de Est, 1949-1953 (Pe baza documentelor din arhivele ruse)*, în Romulus Rusan (ed.), *Analele Sighet 7. Anii 1949-1953: Mecanismele Terorii*, București, Fundația Academia Civică, 1999, pp. 418-425.

¹⁶ Iulian Chifu, *Tipizarea războiului informațional al Rusiei*, în *Adevărul.ro*, https://www.semperfidelis.ro/e107_files/public/1467775245_2186_FT4490_iulian_chifu_-_tipizarea_razboiului_informatiional_al_rusiei.pdf, accesat la 11 august 2016.

¹⁷ Radu Popa, *Abordări moderne privind războiul informațional pe timp de pace, criză sau război*, în *Buletinul UNAp.*, 2007, p. 445, <http://buletinul.unap.ro>.

se urmărește slăbirea conștiinței patriotice sau naționale a „țintei” prin atacarea nucleului de valori al moștenirii istorice și culturale care potențează mândria apartenenței la o comunitate (de câte ori nu am auzit nevinovata afirmație că îmi este rușine că sunt român!) până la demonizarea liderilor și a instituțiilor aceluși stat. Această confruntare s-a purtat pe altfel de teatre de operațiuni decât cele clasice, cu altfel de arme, iar „soldații” angajați în acest tip de confruntare nu purtau însemnele militare pentru a fi percepuți ca atare de opinia publică¹⁸.

Din punct de vedere al analizei rolului pe care l-a avut regimul de dictatură din România în războiul mediatic desfășurat între cele două blocuri politico-militare în timpul războiului rece, apare un paradox al istoriei. România și liderii ei au parcurs un drum care, în esență, a fost o alegere proprie, însă, nu a putut să iasă din „cercul” disputei strategice pentru hegemonie într-un „joc” al Vestului capitalist cu Estul socialist. Când interesul strategic al Occidentului cerea actori care să joace rolul actorului rebel pentru a submina puterea hegemonului din „lagărul socialist”, conducerea politică de la București – fie că a intuit, fie că a avut o percepție corectă a evoluțiilor geopolitice globale – a jucat acest rol extrem de eficient pentru a-și promova propriile interese. În momentul în care contextul geopolitic s-a modificat esențial și cele două superputeri rivale ajung la concluzia că pot dialoga direct, regimul de la București nu a mai avut nici intuiția, nici percepția corectă asupra evoluțiilor geopolitice și geostrategice pe spațiul de confruntare al celor două superputeri. Consecința a fost un drum care a început prin izolare, demonizare și a sfârșit prin revoluție. Concludente în acest sens sunt aprecierile fostului consilier pentru probleme de securitate, Brent Scowcroft, care afirma: „We changed our priorities with how we looked at the Soviet Union – or at Eastern Europe. Before we had favored those countries in Eastern Europe that were making the most trouble for the Soviet Union, the most restive, the most cantankerous, and so on, so that Ceaușescu’s Romania was at the top of the list. And instead, what we focused our attention on were those who were trying to liberalize and change the

unap.ro/pagini/b4_2007/435.pdf accesat la 11 august 2016.

¹⁸ Alina Ilinca, Liviu Marius Bejenaru, *op. cit.*, în *loc. cit.*, pp. 362-374.

system. So România went from the top of our favored list to the bottom, and Poland came up to the top”¹⁹.

Drumul afirmării României pe plan internațional și al creării unei imagini extrem de pozitive a fost favorizat de strategia de *Containment* adoptată de Administrația Truman prin NSC 68²⁰. Analizii militari și de securitate americani au ajuns la concluzia că „The Kremlin’s relations with its satellites and their peoples is likewise a vulnerability. Nationalism still remains the most potent emotional-political force. The well-known ills of colonialism are compounded, however, by the excessive demands of the Kremlin that its satellites accept not only the imperial authority of Moscow but that they believe in and proclaim the ideological primacy and infallibility of the Kremlin. These excessive requirements can be made good only through extreme coercion”²¹. Concluzia a fost una logică, de încurajare și a altor lideri să urmeze politica lui Tito în raporturile cu Moscova²². Pentru atingerea acestor obiective au fost create instrumente și instituții de presă, au fost alocate importante resurse financiare și recrutate personalități ale culturii și din presă de înalt prestigiu și autoritate. Dintre acestea cele mai de succes au fost posturile de radio *Europa Liberă* și *Libertatea*, dar și o serie de organizații nonguvernamentale. Acestea au fost parte a unui război politic prin care „mainly through the manufacture of false information, rumors spread by means of sowing discord between the Soviet Union, Eastern European countries the relationship between the senior leadership, the relationship between the Soviet Union and satellites, luring a

¹⁹ Apud, Larry Watts, *On The Eve Of The Romanian Revolution – Some Considerations*, în *Ziaristi Online*, 4 aprilie 2016, <http://www.ziaristionline.ro/2016/04/04/larry-watts/> accesat la 13 august 2016.

²⁰ NSC 68: *United States Objectives and Programs for National Security*, (April 14, 1950) *A Report to the President. Pursuant to the President’s Directive of January 31, 1950*, în *Naval War College Review*, Vol. XXVII (May-June, 1975), pp. 51-108, <https://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/nsc-68/nsc68-1.htm> accesat la 13 august 2016.

²¹ *Ibidem*.

²² A se vedea și Constantin Hlihor, *Relațiile româno-iugoslave între război rece și pace fierbinte, 1948-1954*, în vol., Constantin Hlihor, ed., *România. Relațiile cu vecinii în perioada războiului rece: Relațiile României cu Iugoslavia*, București, Editura Academiei Tehnice Militare, 2015, pp. 7-54.

large number of Soviet bloc personnel defected to the Soviet Union to create maximum tension in the power structure²³.

Ascensiunea lui Nicolae Ceaușescu s-a produs și pe un context geopolitic favorabil. SUA erau implicate într-o serie de crize și conflicte din Asia de sud-est și capacitatea lor de a gestiona relațiile cu China era limitată. Astfel că liderii de la Washington au avut nevoie de regimul de la București, în calitate de „canal de comunicare, pentru a gestiona relațiile tensionate în unele regiuni ale lumii, cum ar fi China comunistă²⁴ și lumea arabă, mai ales după războaiele arabo-israeliene²⁵.

Prima reacție de apropiere de lumea capitalistă a avut-o Gheorghiu-Dej. A favorizat unele măsuri care vizau condițiile în care românii din exil puteau să se întoarcă în țară²⁶, iar în octombrie 1955, cu prilejul sărbătoririi la București a Zilei Naționale a Iugoslaviei, liderul român transmitea la Washington, prin ambasadorul american, că România trebuie să aibă relații strânse de colaborare economică și culturală²⁷. Pe fondul disputelor ideologice dintre URSS și China, dar și a încercărilor Moscovei de a mări controlul în CAER, liderii comuniști de la București vor anunța, public, o distanțare față de hegemonul sovietic. Plenara CC al PMR din aprilie 1964 va afirma tranșant principiile de politică externă: „Dată fiind diversitatea condițiilor de construcție socialistă, nu există tipare sau rețete unice; așa cum nu se poate pretinde să existe un monopol al adevărului absolut, tot astfel nimeni nu poate să-și atribuie dreptul de a hotărî ce este just și ce nu pentru alte țări sau partide. Prin propria lor experiență istorică țările socialiste cunosc cât de mari daune pot aduce astfel de practici

²³ *On the United States during the Cold War, the 'covert operations' strategy*, online.

²⁴ A se vedea și Mihai Croitor, *România și conflictul sovieto-chinez (1956-1971)*, Cluj-Napoca, Editura MEGA, 2009, pp. 346-361; Liu Yong, *Factorii care au influențat relațiile sino-române în anii '60*, în *Politică externă comunistă și exil anticomunist*, Anuarul Institutului Român de Istorie Recentă, volumul II, Iași, Editura Polirom, 2003, pp. 148-169.

²⁵ Cristina Păiușan-Nuică, *Relațiile româno-israeliene 1948-1978*, București, Editura Universitară, 2008, pp. 190-193.

²⁶ Florian Banu, *op. cit.*, pp. 60-65.

²⁷ A se vedea pe larg, Larry Watts, *Cei dintii vor fi cei din urmă. România și sfârșitul războiului rece*, trad., din limba engleză de Adriana Bădescu, București, Editura RAO, pp. 30-34.

care încătușează gândirea creatoare, împiedică studierea condițiilor concrete, sunt o sursă serioasă de greșeli, stânjenind mersul înainte al societății”²⁸. Nicolae Ceaușescu a continuat acest trend de disidență față de Moscova în politica externă, printr-o altă serie de acțiuni ce îi vor potența imaginea de lider independent față de Moscova²⁹ în politica mondială. Bucureștiul cotinuă politica de autonomie inițiată în ultimii ani ai regimului Dej, ridicând în ianuarie 1967 relațiile cu Republica Federală Germania la nivel de Ambasadă, după ce raporturile comerciale fuseseră inițiate încă din 1963. Tot în același an, România adoptă o poziție diferită în raport cu URSS și celelalte țări satelit ale Moscovei în privința *Războiului de Șase Zile*, evitând catalogarea și condamnarea Israelului drept stat agresor. Ca o recunoaștere și o recompensare a politicii externe române, ministrul de Externe Corneliu Mănescu este invitat să prezideze lucrările celei de-a XXII-a sesiuni a Adunării Generale a ONU (septembrie 1967), fiind primul reprezentant al unei țări socialiste căruia i se încredința o astfel de funcție³⁰.

Schimbările de atitudine ale Bucureștiului în politica externă nu au trecut neobservate nici în Capitala Franței. Președinte De Gaulle a înțeles perfect strategia ceaușistă de construire a unei imagini independente și disidente în cadrul blocului sovietic, susținută de simpatiile și fondurile occidentalilor. Astfel că, în primăvara anului 1968 (14-16 mai), acesta a efectuat o vizită oficială în România. Vizita a însemnat

²⁸ Stenograma ședinței plene a Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român din zilele de 15-22 aprilie 1964, în vol., Florian Banu, Liviu Țăranu, eds., *Aprilie 1964. „Primăvara de la București”*. *Cum s-a adoptat „Declarația de independență” a României?*, București, Editura Enciclopedică, 2004, p. 107.

²⁹ Asupra acestui aspect există o adevărată dispută în istoriografia post-decembristă. A se vedea și Larry L. Watts, *Ferește-mă, Doamne, de prietenii. Războiul clandestin al blocului sovietic cu România*, traducere de Camelia Diaconescu, București, Editura RAO, 2011, pp. 327-332; Dennis Deletant, *România sub regimul comunist*, traducere de Delia Răzdolescu, București, Fundația Academia Civică, 2010, pp. 176-181; Adrian Cioroianu, *Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunismului românesc*, București, Editura Curtea Veche, 2005, pp. 404-407.

³⁰ Emanuel Copilaș, *Politica externă a României comuniste: anatomia unei insolite autonomii*, în „Sfera Politicii”, nr. 152, <http://www.sferapoliticii.ro/sfera/152/art09-Copilas.html> accesat la 21 august 2016.

pentru Nicolae Ceaușescu debutul întâlnirilor sale cu mari personalități. De Gaulle l-a decorat cu Marea Cruce a Legiunii de Onoare, cea mai înaltă distincție a statului francez³¹. Apogeul prestigiului personal al liderului comunist român avea să îl reprezinte condamnarea deschisă a intervenției forțelor Pactului de la Varșovia pentru a înăbuși „Primăvara de la Praga”, în august 1968. Liderul comunist cehoslovac Dubček a încurajat forțele liberale din Cehoslovacia să ceară alegeri libere, reintroducerea pluripartidismului și recuzarea Tratatului de la Varșovia. Pretextând un complot al forțelor fasciste și contrarevoluționare, trupele Tratatului de la Varșovia, dintre care lipseau cele ale României, au intrat în noaptea de 20 spre 21 august 1968 în Praga, înăbușind orice tentativă de reformă în rândurile Partidului Comunist Cehoslovac. Acest eveniment a luat prin surprindere Occidentul, dar surpriza cea mai mare a venit de la București. Nicolae Ceaușescu, în cadrul unei mari adunări populare, a condamnat în termeni catgorici invazia, ferindu-se, totuși, de a-i nominaliza concret pe cei ce se făcuseră responsabili de punerea ei în practică³².

Această acțiune de curaj în politica externă a lui Nicolae Ceaușescu, avea să aducă popularitate internațională conducerii de la București, pe un traseu ascendent greu de imaginat cu un deceniu înainte, sau așa cum scria istoricul Florin Constantiniu a fost „*his fines hour*”³³. Administrația SUA a recompensat gestul liderului român în plan diplomatic cu o acțiune care avea să irite Moscova și îi va crea mai târziu probleme foarte mari. Președintele Richard Nixon va vizita România. Era prima vizită a unui președinte american într-o țară socialistă după cel de-Al Doilea Război Mondial, iar

³¹ Lavinea Betea, *Vizita generalului de Gaulle la București*, în *Historia.ro*, online http://www.historia.ro/exclusiv_web/general/articol/vizita-generalului-gaulle-bucuresti-0 accesat la 21 august 2016.

³² A se vedea Mihai Retegan, 1968. *Din primăvară până în toamnă*, București, Editura RAO, 1998, pp. 235-250; Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, București, 1997, pp. 506-510; Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, București, 1998, p. 537; Petre Otu, *Ceaușescu, rebelul din Tratatul de la Varșovia*, în „Dosarele istoriei”, nr.10 (15), 1997, pp. 34-40; Idem, *O altfel de plenară*, în *Document – Buletinul Arhivelor Militare*, an 1, nr.1/1998, pp. 42-44.

³³ Apud, Emanuel Copilaș, *op. cit.*, în *loc cit.*

presa occidentală a vremii sublinia că Nixon a ales să viziteze anume România, deși primise invitații din partea mai multor state comuniste. În anul următor, liderul român a întreprins mai multe vizite în marile capitale ale lumii occidentale (Paris, 15-19 iunie; 21-25 septembrie, Viena; Washington, 13-17 octombrie). Șirul vizitelor cu impact avea să continue și în deceniul opt al secolului trecut, mărinid capitalul de simpatie occidentală pentru liderul de la București.

Rațiuni de ordin strategic care țineau de noile tipuri de operațiuni, cum au fost cele informaționale, au determinat România să fie o țintă periferică, sau chiar să nu fie luată în calcul. Faptul că structurile de securitate ale regimului de la București afirmau că acest lucru se datorează succesului unor acțiuni și operațiuni desfășurate de acestea arată nu numai miopia, ci și o incapacitate de a înțelege noutatea operațiunilor de pe asemenea teatre de confruntare dintre Est și Vest. Iată cum se vedeau aceste lucruri într-un Raport elaborat de Securitate, în anii 1971-1972, despre serviciile de securitate ale SUA: „Serviciile de informații române au formulat pe baza acestor observații propriile metode de contracarare. Între acestea se numără stabilirea unor obiective concrete pe linia dezinformării pe scară largă a serviciilor de informații americane și inițierea unor acțiuni mai ofensive în această direcție. Pentru ca aceste tactici să aibă succes, ofițerii români de contra-informații au intensificat interacțiunile cu diferitele publicuri-țintă și participarea la evenimente, întâlniri și manifestări publice”³⁴. Nivelul de popularitate atins de Nicolae Ceaușescu în țările occidentale în deceniul opt al secolului trecut nu poate fi pus, însă, în directă ecuație cu eficiența și performanța activității desfășurate de structurile securității române în plan extern.

Începând cu deceniul nouă, mai ales după jumătatea acestuia, acest capital de simpatie se va eroda, iar securitatea nu își modificase esențial nici misiunile și nici structura organizatorică. Cauzele vor fi, în principal, de ordin intern și

³⁴ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 11366, vol. 21, ff.95-97 citat în Eliza Gheorghe, *Pe frontul de Vest al propagandei externe* în *Caietele CNSAS*, Revistă semestrială editată de Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, anul III, nr. 2(6)/2010, București, Editura CNSAS, p. 261.

au fost generate de politica socială și economică a regimului Ceaușescu. La acestea trebuie adăugate și evoluțiile geostrategice din ecuația bipolară a confruntării dintre cele două superputeri, SUA și URSS. Prestigiul liderului comunist de la București a început să se năruie, câte puțin la început, apoi va intra într-un declin accelerat, după ce la Washington s-a schimbat liderul din Biroul Oval. În noiembrie 1980, Ronald Reagan a câștigat alegerile în bătălia electorală pe care a dat-o cu Jimmy Carter.

La începutul mandatului său, noul președinte avea drept obiective prioritare revigorarea economică a țării și, în principal, restabilirea puterii militare a SUA, care se identifica cu refacerea prestigiului american pe glob. În atari condiții, Reagan a ajuns la concluzia necesității regândirii raporturilor cu blocul sovietic și prima reacție a fost să se renunțe la doctrina *Conteinment*-ului. Norman A. Bailey, referindu-se la acest moment, afirmă că „The fact is that the first Reagan Administration adopted, designed, and successfully implemented a set of policies, strategies, and tactics specifically directed toward the eventual destruction (without war) of the Soviet Empire and the successful ending of the Cold War with victory for the West”³⁵. Prin Directiva 54, din 2 septembrie 1982, președintele american preciza scopurile strategice pentru anii următori, care aveau să schimbe fundamental politicile Administrației americane față de URSS și imperiul său exterior. În acest scop, președintele american preciza: „I have reviewed the interagency report on United States policy toward the Warsaw Pact countries of Eastern Europe. I have determined that the primary long-term U.S. goal in Eastern Europe is to loose the Soviet hold on the region and thereby facilitate its eventual reintegration into the European community of nations. Western influence in the region admittedly is limited by Moscow’s willingness’ to use force against developments which threaten what it perceives as its vital interests in the region”³⁶. Pentru atingerea noilor

³⁵ Norman A. Bailey, *The Strategic Plan that Won the Cold War. National Security Decizion Directive 75*, The Potomac Foundation McLean, Virginia, 1998, pp. 7-8.

³⁶ The White House, *National Security Decizion, Directive 54*, September 2, 1982, <https://www.reaganlibrary.archives.gov/archives/reference/Scanned%20NSDD54.pdf> accesat la 21 august 2016.

obiective de securitate și satisfacerea intereselor SUA în politica internațională se preconiza a se acționa pentru³⁷:

A) Încurajarea mai multor tendințe liberale în regiune. Promovarea drepturilor omului și civile în țările din Europa de Est.

B) Consolidarea orientării pro-occidentale a popoarelor lor.

C) Diminuarea dependenței economice și politice a țărilor socialiste în raport cu URSS și apropierea lor de națiunile libere din Europa de Vest.

D) Subminarea capacităților militare ale Pactului de la Varșovia; orientarea către dezvoltarea inițiativei private și încurajarea unor activități ale sindicatelor libere

În noiembrie 1982, Administrația Reagan a cerut structurilor de planificare strategică noi propuneri, în sensul construirii unor strategii eficiente în confruntarea cu URSS și aliații săi. O echipă interdisciplinară a lucrat intens, timp de doi ani, pentru pregătirea altor două directive care prevedeau măsuri și acțiuni pentru confruntarea informațională/propagandă (NSDD-45) și pentru războiul economic (NSDD-66) cu superputerea rivală³⁸. De remarcat faptul că, prin strategiile de propagandă, Administrația Reagan nu înțelegea fenomenul clasic la care sovieticii și țările satelite aveau pregătite strategii de răspuns, ci o mare surpriză numită *Public diplomacy*, care nu a putut fi contracarată cu tehnicile și strategiile cunoscute³⁹.

Structurile de informații ale regimului de la București au cunoscut relativ rapid unele din noile direcții de acțiune în strategia americană privind confruntarea cu sistemul comunist, cât și obiectivele urmărite⁴⁰. Reacția a fost una clasică și ineficientă și nici nu putea fi altfel, în raport cu evoluțiile reale din economie și viața de zi cu zi a majorității covârșitoare a românilor. Acest lucru avea să îl constate și Nicolae Ceaușescu abia în ultimele luni de existență a regimului său. Într-o ședință de lucru restrânsă, care a avut loc în data de 16 martie 1989, a fost analizat *Programul pentru lărgirea și intensificarea activității de*

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Norman A. Bailey, *op. cit.*, p. 13.

³⁹ *Ibidem*, p. 16.

⁴⁰ ACNSAS, fond SIE, dosar nr. 44781, vol. 1, f. 128-129, în Florian Banu, ed., *op. cit.*, pp. 260-265.

prezentare peste hotare a marilor realizări ale poporului român în toate domeniile (!?) Nicolae Ceaușescu avea să afirme: „**Cea mai bună propagandă este să soluționăm problemele în țară** (subl., C. H.), însă trebuie să luăm poziție fermă împotriva denaturărilor și să demascăm această politică”⁴¹.

Declanșarea asaltului final al Administrației americane asupra blocului comunist s-a făcut într-un cotext politic internațional favorabil prin adoptarea, la Conferința de la Helsinki, a „Coșului III”, ce conținea decizii privind drepturile omului⁴², dar și după o atentă cercetare și analiză a evoluțiilor interne din URSS și țările socialiste satelit. Prăpastia dintre propaganda regimurilor socialiste și realitățile economico-sociale, incapacitatea sistemului de a genera prosperitate la nivelul discursului politic și al așteptărilor oamenilor, lipsa unor libertăți în plan social și cultural au condus la apariția unor largi grupuri de nemulțumiți în aceste țări, inclusiv în România. Sovietologii și experții în probleme de securitate americani cunoșteau foarte bine acest potențial uman exploziv acumulat în aceste țări și au încurajat și potențat fenomenul de disidență pentru „a arunca în aer întreg eșafodajul artificial al sistemului”⁴³.

În acest *război informațional* în care țintă a fost și România au fost utilizate, cu deosebire, războiul mediatic, manipularea informațiilor și dezinformarea privind unele decizii și politici adoptate de regimul Nicolae Ceaușescu și operațiuni acoperite⁴⁴, pentru a cultiva o cultură *underground* ca alternativă la „producția” de divertisment pe care o permitea nomenclatura de partid în societatea românească⁴⁵.

Situația regimului de la București a devenit și mai complicată, în raport cu a altor state socialiste, din cauză că

⁴¹ Apud, Florian Banu, ed., *op. cit.*, p. 404.

⁴² Constantin Hlihor, România. *Căderea comunismului și nașterea democrației...*, pp. 54-58.

⁴³ M. Nițescu, *Sub zodia proletcultismului. O carte cu domiciliu forțat (1979-1995). Dialectica puterii. Eseu politologic*, București, Editura Humanitas, 1995, p. 329.

⁴⁴ David Isenberg, *The Pitfalls of U.S. Covert Operations*, în *Cato Policy Analysis* nr. 118, 7 aprilie 1989, <http://www.cato.org/publications/policy-analysis/pitfalls-us-covert-operations> accesat la 19 august 2016.

⁴⁵ Florian Banu, *op. cit.*, p. 84.

la presiunea venită din partea propagandei occidentale s-au adăugat cea sovietică și a fidelilor Moscovei, în special a Ungariei. Larry Watts, referindu-se la acest aspect, arată că serviciile secrete sovietice au întreprins „măsuri active pentru a discredita țara și regimul său în Occident, în principal ridicând semne de întrebare cu privire la politicile independente ale României, la libertatea față de Kremlin și la rezistența față de sarcinile impuse de sovietici, descriind în cele din urmă întregul program independent al acesteia ca pe o operațiune de dezinformare de inspirație sovietică”⁴⁶. Unele dintre operațiunile spionajului sovietic, mai ales în zona postului de radio *Europa Liberă*, s-au bucurat de succes, devreme ce redactorii pentru limba română au desfășurat – într-o perioadă în care SUA erau interesate să sprijine regimul de la București – „o ofensivă polemică neîncetată” și Nicolae Ceaușescu era tratat ca „Inamicul Numărul Unu”⁴⁷.

Războiul mediatic, ca parte a campaniei de propagandă anticomunistă, desfășurat de Occident în presa scrisă și audio-vizuală, are două părți distincte. Prima – care începe de la jumătatea deceniului opt al secolului trecut, când media occidentale au schimbat registrul de reprezentări ale regimului și a liderului de la București, iar cea de-a doua, mult mai scurtă, dar cu o desfășurare și intensitate nemaiîntâlnite în alte cazuri, s-a derulat în vara și toamna anului 1989. Nu întâmplător Revoluția Română din Decembrie 1989 a fost prima mișcare populară transmisă „live” pe toate meridianele globului și a constituit, ulterior, studiu de caz în cercetările media consacrate mișcărilor sociale⁴⁸.

Prima etapă a războiului mediatic a debutat cu prezentarea unor fapte și acțiuni ce vizau nerespectarea drepturilor omului, îngrădirea libertății cetățenilor, rolul pe care îl juca Securitatea în viața oamenilor, problema minorităților, în special minoritatea maghiară, distrugerea satelor prin măsuri de modernizare a mediului rural, închiderea granițelor pentru

⁴⁶ Larry Watts, *Ferește-mă, Doamne, de prieteni. Războiul clandestin al Blocului Sovietic cu România*, traducere de Camelia Diaconescu, București, Editura RAO, 2011, p. 336.

⁴⁷ *Ibidem*, pp. 337-338.

⁴⁸ Lt. Col. Frank J. Stech, *op. cit.*, în *loc. cit.*

cetățenii români etc. Problema care s-a pus în această etapă nu era aceea a veridicității sau nu a faptelor descrise, pentru că nu avem de-a face cu o dezinformare, ci a modului cum erau interconectate cadrele de interpretare a informației (Manuel Castells le numește *frame*⁴⁹-uri). Povestea/narațiunea era oferită opiniei publice pentru a obține o anumită atitudine și un comportament așteptat din partea celui ce o livra spre consum. Interviuul dat, de exemplu, de Paul Goma ziarului vest-german *Frankfurter Allgemeine Zeitung* nu opera cu date concrete din societatea românească, ci cu percepțiile unui disident care viza două ținte principale: prima – „situația generală în domeniul cultural, politic și economic este în România mai rea decât pe vremea lui Stalin”, iar doua – „securitatea era stăpână absolută în țară”⁵⁰. Analiza celor două părți ne arată cum se recompuneau reprezentările. Pentru prima țintă, observăm că interviul era dat în ziua de 14 decembrie 1977, iar perioada la care era raportată societatea românească de la finele deceniului opt era cea a primilor ani post-belici. Nu este nevoie de date statistice pentru a arăta că situația – nici economic, nici social – nu era mai rea. Nu începuse încă epoca măsurilor aberante de raționalizare a consumului și de privațiuni. Prin această tehnică de comunicare, imaginea României era asociată lui Stalin – un dictator care a luat cele mai drastice măsuri de oprimare, iar faptele sale deveniseră cunoscute în întreaga lume! Pentru cea de-a doua, tehnica era mai simplă – generalizarea. Securitatea din anii '80, în raport cu cea a anilor '60 -'70, era mult mai obedientă în fața aparatului de partid⁵¹, deci un executant și nu un *maker*. Generalizarea trebuia să conducă la un cadru de interpretare pentru viitoarele interviuri. Acesta trebuia să rămână fixat în mintea ascultătorului. Paradoxul apare și în acest caz. Imaginea unei securități omniprezente și omnipotente își are originea și în strategiile occidentale de *război imagologic*. Un alt exemplu poate fi găsit în relatatarea aceluiași ziar,

⁴⁹ Manuel Castells, *op. cit.*, pp. 373-378.

⁵⁰ Apud, Florian Banu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 90.

⁵¹ A se vedea, Silviu B. Moldovan, *Securitatea la ora bilanțului: toamna anului 1968*, în „Studii și materiale de istorie contemporană”, serie nouă, vol. I, 2002, pp. 240-243.

„Frankfurter Allgemeine Zeitung”, din 20 august 1980. Într-un articol consacrat României, se preciza că „Țara este condusă de funcționari și polițiști cărora orice contact cu străinătatea, orice mișcare personală și orice acțiune necontrolată, se pare că le provoacă o frică paranoică. Cele mai mici detalii ale vieții zilnice sunt îngrădite de măsuri nepotrivite și șicanatoare, Ceaușescu se pare că și-a pierdut simțul realității în spatele unor ziduri de protocoale bizantine, pe care singur le-a ridicat sau, cel puțin, acceptat”. Aceste *frame*-uri, pe parcursul unui deceniu, vor determina ca în opinia publică internațională să se creeze un anume cadru de interpretare a regimului de la București și se vor regăsi și în lozincile revoluției române „în direct”. De la mijlocul anilor '80, mass-media occidentală prezentau pe larg o situație socială dramatică în societatea românească – lipsa alimentelor de primă necesitate, a căldurii și curentului electric, etc. Pentru a ține situația sub control, regimul recurgea la măsuri represive nemaîntâlnite în lagărul socialist. Securitatea era omniprezentă, arestările se țineau lanț, închisorile erau arhipline, iar cei care îndrăzneau să aibă o atitudine cât de cât critică față de Ceaușescu erau internați în spitale psihiatrice. Asemenea afirmații, conchide profesorul Ioan Scurtu, „conțineau o doză de adevăr, dar și un înalt grad de exagerare. De exemplu, plecând de la declarația lui Nicolae Ceaușescu, potrivit căreia numai «un nebun» putea să nu recunoască marile succese obținute de România în anii socialismului, mass-media occidentală a căutat să acrediteze ideea că toți opozanții regimului erau internați în spitale psihiatrice. Numărul celor internați nu a fost stabilit cu exactitate, dar în mod cert spitalele de psihiatrie din România nu erau pline cu disidenți. Studiile efectuate după 1989 au identificat doar câteva persoane care au fost supuse unui asemenea regim”⁵².

A cerceta erorile făcute de regimul politic prin deciziile luate de structurile de securitate nu înseamnă că cineva dorește să mute centrul de greutate al cauzelor care au generat Revoluția Română din Decembrie 1989 din interiorul societății spre factorul extern. Regimul Ceaușescu nu a fost o victimă a unui complot internațional, ci parte a unei confruntări asumate, care

⁵² Ioan Scurtu, *Minciuni mass-media*, <http://www.ioanscurtu.ro/minciuni-mass-media/>, accesat la 23 august 2016.

a avut loc pe parcursul războiului rece. Securitatea nu a trădat regimul de dictatură din România și nu „a făcut” Revoluția. Neprofesionalismul și nepriceperea multora dintre cei care au condus aceste structuri (Emil Bobu este mai mult decât un exemplu!), pe de o parte, îndoctrinarea și dogmatismul ideologic, pe de altă parte, au contribuit, alături de alți factori, la apariția unei stări de spirit explozive, care a scos lumea în stradă și a facilitat drumul spre revoluție pentru dărâmarea regimului Ceaușescu. Sigur, din perspectivă istorică, a fost un lucru bun că securitatea a fost nepricepută, dar trebuie să tragem și concluziile care transcend judecata de tip politic și ideologic. Războiul informațional nu a dispărut astăzi, ci se desfășoară cu mai multă intensitate și cu tehnici mai sofisticate⁵³. Nu se desfășoară doar prin mijloacele clasice, ci a pătruns în spațiul virtual prin *new media*. În opinia unor specialiști pe spațiul fost sovietic „Ucraina nu este pregătită pentru a rezista bombardamentului informațional. Analistii constată că se fac erori infantile, cum ar fi limitarea dreptului la exprimare al rusofonilor sau a celor cu vederi pro-ruse, ceea ce le dă prilejul să se victimizeze. Societatea civilă ucraineană e neformată și îi lipsesc mijloacele de contracarare. Studenții universităților din Kiev au apelat la mesaje video pentru a le transmite colegilor moscoviți să nu dea crezare propagandei putiniste”⁵⁴. Unele din aceste greșeli le regăsim printre metodele practicate de vechea securitate în România care, pentru a contracara posturile de radio occidentale, propunea ca măsură „identificarea persoanelor care audiază și colportează știrile transmise de posturile de radio străine ori întrețin relații cu acestea”⁵⁵.

Dacă nu avem, nici după un sfert de veac de la evenimente, o reprezentare nevirusată ideologic asupra factorilor care au demantelat un regim de dictatură, cum a fost cel al lui Nicolae Ceaușescu, ce părea de nedărmămat, cum putem să avem

⁵³ A se vedea pe larg, George Cristian Maior, *Un război al minții. Intelligence, servicii de informații și cunoaștere strategică în secolul XXI*, București, Editura RAO, 2010, passim.

⁵⁴ Brândușa Armanca, *Suntem în război! Mediatic*, în *Contributors.ro* din 30 aprilie 2015, online.

⁵⁵ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 18398, vol. 4, ff. 165-172, în Florian Banu, ed., *op. cit.*, p. 238.

succes în războaiele informaționale ale secolului XXI? Și astăzi, ca și în secolul trecut „politica fără cunoaștere este asemenea unui razboi fără strategie, iar cunoașterea fără politică este o strategie fără războinici”⁵⁶. Este îmbucurător faptul că tânăra generație de istorici pare mult mai deschisă la asemenea tip de interpretare istorică. Florian Banu aduce ca argument nevoia de schimbare de paradigmă în cercetarea istorică și citează, în acest sens, opinia lui Ștefan Zeletin. Aceasta pare mai actuală ca niciodată pentru societatea noastră: „Socotim că acum, după scurgerea acestei lungi perioade de subiectivism, în care și-a făcut vânt atât entuziasmul unora pentru instituțiile noi, cât și amărăciunea altora față de nimicirea instituțiilor noastre vechi, a sosit timpul când va trebui să se inaugureze o nouă perioadă: anume, de cercetare obiectivă, științifică, în care nu se mai aduc indivizilor nici laude, nici învinuiri, ci se lămurește purtarea lor ca o urmare necesară a unor împrejurări sociale”⁵⁷. În acest spirit încercăm să aflăm răspunsul și reacția regimului Nicolae Ceaușescu și al securității la războiul informațional desfășurat de Occident, dar și de unele țări socialiste, în principal URSS și Ungaria, în perioada de sfârșit a războiului rece.

Potrivit documentelor de arhivă publicate în ultimii ani, structurile informative ale regimului Nicolae Ceaușescu cunoșteau și au informat și factorii de decizie despre obiectivele războiului informațional desfășurat de administrația Reagan care viza și țara noastră, despre unele dintre metodele folosite, cât și „vectorii” de transport la țintă/agenții de influență. Astfel, o *Notă* întocmită de CIE la data de 30 septembrie 1981, preciza temele care urmau a fi transportate la țintă: „Crisa economică din România nu are șanse de a fi depășită sau cel puțin ameliorată în actualele tipare politice rigide, de tip stalinist. Se impune o cointeresare și liberalizare urmând exemplul RP Ungare; Situația politică internă «represivă», încurajează emigrarea în masă a persoanelor; Actualul cadru politic de tip «stalinist» frânează dezvoltarea unei democrații reale, chiar socialiste, și va duce în mod inevitabil la o explozie socială; Condițiile de viață și muncă ale muncitorilor reclamă

⁵⁶ George Cristian Maior, *op. cit.*, p. 14.

⁵⁷ Apud, Florian Banu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 14.

organizarea lor pe alte baze decât formele sindicale existente. În context, popularizarea inițiativelor întreprinse pe linia creării SLOMR și a altor forme; Revoluția agrară concepută de partid este sortită eșecului, întrucât este exclusă inițiativa particulară și cointeresarea materială; Intelectualitatea este deprofesionalizată și redusă la tăcere. Singura modalitate de a se realiza este emigrarea în Occident; Tineretul, indiferent de proveniență socială, este lipsit de orice perspectivă de realizare; Încurajarea formelor occidentale de manifestare a tineretului; Omul nou conceput de partid contravine tradițiilor și idealurilor românești; Sunt încălcate, în mod sistematic, libertățile religioase și de conștiință ale individului”⁵⁸. Același document scotea în evidență și faptul că urma a fi lărgită gama de vectori pentru a fi transportată la țintă o temă sau alta în cadrul unor operațiuni de tip informațional. Dintre acestea erau menționate cenaclurile literare de la Paris și Munchen care aveau edituri proprii⁵⁹.

În activitatea de contracarare a operațiunilor informaționale occidentale au fost angajate instituții ale partidului și ale securității. Pentru a face mai eficiente structurile de securitate pe frontul invizibil al bătăliei pentru cucerirea minților oamenilor au fost luate o serie de măsuri de reorganizare, începând cu cea din anul 1967, când, prin Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 2.306, din 13 septembrie 1967, au fost restructurate compartimentele de informații și contrainformații. În cadrul Departamentului Securității Statului a fost creat un serviciu specializat, sub denumirea de *Serviciul „D”* care, în colaborare cu organele informativ-operative și cu alte instituții centrale, planifica și executa operațiuni de dezinformare a serviciilor de spionaj străine⁶⁰. Misiunea acestei structuri era „lupta împotriva subversiunii ideologice cu scopul de a minimaliza rezultatele obținute

⁵⁸ ACNSAS, fond SIE, dosar nr. 44781, vol. 1, ff. 128-129, în vol., Florian Banu, ed., *op. cit.*, p. 261.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 262.

⁶⁰ Luminița Banu, *Acțiunea „Lumina” – Centrul de Informații Externe între lobby și cultul personalității*, în „Caietele CNSAS”, nr. anul III, nr. 2 (6)/2010, București, Editura CNSAS, p. 138.

de poporul nostru și a submina prestigiul internațional al României”⁶¹. Obiectivul final al acestei campanii, în accepția unuia din șefii Serviciului „D”, era acela „de a destabiliza, folosindu-se orice căi, situația economică, politică și socială, de a lovi în independența, suveranitatea și integritatea teritorială a patriei noastre”⁶².

Răspunsurile regimului Ceaușescu la șocul schimbării de paradigmă în confruntarea Est-Vest prin adoptarea strategiilor de război informațional au fost, cu rare excepții, inadecvate din punct de vedere al metodelor și instrumentelor utilizate, dar mai ales din perspectiva de abordare a confruntării. Câteva exemple, ca reacții, pot fi concludente pentru a vedea de ce au reacționat așa și nu altfel. Una dintre temele care au făcut agenda multor instituții de presă occidentale, în special a postului de radio *Europa Liberă*, se referea la criza economică din România și incapacitatea regimului de o depăși, sau ameliora, ca urmare a tiparelor politice rigide, de tip stalinist, în care aceasta funcționa. Soluția de redresare cerea o cointeresare și liberalizare de tipul celor utilizate de RP Ungară⁶³. Șeful CIE, general-locotenent Nicolae Pleșiță, era la curent cu această temă utilizată și a transmis indicații „prețioase” subordonaților pentru a o contracara. „Se impune intensificarea activității de contracarare a propagandei ostile cu privire la așa-zisa *situație precară a economiei românești*, cu argumente bazate pe realități care nu pot fi tăgăduite de nimeni!”. În opinia sa, „Criza economică și financiar-valutară manifestată pe plan mondial afectează în mai mare măsură statele occidentale decât pe noi și această trăsătură a crizei se va manifesta și în viitor. Țara noastră dispune de potențialul economic și organizatoric(!) necesar pentru a înlătura efectele crizei economice mondiale”⁶⁴. Istoria a demonstrat că nu a avut dreptate, dar apare o întrebare.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² Alina Ilinca, Liviu Marius Bejenaru, *Regizorii de culise. Șefii Serviciului „D” (Dezinformare) din cadrul Securității*, în *Caietele CNSAS*, anul III, nr. 2 (6)/2010, București, Editura CNSAS p. 148.

⁶³ ACNSAS, fond SIE, dosar nr. 44781, vol. 1, ff. 128-129, în Florian Banu, ed., *op. cit.*, p. 261.

⁶⁴ ACNSAS, fond SIE, dosar nr. 44782, vol. 2, ff. 85-186, în Florian Banu, ed., *op. cit.*, p. 315.

A fost necunoaștere, superficialitate în analiza evoluțiilor internaționale din partea unui șef de serviciu de informații externe, sau nepricepere și intoxicare venite chiar din partea șefului statului, Nicolae Ceaușescu, prin discursurile sale triumfaliste cu privire la situația economică și liniile sale de evoluție la începutul deceniului nouă al secolului XX?

Tot pe această temă – structura securității de monitorizare a știrilor economice privind România, din presa occidentală, informa, printr-un *Buletin* din 7 mai 1981, că postul de radio *Vocea Americii* a transmis: „România are cel mai scăzut nivel de trai din răsăritul Europei, iar în ultimii ani situația s-a înrăutățit, în special în sectorul alimentar. Disponând de o climă caldă și de regiuni arabile întinse, România ar trebui să fie în stare să producă suficientă hrană, cantitativ și ca varietate, pentru a satisface cerințele poporului”⁶⁵. Reacția structurilor de securitate și de propagandă a fost ineficientă din moment ce influența știrilor venite pe calea undelor determina noi reacții de nemulțumire în rândul populației. Acest lucru era evidențiat și de structura securității – Unitatea Specială „S” – care, la 14 februarie 1981, a întocmit un *Documentar* privind comentariile provenite din rândul populației, exprimate în trimiterile poștale controlate⁶⁶. Una dintre acestea îl avea în atenție pe Dressmann Iohan din comuna Șona, județul Alba. El scria unei rude din RF Germania: „...Este prăpăd aici cu zahărul, untul, făina și multe altele. Stai la coadă câte 3-4 ore pentru 1 kg. de zahăr. Brutăria a fost desființată. Brutarilor li s-a spus să se califice în alte meserii. Pe zi ce trece situația se înrăutățește. Chiar și pâinea ți-o dă cu porția. Este trist, dar adevărat. Lumina electrică ni se dă numai între orele 13.00–18.00. Am început să folosim lămpile de petrol, ca odinioară. Toate acestea ne întăresc convingerea că trebuie să plecăm de aici”⁶⁷. O alta, privea o misivă a lui Gergely Iohan, din Cluj-Napoca. Acesta se plângea de situația sa unei persoane juridice (!) din București: „În municipiul Cluj-Napoca, începând din toamna anului

⁶⁵ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 13381, vol. 18, ff. 18-20, în vol., Florian Banu, ed., *op. cit.*, p. 248.

⁶⁶ ACNSAS, fond Documentar, dosar 16 307, vol. 3, ff. 279-285, în vol., Andrei Țăranu, ed., *op. cit.*, pp. 73-81.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 74.

1980, aprovizionarea populației se desfășoară necorespunzător, fiind de râsul lumii, prin metode care compromit orânduirea noastră socialistă, autoritatea și prestigiul partidului și statului. Stăm la cozi nesfârșite și când zicem că reușim să luăm ceva, ni se comunică terminarea mărfii pentru ziua respectivă. Această situație este permanentă și nu ne rămâne decât să plecăm acasă cu plasele goale, dezamăgiți, supărați și revoltați. Acestea nu se desfășoară fără injurii și insulte la adresa partidului și statului nostru, din cauza nemulțumirilor generale. Pentru rezolvarea acestor probleme acute trebuie să se ocupe cineva competent, or lipsește acel cineva”⁶⁸. Interesant este că adresantul nu părea a fi o persoană cu o ideologie ostilă marxismului și partidului comunist, ci dimpotrivă!

O altă temă des utilizată de media occidentale, dar nu numai, era cea referitoare la deprofesionalizarea și reducerea la tăcere a intelectualității, singura modalitate de „realizare” fiind emigrarea în Occident. Răspunsul și reacția la o asemenea realitate socială s-au încadrat în modelul de contracarare a „temelor” economice. A fost o realitate faptul că o mare parte din intelectualitatea artistică, literară, științifică a ales calea exilului pentru a se realiza profesional. Dintre multele cazuri relevante le amintim pe cele ale actorilor Dan Nuțu și Andi Ștefănescu, fugiți din România în septembrie 1979, respectiv mai 1980, și stabiliți în RF Germania. O *Notă* a CIE, din iunie 1981, preciza că motivul rămânerii nu a fost de ordin politic, ci profesional. Întâmpinând greutăți materiale, aceștia au acceptat să lucreze la postul de radio *Europa Liberă*. Cum a reușit securitatea să îi determine să renunțe la a mai activa pe „frontul” mediatic? Prin șantaj și presiuni asupra soției actorului Andi Ștefănescu și a unui „complex de măsuri informativ-operative, prin intermediul unor regizori de origine română din RF Germania și SUA, care i-au oferit posibilitatea de a lucra în domeniul teatrului, precum și a mamei sale, reușindu-se determinarea lui Dan Nuțu să părăsească *Europa Liberă*!”⁶⁹.

Din cele prezentate reiese că, în această primă parte a operațiunilor informaționale, obiectivul principal a fost

⁶⁸ *Ibidem*, pp. 73-74.

⁶⁹ A.C.N.S.A.S, fond SIE, dosar nr. 44781, vol. 1, f. 108, în Florian Banu, ed., *op. cit.*, pp. 250-251.

pregătirea opiniei publice interne, dar și internaționale, pentru apusul regimurilor totalitare de stânga din Europa. Credibilitatea media occidentale, în special a postului de radio *Europa Liberă*, devenise atât de mare încât, în Decembrie 1989, în buletinele de știri pentru spațiul românesc, referitor la ceea ce se petrecea cu adevărat la Timișoara în acele zile dramatice, au putut să fie strecurate și unele dintre cele mai mari minciuni media de la sfârșitul secolului al XX-lea⁷⁰. Profesorul Ioan Scurtu, referindu-se la acest aspect, apreciază că „Exagerările și minciunile transmise zi de zi, săptămână de săptămână, lună de lună și an de an au culminat cu cele privind numărul de victime înregistrate în decembrie 1989. Opinia publică era pregătită să afle că regimul Ceaușescu – cel mai crud și mai barbar din Europa, care putea fi egalat doar de cel a lui Hitler – a transformat Timișoara într-o baie de sânge, iar securitatea a recurs la cele mai abominabile acte criminale împotriva românilor care s-au ridicat împotriva dictatorului”⁷¹. Analizând rolul media în managementul percepțiilor în societatea românească, Juliet Bonnay a ajuns la concluzii apropiate de cele ale profesorului Ioan Scurtu. În documetarul *The Strategy Behind the 1989 Romanian Revolution: What Can We Learn?* se afirmă: „In the West, Ceaușescu’s image loses more and more of its glamour. (...) But in 1988, the people are still not ready for a revolt. The time still hasn’t come”⁷². Asaltul final pe frontul invizibil asupra regimului Ceaușescu a fost nu numai cea mai spectaculoasă operațiune media efectuată în situații de criză, dar și cea mai eficientă. Numai după consumarea acesteia apar semnele de îndoială și chiar indignarea unor jurnaliști de bună credință asupra intoxicărilor venite despre spațiul românesc, începând cu a doua jumătate a lunii decembrie 1989⁷³. De

⁷⁰ Daniel Dragomirescu, *O cauză controversată: victimele revoluției de la Timișoara*, în „Revista 22” din 06 octombrie 2014, online <http://www.revista22.ro/o-cauza-controversata-victimele-revolutiei-de-la-timisoara-43248.html> accesat la 18 august 2016.

⁷¹ Ioan Scurtu, *Politică și viață cotidiană în România: în secolul al XX-lea și începutul celui de-al XXI-lea*, București, Editura Mica Valahie, 2011, p. 349.

⁷² Juliet Bonnay, *The Strategy Behind the 1989 Romanian Revolution: What Can We Learn?*, <http://by-julietbonnay.com/2014/03/how-to-start-a-revolution/> accesat la 24 august 2016.

⁷³ A se vedea pe larg, Michel Castex, *Un mensonge gros comme le siècle; Roumanie, histoire d'une manipulation*, Albin Michel, 1990; Radu Portocală,

altfel, trebuie arătat faptul că unii specialiști în strategii media cred că finalul carierei politice a liderului de la București s-a decis în direct la televiziune, cu prilejul ultimului său discurs ținut în fața mulțimii, pe care Ceaușescu spera să o mobilizeze de partea sa, la fel ca în august 1968. Referindu-se la aceste aspecte, specialistul militar american Lt. col. Frank J. Stech aprecia: „Live television coverage of the speech was interrupted before Ceaușescu left the balcony, but the damage was done. That tiny retreat – a public showing that Ceaușescu, for the first time in 24 years, seemed stunned, vulnerable and did not have the situation in hand – was a crucial turning point in the Romanian uprising. That afternoon, citizens flooded the streets, shouting «Down with Ceaușescu»”⁷⁴. În acel moment, în percepția publică Ceaușescu nu mai apărea ca un dictator capabil să controleze totul, iar consecința majoră a fost că a dispărut frica din societatea care, timp de decenii, a stat supusă.

Analiza rolului jucat de *războiul mediatic* în prăbușirea regimului Nicolae Ceaușescu este utilă înțelegerii impactului pe care l-a avut factorul extern în revoluție. Media internaționale au potențat atmosfera revoluționară, nu au creat-o! Asocierea războiului informațional ideii de complot este nu numai simplistă, ci contravine realității și jignește profund sentimentele celor care au acționat în stradă la Timișoara, București și alte centre urbane din țară. Asemenea asocieri constituie ipoteze de lucru pentru discursurile de propagandă politică, pe suport de istorie, a celor interesați să convingă opinia publică din țară că în Decembrie 1989 a fost o lovitură de stat orchestrată de securitate⁷⁵, de KGB, prin zecile de mii de turiști sovietici⁷⁶, de

România – autopsia unei lovituri de stat: în țara în care a triumfat minciuna, Agora Timișoreană și Editura Continent, 1991; Adrian Cioroianu, *Ce Ceaușescu qui hante les Roumains. Le mythe, les représentations et le culte du Dirigeant dans la Roumanie communiste*, București, Editura Curtea Veche, 2005.

⁷⁴ Lt. Col. Frank J. Stech, *Upheaval in Europe: PSYOP Communications Lessons Learned*, în *Special Warfare*, octombrie 1992, pp. 13-17.

⁷⁵ A se vedea, Antonia Rados, *Complotul securității. Revoluția trădată din România*, trad., Mihnea Romalo și Delia Nicoleta Petrache, București, Editura Saeculum IO, 1999; Corvin Lupu, *Trădarea Securității în decembrie 1989: secrete ale intervenției străine împotriva României*, București, Editura Elion, 2015.

⁷⁶ A se vedea, printre altele, Marius Mioc, *Revoluția din 1989 și minciunile din Jurnalul Național. Mitul agenturilor străine. Mitul Securității atotputernice*,

serviciile de informații occidentale și din unele state socialiste, de Mossad și, nu în ultimul rând, de media occidentale. Acest tip de „cercetare”, care conduce la produse „istorice” ce pot fi încadrate într-o bătălie politică, post-decembristă nu face obiect de analiză al acestui volum. Asemenea convingeri a avut și Nicolae Ceaușescu până în ultimele momente ale existenței sale. În ședința CPEX din 17 decembrie 1989 acesta le explica celor din subordine că la Timișoara au de-a face cu un complot pus la cale „atât din est, cât și din vest, care s-au unit pentru a distruge socialismul, că vor un socialism uman capitalist” și au scos în stradă câteva grupuri formate din „elemente declasate”, „derbedei”, „huligani”⁷⁷ etc. Nu a vrut, sau nu a fost capabil să înțeleagă faptul că o societate întreagă nu mai suporta regimul său de dictatură!

La fel de falsă este, ca ipoteză de lucru pentru cercetarea istorică, ideea că – dacă aduci în atenție manipulările media din timpul revoluției – dorești să disculpi regimul Ceaușescu, care a fost pe „nemeritate abandonat și aruncat la lada de gunoi a istoriei doar datorită vreunei conspirații oculte ori a «minciunilor mass-media»”⁷⁸. Una dintre cele mai mari manipulări a avut ca obiect numărul de morți care au căzut victime represaliilor ordonate de Nicolae Ceaușescu la Timișoara⁷⁹. De altfel, nu numai istoricii refuză un asemenea discurs, ci și unii specialiști din media. Séverine Mizera, de exemplu, îl citează pe Bernard Poulet,

Editura Marineasa, 2005; Alexandru Sauca, *KGB-ul și Revoluția Română*, Editura Miracol, 1994; Valentin Raiha, *KGB a aruncat în aer România cu complicitatea unui grup de militari*, Editura Ziua, 1995; Alex Mihai Stoescu, *Istoria loviturilor de stat din România – vol. 4 (I) Revoluția din decembrie 1989 – o tragedie românească*, București, Editura Rao, 2004; *Idem*, *Interviuri despre revoluție*, București, Editura Rao, 2004; *Idem*, *Istoria loviturilor de stat din România – vol. 4 (II), Revoluția din decembrie 1989 – o tragedie românească*, București, Editura Rao, 2005.

⁷⁷ Ion Calafeteanu, (coord.), *Când Europa arde...*, pp. 704-709.

⁷⁸ Daniel Dragomirescu, *op. cit.*, în *loc. cit.*

⁷⁹ A se vedea pe larg, Lucian-Vasile Szabo, *Mass media și misterul celor „4632” de morți de la Timișoara din decembrie 1989*, în „Sfera Politicii”, nr. 6(182), 2014, p. 10-18; *Idem*, *Mass-media, represiune și libertate*, Arad, Gutenberg Univers, 2010; *Idem*, *Sindromul Timișoara 1989: Adevăr și imaginar. Strategii de comunicare mediatică într-o realitate explozivă*, Documente, Asociația Memorialul Revoluției 16-22 Decembrie 1989, Timișoara, 3013; Gérard de Selys, ed., *Minciuni mas media*, Traducere din limba franceză de Elena Dan, București, Editura Scripta, 1992.

care refuză să creadă „aceste teorii ale complotului”. Potrivit acestuia „Ceux qui connaissaient le pays savaient qu’il fallait se méfier de la tendance générale à l’exagération et à la paranoïa” și nu au venit în România pentru a transmite în direct ceea ce se întâmpla la Timișoara, București sau în alte locuri unde oamenii s-au revoltat, dimpotrivă, au trimis „Malheureusement, trop de jeunes sans expérience des régimes dictatoriaux ont été envoyés sur place. Ils sont souvent tombés dans le panneau alors que beaucoup de spécialistes ont préféré rester en France à l’approche de Noël”⁸⁰. Un alt jurnalist occidental, Ignacio Ramonet, scria la rândul său încă din martie 1990 în *Le Monde Diplomatique* că „les images atroces du charnier de Timisoara, en Roumanie étaient le résultat d’une mise en scène ; que les cadavres alignés sur des draps blancs n’étaient pas les victimes des massacres du 17 décembre, mais des morts déterrés du cimetière des pauvres et offerts complaisamment à la nécrophilie de la télévision. Le faux charnier de Timisoara est sans doute la plus importante tromperie depuis l’invention de la télévision. Ces images ont eu un formidable impact sur les téléspectateurs qui suivaient depuis plusieurs jours avec passion les événements de la révolution roumaine». La «guerre des rues» se poursuivait alors à Bucarest, et le pays paraissait pouvoir retomber dans les mains des hommes de la Securitate quand ce «charnier» est venu soudain confirmer l’horreur de la répression”⁸¹.

Jurnalistul Marc Semo de la *Libération* consideră că la Timișoara a existat o operațiune mediatică specifică războiului informațional. Cu prilejul unei conferințe internaționale, organizată după două decenii de la Revoluția Română din Decembrie 1989, acesta a relatat cum omul numărul doi al

⁸⁰ Séverine Mizera, *Le fiasco médiatique de la révolution et des charniers de Timisoara en Roumanie*, 18 iunie 2014, <http://voyages.ideoz.fr/le-fiasco-mediatic-de-la-revolution-et-des-charniers-de-timisoara-en-roumanie/>, accesat la 24 august 2016 .

⁸¹ Ignacio Ramonet, *Mythes et délires des médias. Télévision nécrophile*, în *Le Monde Diplomatique*, mars 1990, <https://www.monde-diplomatique.fr/1990/03/RAMONET/18658>, a se vedea și traducerea articolului preluat de *Zig-Zag Magazin*, nr. 6, aprilie 1990, preluat de Dan Tănăsescu, online <http://dantanasescu.ro/2015/12/20/falsul-masacru-de-la-timisoara.html> accesat la 25 august 2016.

ziarului *Libération*, Dominique Pouchin, a modificat relatarea sa de la Timișoara pentru a adăuga *un chapeau* în care se vorbea despre „5.000 de victime în carnagiul timișorean petrecut în ziua de 17 decembrie 1989”⁸². Marc Semo nu crede, nici el, în teoria manipulării: „Sunt foarte sceptic. Nu a existat nici un plan, nici o conspirație, s-a construit în logica zvonului. În război, rolul zvonului este de a crede ceea ce vrei”⁸³. Aceste exagerări, conchide Marc Semo, au avut ca scop „d’inciter le reste de la population roumaine a se revolter contre le regime”⁸⁴.

Acest lucru nu trebuie să ne conducă la concluzia că toată presa străină care a relatat despre evenimentele din timpul Revoluției Române din Decembrie 1989 a fost angajată sau deturnată de acest război informațional. Majoritatea media au publicat informații corecte și veridice despre nerespectarea drepturilor omului, îngrădirea libertății cetățenilor, rolul jucat de Securitate în viața oamenilor, problema minorităților, în special minoritatea maghiară, închiderea granițelor pentru cetățenii români. Toate acestea, amplificate de criza în care se găsea România, au dus la starea generală în care o parte a populației a riscat și a ieșit în stradă pentru a manifesta împotriva regimului Ceaușescu⁸⁵. Informațiile venite prin filiera presei interne și din străinătate au jucat un rol important în demantelarea structurilor de putere ale fostului regim. Vestea primită pe *undele herziene* că Revoluția a învins la Timișoara și orașul nu mai este sub controlul partidului și al structurilor de putere ale fostului regim, a mobilizat populația din alte localități, care a ieșit în stradă pentru a-și cere drepturile.

⁸² Marc Semo, *Le faux charnier de Timișoara: l’histoire d’un derapage mediatic*, în Catherine Durandin et Guy Hoedts, *Roumanie, Vingt ans apres: La „Revolution” revisitée*, Une publication diploweb.com, pp. 34-36, http://www.diploweb.com/IMG/pdf/Roumanie_revolution_revisitee.pdf .pdf accesat la 24 august 2016 .

⁸³ Citat de Isolda Agazzi, *Manipulation ou logique de la rumeur?* în *Le Courier* din 16 decembrie 2009, on line http://www.lecourrier.ch/manipulation_ou_logique_de_la_rumeur accesat la 24 august 2016

⁸⁴ Marc Semo, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 35.

⁸⁵ Ionuț Cojocaru, *Manipularea mass-media din timpul revoluției române*, *Adevărul. Ro*, din 22 decembrie 2015, http://adevarul.ro/cultura/istorie/manipularea-mass-mediadin-timpul-revolutiei-romane-1_567915c737115986c6b3cc28/index.html accesat la 24 august 2016.

Dacă Nicolae Ceaușescu ar fi înțeles impactul revoluției în mijloacele de informare în masă și ar fi studiat rolul mass-media în răsturnarea lui Ferdinand Marcos în Filipine⁸⁶, poate că și în România ar fi avut loc o „revoluție de catifea”, ca în majoritatea statelor foste comuniste⁸⁷. Liderul comunist de la București nu a priceput – în 21 decembrie 1989, când a hotărât să țină un discurs în fața mulțimii aduse cu forța în centrul Capitalei – că acesta nu putea să aibă nici *puterea* și nici *efectul* discursului rostit în august 1968, când a condamnat invazia sovietică din Cehoslovacia. Și Valentin Ceaușescu era de părere, la peste două decenii de la acele evenimente, că tatăl său a minimalizat amenințarea la adresa regimului, crezând că era ceva similar cu o tentativă orchestrată de URSS, ca în 1968, pentru a-l determina să urmeze exact ordinele Kremlinului. Acesta este convins că „...nu erau numai rușii. Lucrurile erau complet diferite. Tatăl meu nu mai impunea aceeași autoritate și nu mai inspira aceeași încredere poporului, ca în 1968”⁸⁸.

Ce s-a întâmplat în lumea politică internațională și nu se cunoștea în România la sfârșitul deceniului nouă a secolului trecut nici măcar de Nicolae Ceaușescu? Se schimbaseră profund contextul internațional. S-a modificat esențial harta valorilor politice de pe scena politică internațională, dar și în mentalul colectiv românesc. Valori considerate sacre în mentalul colectiv în deceniile trecute – suveranitate, independență, neamestec în treburile interne ale unui alt stat etc. – se erodaseră și fuseseră înlocuite de altele, care redesenau harta mentală a popoarelor. Lumea occidentală, în confruntarea cu regimurile totalitare de tip comunist, câștigase *războiul informațional* și pe cel *imagologic*⁸⁹. Harta mentală a cetățeanului din România

⁸⁶ Alvin Toffler, *op. cit.*, pp. 347-348.

⁸⁷ Constantin Hlihor, *România. Căderea comunismului și nașterea democrației. 1989-2000*, Editura Universității din București, 2006, pp. 37-45.

⁸⁸ Valentin Ceaușescu, *Nu a fost o revoluție sau un puci – aș descrie-o ca pe o mizerie / Am privit la televizor execuția*, interviu pentru *Irish Times*, preluat de *HotNews*, online <http://www.hotnews.ro/stiri-esential-6745426-valentin-ceausescu-nu-fost-revolutie-sau-puci-descrie-mizerie-privit-televizor-executia.htm>, accesat la 24 august 2016.

⁸⁹ Loup Francart, *La guerre du sens – Pourquoi et comment agir dans les champs psychologiques*, Economica 2001, Georges Soutou, *Quel renseignement pour le XXIe siècle ?* co-operative work, Lavauzelle, 2001;

anului 1989 era profund modificată în raport cu cea din vara anului 1968. În aceste tipuri de confruntări, victoria nu s-a mai obținut prin eliminarea fizică sau supunerea adversarului și ocuparea teritoriului său de suveranitate, ci prin „ocuparea minții lui” cu acele reprezentări și convingeri care să-l facă din adversar, aliat⁹⁰. Iată una din posibilele explicații ale faptului că oamenii, ascultând discursul lui Nicolae Ceaușescu despre infiltrarea „agenților străini”, „dușmanii poporului”, nu i-au perceput așa cum îi definea șeful statului român. Mai mult decât atât, l-au perceput pe Nicolae Ceaușescu ca dușman al poporului. Se produsese în mentalul colectiv românesc o uriașă răsturnare de imagine a binomului *dușman-prieten*, ca rezultat al exercitării *puterii soft* de către lumea occidentală. Pentru cetățeanul obișnuit, cursa înarmărilor, revoluția tehnologică, forțele post-industrialismului – domenii decisive ale confruntării capitalism/socialism – erau ceva abstract și, oricum, îndepărtate de nevoile sale. Pentru el importante și decisive erau „produsele”, „întruchipările” de zi cu zi ale celor două sisteme; cu alte cuvinte – calitatea și performanțele automobilului, televizorului, ale blugilor, ale filmelor, ale melodiilor moderne, calitatea bunurilor care făceau parte din viața sa și nu neapărat a rachetelor balistice și apărarea valorilor socialismului. Imaginile unei societăți prospere cu care au fost *bombardate* societățile comuniste au avut un efect devastator în aceste țări și pentru propaganda lor⁹¹. Fără să fie o concluzie cu valoare generală, considerăm că pentru explicarea apariției unei stări revoluționare și a unei explozii sociale nu sunt suficiente doar înrăutățirea situației economice și sociale a unei societăți. Este nevoie de o „scânteie” care să aprindă o întreagă societate. În epoca dominației mass media, această scânteie nu mai apare întâmplător sau din discursul unui lider *charismatic*, așa cum s-a întâmplat în timpul revoluțiilor clasice din „epoca Gutenberg!”

Jacques Baud, *La guerre asymétrique ou la défaite du vainqueur*, Editions du Rocher, 2003.

⁹⁰ Steven Lambakis, *Space Control în Desert Storm and Beyond*, Orbis, vol. 39, nr. 3 (vara 1995) http://www.dtic.mil/doctrine/jel/jfq_pubs/surv8.pdf; *The United States in Lilliput: The Tragedy of Fleeting Space Power*, în „Strategic Review”, vol. 24, nr. 1, iarna 1996.

⁹¹ Pierre Miquel, *Histoire du Monde contemporain, 1945-1999*, Nouvelle Edition, Fayard, 1999, p. 505.

III.2. Șocul geopolitic al bătăliei pentru imagine ca sursă de putere în politica internațională și cultul personalității lui Nicolae Ceaușescu

Confruntarea Est-Vest în timpul războiului rece a avut și o dimensiune imagologică. Analistii relațiilor internaționale consideră că o bună cunoaștere a rolului pe care îl are imaginea *celuilalt* în percepția liderilor politici și a experților ajută la luarea deciziilor și sporește eficiența politicilor promovate în plan extern. Richard K. Herrmann și Michael P. Fischerkeller relevă că imaginea unui alt actor este rezultatul unei judecări de valoare cu privire la amenințarea sau oportunitatea pe care actorul o reprezintă la adresa intereselor tale⁹². În funcție de aceste percepții, liderii politici și aparatul de expertiză construiesc în politica internațională strategiile de comportament în raporturile cu actorii cu care se află în competiție sau dispută. În plus, după cum s-a afirmat în literatura de specialitate, „percepțiile pe care le au oamenii politici despre evoluția vieții internaționale sunt determinate de informațiile pe care le primesc prin intermediul instituțiilor specializate, dar și de imaginile pe care media le promovează în spațiul public”⁹³. Războiul rece a fost și o confruntare imagologică pe care Estul a pierdut-o în fața Vestului.

Pentru construirea unei imagini puternic negative, *demonizarea* adversarului a fost o practică des utilizată în propaganda desfășurată de o parte și de alta a „Cortinei de Fier” în timpul războiului rece⁹⁴. Regimul Nicolae Ceaușescu a fost, și în această privință, un caz atipic în raport cu alte state socialiste. A beneficiat din plin de o imagine pozitivă și de un capital de simpatie în politica internațională, începând cu sfârșitul deceniului șapte și pe tot parcursul celui următor, dar apoi a fost cel mai demonizat lider comunist în deceniul

⁹² Richard K. Herrmann, Michael P. Fischerkeller, *Beyond the enemy image and spiral model: cognitive-strategic research after the cold war*, în *International Organization* 49, 3, vara 1995, pp. 425-426.

⁹³ Nicolae Melinescu, *O viziune despre televiziune*, București, Master Print Super Off Set, 2013, passim.

⁹⁴ A se vedea și Alexandru Purcăruș, *Prin ochii inamicului. Mihail Gorbaciov și politica sa în percepția Statelor Unite ale Americii. 1985-1991*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2014.

nouă al secolului trecut. Nu interesează în această analiză cum a parcurs dictatorul român acest drum. Are incontestabil merite pentru imaginea pozitivă pe care a avut-o la un moment dat și poartă toată vina pentru imaginea dezastruasă construită de media occidentale în ultima parte a regimului său. Interesează cum imaginea regimului său a produs, pe de o parte *un plus de prestigiu României* în politica internațională în plin război rece și al unei confruntări purtate de multe ori fără menajamente între Est și Vest, iar pe de alta, cum tot imaginea sa a adus *grave daune imaginii de țară* României. Unele din aceste prejucții mai au și astăzi reverberații în politica internațională. Explicația este, în opinia lui Larry Watts, că imaginea puternic negativă a țării a fost „creată pe baza prejudecății, patologiei organizaționale și dezinformării a devenit mai puternică în ultimii cinci ani de Război Rece. A fost extraordinar de puternică. România, și nu numai Ceaușescu, a devenit cel mai negru stat, cel mai brutal, cel mai sângeeros, cel mai, cel mai... asta a fost abordarea. Și a fost o campanie dusă peste tot în care s-a spus aproape orice. Și orice atrocitate s-ar fi spus, era crezută imediat. Aceasta a fost situația la sfârșitul Războiului Rece pentru România, cu astfel de imagini. Și mai mult decât atât, a fost răspândită și vândută foarte bine ideea că România a fost în pragul războiului etnic și că granițele se vor prăbuși. Din această cauză, România a fost într-o carantină pentru Europa și pentru Statele Unite timp de trei ani. Din 1989 și până la sfârșitul anului 1992 nimeni nu a venit aici”⁹⁵.

Acest transfer de imagine negativă al unui regim politic asupra țării în care acesta ființează este sesizat și de alți specialiști. Patricia Gonzales Aldea consideră că perpetuarea unei imagini negative se întâmplă din cauza prejudecăților și stereotipurilor ce se formează în mentalul colectiv al unei societăți despre imaginea unui alt popor. Aldea ilustrează această ipoteză de lucru cu afirmația istoricului și fost ministru de externe polonez, Bronislaw Geremek. Acesta a făcut, în

⁹⁵ Larry Watts, *Diabolizarea României, o „operă” bine lucrată și din Est, și din Vest*, interviu luat de Dan Constantin și Gabriela Antoniu, în *Jurnalul.ro*, 27 februarie 2013, <http://jurnalul.ro/special-jurnalul/interviuri/larry-watts-diabolizarea-romaniei-o-opera-bine-lucrata-si-din-est-si-din-vest-637874.html> accesat la 26 august 2016.

anul 2004, când se punea problema extinderii UE, următoarea afirmație: „The ignorance of the reality inside the Central and Eastern European countries, «homogenized» by the Soviet bloc, led the Western bloc to underestimate their cultural values and to look down on them when Eastern countries asked for «European reunification». (...) the simple citation of the names of these countries means an exotic accent as if it was a list of colonized countries. Western Europe has forgotten that Prague and Krakow, Budapest and Tallinn, Warsaw and Bucharest, are old European capitals”⁹⁶.

Studiile privind imaginea pozitivă a României, ca sursă de putere în politica internațională în timpul războiului rece, aproape că lipsesc din istoriografia românească post-decembristă⁹⁷. Larry Watts nu se sfiște să ne atragă atenția că acest lucru nu este permis într-o cercetare științifică, dar ar fi de înțeles, până la un punct, în discursul public. Watts crede că se întâmplă acest lucru deoarece numele lui Nicolae Ceaușescu a devenit blamabil și din această cauză istoricii evită să scoată în evidență o serie de acțiuni ale României în planul relațiilor internaționale de la sfârșitul deceniului șapte până la începutul deceniului nouă, când țara a intrat într-un puternic con de izolare. Analistul și istoricul american aduce în discuție „politica de dezangajare militară în care România a jucat în mod strălucit la Helsinki, a fost apreciată în toată Europa și a apărut în toate ziarele. Românii nu știu, au uitat, iar acum chiar neagă acest lucru. De asemenea, politica externă pentru lumea în (curs de) dezvoltare – așa numită Lumea a treia – a fost foarte bine gândită și astăzi îi servește foarte bine Europei, care trebuie să învețe lucrurile pe care nu le-a învățat și știute de cineva care a mers prin toate acele zone. Dar pentru că această politică este legată de numele lui Ceaușescu, este aruncată. Toate eforturile românești în această direcție și care

⁹⁶ Bronislaw Geremek, 2004, *La ampliación y la unidad de Europa: la otra Europa*. *La Vanguardia*, Dossier 11:10-13, apud, Patricia Gonzalez Aldea, *The Identity of Ceaușescu's Communist Regime And its Image in the West*, în *Revista de Științe Politice. Revue des Sciences Politiques*, nr. 33-34, 2012, p. 16.

⁹⁷ A se vedea și Hadrian Gorun, *Paradoxul politicii externe a lui Nicolae Ceaușescu și motivele erodării imaginii internaționale a regimului său*, în *Analele Universității din Craiova. Seria istorie*, anul XVII, nr. 2(22), 2012, pp. 215-221.

au fost apreciate sunt legate de Ceaușescu și pentru că el a fost demonizat au fost anulate total. Iar aici este o mare problemă în care și istoriografia românească, care a creat niște lovături începând cu anii '60 și a mers mai departe, acum e băgată în aceeași oală, iar cercetătorii sunt considerați din start staliști și comuniști. Și de ce? Pe ce se bazează? Pentru că nu se bazează pe o ideologie marxist-leninistă și din cauza asta au fost loviți. Lovitura a mers pe o linie de interpretare considerată de sovietici exact ca fiind istoriografie burgheză și de Occident⁹⁸.

Pentru o analiză nepărtinitoare și nevirusată de ideologia post-comunismului pentru construcția/deconstrucția diabolizării regimului Ceaușescu este necesară o minimă cunoaștere a mecanismelor psiho-sociale prin care se „lipește” de un lider, sau de o țară, o imagine negativă/pozitivă. Studiile privind rolul demonizării în confruntarea politico-militară în relațiile internaționale sunt puține și marginale și în Occident în aria de cercetare a diferitor discipline academice. În teoria relațiilor internaționale se întâlnesc idei privind *amenințarea și percepția amenințării, imaginea celuilalt* etc., în politologie – *inamic, adversar, frica și teama* etc., în psihologia socială – *imaginea inamicului, reprezentarea amenințării* etc.⁹⁹, însă, acestea au lipsit aproape în totalitate în România în perioada regimului comunist.

Literatura consacrată acțiunilor de demonizare din timpul războiului rece este focalizată mai ales pe dimensiunea dezumanizării personajului devenit țintă¹⁰⁰. Conceptual, ambele noțiuni – *dezumanizare, diabolizare* – sunt folosite cu aceeași valoare pentru a se contura o imagine puternic negativă a țintei în opinia publică, deși semantic acestea nu se suprapun¹⁰¹. O acțiune prin care cineva este demonizat, implică utilizarea

⁹⁸ Larry Watts, *Diabolizarea...* în *loc. cit.*

⁹⁹ A se vedea Linn Normand, *Demonization in International Politics: A Barrier to Peace in the Israeli-Palestinian Conflict*, Palgrave Macmillan, eBook, 2016, p. 49.

¹⁰⁰ A se vedea Herbert C. Kelman, *Violence without restraint: reflections on the dehumanization of victims and victimizers*, în *Journal of Social Issues*, no., 4 vol., 24, 1873; A. Bandura, B. Underwood, M.E. Fromson, *Disinhibition of aggression through diffusion of responsibility and dehumanization of victims*, în *Journal of Research in Personality*, nr. 4, vol. 9, 1975.

¹⁰¹ Linn Normand, *op. cit.*, p. 5.

acelor noțiuni și concepte care să accentueze dimensiunea subumană, prin recurgerea la metafore construite în mentalul colectiv prin narațiuni istorice și mitologii (Dracula, vampir, etc.), sau pur și simplu la imaginea unor animale – cum a procedat Orwell în celebrul său roman, *O mie nouă sute optzeci și patru*¹⁰².

Este necesară înțelegerea modului cum o imagine negativă apare în politica internațională, pentru că, deși ea se manifestă ca o realitate și produce pagube în relațiile pe care un actor le are cu un alt/alți actori, în toate planurile – de la economic la politic și militar, atunci când este supus unui asemenea proces –, imaginea negativă este o *construcție socială*, ea nu apare din senin¹⁰³! În timpul războiului rece, Statele Unite și alte puteri occidentale, mai ales Marea Britanie, aplicând asemenea cunoștințe de psihologie socială, au dezvoltat o infrastructură solidă pentru ducerea cu succes a unui “război al ideilor” împotriva ideologiei comuniste promovate de Uniunea Sovietică și aliații săi.

Instrumentele pe care un actor clasic/statul sau non clasic le are la îndemână sunt cele utilizate, în mare măsură, în operațiunile informaționale și diplomația publică. *Vocea Americii (VOA)*, *BBC*, *Deutsche Welle*, *Radio Europa Liberă (REL)*, *Radio Libertatea (RL)*, *Radio Moscova*, *Radio Peace & Progress*, și multe alte asemenea posturi de radio au fost, toate, instrumentele majore ale diplomației publice occidentale din timpul războiului rece¹⁰⁴. Cu ajutorul „undelor scurte” emise dintr-un loc sigur, mesajele ajung la mii de kilometri pentru a difuza informații atât bune, cât și rele, în mod direct către societățile devenite consumator de informații pe care guvernele locale nu ar dori ca populația să le afle. Cu asemenea instrumente, părțile rivale din timpul războiului rece au folosit puterea imaginilor pentru acțiuni de demonizare. Cultivarea unei imagini demonizante a părții adverse servea pentru a

¹⁰² George Orwell, *O mie nouă sute optzeci și patru*, Iași, Editura Polirom, 2002, passim.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 8.

¹⁰⁴ G. Rawnsley, *Radio Diplomacy and Propaganda*, Macmillan Press Ltd, 1996, p. 8; p. 166; M. Nelson, *War of the Black Heavens, The Battles of Western Broadcasting in the Cold War*, Syracuse Press, 1997, capitolul 5.

induce frica în populație și legitima o serie de acțiuni care, de multe ori, nu aveau nimic în comun cu realitatea acelei societăți¹⁰⁵.

Deși nu a avut o strategie coerentă de promovare a unei imagini favorabile în politica internațională, modul cum regimul de la București s-a poziționat în raport cu marile probleme ale lumii celei de-a doua jumătăți a secolului XX s-a bucurat o bună bucată de vreme de un prestigiu binemeritat. Lavinia Betea este de părere că „nevoile speciale de imagine ale regimului de la București au început înainte să fi venit Ceaușescu la conducerea partidului. Le-a conștientizat Gheorghiu-Dej când s-a decis pentru o politică a «porților deschise» ale economiei românești – atenție, ale economiei –, pentru tehnologia avansată occidentală și americană. O politică a naționalismului comunist, în care se dorea și spargerea unității de monolit a lagărului, dirijată de sovietici”¹⁰⁶. O primă imagine pozitivă pentru Occident a venit după inițiativa regimului Dej de a permite revenirea în țară a unora dintre „foștii politicieni național-țărăniști sau alții din aceștia”¹⁰⁷. Prin Decretul nr. 253, din 30 iunie 1955, se înlesnea repatrierea „unor cetățeni și fosti cetățeni români și amnistierea celor repatriați”¹⁰⁸. Această acțiune a fost urmată de decizia de eliberare a deținuților politici din închisori, în perioada 1962-1964. Ordinul dat structurilor de securitate de a înceta bruiajul emisiunilor în limba română difuzate de *Radio Europa Liberă* a constituit un semnal extrem de favorabil pentru Occident, deoarece Uniunea Sovietică și celelalte țări nu au luat această măsură decât foarte târziu, abia în vremea lui Gorbaciov. Apoi, s-au folosit artiștii ca agenți de influență. Au fost trimise peste graniță, mai ales în Occident, ansambluri folclorice, formații de teatru, muzică etc, expoziții. Acestea au sporit extraordinar prestigiul României.

¹⁰⁵ Alesia Sourine, *How Demonizing the Enemy is Counter-Effective to Foreign Policy Strategy*, <http://aladinrc.wrlc.org/bitstream/handle/1961/9421/Sourine.%20Alesia%20-%20Spring%20'10.pdf?sequence=1> accesat la 25 august 2016.

¹⁰⁶ Lavinia Betea, *Propaganda comunistă – tehnici de prestigiu și influență externă*, <http://betea.ro/index.php/2015/10/16/propaganda-comunista-tehnici-de-prestigiu-si-influenta-externa/> accesat la 27 august 2016.

¹⁰⁷ Apud, Florian Banu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 63.

¹⁰⁸ *Buletinul Oficial* nr. 18 din 30 iunie 1955.

Prima acțiune de acest gen a avut loc în iunie 1956 când o trupă a Teatrului Național din București a participat la Festivalul internațional „Teatrul Națiunilor”, desfășurat la Paris¹⁰⁹.

Linile de acțiune pentru promovarea României în străinătate au fost discutate în Ședința Biroului Politic al PMR din 23 februarie 1957, când au fost analizate „unele probleme în legătură cu popularizarea RPR în străinătate”. Au fost adoptate unele măsuri de îmbunătățire a activității în ceea ce privește crearea unor organisme specializate, dar și direcții concrete trasate reprezentanților diplomați din capitalele țărilor cu care România avea legături diplomatice¹¹⁰.

Nicolae Ceaușescu a continuat și a diversificat tehnicile de propagandă în străinătate. Astfel că „timp de două decenii (1964-1984), România era prezentată în mass-media din Europa de Vest și din SUA ca o țară care merita tot respectul pentru rezultatele spectaculoase obținute în dezvoltarea economică și pentru politica externă curajoasă, dinamică și eficientă. Primindu-l pe Nicolae Ceaușescu la Casa Albă, președintele american Jimmy Carter declara: „Locuitorii Statelor Unite sunt onorați să-l aibă ca oaspete pe marele conducător al unei țări minunate. Este de mare folos pentru mine, ca președinte, să am prilejul de a mă consulta cu un conducător național și internațional de talia oaspetelui nostru de astăzi. Influența sa pe arena internațională, ca lider al României, este excepțională”¹¹¹. La nivelul conducerii superioare a partidului, încă din 1967, s-a discutat modalitatea de a acționa în rândul emigrației române. Au fost deschise linii de finanțare a unor reviste și asociații ale emigrației române în străinătate, au fost trimiși mesagerii potriviți să sprijine unele activități între care concerte și colinde¹¹². Nicolae Ceaușescu a fost de acord ca, pentru promovarea imaginii țării noastre, să fie cooptați și o

¹⁰⁹ Luminița Banu, *Mircea Eliade – un român pentru eternitate. Ecouri din arhivele Securității*, în *Caietele CNSAS*, anul IV, nr. 1-2(7-8) 2011, p. 276.

¹¹⁰ Apud, Florian Banu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, pp. 66-67.

¹¹¹ Ioan Scurtu, *Imaginea externă a României. Aplicarea modelului Kosovo în Ținutul Secuiesc*, în *Certitudinea.ro*, 13 octombrie 2012, <http://www.certitudinea.ro/articole/europa-nostra/view/ imaginea-externa-a-romaniei-aplicarea-modelului-kosovo-in-Tinutul-secuiesc> accesat la 17 august 2016.

¹¹² Lavinia Betea, *op. cit.*, în *loc. cit.*

parte a reprezentanților emigrației române. A mizat mult pe creșterea prestigiului său prin atragerea unor asemenea voci. Un caz interesant este cel al lui Pamfil Șeicaru¹¹³. Marele gazetar al perioadei interbelice fusese condamnat în 1945 la moarte în contumacie. În decembrie 1966, printr-un decret unic, emis de Consiliul de Stat și nedat publicității, Pamfil Șeicaru a fost grațiat, cu motivația că are o atitudine corespunzătoare desfășurată în străinătate, prin scris, în favoarea țării noastre. Apoi a fost ajutat financiar să publice cărți și articole în care descria poziția regimului de la București față de Moscova. Pamfil Șeicaru a putut, chiar, să revină în București și să își revadă casa de la Mangalia. Potrivit unor mărturii ale ofițerului de securitate care l-a însoțit pe „Conu” Pamfil prin țară, acesta „era anticomunist de-o viață”, cum zicea el, dar nu își ascundea afecțiunea și respectul față de neamul și țara sa. Această atitudine el o explica foarte simplu: „Regimurile politice sunt trecătoare și pline de păcate. Pământul natal este peren”¹¹⁴.

Au fost încercări de câștigare de partea regimului Ceaușescu și a altor mari personalități culturale ale exilului românesc precum Mircea Eliade, Emil Cioran, Henri Coandă, Iosif Constantin Drăgan, George Palade etc. Unii au ales calea revenirii, alții au continuat să combată regimul. Savantul Henri Coandă s-a întors în țară în 1969, unde și-a continuat activitatea de cercetare în cadrul INCREST. În 1970 a fost primit în Academia Română. Dar, după moartea lui, în 1972,

¹¹³ Asupra acestui aspect părerile sunt extrem de împărțite. Ion M. Ioniță a încercat să răspundă la întrebarea cine a câștigat din „meciul” Ceaușescu-Pamfil Șeicaru conchizând: „Pamfil Șeicaru și-a jucat și el cartea. Promite o atitudine de sprijin a țării, dar nu a regimului. În schimb, reușește ca, la 83 de ani să viziteze în mare secret România. Își vede rudele din țară și fostele proprietăți. S-ar putea spune că regimul comunist a câștigat bătălia cu marele său adversar din publicistica exilului. Dar, în mod paradoxal, propaganda comunistă nu exploatează propagandistic evenimentul. Vizita rămâne strict secretă. Ca urmare, efectul de imagine este nul. Iar așa-zisa atitudine binevoitoare a lui Șeicaru nu produce nimic spectaculos”. A se vedea, Ion M. Ioniță, *Pamfil Șeicaru-Nicolae Ceaușescu, cine a câștigat?* în *Historia.ro*, http://www.historia.ro/exclusiv_web/general/articol/pamfil-eicaru-nicolae-ceau-escu-cine-c-tigat accesat la 17 august 2016.

¹¹⁴ Apud Florian Bichir, *Venit în țară în secret, Pamfil Șeicaru solicită o audiență lui Ceaușescu*, în *Historia.ro*, http://www.historia.ro/exclusiv_web/general/articol/exclusiv-venit-ar-n-secret-pamfil-eicaru-solicit-o-audien-lui-ceau-escu accesat la 27 august 2016.

autoritățile nu și-au ținut promisiunea față de el: n-au organizat Fundația „Coandă”, au desființat...INCREST. Pentru că trebuia să rămână doar Consiliul Național pentru Știință și Tehnologie, condus de Elena Ceaușescu¹¹⁵! Iosif Constantin Drăgan a venit des în țară unde a avut și unele întâlniri cu Nicolae Ceaușescu, mai ales pe probleme ale combaterii iredentismului maghiar și chiar a utilizării unor tehnici de promovare a unei imagini credibile pentru România în Occident, care să depășească dogmatismul ideologiei partidului comunist. Cu prilejul unei asemenea întâlniri, din data de 9 iunie 1980, Iosif Constantin Drăgan îi atragea atenția liderului comunist român că în Occident multe probleme ale popularizării imaginii și intereselor unei națiuni se fac prin intermediul fundațiilor și al organizațiilor neguvernamentale. Drăgan înființase o asemenea fundație cu o activitate remarcabilă în plan european. Aceasta își desfășura activitatea în ceea ce astăzi cunoaștem foarte bine a fi activitatea de *public diplomacy*, însă, la acea dată asemenea acțiuni se practicau doar în SUA și în alte câteva state occidentale¹¹⁶. Potrivit unei note privind conținutul acelei discuții, „Tovarășul Nicolae Ceaușescu a subliniat că activitatea filialei Fundației Drăgan s-ar rezuma doar la probleme economice (management, marketing), merită să ne mai gândim. În alt context, tovarășul Nicolae Ceaușescu a solicitat ca Fundația Drăgan să joace un rol mai mare în promovarea comerțului exterior al României”¹¹⁷. Este și acest aspect doar unul din exemplele care ne arată că Nicolae Ceaușescu nu pricepea nimic din ceea ce se întâmpla în lumea civilizată pe linia promovării imaginii unei țări.

De aici până la credința că imaginea țării se face prin promovarea liderului aceluși stat nu a fost decât un pas. Acesta a fost făcut de unii apropiați ai dictatorului încă din decembrie 1977, când au fost elaborate o serie de *propuneri* pentru

¹¹⁵ Lavinia Betea, *op. cit.*, în *loc. cit.*

¹¹⁶ A se vedea, Jarol B. Manheim, *Strategic Public Diplomacy and American Foreign Policy: The Evolution of Influence*, Oxford University Press, New York, 1994; Henry Hyde, *Speaking to Our Silent Allies: Public Diplomacy and U.S. Foreign Policy*, on line <http://usinfo.state.gov/journals/itps/1202/ijpe/pj7-4hyde.htm> accesat la 18 august 2016.

¹¹⁷ ACNSAS, Fond CC al PCR, Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 24/1980, ff. 2-3, în Florian Banu, *op. cit.*, p. 170.

îmbunătățirea activității de propagandă externă¹¹⁸, Ștefan Andrei, Cornel Burtică și Dumitru Popescu, în propunerile avansate lui Nicolae Ceaușescu privind îmbunătățirea propagandei în străinătate, introduceau un paragraf care nu avea nimic în comun cu propunerile în acest sens, ci avea menirea de a gădila orgoliul Secretarului General al PCR: „Un larg ecou și efect pozitiv de durată pentru întreaga propagandă externă l-au avut difuzarea peste hotare a lucrărilor tovarășului Nicolae Ceaușescu publicate în țară în limbi de circulație internațională (12 volume în 5 limbi), ca și apariția în edituri din străinătate a volumelor cu texte selectate din aceste lucrări, sau de prezentare a personalității și gândirii sale social-politice (55 volume în 17 limbi)”¹¹⁹. Dacă Ceaușescu era într-adevăr interesat să vadă cât de mult a contat publicarea și difuzarea operelor sale în străinătate nu ar fi trebuit să ceară un studiu de analiză aprofundată, deoarece exact în paragraful următor autorii *propunerilor* menționau unele deficiențe: „activitatea în acest domeniu nu este orientată întotdeauna spre problemele arzătoare ale actualității; sfera de cuprindere este restrânsă atât din punct de vedere geografic, cât și sub aspectul pătrunderii în diferite cercuri ale opiniei publice”¹²⁰. Lectura acestor *propuneri* surprinde nu atât prin limbajul de lemn prin care erau luate angajamente pentru nimic concret, dar și unele indicații de-a dreptul hilare și absurde. Se cerea, de exemplu, aprobarea pentru ca instituții și edituri din România să publice lucrări și alte materiale de promovare în limbi străine „și în condițiile în care nu există comenzi prealabile din partea unor beneficiari externi”¹²¹.

Imaginea pozitivă a țării și a liderului comunist Nicolae Ceaușescu nu a fost rezultatul unor strategii și a unor măsuri bine gândite sau planificate în acord cu ceea ce se petrecea în lume. Acțiunile de politică externă desfășurate de regimul de la București au fost în rezonanță cu interesul uneia sau alteia dintre marile puteri care își disputau interesele și hegemonia

¹¹⁸ ANIC, Fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 1/1978, ff. 70-74 în Florian Banu, *op. cit.*, pp. 125-129.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 125.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 126.

¹²¹ *Ibidem*, p. 127.

pe anumite spații geopolitice și geostrategice. Credem că Nicolae Ceaușescu nu a înțeles niciodată nici de ce a fost atât de promovat ca lider cu idei și viziuni îndrăznețe pentru rezolvarea unor probleme arzătoare ale politicii internaționale, dar nici de ce, același Occident, a început să îl critice și apoi să îl demonizeze.

Imaginea regimului Ceaușescu a început să se șubrezească la începutul anilor '80, când începe confruntarea imagologică dintre Est și Vest. Este și momentul în care regimul Ceaușescu oferă „muniție” din plin Occidentului. Condițiile de trai ale populației, frigul din apartamente și lipsa alimentelor de bază devin insuportabile. Pe acest fond al nemulțumirii populare, al ostilității elitei intelectuale, apăruseră la sfârșitul anilor '70 primele manifestări cu caracter de disidență sau de împotrivire (cazul Goma, sindicatul liber SLOMR, revolta minerilor de la Petroșani; mai târziu, cazul lui Dorin Tudoran, luările de poziție ale Doinei Cornea și ale lui Mircea Dinescu), preluate de media occidentale. În aceste condiții, propaganda ceaușistă nu numai că își accentuează caracterul reactiv, dar devine, paradoxal, principalul vector de decredibilizare a regimului de la București.

În condițiile înrăutățirii situației economice și sociale și a exacerbării cultului personalității lui Ceaușescu până la dimensiuni grotești¹²², nu a fost greu pentru vectorii de imagine ai Occidentului să-l înfățișeze pe acesta și regimul său ca fiind necivilizat, barbar, sau chiar demonic, către sfârșitul deceniului nouă al secolului trecut, pentru că puțini oameni știau prea multe despre România și despre această parte a lumii. Aproape toate documentele de analiză a eficienței propagandei externe românești indicau faptul că Bucureștiul nu dispune de resurse suficiente pentru promovarea imaginii, iar aria geografică de cuprindere era extrem de limitată. Raportul privind activitatea în domeniul propagandei externe al Centrului Național pentru Promovarea Prieteniei cu alte Popoare, elaborat la începutul anului 1980, menționa printre lipsuri: „Țara noastră, istoria și cultura sa sunt reflectate insuficient și uneori necorespunzător

¹²² A se vedea Anneli Ute Gabanyi, *Cultul lui Ceaușescu*. Iași, Polirom, 2003; Lavinia Betea, Florin Mihai Răzvan, Ilarion Țiu, *Viața lui Ceaușescu. Tiranul*, vol. III, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2015.

în marile lexicoane care se editează în străinătate. De asemenea, continuă să fie insuficient prezentată România (geografia, istoria, cultura sa) în manuale și alte lucrări de referință publicate în diferite țări. Nu s-a reușit să fie traduse și editate în străinătate mai multe opere literare din creația actuală. Prezența țării noastre la diferite festivaluri internaționale ale filmului, la expoziții și târguri de carte n-a fost pe deplin satisfăcătoare¹²³.

Analiza a câtorva dintre cele mai reușite și eficiente operațiuni imagologice prin care vectorii occidentali, în special media, dar nu numai, au conturat imaginea demonică a lui Ceaușescu nu trebuie să conducă la ideea că secretarul general al PCR a fost o victimă a unui *Occident rău*, ci de a ne face să înțelegem că bătălia pentru imagine în politica internațională are ca țintă însăși societatea, în întregul ei, iar pierderile suferite pot avea consecințe și la mulți ani distanță! De peste un sfert de secol nu mai avem de-a face nici cu Ceaușescu și nici cu regimul său de dictatură, dar imaginea țării noastre, în multe din dimensiunile ei politice și socio-culturale, pare să nu se fi schimbat. Instituțiile și oamenii care au răspuns în timpul regimului comunist din România fie au fost deturnați de la adevăratele obiective pentru promovarea imaginii României, prin cultivarea imaginii lui Ceaușescu în politica internațională, care a făcut la un moment dat mai mult rău decât bine, fie nu au înțeles strategiile de imagine și tehnicile prin care se construiește *brand*-ul de țară. Întrebarea de ce nu avem astăzi o imagine mai favorabilă, care să genereze efecte pozitive pentru evoluția politică, economică și culturală a României actuale nu mai are un răspuns prin tipare ideologice.

Una dintre operațiunile imagologice cu mare impact în media occidentale a fost aceea a distrugerii satului românesc, declanșată la jumătatea deceniului opt al secolului trecut, deși problema sistematizării localităților urbane și rurale era veche de mai bine de un deceniu la vremea lansării ei¹²⁴. În Plenara Comitetului Central al PCR din iunie 1986, Nicolae

¹²³ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 43/1981, ff. 1-24 în vol., Florian Banu, *op. cit.*, pp. 214-224.

¹²⁴ *Buletinul Oficial* nr. 135 din 1 noiembrie 1974, Legea 58 din 29 octombrie 1974, online <http://www.lexex.ro/Legea-58-1974-565.aspx>, accesat la 28 august 2016.

Ceaușescu a hotărât să accelereze planul de sistematizare a localităților rurale. Ca urmare, la 18 decembrie 1986, Secția organizatorică a Comitetului Central este în măsură să prezinte un raport referitor la modalitatea prin care se vor moderniza aceste localități. Printre măsuri era prevăzută și desființarea/„dezafectarea” a 3.931 de sate din cele 13.123 existente. Astfel că, la 6 mai 1987, se reactivează „Comisia centrală pentru sistematizarea teritoriului și a localităților”, compusă din 15 membri ai Comitetului Central și condusă de Emil Bobu, președintele Secției organizatorice și un apropiat al cuplului prezidențial¹²⁵. Potrivit lui Mihnea Berindei, „Comisia dispunea deja de o serie de planuri de «sistematizare», toate croite după același model, județ de județ și comună de comună, cu numărul de sate care trebuiau păstrate sau «dezafectate», cu numărul de hectare din care se compunea perimetrul constructibil existent și cel care era prevăzut. Aceste planuri îi fuseseră prezentate lui Nicolae Ceaușescu, la 13 mai 1987, ca să-și dea aprobarea pentru punerea lor efectivă în aplicare”¹²⁶.

Anul următor, în fața președinților Consiliilor Populare reuniți în Conferința Națională, Nicolae Ceaușescu anunța generalizarea și accelerarea sistematizării rurale și preciza că, în jurul anului 2000, numărul de comune va fi redus la „cel mult 2.000”, din cele 2.705 existente, și la 5.000 sau 6.000 de sate, din cele peste 13.000 care existau la acea dată. Cu alte cuvinte, se prevedea dispariția, pur și simplu, a 7.000–8.000 de sate¹²⁷. Acest discurs a avut un ecou imens în opinia publică internă și internațională, a mobilizat atenția mediilor de informare, a provocat critici și condamnări în mai multe parlamente naționale (Germania Federală, Austria, Ungaria, Marea Britanie, Belgia, Statele Unite...) și instanțe internaționale (Consiliul Europei, Parlamentul European, UNESCO). Acum s-a născut ceea ce va fi cunoscut în istoriografia problemei ca *Opération Villages Roumains(OVR)*¹²⁸.

¹²⁵ Mihnea Berindei, *Distrugerea satelor românești în arhivele Comitetului Central*, în „Revista 22” din 30 iunie 2009, <http://www.revista22.ro/distrugerea-satelor-romanesti-in-arhivele-comitetului-central-6312.html>, accesat la 28 august 2016.

¹²⁶ *Ibidem*.

¹²⁷ *Ibidem*, Ioan Scurtu, *Revoluția română....*p. 83.

¹²⁸ A se vedea și Karine Emsellem, *L'opération villages roumains, une*

Opération Villages Roumains a fost declanșată după difuzarea în media occidentale a unui documentar realizat cu camera ascunsă de ziaristul Josy Dubié, intitulat „Roumanie, le désastre rouge”, care o avea ca figură centrală pe disidenta Doina Cornea, ce denunța „sistematizarea” și politica lui Ceaușescu. Emoția creată de acest film i-a determinat pe unii tineri jurnaliști, juriști etc., să lanseze ideea „adoptării” satelor românești prezăzute a fi „distruse” de unele comune occidentale, pentru a le asigura protecția. Astfel, distrugerea satelor și foametea generalizată, erau doar câteva dintre știrile care circulau cu insistență pe seama regimului de la București. Ziaristul Michel Mommerency preciza că „odată cu lansarea campaniei OVR, atitudinea față de România a devenit subiect de dezbatere politică în Belgia. OVR a adresat tuturor municipalităților invitația de «a adopta» un sat românesc, pentru a-l salva de la distrugere. Numeroși oameni de bună credință din mediul urban și rural, mai ales asociații nonguvernamentale, au participat la campanie, în ideea de a fi părtași la o acțiune pozitivă în favoarea respectării drepturilor omului. Prin această operațiune, opinia publică internațională a fost convinsă că, în România, mii de sate vor fi rase de buldozerele lui Ceaușescu și că țara era aproape sub dominația foametei”¹²⁹.

Dincolo de aceste mesaje, OVR a mai lansat în spațiul public și alte teme cu impact emoțional cum ar fi aceea că prin „sistematizare” se urmărește, în fapt, controlul populației. Prin dărâmarea așezărilor tradiționale și construirea de clădiri colective/blocuri de locuințe se putea asigura o monitorizare mai eficientă asupra cetățeanului de către omniprezenta

coopération locale transeuropéenne, în *Revue Géographique de l'Est*, 1995, vol. 35, nr. 2, pp.115-135; Dennis Deletant, *Ceaușescu și securitatea. Constrângere și dizidență în România anilor 1965-1989*, București, Editura Humanitas, 1998, p. 290; Mihnea Berindei, *Un elan de solidaritate europeană fără precedent*, în Revista „22” din 28 iunie 2005, <http://www.revista22.ro/operation-villages-roumains-1989-2005-1854.html> accesat la 28 august 2016.

¹²⁹ Apud, Eliza Dumitrescu, Florin Mihai, *Încă un inamic pentru Ceaușescu: belgienii acuzau dispariția satelor românești* în *Jurnalul.ro*, din 11 decembrie 2009, <http://jurnalul.ro/scinteia/special/inca-un-inamic-pentru-ceausescu-belgienii-acuzau-disparitia-satelor-romanesti-529989.html> accesat la 28 august 2016.

Securitate. Istoricul Mihnea Berindei, aflat în exil la Paris și activ implicat în OVR, aprecia că „programul de sistematizare vizează distrugerea, în cele din urmă, a formelor de solidaritate socială tradițională în satul românesc, deoarece aceasta era considerată de regim o formă de rezistență și un obstacol în calea campaniei de «omogenizare» a societății socialiste și în crearea unui singur popor muncitor”¹³⁰.

Ideea sistematizării mediului rural nu a fost primită cu entuziasm sau bucurie de majoritatea locuitorilor satului românesc. Reorganizările mediului rural duceau la dispariția unor comune, fapt care a creat nemulțumiri în rândul populației, tocmai de aceea Departamentul Securității Statului a ordonat Direcției I Informații să intensifice controlul informativ în mediul rural, în vederea cunoașterii cât mai precise a „stării de spirit”. Notele și rapoartele întocmite de organele informative precizau că numeroasele „comentarii negative” se refereau în special la: posibilitatea pierderii unor locuri de muncă, mai ales în rândul unor funcționari ai consiliilor populare ce urmau a fi dezafectate, precum și în rândul cadrelor didactice din școlile planificate a fi desființate; greutatea în transportul în comun, ca urmare a creșterii distanțelor până la noile centre administrative; aprovizionarea deficitară cu produse alimentare; desființarea unor unități sanitare sau de altă utilitate din comunele redistribuite, etc¹³¹. Un exemplu a fost demolarea unor gospodării din localitățile prin care urma să fie construit *Canalului Dunăre – București*. În cadrul proiectului „Canalul Dunăre – București” a fost prevăzut a se construi barajul și lacul de acumulare de la Mihăilești, cu rol turistic, cât și pentru crearea unui port spre Capitală. Mihai Dobre, fost primar al localității Mihăilești (2009), își amintea starea de spirit ce cuprinsese aceste localități la aflarea veștii privind demolarea caselor din satul său natal, Cornetu, și mutarea oamenilor la bloc: „E mult de atunci, dar nu cred că voi putea uita vreodată

¹³⁰ Apud, Bogdan Andrei Fezi, *De la systématisation de Bucarest à la destruction des villages roumains*, în *In Situ*, mis en ligne le 11 juillet 2013, consulté le 28 août 2016. URL : <http://insitu.revues.org/10390>, accesat la 28 august 2016.

¹³¹ Ilarion Țiu, *Ceaușescu și problema sistematizării rurale*, în „Sfera Politicii” nr. 2 (178) / 2014, p. 13.

acea perioadă cumplită, mai ales că am fost unul dintre cei demolați. Și asta pentru că stăteam pe o stradă foarte aproape de lac, «jos în vale», cum îi spuneam noi. Eu sunt de fapt din Cornetu, născut și crescut acolo. A fost o întreagă harababură. Un dezastru total. S-au mutat morții pe sanie, iarna. Asta a fost la vremea aceea: pur și simplu a venit Ceaușescu, a făcut cu «mâna așa» și a urmat demolarea. Mai toate satele au fost demolate în același timp. Și Cornetu, și Mihăilești, și Buda. După demolare s-au construit blocuri, vile. Conform Decretului 209 de expropriere, satul a fost mutat aproape total. Vă dați seama că ne-am mutat în niște condiții improprii, nu aveam canalizare, nu exista apă¹³².

În unele localități supuse sistematizării, sătenii au fost anunțați pe nepregătite că localitățile lor vor fi demolate. Uneori, reacțiile au fost violente. În comuna Spermezeu (jud. Bistrița-Năsăud), de exemplu, circa 100 de locuitori s-au strâns în fața Consiliului Popular pentru a cere explicații administrației. O parte din protestatari au intrat în sediul primăriei, pentru a-i cere socoteală primarului, acesta fiind bruscat de două femei din comună. Spiritele s-au calmat abia după intervenția miliției. În noaptea care a urmat, ferestrele casei primarului, care plecase din comună, au fost sparte de „autori necunoscuți”¹³³.

Nemulțumirile populației, dar și intensificarea presiunilor internaționale, au determinat încetarea temporară a proiectului sistematizării localităților rurale. Autoritățile erau de părere că mai întâi populația trebuia convinsă de necesitatea economică a măsurii. Însă, peste granițe continuau să ajungă informații distorsionate despre acțiunea de sistematizare a satelor. Postul de radio *Europa Liberă* a difuzat, săptămânal, știri neverificate, privind cazuri de sate „rase” de pe suprafața pământului. „Scrisorile” veneau, în general, din localități cu populație maghiară din Transilvania, Ceaușescu fiind acuzat că a intensificat măsurile naționaliste prin distrugerea patrimoniului cultural al acestei minorități. Știrile alarmiste,

¹³² Anca Alexe, Roxana Vintilă, *Sate „ciuntite” după un plan trasat pe hârtie*, în *Jurnalul.ro*, din 17 iunie 2009, <http://jurnalul.ro/scinteia/special/sate-ciuntite-dupa-un-plan-trasat-pe-hartie-511551.html> accesat la 28 august 2016.

¹³³ Ilarion Țiu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 14.

combinate cu acțiunile emigrației românești și ale organizațiilor internaționale legate de sistematizare, au contribuit, în anul 1989, la adâncirea prăpastiei dintre regimul comunist de la București și lumea democratică. Acest proiect a adus un plus de degradare imaginii lui Nicolae Ceaușescu, care în ultimele luni de viață era complet izolat pe plan internațional¹³⁴. Ion Stoian, ministrul român de externe a primit, în mai 1989, instrucțiuni de la Ceaușescu să contracareze campania mișcării „Opérations Villages Roumains”, printr-o formulă care nu s-a dovedit a fi eficientă – aceea de a informa Occidentul că planul de sistematizare urma să fie aplicat într-un ritm mai lent. Istoricul Dennis Deletant, referindu-se la acest aspect al istoriei recente a românilor, sublinia într-o conferință susținută în fața tinerilor la Școala de vară de la Sighetul Marmăției: „Dacă, în cele din urmă, campania internațională l-a făcut pe Ceaușescu să-și tempereze, în vara și toamna anului 1989, politica de trecere a buldozerelor peste locuințe, așa cum pretindeau unii diplomați străini, rămâne o întrebare deschisă. Oricum ar fi, nu există nici o dovadă că ar fi fost accelerată, așa cum s-a întâmplat cu lucrările de ridicare a ansamblului prezidențial în centrul Bucureștilor. Ceea ce a reușit campania, totuși, a fost să aducă la cunoștința poporului român că satele lui, așa cum a scris un militant al acestei campanii, împrumutând un vers al poetului galez Dylan Thomas, nu „sunt singure în bezna nopții”, uitate de restul Europei¹³⁵.

În paralel cu acțiunile desfășurate în Europa, în Statele Unite ale Americii s-a dat publicității primul raport științific internațional privind sistematizarea urbană și rurală din România. Acesta a fost elaborat de istoricul Dinu C. Giurescu (emigrat în SUA, în 1988), la cererea organizațiilor „Kress Foundation” și „The World Monuments Fund”. Raportul conținea și o serie de fotografii realizate pe ascuns de autor, înainte de a părăsi țara, cu câteva clădiri din București demolate din ordinul lui Nicolae Ceaușescu. Acesta a fost prezentat, pe

¹³⁴ *Ibidem*, p. 15.

¹³⁵ Dennis Deletant, *Occidentul și disidența din România sub regimul lui Ceaușescu*, *LiterNet.ro*, <http://destinatii.liternet.ro/articol/157/Dennis-Deletant/Scoala-de-Vara-Sighet-ed-VII-Occidentul-si-disidenta-din-Romania-sub-regimul-lui-Ceausescu.html> accesat la 28 august 2016.

19 aprilie 1989, în cadrul unei activități desfășurate de fundația „Smithsonian Institution”. Au fost prezenți peste 70 de invitați: personalități din domeniul conservării și restaurării, specialiști în politica monumentelor și în relații internaționale. Problema sistematizării urbane și rurale din România s-a menținut pe agenda media din SUA tot anul. Dinu C. Giurescu a fost intervievat de posturile de radio din New York și Seattle, recenzii ale raportului au apărut în cotidianul *Wall Street Journal* sau în publicația de profil *Preservation News*. În august 1989, profesorul Dinu C. Giurescu a fost invitat și de studiourile CNN, pentru o dezbateră a subiectului în cadrul emisiunii *International News*¹³⁶.

Pe termen scurt, campania mediatică a Occidentului pe tema distrugerii satelor și a tradițiilor românești a fost un succes deplin al strategiilor de confruntare cu regimul comunist de la București. Imaginea lui Nicolae Ceaușescu a fost puternic afectată în opinia publică occidentală și a creat o puternică emulație pentru strângerea legăturilor între comunitățile din întreaga Europă, pe de o parte, și sate și orașe din România, pe de alta. Convoaiele cu ajutoare din Occident, din zilele Revoluției din Decembrie 1989, către satele adoptate erau expresia vie a unei solidarități pe care România nu o mai cunoscuse în secolul al XX-lea. Occidentul a îmbrățișat România. Din perspectiva „perioadei lungi” a istoriei se poate lesne observa că succesul acestei campanii mediatice devine îndoielnic, deoarece multe din satele românești continuă declinul în care au intrat în perioada regimului comunist, iar tradițiile și valorile sale au continuat să dispară și după căderea regimului Nicolae Ceaușescu. De ce nu mai este Occidentul interesat de conservarea tradițiilor și valorilor satului românesc?

Această percepție de impact nul pe termen lung pe care l-a avut campania de salvare a satului românesc, desfășurată de organizații publice din occident la sfârșitul războiului rece, este prezentă atât la nivelul sferei publice românești actuale, dar și în studiile de cercetare sociologică. Iată cum percepe realitatea satului românesc în tranziție Tiberiu Cazacioc, coordonator

¹³⁶ Ilarion Țiu, *Ceaușescu și problema sistematizării rurale*, în „Sfera Politicii”, nr. 178, www.sferapoliticii.ro/sfera/178/art02-Tiu.php, accesat la 16 august 2016.

al Grupului de Inițiativă „Radu Anton Roman”, care susține agricultura durabilă și micii fermieri. Într-un reportaj realizat de jurnalistul Petre Badica, acesta afirma: „De la sistematizarea forțată gândită de regimul comunist la casele țărănești părintești de azi, demolate, înlocuite cu «mândrie și beton», nu au trecut decât câteva decenii. Ne-am demolat singuri satul românesc. Este mai curat, mai asfaltat, dar nu mai este nici sat românesc, nici sat occidental. Doar ne încercăm o aspirație inversă și căutăm cu disperare tradiția. Pentru că a dispărut, iar acum suntem în plin mimetism. Nu credeți ce vedeți la programele de știri, opincile din curtea Ministerului Agriculturii sunt din plastic!”¹³⁷ Studiul *Problemele sociale și ruralul românesc. Sărăcie, subdezvoltare, declin demografic, migrație, deșțărare, de-ruralizare bistadială*, coordonat de profesorul Ilie Bădescu, conchide: „Dintr-o economie capabilă să participe la cele mai diverse piețe agricole din lume, agricultura românească a fost scoasă de pe piață și a redobândit profilul unei economii subdezvoltate, cu o pondere copleșitoare a sistemului de autosubzistență. Reforma rurală a generat economia duală, pe care zadarnic încercase dictatura de dezvoltare a epocii Ceușescu s-o surmonteze. Dosarul rural nu mai poate fi ignorat, fiind unul dintre dosarele de primă urgență ale momentului actual și, cu siguranță, lungă vreme de aici încolo. Acest dosar are, desigur, o istorie a lui, dar și elemente structurale proprii, care se mențin de-a lungul diferitelor perioade pe care lumea rurală le-a traversat marcând profilul chestiunii rurale (esența problemelor sociale ale satului)”¹³⁸.

O altă temă a campaniei de creare a unei imagini negative pentru Nicolae Ceaușescu și regimul său, dar cu puternice implicații asupra intereselor societății românești pe termen lung, a fost și cea legată de nerespectarea drepturilor minorităților naționale, distrugerea moștenirii culturale și

¹³⁷ Petre Badica, *Ce s-a ales de satul românesc după 25 de ani de tranziție*, în *România liberă* din 30 decembrie 2014, <http://www.romania-libera.ro/special/reportaje/ce-s-a-ales-de-satul-romanesc-dupa-25-de-ani-de-tranzitie-362512> accesat la 19 august 2016.

¹³⁸ Ilie Bădescu, coord., *Problemele sociale și ruralul românesc. Sărăcie, subdezvoltare, declin demografic, migrație, deșțărare, de-ruralizare bistadială*, <http://insoc.ro/ruralia/date/imagini/Problemele%20sociale%20si%20ruralul%20romanesc.pdf>, accesat la 29 august 2016.

spirituale, ceea ce a afectat grav identitatea acestora. Această campanie desfășurată, în principal, de exilul unguresc din Occident nu a fost îndreptată doar împotriva regimului comunist din România și a lui Nicolae Ceaușescu. Nu de puține ori se evită această cercetare din teama de a nu cădea în capcana unei „propagande de reabilitare a lui Ceaușescu”¹³⁹. Este o capcană a interpretării trecutului istoric prin „ochelarii ideologiei anticomuniste”¹⁴⁰, care nu poate conduce la mult doritele clarificări și aflarea adevărilor despre cauzele Revoluției Române din Decembrie 1989.

Campania iridentei maghiare, având ca obiectiv refacerea Ungariei Mari, apare ca problemă în media occidentale înainte ca Administrația SUA să își modifice interesul și strategiile față de regimurile comuniste din Est, în general, și față de Nicolae Ceaușescu, în particular. Acest lucru, așa cum s-a arătat în paginile anterioare, se va întâmpla în timpul lui Ronald Reagan, iar pe de alta parte această campanie a fost sprijinită logistic de organele de securitate comuniste și sponsorizată de guvernul socialist de la Budapesta¹⁴¹. Un *Documentar* întocmit de DSS la data de 15 iunie 1978 cu privire la acțiunile naționalist-iredentiste organizate împotriva României de către persoane și cercuri din străinătate menționa „existența a peste 30 de organizații iredentiste pe teritoriul Americii, grupate în orașele cu concentrări mari de emigranți maghiari: New York, Cleveland, Detroit etc.”¹⁴². Unele dintre acestea, cum era

¹³⁹ A se vedea printre altele și polemica purtată de Marius Mioc, *Propaganda Ceaușistă deplînge Propaganda Neagră împotriva lui Ceaușescu din 1989*, 31 mai 2013, <https://mariusmioc.wordpress.com/2013/05/31/propaganda-ceausista-deplinge-propaganda-neagra-impotriva-lui-ceausescu-din-1989/> cu George Damian, *Replică lui Marius Mioc: Propaganda maghiară și bomba nucleară a lui Ceaușescu*, <http://www.george-damian.ro/bomba-atmica-a-lui-ceausescu-din-1989-4663.html> accesat la 29 august 2016.

¹⁴⁰ A se vedea, Florin Abraham, *Istoriografie și memorie socială în România după 1989*, în „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca”, tom LI, 2012, pp. 145-172.

¹⁴¹ A se vedea Ionuț Țene, *O scurtă concluzie despre succesul iredentismului maghiar din Occident în perioada comunistă*, <http://www.napocanews.ro/2013/11/o-scurta-concluzie-despre-succesul-iredentismului-maghiar-din-occident-in-perioada-comunista.html> accesat la 29 august 2016.

¹⁴² ACNSAS, fond MAI-D.J, Dosar nr. 71978, ff. 16-27, în Florian Banu, *op. cit.*, pp. 141-149.

Uniunea Mondială Ardeleană, condusă de scriitorul iredentist Albert Wass, cu sediul în Detroit, și *Comitetul pentru Drepturile Omului în România* au fost înființate la jumătatea anilor '70¹⁴³, când SUA nu aveau un interes major în a destabiliza sau a crea o imagine defavorabilă țării noastre, ci dimpotrivă, au încurajat conducerea de la București pentru o politică independentă față de hegemonul sovietic. Obiectivele acestor asociații și organizații ungurești, care militau pe lângă factori politici occidentali ca Transilvania să revină la Ungaria și să se anuleze Tratatul de Pace de la Trianon, se înscriau în tradiția revizionismului maghiar născut după Primul Război Mondial, însă acum îmbrăcau o haină a anticomunismului, pentru o mai bună credibilitate. Scopurile urmărite de revizionismul maghiar din Occident au rămas aceleași pe tot parcursul perioadei de sfârșit a războiului rece, indiferent sub ce forme se manifestau și cu ce intensitate și frecvență se desfășurau unele acțiuni.

Pentru a manipula și influența media occidentale, dar și oameni politici cu mare prestigiu, revizionismul maghiar a utilizat propaganda pe suport istoric, dar și discursul centrat pe nerespectarea drepturilor omului în România – cu precădere în Transilvania¹⁴⁴. Temele de propagandă pe suport istoric au reluat tezele iredentiste din perioada interbelică, care acreditau ideea că prin Tratatul de la Trianon, din 1920, Transilvania a fost atribuită României, unde maghiarii au fost supuși unei crunte politici de desnaționalizare. Aceste teme au fost promovate și de regimul lui Horthy, doar nuanțele anticomuniste țineau de strategia de a le „aduce la zi” prin „măsurile dure de oprimare a regimului Ceaușescu la adresa maghiarimii¹⁴⁵. Mass-media din Occident a preluat acest mesaj și l-a amplificat, acreditând ideea că maghiarii din Transilvania s-ar afla într-un mare pericol, iar comunitatea internațională trebuia să intervină de urgență. Campania a cunoscut un succes notabil din moment ce problema minorității maghiare din România a format obiectul unei dezbateri, în ziua de 24 mai 1988, în Camera Reprezentanților a SUA, din inițiativa congresmenilor de

¹⁴³ *Ibidem*, p. 143.

¹⁴⁴ Florian Banu, *op. cit.*, in *loc. cit.*, pp. 91-92.

¹⁴⁵ Ioan Scurtu, *Revoluția Română din Decembrie în context internațional...*, p. 79.

origine ungară, Tom Lantos și E. Porter. La dezbateri a asistat și Ion Rațiu, Președintele Uniunii Mondiale a Românilor, care a intervenit, fără prea mare ecou, prin întrebări, menționând că toată populația românească era persecutată, nu doar maghiarii, și că maghiarii membri ai PCR sunt, proporțional, mai numeroși decât românii¹⁴⁶.

Regimul de la București a înțeles relativ târziu că această campanie a iridentei maghiare nu are nimic de-a face cu ideologia anticomunistă. Doar în acest moment Ceaușescu a fost de acord să se facă apel la sprijinul exilului românesc, indiferent de convingerile politice pe care membrii săi le aveau. Un plan de măsuri al DSS, elaborat în 17 noiembrie 1980, cu numele de cod *Iluzia* prevedea o serie de măsuri pentru contracararea acțiunilor unor grupuri iredentiste din RFG și, printre altele, se prevedea utilizarea „emigrației legionare române”¹⁴⁷. A fost un comportament de tip reactiv și întârziat la campania revizionismului maghiar. Campania începuse cu mult timp în urmă, avea credibilitate în opinia publică occidentală, iar acțiunile de răspuns păreau mai mult o justificare în ochii Occidentului. În anul 1971, apărea la *Danubian Press*, Inc. Astor Park, Florida lucrarea *The Ethnic History of Transylvania*, sub semnătura lui Endre Haraszti, în care erau prezentate o serie de date eronate din punct de vedere istoric. Abia în 1979, Secțiunile de Propagandă și Relații Externe ale CC al PCR propuneau lui Nicolae Ceaușescu realizarea unei sinteze de istorie a Transilvaniei și organizarea unui muzeu al Transilvaniei, la Gundelsheim (RFG)¹⁴⁸. La un deceniu după apariția în Statele Unite a unei lucrări a diasporei ungare despre Transilvania, apărea în Europa o replică a Bucureștiului! Potrivit unei note a Ministerului de Interne, din 4 iulie 1981, în cadrul acțiunii *Riposta* apărea sub semnătura lui N. S. Govora – un legionar, pe numele său adevărat Nicolae Ștefănescu – lucrarea *Transilvania Românească*, la Editura Carpați din Madrid¹⁴⁹.

¹⁴⁶ *Ibidem*.

¹⁴⁷ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 13.340, vol. 39, ff. 3-6, în Florian Banu, *op. cit.*, pp. 207-210.

¹⁴⁸ Florian Banu, *op. cit.*, pp. 154-155.

¹⁴⁹ ACNSAS, D 13340, vol. 3, ff. 80-80, în William Totok, *Jurnal de corespondent: Securitatea și legionarii*, <http://www.europalibera>.

Lucrarea era tipărită în doar 600 de exemplare, ce urmau a fi difuzate în rândul exilului și a unor personalități culturale din diferite țări europene, dar și în media internațională. Ulterior, reacția Bucureștiului a prins mai multă consistență pe tema contracarării propagandei maghiare pe suport istoric, prin atragerea unor personalități ale exilului și oameni de afaceri, cum a fost cazul lui Iosif Constantin Drăgan.

De menționat faptul că majoritatea liderilor rezistenței anticomuniste din exil, dar și din țară, nu au căzut în capcana confundării anticeaușismului cu revizionismul politic prin care iridenta maghiară a încercat să îi atragă în acțiunile de revizionism politic. Poziția adoptată de liderul PNT, Corneliu Coposu, față de acțiunea de intoxicare a opiniei publice internaționale de postul de radio *Europa Liberă*, în emisiunea „Actualitatea românească”, din 20 octombrie 1986, ora 17.00, este relevantă. Postul își informa ascultătorii că liderul PNT, împreună cu alți doi național-țărăniști, au aderat la „Apelul dizidenților din țările est-europene pentru respectarea drepturilor omului”, semnat de 122 disidenți maghiari, polonezi, cehoslovaci și est-germani¹⁵⁰. Corneliu Coposu a ascultat cu stupefacție această știre și a încercat să spună adevărul. Astfel, el a informat *BBC*-ul că nu are cunoștință de conținutul documentului difuzat la *Europa Liberă* și că nu a luat nimeni contact cu el în această privință. I-a cerut lui Ion Rațiu, care era invocat ca sursă a falsei știri difuzate de *Europa Liberă* să corecteze această eroare. Este important de subliniat că liderul PNT, Corneliu Coposu, făcea o distincție categorică între lupta sa anticomunistă și anticeaușistă și iredentismul maghiar, care îmbrăca haina anticomunismului: „Eu socotesc și acum, că în întreg trecutul meu politic, pe care-l consider consecvent, că interesele majore și permanente ale României, care ar trebui să constituie o evanghelie a adevăraților patrioți includ: integritatea teritorială în vest și în est, până la granițele etnice ale neamului, independența națională, suveranitatea deplină și

[org/a/24392041.html](http://www.adevarul.ro/a/24392041.html), accesat la 29 august 2016.

¹⁵⁰ ACNSAS, Fond Informativ, dosar, nr. 149087, vol. 29, ff. 176-179, în Alina Pop, *Lucrările lui Corneliu Coposu despre securi și despre revizionismul maghiar*, în *Adevărul.ro*, Zalău, din 29 martie 2014, http://adevarul.ro/locale/zalau/corneliu-coposu-secuiei-si-revizionismul-maghiar-1_533707670d133766a8548d32/index.html accesat la 29 august 2016.

ordinea generată de conceptul unei democrații desăvârșite, care garantează drepturile fundamentale și libertățile neîngrădite ale întregii populații, inclusiv ale naționalităților minoritare. Aceste precepte fundamentale nu trebuie să fie niciodată subestimate sau trecute pe planul al doilea al preocupărilor noastre, nici măcar în focul temporarelor noastre adversități de ordin ideologic. Este vorba de un comandament suprem, care rezultă în mod evident din trecutul nostru, din viața și activitatea intransigentă a lui Iuliu Maniu, dar și din lupta seculară a marilor patrioți ai istoriei noastre, în rândul cărora se înscrie, pe loc de frunte, preacinstitul tău antecesor, marele președinte, doctorul Ioan Rațiu. În ce privește tendința voastră de colaborare cu expatriații maghiari pentru anumite obiective comune, cred că aceasta ar trebui să fie riguros condiționată din partea românilor de o declarație publică neechivocă făcută de Comunitatea Maghiarilor Emigrați că renunță definitiv la calomnierea României, la falsificarea istoriei, la acțiunile lor revizioniste, la revendicarea, directă sau mascată, a Transilvaniei noastre. Ungaria Mare a tuturor nedreptăților și asupririlor a fost definitiv înmormântată. Agitațiile și calomniile împrăștiate în Apus nu o vor resuscita. Se pare că între propaganda cu nuanță transparent revizionistă și cu ieșiri inadmisibile la adresa țării noastre, pe care le girează oficialitatea maghiară comunistă din Ungaria și propaganda deșănțată și injurioasă desfășurată în Occident de către ungurii comuniști expatriați ar exista o subtilă și discretă convergență. Din păcate, se pare că această propagandă lipsită de teme câștigă teren, odată cu amplificarea simpatiei dobândite de Ungaria în țările din vest. Românii ar trebui, după modesta mea opinie, să fie rezervați în manifestările publice din Occident, care, oricât de bine intenționate și de obiective ar fi, ar putea declanșa, pe cale de consecință, consolidarea poziției ascendente și periculoase pentru interesele noastre naționale a Ungariei și postulatele ei în areopagul internațional. Rezonanța pe care a izbutit să o producă în prezent în Occident, neconținuta popularizare a tezelor maghiare ar trebui să stârneasce îngrijorare nu numai guvernanților țării, ci și comunității – atât de dezbinată – a românilor din străinătate”¹⁵¹.

¹⁵¹ *Ibidem*.

Apelul liderului PNT, Corneliu Coposu, la unitatea exilului românesc în ceea ce privește combaterea iredentismului maghiar sub masca anticomunismului și anticeaușismului se pare că nu a avut prea mare ecou și nu a modificat atitudinea exilului românesc față de alte asemenea operațiuni. În iunie 1989, iridenta maghiară din exil și oficialitățile guvernamentale de la Budapesta lansează o operațiune de și mai mare amploare – *Declarația de la Budapesta* –, iar exilul românesc este din nou împărțit în cei care au sprijinit-o, deoarece au văzut în ea o manifestare anticomunistă și anticeaușistă, și cei care s-au declarat împotriva ei și au condamnat-o public.

Această operațiune informațională s-a pliat pe o serie de evenimente desfășurate pe scena politică ungară, pe fondul schimbărilor politice inițiate de opoziție încă din anul 1988. În spiritul reformelor gorbacioviste care cuprinseseră și Ungaria, o *Comisie pentru adevărul istoric* a ajuns la concluzia că, în 1956, nu a avut loc o contra-revoluție, cum susținea regimul comunist a lui Kádár János, ci o acțiune curajoasă, patriotică, înăbușită în sânge de Armata Roșie. Comisia a propus reînhumarea lui Imre Nagy și a patru dintre colaboratorii săi, iar ziua de 16 iunie, când aceștia au fost spânzurați (în anul 1958), să fie declarată zi de doliu național¹⁵². La data propusă s-au organizat la Budapesta mari festivități. La catafalcul lui Imre Nagy au depus coroane de flori președintele Parlamentului, premierul Ungariei și alți demnitari. Au mai depus coroane decanul corpului diplomatic acreditat la Budapesta (peruan), însoțit de ambasadorii SUA, RF Iugoslavia și Argentinei. De asemenea, au depus coroane reprezentanți ai postului de radio *Europa Liberă*, delegați ai emigrației române din Franța, ai *Solidarității* din Polonia, ai Chartei 77 din Cehoslovacia, ai Partidului Comunist Italian ș. a..

Cu această ocazie, o parte a reprezentanților exilului românesc, prezenți la ceremonie, au adoptat *Declarația de la Budapesta*. Acest document, în esența lui, a constituit o bună bază de conlucrare a opoziției anticomuniste din Ungaria și

¹⁵² A se vedea și Vladimir Tismăneanu, *Libertatea recucerită: Imre Nagy și Revoluția Maghiară*, în „Revista 22” din 3 noiembrie 2006, online <http://www.revista22.ro/libertatea-recucerita-imre-nagy-si-revolutia-maghiara-3201.html>, accesat la 30 august 2016.

România. Însă, trebuie subliniat faptul că în conținutul acestui document erau strecurate o serie de elemente care, tot în esența lor, nu aveau nici o legătură cu lupta anticomunistă! În document se afirma existența, în Transilvania, a unui conflict interetnic(!) și că soluționarea acestuia „nu poate veni în nici un caz din revizuirea frontierelor, ci din schimbarea rolului lor în sensul liberei circulații a persoanelor, a informației și a ideilor, în conformitate cu Acordurile de la Helsinki”¹⁵³. Se indica drept soluție ca Transilvania să devină „un spațiu de complementaritate și trebuia să devină un model de pluralism cultural și religios. Este în folosul popoarelor noastre ca diversitatea culturală, religioasă și de tradiții, care a făcut specificul Transilvaniei, să fie prezervată. Dreptul la o reprezentare politică autonomă și la autonomie culturală a fiecărei națiuni trebuie garantat”¹⁵⁴. Era condamnat regimul comunist de la București, care încălca drepturile omului, promova o politică de asimilare forțată a minorităților naționale, mai ales a celei maghiare. Profesorul Ioan Scurtu consideră că „asemenea atitudine era în concordanță cu cea a guvernului Ungariei care, în februarie 1989, propusese în Comisia pentru Drepturile Omului de la Geneva elaborarea unei rezoluții a ONU prin care să se ceară efectuarea unei anchete asupra modului în care România respecta aceste drepturi. Se cultiva o stare de confuzie: drepturile omului, drepturile minorității maghiare din Transilvania, drepturile colective, condamnarea Trianonului se împleteau într-o retorică anti-Ceaușescu”¹⁵⁵. Reacția lui Nicolae Ceaușescu și a camarilei sale a fost în logica unei conduite diplomatice de tip clasic, de a protesta și de a informa oficial ambasadele străine că aceasta este o operațiune de iredentism și lansarea unei propagande de tip stalinist. Într-o problemă de maxim interes pentru societatea românească și

¹⁵³ Declarația de la Budapesta, document publicat de Dan Bârsan, *Declarația de la Budapesta din 1989 și aberațiile care se spun în legătură cu ea*, în *Dreptatea* <http://dreptatea.ro/declaratia-de-la-budapesta-din-1989-si-aberatiile-care-se-spun-in-legatura-cu-ea-4144> accesat la 30 august 2016.

¹⁵⁴ *Ibidem*.

¹⁵⁵ Ioan Scurtu, *Nicolae Ceausescu: „Ungaria a devenit centrul celor mai reacționare cercuri din Europa”*, <http://www.ioanscurtu.ro/nicolae-ceausescu-ungaria-a-devenit-centrul-celor-mai-reactionare-cercuri-din-europa/> accesat la 30 august 2016.

într-un moment în care în toate țările socialiste se mărea plaja de acces la informație și se promova transparența, Ceaușescu decidea a nu se informa societatea decât cu ceea ce credea el de cuviință. Cu atât este mai de neînțeles gestul său, cu cât el însuși recunoștea, în cadrul Ședinței CPEX din 17 iunie 1989, că „Cetățenii au ascultat, noi n-am dat, este adevărat, dar s-a ascultat la televiziune, la radio, au citit ziarele”¹⁵⁶.

Exilul românesc a reacționat de pe poziții dihotomice. O parte s-a înscris pe linia anticomunismului promovată de liderul Corneliu Coposu. Unul dintre aceștia – Liciniu Faina, fost avocat în orașul Blaj, fost deputat al județului Târnava Mică, membru al Comitetului Central PNȚ din anul 1966 – a cerut redacției ziarului *Lupta*, din 22 iunie 1989, care a publicat „Declarația” de la Budapesta să publice în numele său, al românilor ardeleni și al Partidului Național Țărănesc pe care îl reprezintă în mod legitim, următoarele: „Protestez cu toată energia împotriva «Declarației» de la Budapesta din 16 iunie 1989, și semnată de un grup româno-maghiar, partea românească fiind reprezentată prin: Stelian Bălănescu, Mihnea Berindei, Ariadna Combes, Mihai Korne, Ion Vianu și Dinu Zamfirescu. Socotesc, împreună cu alți români ardeleni ajunși în exil și care cunoaștem bine istoria relațiilor româno-maghiare, că «Declarația» de la Budapesta este un act politic deosebit de dăunător românilor din Ardeal și din statul român. Transilvania nu este un spațiu de complementaritate, ci un spațiu de naștere și dezvoltare a poporului român, oprimat veacuri de-a rândul de maghiarii ce au ajuns în acest spațiu ca popor năvălitor și opresor, de-abia în sec. XI-XIII. Între români și unguri nu există conflicte, în afara celor create artificial de propaganda maghiară, cu scopul de a modifica statutul social al Transilvaniei și de a-și asigura promovarea intereselor proprii”¹⁵⁷. Ion Rațiu, președintele Uniunii Mondiale a Românilor Liberi, a dezavuat, la rândul său, textul „Declarației”

¹⁵⁶ ANR, fond CC al PCR, Cancelarie, vol.47, 1989, ff. 4-8, în Ion Calafeteanu, *Când Europa arde...*, p. 391.

¹⁵⁷ *Regele Mihai, Tismăneanu, Goma, printre semnatarii Declarației de la Budapesta pentru Autonomia Transilvaniei*, <http://www.ziaristionline.ro/2011/06/24/regele-mihai-tismaneanu-goma-printre-semnatarii-declaratiei-de-la-budapesta-pentru-autonomia-transilvaniei-document/>

în ziarul *Românul Liber*, afirmând că „Declarația a făcut un mare deserviciu istoriei și chiar viitorului poporului român. E prima dată când un grup de români au recunoscut, implicit, că Transilvania nu este pământ românesc, că ne-am format acolo împreună cu ungurii”¹⁵⁸.

Percepția și reprezentările românilor privind caracterul antiromânesc sau anticomunist și anticeaușist ale acestui moment de istorie recentă sunt și astăzi extrem de împărțite și pătimaș exprimate atât printre istorici, cât și analiști¹⁵⁹. Până la un punct este firesc să fie așa, deoarece această operațiune imagologică materializată și în „Declarația” de la Budapesta a afectat și influențat reprezentările despre *Celălalt* pentru un segment de timp în care raporturile dintre români și unguri au fost gestionate de un regim comunist. Iar „imaginile reciproce pe care le-au construit românii și maghiarii cu privire la *Celălalt* au influențat, deseori, raporturile efective dintre cele două comunități, după cum și imaginile, la rândul lor, nu pot fi înțelese fără cunoașterea relațiilor concrete ce le stau în spate. E bine să nu uităm că în viața reală toate aceste elemente interacționează mereu, prinse într-un vârtej inextricabil, iar adevărul faptelor nude nu poate fi desprins atât de ușor de imaginea lor subiectivă”¹⁶⁰. Respingerea politicii regimului comunist și a lui Nicolae Ceaușescu în privința minorităților naționale nu înseamnă să acceptăm și ideile iredentiste ascunse sub mantia anticomunismului și a anticeaușismului. Politica represivă a regimului a vizat întreaga societate, deci atât pe români, cât și minoritățile naționale.

¹⁵⁸ Apud, *Universul românesc*, <http://www.universulromanesc.com/ginta/threads/2187-Declaratia-de-la-Budapesta-din-16-iunie-1989-Cei-ce-au-facut-o-sa-si-ceara-iertare> accesat la 30 august 2016.

¹⁵⁹ Marius Mioc, *op. cit.*, în *loc. cit.*; Ion Coja, *Declarația de la Budapesta din 16 iunie 1989*, <http://ioncoja.ro/declaratia-de-la-budapesta-din-16-iunie-1989/>; accesat la 30 august 2016.

¹⁶⁰ Melinda Mitu, Sorin Mitu, *Ungurii despre români. Nașterea unei imagini etnice*, Iași, Editura Polirom, 2014, <https://books.google.ro/books?isbn=9734648187>.

III.3. Regimul Ceaușescu și șocul geopolitic al războiului economic dintre Est și Vest

Confruntarea dintre Est și Vest a avut și un câmp de bătălie mai puțin studiat de istoriografia românească – cel specific *războiului economic*¹⁶¹. Încă de la începutul deceniului șase al secolului trecut, strategii americani indentificau printre alte noi metode de confruntare cu sistemul socialist și războiul economic. Într-un document din 17 aprilie 1951 și declassificat în 19 decembrie 2006 se preciza că „războiul economic a fost o armă a politicii naționale încă din vremea Imperiului roman”, care a fost cu succes utilizată și în al doilea război mondial. Deși documentul sugera că această armă este mai puțin eficientă împotriva „relatively and self-sufficient economy as is the soviet bloc” conchidea că ”The potentiality of economic warfare remains and therefore it may become necessary to develop new and unorthodox techniques to use this weapon most effectively”¹⁶². Analistul militar american Edward Luttwak atrăgea atenția, chiar în anii de sfârșit ai războiului rece, că logica unei confruntări militare clasice a fost înlocuită de cele două superputeri cu una a *comerțului*. Într-un studiu publicat, în anul 1990, în *National Interest*, E. Luttwak sublinia că „Everyone, it appears now agree that the methods of commerce are displacing military methods-with disposable capital in lieu of firepower, civilian innovation in lieu of military-technical advancement and market penetration in lieu of garrison and bases”¹⁶³.

Pentru a înțelege particularitățile acestui tip de confruntare „it is necessary to have clearly in mind just what economic warfare is. No satisfactory definition exists. Specific words have been used to try to denote its various special aspects. Economic aggression, penetration, infiltration, assault, drive, offensive, imperialism, attack, campaign, invasion, incursion,

¹⁶¹ Éric Bosserelle, *La guerre économique, forme moderne de la guerre?* în *Revue Française de Socio-Économie*, 2011/2 (nr. 8), pp. 167-186.

¹⁶² *Documentary of cold war...*, <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP80R01731R003500170002-8.pdf> accesat la 2 septembrie 2016.

¹⁶³ Edward Luttwak, „From Geopolitics to Geo-economics: Logic of conflict, Grammer of Commerce”, în Gearóid Ó Tuathail, Simon Dalby, Paul Routledge, *The Geopolitics Reader*, Routledge, London and New York, 1998, p. 125.

exploitation, and many others are currently in use”¹⁶⁴. În viziunea lui Robert Loring Allen, „războiul economic este definit ca o încercare conștientă de creștere relativă a poziției economice, militare și politice a unei țări în competiția economică internațională”¹⁶⁵.

Profesorul universitar Valentin Katasonov definește *războiul economic* drept un set de măsuri concepute pentru a submina economia inamicului, a provoca tulburări sociale care, în final, să conducă la schimbarea puterii în stat¹⁶⁶. El consideră că trebuie făcută distincție între *concurența economică* dintre diferite țări – în care sunt angrenate organizațiile comerciale și financiare și care poate fi deosebit de dură prin utilizarea metodelor clasice de la spionaj economic până la concurență neloială – și *războiul economic*, care este purtat împotriva unei națiuni întregi. Scopul unor astfel de războaie nu sunt doar economice, ci și politice. Și, în plus, un rol-cheie în organizarea *războiului economic* aparține statului¹⁶⁷.

Specialiștii occidentali văd fenomenul în nuanțe diferite, însă, esența pare a fi aceeași. Într-un document operativ al CIA, din deceniul șase al secolului trecut, *războiul economic* era definit ca „The use of the of the economic measures to alter the relative power position and alignments of opposing nations or group of nations”¹⁶⁸. În opinia analistului francez Éric Bosserelle, „la guerre économique renvoie à un ensemble d’actions mises

¹⁶⁴ Robert Loring Allen, *State Trading and Economic Warfare*, în *Law and Contemporary Problems*, vol. 24, nr. 2, State Trading: Part 1 (Spring, 1959), p. 259.

¹⁶⁵ *Ibidem*.

¹⁶⁶ V. Y. Katasonov, *Экономические войны и экономические санкции/ Războiul economic și sancțiunile economice*, <http://www.fondsk.ru/news/2015/01/19/ekonomicheskie-voyny-i-ekonomicheskie-sankcii-i-31389.html>, accesat la 30 august 2016.

¹⁶⁷ Idem, *Экономическая война против России и сталинская индустриализация/ Războiul economic împotriva Rusiei și industrializarea lui Stalin*, http://www.e-reading.club/bookreader.php/1033033/Katasonov_-_Ekonomicheskaya_voyna_protiv_Rossii.html, accesat la 30 august 2016.

¹⁶⁸ *National Intelligence Estimate, Soviet Bloc Economic Warfare Capabilities and Courses of Action*, Approved 24 February 1954, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000269318.pdf accesat la 30 august 2016.

en oeuvre par des firmes et/ou des États dans le but d'obtenir (ou de maintenir) un (des) avantage(s) concurrentiel(s) dans les domaines industriels et commerciaux”¹⁶⁹.

Considerăm că definițiile apărute în spațiul analitic al celor două superputeri oferă informații de foarte bună calitate pentru a construi un instrument de analiză a confruntării dintre Est și Vest pe tărâmul *războiului economic* din timpul războiului rece. Putem înțelege ceea ce nu a înțeles în epocă Nicolae Ceaușescu și echipa sa. A fost și pe acest teatru de confruntări, ca și în cazul celorlalte tipuri de războaie nonconvenționale, un caz paradoxal. A fost primul lider dintr-o țară cu regim comunist care a obținut *Clauza națiunii celei mai favorizate*¹⁷⁰ și care a putut să negocieze pentru țara sa intrarea în FMI, iar în final a fost adus în postura de a plăti întreaga datorie externă acumulată în timp¹⁷¹ și a supune societatea unui proces de privațiuni cum nu s-au mai întâmplat în altă țară socialistă.

Războiul economic desfășurat de Occident avea ca scop final distrugerea regimurilor comuniste, iar presiunea socială trebuia să apară și prin instrumente economice. Opinia unui specialist american, care ajunge la concluzia că în deceniile opt și nouă „the worldwide coffee industry was a market still dominated by geopolitical influences. For the Cold War powers, it was a weapon in an economic war”¹⁷², ar putea să pară, pentru generația de astăzi din România, o afirmație amuzantă. Cafeaua în România era un lux, iar regimul lui

¹⁶⁹ Éric Bosserelle, *La guerre économique, forme moderne de la guerre?*, în *Revue Française de Socio-Économie* 2011/2 (nr. 8), p. 168.

¹⁷⁰ A se vedea, Mihai Dorin, *România de la comunism la mineriade*, Institutul Cultural Român, 2006, p. 78; Marian Oprea, Viorel Patrichi, *În culisele Securității cu și fără generalul Pleșiță*, Lumea, 2004, p. 7; Horia Georgescu, *Pentru cauza românească: Articole scrise de Horia Georgescu în limba română editate de soția sa, și apărute în diferite publicații din exil*, Editura Univers Enciclopedic, 1998, p. 178.

¹⁷¹ Anneli Ute Gabanyi, *FMI a vrut să-i sărăcească pe români înainte de '89, pentru a-i scoate în stradă*, interviu realizat de Sabina Fatî, în *România liberă* din 21 noiembrie 2011, <http://www.romanioliberal.ro/opinii/interviuri/fmi-a-vrut-sa-i-saraceasca-pe-romani-inainte-de--89--pentru-a-i-scoate-in-strada-245463> accesat la 30 august 2016.

¹⁷² E. Greaves, *Cold War Coffeenomics: Combating Communism with Coffee*, <http://www.perfectdailygrind.com/2015/10/cold-war-coffeenomics-combating-communism-with-coffee/> accesat la 30 august 2016.

Nicolae Ceaușescu o substituise cu celebrul „nechezol”, un amestec de cafea și alte cereale. După două decenii de la căderea regimului Ceaușescu, Alexandru Ciolan aduce în atenția opiniei publice nu numai cuvinte care au dispărut din societate, dar și atmosfera care devenise insuportabilă în societatea socialistă multilateral dezvoltată: „În lipsa cafelei, socotită un produs de lux, consumator inutil de valută care putea fi mai cu folos utilizată pentru plata datoriei externe, te puteai așeza la coadă la «nechezol», un amestec autohton dintr-o parte de cafea și patru părți de ovăz, răuvoitorii zvonind chiar că ar fi conținut ghindă măcinată”¹⁷³. Dacă privim din această perspectivă lucrurile, aserțiunea următoare pare a se susține „And in much the same way that the US undermines the Russian oil economy by pushing price per barrel down, the original International Coffee Agreement (ICA) and International Coffee Organisation (ICO) were created to help defeat communism”¹⁷⁴.

Deși *războiul economic* nu este un fenomen specific perioadei războiului rece, el a fost un excelent instrument utilizat în confruntarea Est-Vest de Administrația SUA în această perioadă¹⁷⁵. Cel care a utilizat cu măiestrie armele *războiului economic*, în baza unor strategii coerente, a fost președintele american Ronald Reagan. Generalul american Vernon Walters mărturisea, la începutul anilor 2000, împrejurările în care președintele Ronald Reagan a optat pentru o altă formă de confruntare cu URSS decât războiul clasic. Acesta își amintea că, în cursul lunii martie 1980, chiar în prima întâlnire de lucru a președintelui Ronald Reagan cu CIA a întrebat: „Care sunt opțiunile SUA pentru relațiile cu Uniunea Sovietică?” I s-a răspuns că ar fi opțiunea nucleară: „Il y a l'option nucléaire, mais elle doit être écartée. Elle ne tuerait pas tout le monde mais elle tuerait tellement de gens que le monde ne serait plus

¹⁷³ Alexandru Ciolan, *Misterele cuvintelor/ Vocabularul tranziției* (2). *De la Nechezol la TAB-uri și uslași*, în *Ziarul de Duminică*, 28 oct. 2009, <http://www.zf.ro/ziarul-de-duminica/misterele-cuvintelor-vocabularul-tranziției-2-de-la-nechezol-la-tab-uri-si-uslași/C5%9Fi-5059457/> accesat la 30 august 2016.

¹⁷⁴ E. Greaves, *op. cit.*, în *loc. cit.*

¹⁷⁵ Alan Dobson, *The Kennedy Administration and Economic Warfare against Communism*, în *International Affairs*, Royal Institute of International Affairs 1944, vol. 64, nr. 4, toamna, 1988, pp. 599-616.

jamais le même. L'option d'une guerre classique serait trop dangereuse, parce que les Soviétiques pourraient gagner: ils ont plus de bateaux, d'avions, de chars et de soldats que les Etats-Unis". Aproape trist, își amintește generalul Vernon Walters, Reagan a întrebat: „Mais n'avons-nous rien de plus qu'eux?” „L'argent”. „J'avais moi-même, un an avant, signé une synthèse sur l'économie soviétique qui annonçait que le Produit National Brut de l'économie soviétique était la moitié de celui des Etats-Unis. Personnellement j'étais convaincu que ce n'était pas vrai, pour y avoir été. Cependant, on m'avait apporté une dizaine de Professeurs d'Economie et qui étais-je – officier de l'armée – pour discuter avec eux?”¹⁷⁶ A fost opțiunea pentru un alt tip de confruntare în care a intrat și *războiul economic*. Aceste afirmații sunt susținute și de Ronald Reagan care, în memoriile sale, a scris: „Dinamica extraordinară a capitalismului ne-a dat o armă puternică în lupta noastră împotriva comunismului: banii. Rușii nu ar putea câștiga cursa înarmării. Am putea să îi determinăm de acum încolo să cheltuiască mai mult decât noi”¹⁷⁷.

După ce președintele Reagan a făcut această opțiune în confruntarea cu lumea comunistă, a dispus alcătuirea unei echipe pentru elaborarea unei strategii eficiente de *război economic* și *financiar*. Aceasta a fost formată din Roger R. Robinson, senior director al International Economic Affairs din *National Security Council*, William P. Clark, unul dintre cei mai apropiați consilieri ai președintelui pe probleme de apărare și securitate, și William Casey, director al CIA¹⁷⁸. Această echipă a supus aprobării președintele Ronald Reagan, în data de 29 noiembrie 1982, strategia cu numele de cod *National Security Decision Directive 66*¹⁷⁹. Acestui document i-a urmat *National*

¹⁷⁶ *La CIA et M. Gorbatchev, par le général Vernon Walters, diplomate américain, ex-Président du Conseil de Stratégie Globale des Etats-Unis*, Témoignage recueilli par Pierre Verluise, en décembre 2000, <http://www.diploweb.com/p7walt2.htm> accesat la 10 septembrie 2016.

¹⁷⁷ Apud, James Peck, *Ideal Illusions: How the U.S. Government Co-opted Human Rights*, Metropolitan Books, New York, 2010, p. 91.

¹⁷⁸ Phillip J. Cooper, Claudia Maria Vargas, *Sustainable Development in Crisis Conditions: Challenges of War, Terrorism, and Civil Disorder*, Rowman & Littlefield Publisher, Inc, Lanham, Boulder, New York, Toronto, Plymouth, UK, 2008, p. 106.

¹⁷⁹ NSDD – *National Security Decision Directives Reagan Administration*,

Security Decision Directive 75, adoptată de Administrația SUA în ziua de 17 ianuarie 1983¹⁸⁰.

Un fin analist al problemelor americane de securitate și ale apărării, John Prados, este de părere că *NSDD-66* definea, clar, căile prin care Uniunea Sovietică era împiedicată să își valorifice avantajele comerciale în ceea ce privește exportul de gaze, să nu aibă acces la înalta tehnologie occidentală. Analistul lasă să se înțeleagă faptul că strategia de război economic nu era publică. Societatea americană și cea internațională trebuiau să știe că „the allies does not intend to engage in economic warfare against the Soviet Union”¹⁸¹. Lumea intra în epoca unei altfel de confruntări în care pierderile învinsului/perdantului erau la fel de mari ca într-una de tip clasic. Referindu-se la acest aspect, Christian Harbulot, consideră că decizia lui Reagan de a nu face public faptul că SUA intenționează să se angajeze într-un război economic, deoarece acest tip de confruntare devenise „invizibilă” pentru opinia publică din două motive. Unul dintre ele izvora din faptul că „La guerre froide oblige les Etats du Bloc de l’Ouest à taire ou masquer leurs différends économiques au profit d’une volonté d’affichage idéologique unitaire face au Bloc communiste”¹⁸², iar al doilea pentru că „Les Etats-Unis, nouvelle superpuissance mondiale, ont repris à leur compte la stratégie d’influence britannique mise en oeuvre pour lever les barrières protectionnistes en Europe continentale. Les textes sur le libre échange et la libre concurrence sont devenus la grille de lecture officielle de la réalité économique du monde politique occidental. Les rapports de force économiques entre puissances sont passés sous silence ou sont considérés dans le monde universitaire, en particulier par la très grande

<http://fas.org/irp/offdocs/nsdd/> accesat la 30 august 2016.

¹⁸⁰ *Ibidem*.

¹⁸¹ John Prados, *How the Cold War Ended: Debating and Doing History*, Potomac Books, Inc., Washington D.C., 2011, p. 147.

¹⁸² Christian Harbulot, *L’Étude de la guerre économique et des problématiques associées*, 27 junio de 2013, C’est le document original du chapitre, traduit en espagnol, contenue dans le Document de Stratégie n°162 „L’intelligence compétitive dans un monde globalisé”, publié par l’Institut Espagnol d’Etudes Stratégiques. *Cuaderno de Estrategia* Núm. 162, http://www.ieee.es/Galerias/fichero/cuadernos/CE_162_DIEEEO_Cap.2-CE-162_Christian_Harbulot_Frances.pdf accesat la 30 august 2016.

majorité des économistes libéraux, comme des anomalies peu représentatives de la relation concurrentielle des entreprises”¹⁸³.

Specialiștii francezi în *arta războiului economic* consideră că diplomația economică din SUA a fost readaptată la noua formulare a echilibrului geopolitic, a pregătit arena „confruntării” în războiul economic – prin elaborarea standardelor internaționale de legalitate și a normelor care să permită utilizarea „armei economice” contra regimurilor comuniste. A produs noi cunoștințe, prin utilizarea sistematică a informației strategice, precum și prin monitorizarea proiectelor majore, în special prin creșterea gradului de coordonare interdepartamentală a actorilor federali care să facă eficiente acțiunile de *război economic*. Au fost pregătite toate condițiile prin care actorii internaționali din domeniul economic, cum ar fi Banca Mondială și Fondul Monetar Internațional, dar și alte organizații internaționale – ONU și NATO – au devenit vectorii de transport la țintă a strategiilor de *război economic*¹⁸⁴. Aceste strategii presupuneau redefinirea misiunilor tradiționale ale agențiilor de informații (CIA, NSA), dar și schimbări organizaționale semnificative pentru a face față noilor cerințe. Monitorizarea sistematică a contractelor internaționale în domeniile economice și financiare, considerate de americani a fi de interes strategic, a fost optimizată prin crearea unei politici de *advocacy*, dar și a unor instrumente de marketing și promovare, adecvate revoluției în comunicare¹⁸⁵. Așa cum plastic se exprima un bun cunoscător al fenomenului confruntării Est-Vest, în perioada Administrației Ronald Reagan s-a făcut o mișcare extrem de interesantă și eficientă, în același timp. A fost mutat centrul de greutate în discurs de la vocabularul anticomunist la cel al promovării democrației. Acest lucru a presupus crearea de noi mijloace și instrumente de „lucru”: presă liberă, universități libere, sindicate independente, alegeri libere etc., și ONG-uri care să promoveze libertățile individuale, alegerile libere și economia

¹⁸³ *Ibidem*.

¹⁸⁴ A se vedea și Didier Lucas, Alain Tiffreau, *Guerre économique et information: Les stratégies de subversion*, http://bdc.aege.fr/public/La_dissuasion_par_l_information.pdf accesat la 30 august 2016.

¹⁸⁵ *Ibidem*.

de piață. În acest fel, „Democratization and dirty hands – the new National Endowment for Democracy and William Casey’s CIA-went smoothly together”¹⁸⁶. Acest binom avea ca scop să „undermine Soviet standing in the world financial markets, attacked its export earnings, tightened the technological blockade, forced the U.S.S.R. into a military spending contest and bled it through a proxy war in Afghanistan. The objective became as Ronald Reagan himself stated in language Richard Nixon would have understood, to make the U.S.S.R *yell uncle or starve*”¹⁸⁷.

Vom ilustra aceste „bătălii” purtate pe „teatrele” de operațiuni economice și financiare cu doar un exemplu. Manipularea prețului la petrol și a produselor derivate în perioada de sfârșit a războiului rece. Acesta a fost, în opinia unor specialiști ai războiului rece, „the most sensitive element of economic war”¹⁸⁸ împotriva Uniunii Sovietice. De altfel, încă din anii ‘70, Henry Kissinger afirma: „Controlează petrolul și poți controla toate continentele”¹⁸⁹. La începutul secolului XXI importanța petrolului în ecuația hegemoniei politicii internaționale s-a accentuat. Analistul francez Michael Collon ajunge la concluzia că „Dacă vrei să conduci lumea, trebuie să controlezi petrolul. Tot petrolul. Oriunde se află acesta”¹⁹⁰.

Nu era un secret pentru nimeni faptul că economia sovietică era incapabilă să producă necesarul de alimente, în special grâul, pentru populația sa. Aprovizionarea depindea, în foarte mare măsură, de piața occidentală. Bani pentru plata acestor importuri erau în mare parte obținuți, tot din occident, din vânzarea petrolului și a gazelor naturale¹⁹¹. Formula adoptată

¹⁸⁶ James Peck, *op. cit.*, pp. 86-91.

¹⁸⁷ R.T. Naylor, *Economic Warfare: Sanctions, Embargo Busting, and Their Human Cost*, Boston, MA: Northeastern University Press, 2001, p. 39.

¹⁸⁸ Andrew E. Busch, *Ronald Reagan and the Politics of Freedom*, Rowman and Littlefield Publisher, Inc., Boston Way, Lanham, Maryland, 2001, p. 198.

¹⁸⁹ Apud, Cristian Băhnăreanu, „Arma energetică” în contextul relațiilor internaționale ale începutului de secol XXI, București, Editura Universității Naționale de Apărare „Carol I”, 2007, p. 26.

¹⁹⁰ Michel Collon, *Monopoly–L’Otan à la conquête du monde*, Bruxelles 2000, p. 90, 102.

¹⁹¹ A se vedea și Yegor(Egor) Gaidar, *The Soviet Collapse: Grain and Oil*, American Enterprise Institute for Public Policy Research, aprilie 2007,

în războiul economic și financiar a fost simplă: manipularea prețurilor, utilizând calea diplomatică pentru a-i determina pe producători să crească producția de petrol oferit pe piața internațională și, astfel, în mod „natural” să scadă prețurile. Diplomația americană a negociat cu marii producători de țiței din Orientul Mijlociu, în special cu Arabia Saudită¹⁹², să crească producția pentru a scădea prețul la petrol¹⁹³. Sovieticii au fost, astfel, împiedicați să obțină cantitatea de valută pentru achiziția de cereale de pe piața occidentală. Acest lucru a afectat URSS atât de mult, încât Evgheni Novikov, un fost membru al Comitetului Central al PCUS, comenta acest fapt: „The drop in oil prices was devastating, just devastating. It was a catastrophic event. Tens of billions were wiped away”¹⁹⁴.

România regimului socialist a cunoscut două etape distincte în evoluția confruntărilor pe teatrele „de operațiuni” ale războiului economic desfășurat între cele două sisteme și blocuri politico-militare. Într-o primă etapă reorientările de politică externă ale guvernului român, începând cu a doua jumătate a deceniului șase, au fost semnale puternice pentru Occident de a percepe România ca pe un „adversar” ideologic cu care se poate conlucra pe obiective concrete de interes reciproc și mai ales pe termen scurt. Bucureștiul a adoptat, așa cum sublinia și istoricul Florin Constantiniu, „apropieri și cooperări de instituții diferite, nefixate în tratate de alianțe, generate de solidaritatea de interese, care au dat mai multă

<http://www.aei.org/feature/the-Soviet-collapse/>, accesat la 10 septembrie 2016.

¹⁹² The son of President Ronald Reagan says the world should learn from his father's secret deal with Saudi Arabia to drive down oil to end the Cold War and stop Vladimir Putin in his tracks, în Andrew Critchlow, *Cheap oil will win new Cold War with Putin - just ask Reagan* în *The Telegraph*, 10 Nov 2014, <http://www.telegraph.co.uk/finance/newsbysector/energy/oilandgas/11220027/Cheap-oil-will-win-new-Cold-War-with-Putin-just-ask-Reagan.html> accesat la 10 septembrie 2016.

¹⁹³ A se vedea, Jeffrey V. Dickey, Thomas B. Everett, Zane M. Galvach, Matthew J. Mesko, Anton V. Soltis, *Russian Political Warfare: Origin, Evolution, and Application*, Monterey, California: Naval Postgraduate School, 2015, pp.116-120, <http://hdl.handle.net/10945/45838> accesat la 10 septembrie 2016.

¹⁹⁴ Andrew E. Busch, *op. cit.*, p. 198.

consistență cooperării politice decât un tratat de alianță¹⁹⁵. Acest tip de politică externă s-a dovedit a fi eficientă pentru regimul de la București în această etapă a confruntării Est – Vest în domeniul economic și a fost utilă și pentru a nu irita mai mult decât ar fi putut suporta hegemonul sovietic¹⁹⁶.

În această primă etapă, distanțarea de hegemonul sovietic și semnalele tot mai insistente date de diplomația de la București privind orientarea relațiilor economice cu piața capitalistă au permis regimului Nicolae Ceaușescu să adere la organismele internaționale ale comerțului și la cele financiare. Aderarea României la FMI a fost un dublu succes. A câștigat un enorm plus de imagine în politica internațională, pe de o parte, și a obținut dreptul de a accesa capital occidental pentru investiții cu dobândă avantajoasă. Procesul și negocierile de aderare nu au fost nici ușoare și nici de scurtă durată, având în vedere faptul că aceste instituții internaționale se ghidau în politica lor pe o serie de principii și reguli care nu se „potriveau” cu mecanismele de planificare și gestionare ale economiei socialiste și ale dogmelor marxiste¹⁹⁷. Din 1947 până la prăbușirea blocului sovietic, deciziile Băncii Mondiale (BM) și ale Fondului Monetar Internațional (FMI) au fost determinate, în mare parte, de următoarele criterii¹⁹⁸: să fie evitate modele de

¹⁹⁵ Florin Constantiniu, *Independența națională și politica de alianțe în perioada post-belică (cazul României)*, în *România și politica de alianțe*, București, IRSI, 1995, p. 284, citat în Mihail Dobre, *România la sfârșitul războiului rece*, București, Editura Enciclopedică, 2011, p. 135, nota 360.

¹⁹⁶ Larry Watts, *A Romanian INTERKIT: Soviet Active Measures and the Warsaw Pact „Maverick” 1965-1989*, WORKING PAPER #65, decembrie 2012, în THE COLD WAR INTERNATIONAL HISTORY PROJECT WORKING PAPER SERIES, Woodrow Wilson International Center for Scholars, online https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/CWIHP_Working_Paper_65_Watts_Romanian_Interkit.pdf accesat la 30 august 2016.

¹⁹⁷ A se vedea pe larg, Ion Alexandrescu, *România între Est și Vest. I. Aderarea României la FMI și BIRD (1972)*. Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2012, passim; Cornel Ban, *National-Stalinism and the Ceaușescu Regime “Sovereign Debt, Austerity and Regime Change: The Case of Nicolae Ceausescu’s Romania,”* în *East European Politics and Societies* (iarna 2012) <https://www.scribd.com/document/285264709/Sovereign-Debt-Austerity-and-Regime-Change-The-Case-of-Nicolae-Ceausescu-s-Romania> accesat la 31 august 2016.

¹⁹⁸ Éric Toussaint, *World Bank and IMF support to dictatorships*, <http://>

sine-stătătoare; să furnizeze finanțare pentru proiecte la scară largă (BM) sau politici (FMI) care să permită principalelor țări industrializate creșterea exporturilor; să refuze a ajuta regimurile văzute ca o amenințare de guvernul Statelor Unite sau al altor acționari importanți; să încerce a modifica politicile anumitor guverne din țările socialiste, astfel încât să slăbească coeziunea blocului sovietic. Acesta este motivul pentru care sprijinul a fost acordat RSF Iugoslavia, care s-a distanțat de Moscova începând cu anul 1948, sau României – din 1970, moment în care Ceaușescu a accentuat distanțarea de Pactul de la Varșovia și CAER; să sprijine aliații strategici ai blocului capitalist occidental; să încerce a evita sau de a se limita cât mai mult posibil de legături strânse între țările din lumea a treia și ale blocului sovietic, sau R.P. Chineză.

Cât timp regimul Nicolae Ceaușescu a acționat în linia așteptărilor Administrației americane, România a fost la adăpostul „atacurilor” din teatrul de operațiuni ale *războiului economic* ce se derula între Est și Vest. În aprilie 1975, președintele Gerald Ford a transmis Congresului SUA documentul prin care recomanda acordarea *Clauzei națiunii celei mai favorizate* României¹⁹⁹, iar la 25 iulie 1975, Senatul american a aprobat – cu 88 de voturi pentru și două împotriva – Rezoluția 35 prin care se adopta recomandarea președintelui Statelor Unite de acordare a *Clauzei națiunii celei mai favorizate*. Camera Reprezentanților, la rândul ei, a votat cu 355 de voturi pentru și 41 împotriva Rezoluția 252, referitoare la Acordul comercial româno-american, prin care se institua acordarea reciprocă a *clauzei națiunii celei mai favorizate*. România a obținut clauza în conformitate cu Legea comerțului SUA, aprobată de Congresul Statelor Unite în decembrie 1974 și semnată de președintele Gerald Ford, în ianuarie 1975. Un an mai târziu, țării noastre i s-a oferit și *regimul generalizat de preferințe vamale*, valabil în Europa de

www.internationalviewpoint.org/spip.php?article3627 accesat la 31 august 2016.

¹⁹⁹ *Foreign Relations, 1969-1976*, volume E-15, Documents on Eastern Europe, 1973-1976, <http://2001-2009.state.gov/r/pa/ho/frus/nixon/e15/107751.htm> accesat la 31 august 2016.

Est numai în cazul României²⁰⁰. Din acest moment, România a avut posibilitatea de a accesa credite cu dobândă preferențială de 2% pentru construirea unor obiective industriale și investiții în infrastructură. Comerțul SUA cu România a crescut de la 426 milioane de dolari, cât era în 1976, la 1,21 miliarde dolari USD în 1984. Valoarea importurilor de pe piața americană în România rămânând la o cifră care a oscilat în jurul a 250 milioane de dolari, pe când cea a exporturilor de mărfuri românești pe piața americană a crescut constant²⁰¹.

Interesant este faptul că Nicolae Ceaușescu a crezut, tot timpul, că favorul economic acordat de americani României a fost obținut în logica discursului său despre relațiile dintre state! În ședința Biroului Permanent al Comitetului Politic Executiv al CC al PCR, din ziua de 25 februarie 1988, în care s-a dezbătut problema *Clauzei*, Nicolae Ceaușescu afirma: „Sigur, să spunem că noi pornim de la necesitatea dezvoltării relațiilor, că de fapt prin amendamentul Jackson-Vanik – menținerea acestui amendament – s-au încălcat prevederile Acordului comercial, s-a acționat cu totul unilateral, urmărind și făcând discuții contrare României, formulând o serie de pretenții de amestec în treburile interne, inadmisibile. Și în câteva rânduri s-a atras atenția și trebuie spus că nu se va putea merge mai departe așa. Am spus acest lucru și cu prilejul vizitei secretarului de stat și în scrisoarea trimisă lui Ronald Reagan. Nu se pot accepta condițiile impuse de ei! Cum poți să spui că «președintelui» îi va fi greu să mai ceară prelungirea clauzei dacă România nu răspunde la o serie de cerințe ale SUA?!”²⁰²

Regimul Nicolae Ceaușescu a devenit „o țintă” pe acest „teatru de operațiuni” al *războiului economic* atât din cauza politicilor sale economice, cât și a constrângerilor

²⁰⁰ *Developments in US Economic Relations with Romania and Hungary. Report of a Congressional Study in Mission.* Pursuant to H. Res. 1062, August 4, 1976, U.S. GOVERNMENT PRINTING OFFICE WASHINGTON: 1976, p. 3, <https://ia801702.us.archive.org/34/items/devntsinus00unit/devntsinus00unit.pdf> accesat la 30 august 2016.

²⁰¹ Juliana Geran, *Why Romania No Longer Deserves to Be a Most Favored Nation*, 26 iunie 1985, <http://www.heritage.org/research/reports/1985/06/why-romania-no-longer-deserves-to-be-a-most-favored-nation> accesat la 30 august 2016.

²⁰² Arhivele Naționale Istorice Centrale, Fond CC al PCR, Secția Cancelarie, Dosar 8/1988, ff. 6-10.

rezultate din schimbarea strategiilor financiar-economice ale Occidentului și, în special, ale Administrației Reagan, care vizau țările socialiste în ansamblul lor. Una din schimbările care au afectat și România era legată de rata dobânzilor. La sfârșitul deceniului opt al secolului trecut, capitalul internațional privat a devenit considerabil mai scump, ca urmare a deciziei luate de Statele Unite de a crește dobânzile, într-un moment în care ideile monetariste începeau să câștige influență în Occident²⁰³. Această schimbare de direcție în politica occidentală a dus la o creștere semnificativă a dobânzilor la datoriile suverane, lăsând nenumărate țări emergente, printre care și România, în incapacitate de plată. Se sfârșea epoca creditelor ieftine pentru dezvoltare, iar regimul Ceaușescu nu a sesizat acest aspect.

Liderii politici din Est, implicit cei de la București, nu au perceput corect aceste evoluții și, prin urmare, nu aveau cum să reacționeze adecvat. În a doua jumătate a deceniului al nouălea, când Occidentul a trecut de la răceală la represalii față de regimul lui Ceaușescu, iar acesta a răspuns cu aceeași monedă, la o scară evident disproporționată, izolarea internațională a României a devenit aproape totală. Țara a trecut printr-o formă de autarhie economică asemănătoare celei din timpul unui război fără aliați. În aceste condiții, datoria externă a crescut mult peste nivelul de profitabilitate pentru care s-a făcut împrumutul. Potrivit datelor Băncii Mondiale, între 1976 și 1981, datoria externă a României a crescut de la 0,5 miliarde de dolari (sau 3% din PIB), la 10,4 miliarde de dolari (sau 28% din PIB și 30% din exporturi). În 1981, nivelul dobânzilor la datoriile externe a atins 3 miliarde de dolari, de la cele nici 8 milioane, înregistrate cu șase ani înainte²⁰⁴.

În perioada 1980-1982, țara a fost nevoită să achite 6 miliarde de dolari creditorilor străini, iar în 1982, România avea nevoie de 80 la sută din exporturile sale în valută pentru a-și finanța datoria externă²⁰⁵. În această situație, guvernul român

²⁰³ Cornel Ban, *Ce a provocat criza datoriilor suverane ale României din 1981?*, în CRITCATAAC, 29 mai 2012, <http://www.criticatac.ro/16641/ce-provocat-criza-datoriilor-suverane-ale-romaniei-din-1981/> accesat la 30 august 2016.

²⁰⁴ *Ibidem*.

²⁰⁵ *Ibidem*.

a cerut ajutorul FMI, cum o făcuse și la sfârșitul anilor '70, când instituția dislocase resurse pentru acoperirea pierderilor la export provocate de cutremurul din 1977 și de inundații. La începutul anului 1981, Comitetul executiv al FMI-ului a aprobat un împrumut de 1,3 miliarde de dolari (300% din cotizația României), dar teama creditorilor de o eventuală extindere a crizei din Polonia, i-a determinat să-și retragă depozitele din România și să închidă liniile de credit interbancar. Situația a fost complicată suplimentar și de acuzațiile băncilor occidentale, potrivit cărora băncile românești făceau uz de practici abuzive, printre care și operațiuni fără acoperire, de tip „*Check kiting*”. Cererile de reeșalonare a împrumuturilor ajunse la termen au fost refuzate, ceea ce a dus la acumularea a peste 1 miliard de dolari în arierate până la sfârșitul aceluși an. Țara fost dată, practic, afară de pe piețele de creditare internaționale, ajungând să nu poată îndeplini condițiile acordului *stand-by* semnat cu FMI²⁰⁶.

O asemenea evoluție economico-financiară a generat la București decizii de politică economică care vizau lichidarea datoriei externe. Pentru început, România a încercat să renegocieze condițiile de restituire, invocând statutul său de țară în curs de dezvoltare. Se solicita FMI să accepte restituirea împrumuturilor la valoarea de 15 lei pentru un dolar, dacă nu și mai puțin. Însă reprezentanții FMI și BIRD au refuzat categoric impunând un curs de 18 lei pentru un dolar. Reacția lui Nicolae Ceaușescu a fost, la rândul ei, de respingere. La propunerea instituției creditoare, oficialitățile de la București declarau că „noi considerăm poziția FMI inadmisibilă, în contradicție cu statutul și cu ce am discutat”²⁰⁷. În loc să găsească soluții economice la problema apărută, conducerea partidului a adoptat o poziție eminentemente politică, acuzând instituțiile financiare internaționale de „amestec în treburile interne”²⁰⁸, și a acționat în consecință. O primă măsură a fost să se interzică

²⁰⁶ *Ibidem*.

²⁰⁷ Ilarion Țiu, *Achitarea datoriei externe. Ultimul proiect grandios al lui Ceaușescu*, în „Sfera Politicii”, nr. 179, mai- iunie 2014, pp. 101-108.

²⁰⁸ Arhivele Naționale ale României – Direcția Arhive Naționale Istorice Centrale, Fond Comitetul Central al Partidului Comunist Român – Secția Economică, dos. nr. 1/1983, ff. 5-7, citat în Ilarion Țiu.

contractarea altor credite externe, limitarea importurilor de bunuri și mărfuri industriale și creșterea celor exportate de România pe piața internațională. Valuta obținută, astfel, urma să finanțeze imensa datorie acumulată²⁰⁹.

Măsurile care, în viziunea regimului de la București, ar fi trebuit să conducă la însănătoșirea economiei supuse presiunii datoriei externe, paradoxal, au îmbolnăvit-o și mai tare. Au apărut grave dezechilibre economice și o înrăutățire a situației sociale a țării. Există o adevărată dispută, nu atât asupra consecințelor, ci mai ales a justiției deciziilor luate în acest domeniu de Nicolae Ceaușescu și regimul său. Sunt opinii potrivit cărora deciziile au izvorât dintr-o „gândire economică rudimentară. Ceaușescu avea o gândire economică simplistă: exporti cât poți de mult, nu mai importi nimic. Vei avea astfel dolarii necesari pentru achitarea datoriei externe în avans. Da, în avans! Deranjat de «amestecul străin» în treburile economice ale României, Ceaușescu a decis să restituie banii anticipat. O măsură care avea să-i supere la maxim pe creditori, care-și făcuseră planuri pe termen lung atunci când acordaseră României împrumuturi cu dobânzi avantajoase. Totuși, finanțatorii preconizaseră și astfel de situații. Toate contractele de împrumut prevedeau sancțiuni în cazul restituirii banilor în avans²¹⁰.

Alte opinii, cum este și cea a istoricului și analistului politic Anneli Ute Gabanyi, conduc la ideea că nu Ceaușescu „a dorit să se plătească datoriile la băncile occidentale, așa cum scriu istoricii români, ci a fost obligat să o facă”²¹¹. Astfel, de pildă, FMI i-a propus României în perioada 1982-1983 un acord *stand-by* prin care datoriile țării să fie reeșalonate și, în schimb, guvernul să aplice măsuri de austeritate extrem de drastice. În acest fel, cancelariile vestice mizau pe două efecte: recuperarea banilor și ieșirea în stradă a românilor umiliți²¹². Această opinie

²⁰⁹ *Ibidem*, dosar 142, 1982, ff. 2-6.

²¹⁰ Ilarion Țiu, *op. cit.*, în *loc. cit.*

²¹¹ Anneli Ute Gabanyi, *FMI a vrut să-i sărăcească pe români înainte de '89, pentru a-i scoate în stradă*, interviu luat de Sabina Fati, în „România Liberă” din 21 noiembrie 2011, <http://www.romanalibera.ro/opinii/interviuri/fmi-a-vrut-sa-i-saraceasca-pe-romani-inainte-de--89--pentru-a-i-scoate-in-strada-245463> accesat la 30 august 2016.

²¹² *Ibidem*.

are la bază și o analiză comparativă a raporturilor dintre FMI și o altă țară socialistă, Ungaria. Această țară avea aceeași sumă împrumutată ca și România, însă, datoria *per capita* a Ungariei era dublă față de a țării noastre, deoarece avea populația la jumătate față de țara noastră. Cu toate acestea, apreciază Anneli Ute Gabanyi, Ungaria a fost salvată de băncile străine occidentale, în vreme ce România a fost nevoită să-și achite datoriile până la ultimul ban. „Într-un fel, conchide Gabanyi, acest lucru a avut partea lui bună, de vreme ce a dus la căderea regimului”²¹³.

Sigur că astăzi este unanim acceptat faptul că au existat de la sfârșitul deceniului opt și începutul celui următor rațiuni de ordin politic ce au guvernat politica monetară a FMI, Băncii Mondiale, dar acest lucru nu scuză autoritățile de la București care ar fi trebuit să cunoască un elementar lucru – rațiunea de a exista a unei instituții financiare este cea a profitului. Politicul se interferează în procesele de negociere și aici trebuie să luăm în considerare capacitatea fiecărui actor de a negocia și de a-și apăra interesele! Și aici se impune o precizare, și anume aceea că nu orice țară se poate angaja și duce cu succes un *război financiar*. Statul care își propune să declanșeze, cu succes, un *război financiar*, trebuie să fie într-o poziție de putere financiară mai mare decât țara care este vizată. Acest lucru înseamnă că acea țară are o monedă suverană puternică, care să nu poate fi supusă restricțiilor în politica monetară și fiscală internațională²¹⁴. Din această perspectivă nici măcar Uniunea Sovietică nu era în această postură. Singura monedă prin care se puteau declanșa „operațiuni” de *război economic și financiar* era dolarul american. Îată de ce în timpul războiului rece „Rezerva Federală era în măsură să determine cine se scufundă sau cine plutește pe piețele financiare, în special în perioadele de criză”²¹⁵.

Deciziile de politică economică luate la București în privința datoriei externe nu au fost privite de specialiștii și

²¹³ *Ibidem*.

²¹⁴ Gianna Christine Fenaroli, *Financial Warfare: Money as an Instrument of Conflict and Tension in the International Arena*, Senior Projects Spring 2016, Paper 136, 2016, http://digitalcommons.bard.edu/senproj_s2016/136

²¹⁵ *Ibidem*.

oamenii politici occidentali decât prin prisma considerentelor enunțate. De altfel, în primii ani ai deceniului nouă, România era văzută ca un model în plata datoriei externe²¹⁶. Se dovedea că intuiția președintelui FMI, când a acordat împrumutul României, că această țară își va respecta angajamentele financiare, a fost corectă din perspectiva intereselor acestei instituții. În prima ședință a *board*-ului FMI, care a discutat creditarea statului român, unii înalți funcționari au avut îndoieli în privința capacității Bucureștiului de a plăti datoriile. Întrebat președintele dacă nu este cazul să se amâne o decizie favorabilă, acesta s-a opus și istoria i-a dat dreptate²¹⁷. De remarcat și faptul că atunci când datoria externă a României a ajuns la numai 1.8 miliarde dolari „the Bank had good reasons to be extremely nervous. The Romanians had desavowed any intention of further borrowing, and the Bank’s preferred creditor status looked anything but. It was clear to Bank’s officials that to negotiate a solution to this problem from an exceedingly weak financial bargaining position. It decided pending clearances of arrears, to undertake one operation per year (amounting to \$ 150million to 200 million) since a continued policy of lending

²¹⁶ Devesh Kapur, John Lewis, Richard Webb, *The World Bank: Its First Half Century*, Vol. 1, Brookings Institution Press, Washington, D.C., 1997, p. 1061.

²¹⁷ Éric Toussaint, *op. cit.*, în *loc. cit.*, notează că „WB historian Aart van de Laar tells a significant anecdote from 1973. Early that year, he attended a meeting of the WB directors, with the beginning of loan grants to Romania on the agenda. Certain directors were sceptical of the lack of thorough studies on Romania, but Robert McNamara declared he had great trust in the financial morality of socialist countries in terms of debt reimbursement. The story goes that one of the WB Vice-Presidents attending piped up to ask whether Allende’s Chile had perhaps not yet become socialist enough. This met with McNamara’s stony silence. WB choices did not depend on reliable economic criteria. First, while the WB has regularly refused loans to countries that had failed to repay old sovereign debts, it began lending to Romania although the latter had not settled disputes over outstanding debts. Secondly, most of Romania’s economic exchanges took place within the Comecon in non-convertible currency. How could the country reimburse debts in hard currency? Thirdly, from the outset Romania refused to hand over the economic data the WB required. Political considerations were obviously the reason for the WB developing close relations with Romania. The lack of internal democracy and systematic police repression were no greater a stumbling block for the WB in this case than in others?”

could put that (portofolio) at serious risk. But the problem for the Bank was that România was simply not interested in another Bank loan”²¹⁸.

Toate aceste evoluții par a avea și o altă perspectivă de înțelegere, dacă le plasăm și în contextul unui *război economic*, care s-a derulat cu intensități diferite, cu mijloace diverse, pe parcursul celor 50 de ani de confruntare Est – Vest. Cât timp „lagărul socialist” nu s-a deschis și nu a fost un actor activ în economia mondială, a fost dificil pentru Occident „to practice classic economic warfare. Outside of technology, there was little the Soviet Union wanted from the West”²¹⁹. Regimul comunist de la București s-a deschis către economia mondială, pe de o parte, din rațiuni economice. Avea nevoie de capital și tehnologie pentru dezvoltare, iar cooperarea cu țările socialiste nu putea să suplinească aceste nevoi. Pe de alta, a trebuit să se îndrepte către Occident pentru a putea supraviețui în politica de distanțare față de Moscova. Occidentul avea nevoie de asemenea politici în „lagărul socialist” și a încurajat opțiunea României. Așa ne putem explica de ce regimul Ceaușescu nu a fost afectat, aproape deloc, de războiul economic și financiar care se derula între Est și Vest în prima sa parte. În această primă etapă, interesele regimului comunist de la București și ale Occidentului coincideau, în sensul că liderul român dorea să-și consolideze poziția pe plan internațional, iar Occidentul să adâncească relațiile economice cu România în speranța smulgerii unui satelit de pe orbita sovietică”²²⁰. Acțiunile de dezinformare și influență pe tărâmul economic și financiar care se purtau la nivelul celor două superputeri nu au afectat România. Aceasta a încheiat și derulat avantajos contracte economice pe piața occidentală, a fost protejată într-o mare măsură de efectele restrictive ale politicii comerciale ale

²¹⁸ Devesh Kapur, John Lewis, Richard Webb, *The World Bank...*, *op. cit.*, p. 1061.

²¹⁹ Paul Bracken, *Financial Warfare*, E-Notes, Foreign Policy Research Institute, 13 septembrie 2007, <http://www.fpri.org/article/2007/09/financial-warfare/>, accesat 11 septembrie 2016.

²²⁰ Alina Ilinca, Liviu Marius Bejenaru, *Regizorii de culise. Șefii serviciului „D” (Dezinformare) din cadrul Securității*, în „Caietele CNSAS”, anul IV, nr. 1-2 (7-8)/2011, pp. 146-147.

Comunității Economice Europene (CEE) și a avut parte de un acces competitiv al mărfurilor românești pe piețele comunitare²²¹.

La reușita acestor acțiuni au contribuit, fără voia lor, și factorii de decizie sovietici. Un exemplu edificator este oferit de unele surse ale serviciilor românești de securitate care au obținut informații din mediul de afaceri sovietic. Astfel, s-a aflat la București că „frații comuniști” sabotau afacerile economice ale românilor cu Occidentul. Potrivit acestor surse, sovieticii le aminteau oamenilor de afaceri englezi sau americani, aflați în vizită la Moscova, că „afacerile lor bune cu România nu constituie o premisă favorabilă pentru bune afaceri cu Uniunea Sovietică”²²². Prin această atitudine ei accentuau caracterul de independență al României în cadrul lagărului socialist și alimentau zvonurile care circulau în rândul corpului diplomatic și în presa internațională referitor la „presiunile ce s-ar face asupra României de către Bulgaria și Uniunea Sovietică, pentru a accepta crearea unui coridor de trecere prin Dobrogea între cele două țări”²²³. Această primă perioadă în care România socialistă a fost un actor cu reale câștiguri de pe urma *războiului economic și financiar* a fost de scurtă durată. După schimbarea „regulilor de joc” de către Administrația Reagan în acest tip de război, România nu numai că nu a avut o strategie coerentă de acțiune și răspuns ci, pur și simplu, a luat o serie de decizii care i-au agravat situația pe plan economic și financiar.

România a intrat într-o nouă etapă a *războiului economic și financiar* dintre Est și Vest în anul 1983. Este anul în care, după luni de negocieri confidențiale, președintele Ronald Reagan a recomandat Congresului ca statutul *clauzei națiunii celei mai favorizate* pentru România să fie retras. Cauza era legată de prevederile Decretului-lege 402, din octombrie 1989, prin care solicitanții de viză pentru emigrare erau obligați la plata studiilor efectuate în țară. Legea prevedea ca toți cetățenii români ce doreau să plece definitiv din țară să plătească statului român o sumă în valută, echivalentă cu cheltuielile perioadei

²²¹ *Ibidem.*

²²² ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 13387, vol. 1, f. 94, citat în Alina Ilinca, Liviu Marius Bejenaru, *op. cit.*, în *loc. cit.*

²²³ *Ibidem.*

de școlarizare, pentru cei cu studii medii și superioare. Erau exceptate de la acest decret numai persoanele aflate la pensie²²⁴.

Nicolae Ceaușescu a răspuns la recomandarea președintelui SUA în stilul său caracteristic. L-a avertizat pe ambasadorul american la București, David B. Funderburk, că s-ar putea ca el să nu mai dorească prelungirea clauzei, în condițiile în care criticile aduse României în presa americană și Congresul SUA nu vor fi stopate²²⁵. În acest punct al disputei, Administrația Reagan l-a trimis la București, la 10 ianuarie 1983, pe L. Eagleburger, în calitate de emisar special prezidențial. Emisarul președintelui Ronald Reagan avea „să pună cărțile pe masă” la o întâlnire cu Nicolae Ceaușescu și Ștefan Andrei, ministrul de Externe, desfășurată în afara Bucureștiului, la o reședință montană²²⁶. Rezultatul a fost, în cel mai bun caz, un compromis, Ceaușescu părănd hotărât să declanșeze criza în relațiile bilaterale. La 4 martie 1982, Washingtonul a comunicat oficial României că, dacă decretul va continua să se aplice, retragerea clauzei va deveni scadentă la data de 30 iunie 1982.

Oficialii români au știut să se oprească la timp pentru a obține realizarea compromisului și evitarea aplicării sancțiunii. Practic, Guvernul de la București, deși a menținut în vigoare decretul, a suspendat aplicarea acestuia pe termen nedefinit. Relațiile româno-americane au mai pierdut din asperitate și după ce Ștefan Andrei a efectuat o vizită la Washington, în zilele de 16-18 mai 1983. Cu această ocazie, ministrul român de Externe a fost primit la Casa Albă de vicepreședintele american, George H.W. Bush, și a purtat convorbiri cu secretarul de stat, George Shultz. A urmat la scurt timp (1 iunie 1983) un schimb de scrisori confidențiale între Ronald Reagan și Nicolae Ceaușescu cu privire la această problemă. Ceaușescu informa că partea română nu va aplica taxa de școlarizare menționată, obligație pe care o va respecta, de altfel, până la sfârșitul său,

²²⁴ Decretul nr. 402 privind taxa de școlarizare, 22 octombrie 1982, Scinteia, 6 noiembrie 1982.

²²⁵ David B. Funderburk, *Un ambasador american între Departamentul de Stat și dictatura comunistă din România, 1981-1985*, București, 1994, p. 136.

²²⁶ Ștefan Ciochinăru, *România – Statele Unite ale Americii, de la „războiul rece” la coaliția antiteroristă*, Slatina, Editura Alutus, 2007, p. 22.

în 1989²²⁷. La rândul său, Reagan a reiterat sprijinul american față de politica de independență a României, declarând că va reînnoi clauza și de această dată, ba chiar că va fi examinată posibilitatea acordării sale pe o perioadă de mai mulți ani. Ca urmare, și în anul 1983 și cei următori – 1984, 1985, 1986 –, România va obține din nou clauza, dar de fiecare dată cu dificultăți și plătind prețul expunerii unui veritabil oprobriu internațional. Continuând această tendință, în 1987, Congresul a votat suspendarea *clauzei națiunii celei mai favorizate* pe timp de șase luni, timp în care președintele SUA era chemat să certifice un progres real în situația respectării drepturilor omului, iar în 1988 nu s-a mai votat nimic. Nicolae Ceaușescu a renunțat singur la *clauza națiunii celei mai favorizate*²²⁸.

Decretul 402 din 1982 a creat unele probleme și în relația cu RF Germania. Autoritățile federale de la Bonn au considerat că partea română nu a respectat acordul secret din 1978, valabil până la 30 iunie 1983 și care, în mod implicit, îi scutea pe cetățenii români care emigrau în RFG de plata așa-numitei „datorii pentru școlarizare”, pe care ar fi avut-o față de statul român²²⁹. După noi schimburi de păreri, în contradictoriu, cu reprezentanții României, autoritățile vest-germane au reluat achitarea, trimestrială, a câte opt milioane de mărci – menționate în acordul secret din 6 ianuarie 1978 și reconfirmate de miniștrii de Externe ai celor două țări, Ștefan Andrei și Hans-Dietrich Genscher, pentru perioada 1 iulie 1983 - 30 iunie 1988 (București, 31 mai - 1 iunie 1983)²³⁰.

Arma energiei, utilizată în *războiul economic* dintre Est-Vest, a afectat și România regimului Ceaușescu nu neapărat pentru că a fost o țintă pe tabla de șah. Pe de o parte acest tip de război a cuprins în vâltoarea sa toate statele care depindeau de resursa energetică externă, inclusiv România. Șocurile

²²⁷ *Ibidem* p. 23.

²²⁸ *Ibidem*.

²²⁹ Florian Banu, *Din culisele operațiunilor valutare ale Securității*, în „Magazin istoric”, anul XLVII – serie nouă, nr. 7 (556), iulie 2013, pp. 24-28.

²³⁰ Petre Opreș, *Acorduri secrete româno - vest-germane privind emigrarea etnicilor germani din România*, *Contributors.ro*, <http://www.contributors.ro/cultura/acorduri-secrete-romano-%E2%80%93-vest-germane-privind-emigrarea-etnicilor-germani-din-romania/> accesat la 14 septembrie 2016.

geopolitice generate de creșterea prețurilor petrolului în 1974 și 1979 nu au fost rezultatul evoluțiilor strict economice de pe piața de energie, de cerere și ofertă, ci de evoluții ale situației geopolitice legate de securitate și competiția pentru hegemonie în lume. Primul șoc petrolier a fost declanșat după războiul de Yom-Kippur (1973), iar al doilea – de revoluția islamică din Iran și războiul acestui stat cu Irakul vecin²³¹. România, sau oricare alt actor de mărimea și potențialul ei, nu puteau să determine sau să influențeze evoluțiile de pe tabla de șah a *războiului economic* în domeniul energiei! Pe de altă parte, pierderile suferite de România – ca urmare a șocurilor geopolitice energetice – s-au datorat și măsurilor luate de regimul Ceaușescu privind dezvoltarea și modernizarea economică a țării. Ideea de a construi o industrie petrochimică impresionantă a fost salutară, dar nu a avut ca suport o minimă analiză și o prognoză temeinică. Conducerea politică a observat, corect, că la finele anilor '60 și începutul anilor '70 petrochimia a devenit un vârf al tehnologiei mondiale și generator de creștere economică. Importul de petrol la un preț mic și transformarea lui în produse cu valoare adăugată mare, de la kerosenul pentru aviație până la mase plastice, aducea venituri substanțiale. Nicolae Ceaușescu a sperat că, dezvoltând industria petrochimică și a altor ramuri conexe, va putea să exploateze o oportunitate a pieței energetice mondiale. În consecință, s-au făcut investiții considerabile în construirea unor complexe petrochimice, nave de mare capacitate care să susțină importurile și, mai ales, combinate și rafinării care să aducă valoare adăugată prelucrării petrolului²³². Bani au fost împrumutați de pe piața financiară occidentală. Șocurile petroliere aveau să strice calculele făcute de regimul Nicolae Ceaușescu și să-l oblige la o reacție. Numai că unele măsuri pentru a face „corecțiile” necesare au fost nu numai neeconomice, ci și aberante. Printre acestea, raționalizarea consumului de

²³¹ Pascal Ditté, Dr Peter Roell, *Past oil price shocks: Political background and economic impact Evidence from three cases*, https://www.files.ethz.ch/isn/20499/rev%20Oil_Price_ShocksI.pdf, accesat la 14 septembrie 2016.

²³² Adrian Cioroianu, *Îndatorarea lui Ceaușescu mirosea a petrol scump*, în „Dilema Veche”, nr. 608, 8-14 octombrie 2015.

energie pentru populație a fost cea mai detestată și a deschis larg drumul spre Revoluția din Decembrie 1989.

Drumul parcurs de România în vâltoarea șocurilor geopolitice ale *războiului energetic* a fost sinuos. Primul șoc petrolier (1973) nu a afectat țara, în aceeași măsură, ca pe alte state în curs de dezvoltare. O mare parte din necesarul de energie a fost obținută prin intensificarea exploatarea zăcămintele petrolifere naționale, iar o alta – prin derularea unor contracte tip *barter* cu Iranul, Irakul și Libia. România oferea mașini și utilaje petroliere contra petrol²³³. Dimpotrivă, cel de-al doilea șoc petrolier, cel din 1979, a creat probleme deosebit de grave economiei românești care prezenta o serie de mari vulnerabilități. Principalul motiv al acestei vulnerabilități a fost acela că expansiunea fără precedent a industriilor mari consumatoare de petrol și a investițiilor masive în rafinării și instalații de procesare, realizate pe parcursul celei de-a doua jumătăți a deceniului opt au triplat, în mod dramatic, cererea de petrol a României, de la 5 milioane de tone în 1975, la 16 milioane de tone în 1980²³⁴. La nivelul capacității de producție a rafinăriilor din România se puteau asigura din producția internă doar 10 milioane de tone țiței brut, iar restul trebuia adus din import²³⁵. Acest lucru s-a întâmplat în momentul în care prețul petrolului a atins pragul maxim. În anul 1979, ca urmare a revoluției islamice din Iran, prețul petrolului ajunge la aproape 40 de dolari/barilul²³⁶. Creșterea de peste zece ori a prețului la petrol a făcut ca pariul economic al lui Nicolae Ceaușescu să fie un eșec. Cine câștiga? Printre alții, Uniunea Sovietică a lui Brejnev – care a luat „o gură” de oxigen din creșterea prețului la petrol. Pentru țara noastră consecințele au fost dramatice. A crescut pragul de îndatorare externă pentru a se putea plăti importurile necesare de petrol, în situația în care nevoia de consum a economiei românești s-a triplat. Astfel, regimul „a îndatorat țara nu prin «cumpărarea» consimțământului cetățenilor printr-o stimulare a consumului – după cum sugerează Kotkin și Gross –, ci prin inflexibila sa adeziune ideologică

²³³ Cornel Ban, *op. cit.*, în *loc. cit.*

²³⁴ Bogdan Murgescu, *op. cit.*, p. 392.

²³⁵ Cornel Ban, *op. cit.*, în *loc. cit.*

²³⁶ Adrian Cioroianu, *op. cit.*, în *loc. cit.*

față de niște idei economice care vedeau în masiva expansiune a industriei chimice, un „al doilea val” al industrializării socialiste. Angajamentul față de satisfacerea nevoilor de bază a fost menținut, dar a fost plătit prin îndatorare externă²³⁷.

Răspunsul la aceste șocuri și soluțiile găsite la București au fost la fel de eronat construite. Pentru că nu își mai putea permite să cumpere țiței s-a încercat soluția cărbunelui pentru producția de energie, prin construirea de termocentrale bazate pe cărbune și șisturi bituminoase. Astfel, petrolul putea să fie utilizat cu prioritate în industria chimică²³⁸. În bazinul carbonifer Oltenia au fost construite două mari termocentrale, în localitățile Turceni și Rovinari. Regimul și-a pus speranțe mari în potențialul noilor centrale pe cărbune, extinzându-le capacitatea la proporții megalomane. Acestea au bătut recordurile europene în domeniu, însă investițiile au fost făcute în zadar. Cărbunele din regiunea Oltenia era slab caloric, conținând siliciu în cantitate prea mare pentru a-l face eficient²³⁹.

O altă soluție, rațională și eficientă dacă s-ar fi aplicat corect, a fost reducerea consumurilor și utilizarea materialelor refolosibile. Nicolae Ceaușescu a anunțat o politică drastică de raționalizare a materiilor prime și a materialelor industriale. La 28 decembrie 1979, Consiliul de Stat a adoptat „Decretul privind recuperarea și valorificarea resurselor materiale refolosibile”²⁴⁰. Potrivit acestui act normativ, toate ramurile industriale aveau obligația să raporteze succese în acest domeniu. „Reducerea consumului” devenise o obsesie pentru secretarul general al partidului. Era îngrozit de perspectiva majorării importurilor, însă, pe de altă parte, creștea indicatorii de producție cu de la sine putere. La Plenara Consiliului Național al Oamenilor Muncii din Industrie, Comerț, Construcții, Transporturi, Circulația Mărfurilor și Finanțe, din 4-5 mai 1984, a impus un obiectiv de-a dreptul halucinant. În unele sectoare ale

²³⁷ Cornel Ban, *op. cit.*, în *loc. cit.*

²³⁸ Nicolae Ceaușescu, *Raport la cel de-al XI-lea Congres al Partidului Comunist Român*, București, Editura Politică, 1979, pp. 14-28.

²³⁹ Ilarion Țiu, *Impactul industrializării României în anii '70 și '80 asupra mediului înconjurător*, în „Sfera Politicii” nr. 4-5 (180-181), 2014, p. 212.

²⁴⁰ *Buletinul Oficial*, nr. 1, 3 ianuarie 1980.

economiei trebuia să se asigure 50% din necesarul de materii prime prin eforturile de recuperare și re folosire! Soluția de a reduce consumul public și individual de energie, pentru a asigura nevoile industriei, erau la fel de aberante din punct de vedere al strategiilor economice. În ședința Comitetului Executiv al CC al PCR, din 26 aprilie 1974, au fost criticați dur cei care n-au respectat indicațiile de reducere drastică a iluminatului public (inclusiv de dezafectare a reclamelor luminoase ale magazinelor, restaurantelor etc). Referindu-se la acest aspect, Nicolae Ceaușescu afirma: „Nu vreau să mai revin la energie – că am discutat recent cu tovarășii –, trebuie numai să spun că nu se aplică hotărârile Comitetului Executiv. În comerțul interior se constată că nu se aplică și nu s-a trecut la reducerea iluminatului, la scoaterea luminilor. S-au stins atunci și acum s-au reaprins din nou. Hotărârea Comitetului Executiv prevede, și eu după o lună de zile voi trimite la Procuratură și voi trimite în judecată pe cei care nu vor aplica legea. Să fie clar pentru toată lumea. Nu se poate merge mai departe în felul acesta. Sunt județe care n-au acționat de la început, cum este, de exemplu, Brașovul. I-am spus tovarășului Drăgan și de Anul Nou, și după aceea. În București, la fel, lucrurile nu se simt cum trebuie. Noi trebuie să înțelegem, tovarășii, că nu am stins atunci două-trei zile luminile și după aceea să revenim. Hotărârea prevede clar: se vor dezafecta luminile respective, se va strânge totul. Practic, nu s-a făcut nimic. S-au stins câteva zile și s-au reaprins din nou. Trebuie o dată să aplicăm hotărârea și trebuie stabilit – așa cum s-a stabilit – pentru fiecare județ pentru iluminat trebuie stabilit câtă lumină, câtă energie și nimic în plus. Nici în ce privește apa caldă nu s-au luat măsuri. Și căldura, la fel. Adică, nu se aplică, nu se urmărește aplicarea legilor. Eu atrag foarte serios atențiunea că am creat o comisie de partid și de stat să acționeze, să punem ordine aici”²⁴¹.

Eșecul regimului comunist din România în a înțelege șocurile geopolitice ale sfârșitului de război rece, dar mai ales incapacitatea de a găsi răspunsurile adecvate la acestea, au

²⁴¹ Apud, Petre Opreș, *Raționalizarea consumului de energie electrică și termică*, în *Jurnalul.ro*, 11 aprilie 2009, <http://jurnalul.ro/scinteia/special/rationalizarea-consumului-de-energie-electrica-si-termica-504054.html> accesat la 10 septembrie 2013.

grăbit evoluția crizei social-politice din țara noastră. Cât timp Ceaușescu a reușit să se situeze pe o poziție care coincidea cu interesele occidentale, regimul său a fost tolerat, iar România s-a bucurat de avantaje politice și economice pe scena internațională. În momentul în care cele două superputeri aflate în directă competiție pentru supremație s-au așezat la masa tratatelor directe pentru rezolvarea problemelor grave de pe agenda internațională, în România s-a încheiat epoca „marxismului luminat”, iar Nicolae Ceaușescu era stigmatizat ca fiind „omul bolnav al comunismului” și descris ca o rușine pentru noua elită comunistă sovietică, din ce în ce mai înclinată spre reforme, aflată sub conducerea lui Mihail Gorbaciov²⁴².

Dogmatismul ideologic și politic manifeste la Nicolae Ceaușescu până în ultimele clipe, erorile în modelarea strategică a economiei naționale, măsurile de austeritate luate în anii '80 pentru a plăti datoria externă a României în dorința de a obține rapid o independență financiară absolută, precum și profunda sa ostilitate față de reformele cerute de societatea românească, au dus la creșterea nemulțumirii populare și, în final, la răsturnarea sa de la putere prin revoluție.

²⁴² *Comunismul dinastic al lui Ceaușescu, 1965-1989*, cap-I-S10, <http://www.universulromanesc.com/ginta/threads/2007-Comunismul-dinastic-al-lui-Ceausescu-1965-1989-cap-I-S10> accesat la 14 septembrie 2016.

IV. ȘOCUL GEOPOLITIC AL TRANZIȚIEI DE LA SOCIALISM LA CAPITALISM. REAȚII ȘI RĂSPUNS

Anul 1990 a fost, și pentru români, un an al marilor vise și așteptări¹. Societatea intra pe un nou drum al schimbării, asimilat în conștiința publică și în limbajul analiștilor și oamenilor politici cu noțiunea/conceptul de *tranziție*. România s-a angajat într-un amplu proces de transformări, care vizau întreaga sferă a socialului de la democratizarea în plan politic și schimbarea sistemului de distribuire (alocare) a resurselor rare în societate², până la schimbarea radicală a economiei și a sistemului de protecție socială.

Pentru istorici, politologi și sociologi nu era o noutate cercetarea și studierea acestor fenomene. Istoria românilor, începând cu secolul al XVIII-lea a fost „o succesiune de tranziții neîmplinite care se neagă reciproc”³. Noutatea a constat în aceea că aceștia trebuiau să ajute societatea românească să găsească soluții de răspuns la șocul geopolitic al schimbării care cuprinsese întreg spațiul fostelor state socialiste. Din păcate, însă, în acele zile nu multă lume era preocupată de cum arată tranziția spre capitalism și în ce anume constă aceasta. Acordul pentru transformările al căror rezultat trebuia să fie reconstruirea societății românești altfel decât fusese ea până atunci era general⁴. Asupra modului cum această reconstituire

¹ Ivan T. Berendt, *Central and Eastern Europe. 1944-1993. Detour from the periphery to the periphery*, University Press, Cambridge, 1998, p. 304.

² George Tibil, *Conflictul elitelor și instabilitatea politică în evoluția modernă și contemporană a României*, în „Revista Polis”, nr. 1, 2013, <http://revistapolis.ro/conflictul-elitelor-si-instabilitatea-politica-in-evolutia-moderna-si-contemporana-a-romaniei/> accesat la 2 octombrie 2016.

³ Dumitru Sandu, *Spațiul social al tranziției*, Iași Editura Polirom, , 1999, p. 8.

⁴ Vladimir Pasti, *Noul capitalism*, p. 4

trebuia făcută apare o ruptură care va marca puternic societatea în următorii ani. Edificatoare în acest sens a fost polarizarea apărută în comunitatea economiştilor români în două asociații științifice – Asociația Generală a Economiştilor din România (AGER) și Societatea Economiştilor (SOCEC). Prima era formată din economişti apropiați de cercurile FSN cu orientare social-democrată, care se pronunțau pentru menținerea unei părți semnificative din averea națională în proprietatea statului, pentru intervenționism în economie etc., în timp ce a doua cuprindea economişti mai tineri care aveau o concepție științifică mai apropiată de viziunea neoliberală. Specialiștii care alcătuiau Societatea Economiştilor (SOCEC) erau afiliați opoziției politice și considerau că tranziția trebuie făcută rapid, prin aplicarea unei *terapii de șoc*. Referindu-se la acest aspect, Adrian Vasilescu, consilier al Guvernatorului BNR, aprecia peste ani: „Idea a prins și la noi. Subiectul, fierbinte în anii ‘90, marcat mai cu seamă de dilema *gradualism* sau *terapie prin șoc*, s-a dovedit a fi atractiv numai în plan teoretic. În practică – în condițiile în care, după zece ani de terapie prin șoc, în perioada 1980-1989, populația n-ar fi rezistat la încă zece ani de terapie prin șoc după 1989 – soluția a fost *gradualismul*”⁵.

În primele momente după victoria Revoluției din Decembrie optimismul cuprinsese societatea românească și noua elită politică în formare. Când Silviu Brucan a afirmat într-un interviu acordat ziarului „Le Figaro” că „românii vor avea nevoie de 20 de ani pentru a învăța democrația”⁶, reacția mării majorități a românilor a fost negativă. Era în totală contradicție cu trăirile și speranțele, iluziile și așteptările societății românești. Această apreciere făcută de Silviu Brucan era foarte apropiată de estimările CIA în privința evoluțiilor din centrul și estul continentului european, proaspăt ieșit din

⁵ Adrian Vasilescu, *Am ajuns la cea mai mică inflație din istoria de 25 de ani, de după decembrie ‘89. Un sfert de secol de „aventuri” pentru leul românesc*, în „Formula AS”, nr. 1126, 2014, <http://www.formula-as.ro/2014/1126/spectator-38/adrian-vasilescu-consilier-al-guvernatorului-bnr-am-ajuns-la-cea-mai-mica-inflatie-din-istoria-de-25-de-ani-de-dupa-decembrie-89-17984> accesat la 21 septembrie 2016.

⁶ Silviu Brucan, *Generația irosită. Memorii*, București, Editurile Universul și Calistrat Hogaș, 1992, p. 239.

totalitarismul de stânga. Scenariile elaborate de CIA, în aprilie 1990, în documentul *The Future of Eastern Europe* (CFN) nu numai că nu erau în acord cu euforia și entuziasmul societății române, dar avertizau și asupra unei evoluții care nu era tocmai optimistă. „The worst case scenario – most likely in România and Yugoslavia– will not be a return to Communist regimes but a turn to authoritarianism, growing repression of ethnic minorities, civil strife, and even the onset of greater interstate frictions”⁷.

În societatea română, la data acestei analize, se credea că realizarea democrației pluraliste și edificarea unei economii de piață eficiente constituie un proces facil și de scurtă durată. Percepțiile superficiale asupra *fenomenului tranziției*, așteptările naive, s-au datorat atât nepregătirii din timp a revoluției⁸, cât și alimentării acestor iluzii chiar de mediul academic. Referindu-se la acest aspect, o publicație de specialitate apărută sub egida Academiei Române consemna, la zece ani distanță: „Economisti, politologi sau oameni politici s-au întrecut în a afișa un optimism facil, încrezător în șansele, ritmul și finalitatea schimbării. Se părea că resursele modernizării și ale bunăstării sunt la îndemâna oricui. Important era să încerci, să dorești, să ai curajul schimbării, să întreprinzi ceva”⁹. Noua putere de la București a fost cuprinsă și ea, la rândul-i, de *efectul de halou* al optimismului social și a adoptat tactica gradualismului pentru a parcurge schimbarea politică, economică și socială impusă de Revoluția din Decembrie¹⁰.

⁷ NIE 12-90 April 1990, *The Future of Eastern Europe* (Key Judgments only) <https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/books-and-monographs/at-cold-wars-end-us-intelligence-on-the-soviet-union-and-eastern-europe-1989-1991/16526pdf/files/NIE12-90.pdf> accesat la 21 septembrie 2016.

⁸ Paul Dobrescu, „Nu este loc de utopie”, în Zbigniew Brzezinski, *Europa centrală și de Est în ciclul tranziției*, București, Editura Diogene, 1995, p. 12.

⁹ Valeriu Ioan-Franc, coord., *Institutul național de Cercetări Economice, 1990-1999*, Academia Română, Centrul de Informare și Documentare Economică, p. 40, <http://www.ince.ro/Activitati/Vol1.pdf> accesat la 21 septembrie 2016.

¹⁰ Stelian Tănase, *Miracolul revoluției*, București, Editura Humanitas, 1999, p. 358.

IV. 1. Tranzitia politică, un șoc cu efecte întârziate

Revoluția din Decembrie 1989 a făcut posibilă reșezarea tuturor registrelor ordinii politice românești: comunitatea politică (polity) a fost *re-constituită* într-un nou regim politic de producere și dispunere instituțională a autorității legitime; viața politică (politics) *s-a reorganizat* în jurul unor noi actori, partidele politice, a căror emergență, acțiune și interacțiune au fost modelate în noi reguli și practici; administrarea puterii politice (metodele, instrumentele instituționale și obiectivele guvernării (policies) a fost *reajustată, reformată, (re)inventată* în dialog și/sau confruntare cu o societate ale cărei logici de dependență instituțională și autonomie funcțională au fost într-o permanentă schimbare¹¹. După parcurgerea a mai bine de un sfert de secol de la prăbușirea regimului comunist s-a dovedit că aplicarea teoriilor și strategiilor utilizate și de alte state pentru gestionarea proceselor de tranziție de la un regim politic la altul¹² au condus la instituții și norme care nu funcționează în regim optim. Cauzele au fost multiple, dar una este mai mult decât evidentă. Societatea românească s-a dovedit a fi fost total nepregătită pentru provocările post-comunismului¹³. Sunt analiști/politologi care consideră că nici nu era necesară o bună cunoaștere a conceptului de tranziție pentru practica politică. „Tot ceea ce trebuia făcut era o

¹¹ Alexandra Ionescu, *De la guvernare la guvernanță: O socio-istorie politică a statului în România postcomunistă*, <http://www.alexandraionescu.eu/home/cursuri/semestrul-i/democratie-si-guvernare/o-socio-istorie-politic-a-statului-n-romnia-postcomunist> accesat la 29 septembrie 2016.

¹² Guillermo O'Donnell, Philippe C. Schmitter, *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions About Uncertain Democracies*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986; Ruth Berins Collier, *Paths Toward Democracy: The Working Class and Elites in Western Europe and South America*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999; Samuel P. Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, Norman: University of Oklahoma Press, 1991; Thomas Carothers, *The End of The Transition Paradigm*, în „Journal of Democracy”, vol. 13, nr. 1, ianuarie 2002, pp. 5-21.

¹³ A se vedea, Cătălin Zamfir, *O analiză critică a tranziției. Ce va fi „după”*, Iași, Editura Polirom, 2004; Lazăr Vlăsceanu, *Sociologie și modernitate. Tranziții spre modernitatea reflexivă*, Iași, Editura Polirom, 2007; Cornel Ban, *Dependență și dezvoltare. Economia politică a capitalismului românesc*, Cluj-Napoca, Editura Tact, 2015.

comparație între cele două tipuri de societăți, identificându-se diferențele fundamentale dintre acestea. Odată cunoscute, se stabileau apoi ce realități urmau să fie schimbate în țările foste comuniste, pentru a le înlocui cu realități ale țărilor occidentale dezvoltate. Un asemenea demers, de tip științific, nu a avut însă loc¹⁴.

În vâltoarea evenimentelor ce au urmat răsturnării regimului Ceaușescu și a începutului de tranziție în societatea românească, prea puțini dintre români erau conștienți de faptul că, în asemenea momente, schimbarea nu vine „de jos”, nu este rezultatul unor evoluții sociale sau economice normale ale societății. Ea vine „de sus”, ca inițiativă a clasei politice și este aplicată prin intermediul forței de constrângere a statului¹⁵, în sensul administrării tranziției. Schimbarea nu se poate face fără sprijinul majorității unei societăți și împotriva ei¹⁶. S-a încercat o asemenea strategie, în aprilie 1990, când un grup de specialiști, sub coordonarea academicianului Tudorel Postolache, au elaborat un document programatic: „Schiță privind strategia înfăptuirii economiei de piață în România”, care a fost apoi oferit guvernului Petre Roman¹⁷. Acesta a apărut în cadrul specific tranziției românești a fenomenului Piața Universității, care nega legitimitatea liderilor ce administrau puterea la București. Șansa ca acest document programatic să devină un instrument de lucru, practic, a lipsit. Piața Universității l-a contestat, dar nu avea o alternativă de urmat pe care să o ofere societății, dincolo de sloganurile care au făcut carieră mediatică nu numai în țară, dar mai ales în străinătate.

¹⁴ Vladimir Pasti, *Noul capitalism...*, p. 5.

¹⁵ Adrian Năstase, *România europeană...*, p. 78.

¹⁶ David Mason, James Kluegel, *Introduction: Public Opinion and Political Change in the Postcommunist States*, în David Mason, James Kluegel, eds., *Marketing Democracy: Changing Opinion About Inequality and Politics in East Central Europe*, Lanham & Littlefield Publishers, 2000, p. 11.

¹⁷ Academician Tudorel Postolache, (coord.), *Schiță privind strategia înfăptuirii economiei de piață în România*, mai 1990, <http://bibliotecadesociologie.ro/download/postolache-tudorel-1990-cadrul-general-al-politicii-sociale-in-t-postolache-ed-schita-privind-strategia-infaptuirii-economiei-de-piata-in-romania-pp-22-26-bucuresti-iccv/> accesat la 19 septembrie 2016.

Pentru cetățeanul din România anilor 1990-1991, ideea de tranziție avea o reprezentare de-a dreptul confuză din cauza numeroaselor noțiuni utilizate, în special de media, pentru a explica transformările generale prin care trebuia să treacă societatea în drumul său de la socialism la democrație¹⁸. Dezbaterile publice și discuțiile academice asupra naturii, etapelor, obiectivelor și realizărilor/eșecurilor tranziției în România post-decembrie 1989 au fost atât de diverse și contradictorii în practica social-politică din cauza polarizării ideologice „stânga–dreapta” și a părtinirii în mediul academic asupra sensului și înțelesului care se dă conceptului de tranziție, încât este foarte dificil de realizat o analiză obiectivă a drumului parcurs de țara noastră de la sistemul totalitar de stânga la democrație și economie de piață, fără precizarea conceptelor și noțiunilor cu care se operează.

Pentru a înțelege realizările tranziției românești (atâtea câte putem identifica fiecare dintre noi!), dar și eșecurile sale, trebuie să avem o clară reprezentare a conținutului noțiunii/conceptului. În țările din centrul, sud-estul și estul continentului, „după căderea sistemului socialist în 1989, termenul tranziție a fost adoptat, deopotrivă în limbajul curent, în ideologia politică, precum și în științele sociale, pentru a desemna procesul de schimbare a societății socialiste într-o societate capitalistă”¹⁹. În opinia sociologului Dumitru Sandu tranziția „înseamnă schimbare, adică o mulțime de situații intermediare între două stări de relativ echilibru, identificate prin experiență, cunoaștere sau proiect. În cazul tranziției post-comuniste, originea este socialismul real al anilor '80 ai secolului al XX-lea, iar destinația vizată, explicit sau implicit, o constituie economia de piață și democrația, capitalismul democratic asociat cu bunăstarea, competiția și libertatea”²⁰. O definiție cu un grad mare de generalitate, ce ne permite să vedem esența procesului de tranziție, o oferă specialistul

¹⁸ Teodora Stănescu-Stanciu, *Provocările tranziției în Europa Centrală și de Est/The challenges of transition in Central and Eastern Europe*, în Adrian Pop, Constantin Corneanu, ed., *Prăbușirea Imperiului Sovietic: lecții în retrospectivă*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2012, p. 98.

¹⁹ Cătălin Zamfir, *op. cit.*, p. 17.

²⁰ Dumitru Sandu, *op. cit.*, p. 9.

în dreptul european, Flore Pop, care a insistat, tocmai, pe caracterul proiectiv al conceptului: „Tranziția desemnează o evoluție complexă, de lungă durată, care începe printr-o ruptură evidentă de trecut, de moștenirea sa, și se definește printr-o strategie de a gândi asupra viitorului”²¹. Toate aceste definiții ne arată că trebuie să identificăm și să cunoaștem foarte bine: caracteristicile tipurilor de societate, de la vechea (socialistă) spre cea nouă (capitalistă); direcția și structurile fundamentale ale societății care trebuie schimbate și; strategiile prin care se ating obiectivele schimbării²². A avut societatea română la începutul tranziției o asemenea cunoaștere?

Obiectivul fundamental al tranziției în România, împărtășit în unanimitate încă din primele momente ale răsturnării regimului Nicolae Ceaușescu, a fost reintegrarea țării noastre în lumea occidentală. Acest obiectiv presupunea²³: demantelarea/transformarea instituțiilor și structurilor politice de tip totalitar într-un sistem politic de tip pluripartit, pe modelul occidental, și schimbarea economiei etatiste într-una de piață, integrată în economia mondială capitalistă. La acestea se mai adaugă reforme complementare cu noul sistem economic și politic în toate sferile sociale, cum ar fi cele legate de protecția socială, de sănătate, învățământ, securitate, administrație, etc.

Istoric, drumul de la societatea „socialistă multilateral dezvoltată” la cea democratică a început prin lansarea *Apelului către țară* din seara zilei de 22 decembrie 1989 și a continuat cu primele măsuri legislative care trebuiau să înlăture spectrul crizei în care România regimului Ceaușescu ajunsese, gravele măsuri care apăseau asupra nivelului de trai al populației și să facă față instabilității politice generate de presiunea străzii contestatare și a evoluțiilor politice spre un nou echilibru cerut de partidele de opoziție față de FSN.

²¹ Flore Pop, *Les multiples transitions des etats est-europeenes et l'adhesion politique de la Roumanie au principe de l'economie de marche*, în *East Political Science Review*, nr. 4, toamna 1999; *Idem*, *Le debat est-europeene sur le concept de transition*, în *Ibidem*, nr. 5, primăvara 2000, citat de Teodora Stănescu-Stanciu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 98.

²² Cătălin Zamfir, *op. cit.*, p. 29.

²³ *Ibidem*, p. 30.

În România, tranziția a îmbrăcat forme specifice, întrucât în această țară despărțirea de vechiul regim s-a făcut pe cale violentă. Revoluția română a parcurs toate momentele caracteristice unei revoluții: înfruntarea deschisă între manifestanți și forțele de ordine, ridicarea de baricade, represiuni sângeroase, morți și răniți, încercări de manipulare a nemulțumirii etc; ea a izbucnit într-un loc (Timișoara), după care s-a extins prin forme mai puțin spectaculoase în principalele orașe ale țării; etapa decisivă s-a petrecut la București, unde manifestanților din prima parte a înclășării li s-au adăugat coloane întregi de muncitori de pe principalele platforme industriale ale capitalei. Pe acest fundal de ridicare în masă, de generalizare a protestului, Nicolae Ceaușescu a părăsit sediul Comitetului Central, moment consemnat ca punctul final al dictaturii. Orice revoluție are o proclamație care îi fixează obiectivele și o definește. Revoluția română lansează în seara zilei de 22 decembrie *Apelul către țară*, documentul care marchează cotitura în viața politică a României. Primele trei puncte ale Apelului – abandonarea rolului conducător al unui singur partid și statornicirea unui sistem democratic pluralist de guvernământ, organizarea de alegeri libere, separarea puterilor legislativă, executivă și judecătorească – vorbesc limpede de acest lucru²⁴.

Întotdeauna contextul împrumută sensuri particulare judecăților și afirmațiilor noastre. Întrucât în celelalte țări foste socialiste transferul puterii s-a făcut pe cale pașnică, suntem tentați, simplu, să opunem modul în care a avut loc prăbușirea dictaturii în România situației din celelalte state: pașnic – nepașnic, liniștit – violent, negociat – spontan. Ceea ce este adevărat, dar nu exprimă în întregime complexitatea situației din România²⁵. Revoluția română s-a dovedit a fi singura modalitate de înlăturare a dictaturii. Ea a urmat și a fost expresia unui șir de acumulări negative în viața economică, socială și spirituală a țării²⁶. Ea a reprezentat o izbucnire a

²⁴ Constantin Hlihor, *România. Căderea comunismului și nașterea democrației...*, pp. 63-70.

²⁵ A se vedea pe larg, Adrian Pop, *Tentația tranziției: O istorie a prăbușirii comunismului în Europa de Est*, București, Editura Corint, 2002, passim.

²⁶ Constantin Hlihor, *op. cit.*, pp. 53-60.

disperării, ieșirea dintr-un blocaj generalizat și nu a dispus de etape de pregătire. Asprimea dictaturii nu a permis nici măcar prefigurări de programe, de echipe, de viziuni alternative. Unul din liderii acestui moment de schimbare radicală și, apoi, șef al statului român, Ion Iliescu, surprindea cu acuitate această caracteristică: „Revoluția română nu a fost punctul culminant al unor acumulări treptate în direcția schimbării, ci punctul critic, în care ne-a adus tocmai absența schimbărilor, imobilismul unui sistem opresiv”²⁷. În ora următoare căderii lui Ceaușescu, România se afla într-o situație dramatică. Vechiul sistem se prăbușise, instituțiile nu mai funcționau, o nouă putere nu se configurase. Era într-adevăr o bucurie generală că dictatorul fugise, că armata fraternizase cu revoluția, că, în sfârșit, libertatea venise și în România. Au fost câteva ore de atmosferă înălțătoare, toată lumea se privea cu bucurie și speranță, fără suspiciune, fără adversitate, fără încordare.

Unei priviri lucide nu putea să-i scape, însă, faptul îngrijorător că în România era „*un vid maxim de putere*”²⁸: structurile statului totalitar se prăbușiseră ca lovite de trăsnet, dar nimic nu le luase locul. Pericolul haosului pândeă să apară în orice moment. Dintr-o asemenea situație particulară nu putea lua naștere decât o *tranziție specifică*. Tranziția în România a debutat prin apariția unei *dependențe față de stradă*. Scăpate din încheștarea dictaturii, categorii din cele mai diverse recurgeau – pe fondul absenței oricăror reglementări – la proteste, își exprimau nemulțumirea, organizând un miting, blocând circulația etc. Strada devenise principalul domeniu de confruntare politică. De aici decurgea o cerință de perspectivă. Prioritatea era *reconstrucția instituțională*. Numai astfel se putea zăgăzui valul de energie dezlănțuită, pentru a nu se putea instituționaliza nemulțumirea. Ciocnirea din stradă trebuia să ia forma confruntării parlamentare.

Preocuparea pentru lichidarea „moștenirii” comuniste (ceaușiste) era așa de puternică, de obsesivă chiar, încât ea a luat forma disprețului pentru resurse, a *subestimării laturii*

²⁷ Ion Iliescu, *Revoluție și reformă*, București, Editura Enciclopedică, 1994, p. 13.

²⁸ Stelian Tănase, *Miracolul revoluției*, București, Editura Humanitas, 1999, p. 269.

economice a reconstrucției. Psihologic vorbind, reacția și comportamentul maselor erau de înțeles. Suferiseră mult, cunoscuseră severe lipsuri materiale, o puternică oprimare morală și politică. Nu același lucru putem spune despre lideri. La 31 decembrie 1989, România nu avea datorii externe; în plus, deținea un disponibil de 1,8 miliarde de dolari, la care se mai adăugau datorii externe de încasat de peste 2 miliarde de dolari. În acel an, România obținuse o recoltă de cereale, boabe, de 18 milioane tone²⁹. S-au consumat aceste fonduri, s-au contractat datorii. În vara anului 2015 datoria externă totală, care include atât datoria statului, cât și pe cea privată, atingea un nivel de peste opt ori mai mare a vârfului datoriei externe din perioada regimului comunist, respectiv 92,3 miliarde de euro. Statul a acumulat peste 30 miliarde de euro, iar băncile și companiile private circa 60 miliarde euro³⁰. Este de înțeles de ce România nu a putut beneficia de o strategie în desfășurarea tranziției. Cel puțin în perioada imediat următoare prăbușirii dictaturii. Lipsa strategiei a fost suplinită de măsura „bunului simț“. O măsură mereu sincopată de mișcările de stradă, de solicitări și presiuni de tot felul. Așa încât, dacă ar fi să ne reprezentăm grafic mersul tranziției la români, ar rezulta o linie extrem de zig-zagată, care, în mod firesc, a pierdut din viteza de înaintare.

În sfârșit, o altă caracteristică pregnantă a tranziției românești a fost coloratura excesiv ideologică a celor mai multe orientări politice din spațiul public. Acest fenomen a întârziat dezbaterile asupra problemelor reale ale societății, ale tendințelor sale de evoluție. S-a dezvoltat o retorică a reformei, care și-a dezvăluit inconsistența de îndată ce promotorii acesteia au ajuns la putere (cazul guvernării 1996-2000 a fost ilustrativ în această privință). Considerăm că alegerile din anul 2000 au reprezentat un avertisment sever pentru partizanii acestor orientări. În momentul în care lideri sau formațiuni, timp de zece ani au considerat că președintele Ion Iliescu era

²⁹ N. N. Constantinescu, *Reformă și redresare economică*, București, Editura Economică, 1995, p. 8.

³⁰ Claudia Medrega, *Datoria externă a scăzut cu peste 10 mld. euro în doi ani, sub 60% din PIB*, în *Ziarul financiar*; 16 iunie 2015, <http://www.zf.ro/eveniment/datoria-externa-a-scazut-cu-peste-10-mld-euro-in-doi-ani-sub-60-din-pib-14456802> accesat la 19 septembrie 2016.

adversarul lor principal, iar în finalul campaniei din 2000 au ieșit public și au îndemnat să fie votat Ion Iliescu, pentru a nu câștiga Vadim Tudor, s-a încheiat un ciclu: acela al abordărilor excesiv ideologice care nu au făcut altceva decât să favorizeze disputa cvasi-sterilă și să neglijeze cerințe pragmatice de prim ordin ale tranziției.

Reacția societății românești la *șocul tranziției* a depins enorm de strategiile adoptate pentru reformarea sistemului politic, al economiei și adoptarea politicilor de integrare euro-atlantică. Asupra căilor și mai ales a intensității și timpului de parcurs, viziunile s-au structurat conform doctrinelor și convingerilor politice³¹. Coaliția care s-a cristalizat în vâltoarea evenimentelor revoluționare, ce includea nucleul dur al Frontului Salvării Naționale, prevedea o schimbare și reformare graduală a societății române, concomitent cu integrarea ei în structurile euro-atlantice. Discursul coaliției anticomuniste, ce includea partidele istorice – Partidul Național Țărănesc Creștin-Democrat, Partidul Național Liberal, Partidul Social Democrat din România –, era centrat pe o schimbare radicală și rapidă, bazată pe repudierea întregului trecut comunist. Partidele situate la extrema stângă și extrema dreaptă a eșichierului politic, optau pentru continuitatea cu trecutul comunist și erau refractare față de demersurile de integrare în NATO și în Uniunea Europeană. O astfel de întreprindere era apreciată de Partidul România Mare și Partidul pentru Unitatea Națională a Românilor ca sinonimă cu pierderea suveranității naționale³². În privința timpului în care se poate parcurge *tranziția* în țările ieșite din socialism, inclusiv în România, optimismul predomina în anii '90 și în rândul specialiștilor occidentali. Reputatul filosof și sociolog Ralf Dahrendorf afirma, cu privire la durata și amplitudinea transformării sistemice, că „schimbarea politică va dura șase luni, cea economică, în liniile ei generale, va dura șase ani, iar

³¹ Lucian-Ștefan Dumitrescu, *Efectele sociale ale neoliberalismului. Doctrina Șocului în Rusia, China și România*, în „Revista Română de Sociologie”, serie nouă, anul XXII, nr. 5-6, pp. 536-543, București, 2011.

³² *Ibidem*, p. 537; Claudiu Gabriel Țiganaș, *Economia politică a transformării. Dilema „terapia șoc” versus gradualism*, în *Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași*, Tomul LII/LIII Științe Economice 2005/2006, pp. 236-242.

schimbarea valorilor și normelor sociale va necesita șaiszeci de ani”³³. Nici una din aceste prognoze nu a fost validată pentru spațiul tranziției românești.

Vladimir Pasti consideră că, din punct de vedere al schimbărilor produse în societatea română, acestea poartă caracteristica a două tranziții diferite ca timp și obiective. Prima s-a derulat în primii șapte ani de după revoluție, când România a parcurs o tranziție destinată creării capitalului industrial național. Aceasta, ca opțiune și sistem instituțional, a avut ca obiectiv reluarea dezvoltării țării „ca o societate industrială, puternic urbanizată și cu o economie dominată de capitalul național. FPS cu al său Fond național de dezvoltare și privatizarea «în masă» a industriei și instituțiilor financiare (FPP-urile) au fost nucleul dur al acestui tip de tranziție”³⁴. A doua tranziție a înlocuit-o pe prima, în anul 1997. O tranziție concretizată prin schimbarea radicală a elitei politice guvernante și promovarea unui nou tip de tranziție: *tranziția prin dezindustrializare* și crearea unei economii bazate pe dominația capitalului străin. Acest proces s-a încheiat în anul 2004, odată cu încheierea negocierilor de aderare la UE și admiterea în NATO. Această etapă a pus capăt, în fapt, tranziției post-socialiste din România³⁵.

Aceste caracteristici, structura etapelor și mai ales drumul parcurs, ca și reacția de răspuns la șocul tranziției, au fost influențate și de unii din factorii socio-culturali existenți în societatea română. Cultura politică existentă în societate la momentul zero al tranziției spre economia de piață și democrație pluralistă era cea anterior formată. Iar mentalitățile, stereotipurile și prejudecățile nu aveau cum să se schimbe peste noapte. Se știe, oricum, că mentalitățile sunt cele mai rezistente la schimbare. Prăbușirea bruscă și violentă a regimului de sorginte comunistă nu a găsit oamenii care să dispună de un set de convingeri ideologice și politice puternic structurate, care să devină actorii activi ai construcției unui nou sistem politic.

³³ Ralf Dahrendorf, citat de Claudiu Gabriel Țiganaș, *op. cit.*, p. 237.

³⁴ Vladimir Pasti, *După tranziția eșuată – ce urmează?* în *România socială. ro*, 12 aprilie 2016 <http://romanasociala.ro/2016/04/12/dupa-tranzitia-esuata-ce-urmeaza/> accesat la 20 septembrie 2016.

³⁵ *Ibidem*.

Reforma sistemului politic și economic trebuia însoțită și de una socială, care să conducă la „impunerea unui nou sistem de valori, a unei noi motivații și a unor noi criterii pentru acțiunile cetățenilor, izvorâte tocmai din preeminența intereselor acestora în raport cu orice alt centru de putere, fie el stat, la modul generic, fie organ al acestuia, în speță administrația publică centrală sau locală”³⁶. Este cunoscut faptul că în acest plan social schimbările sunt foarte lente și întâmpină cea mai mare rezistență din partea unor stereotipuri, prejudecăți și mentalități apărute în societate pe parcursul a jumătate de veac de regim comunist. Editorialul primului număr al Revistei „22” surprindea cu acuitate acest aspect, subliniind faptul că „Revoluția nu s-a încheiat odată cu fuga și executarea perechii ex-prezidențiale. Rămân în urma ei un întreg aparat, o economie falimentară, dar mai ales o mentalitate bolnăvicioasă: aceea de a te supune, de a slugări, de a cere mereu acordul cuiva, de a cerși un loc sub soare”³⁷.

Dispariția structurilor de putere ale regimului comunist nu a condus automat și la abandonarea, sau dispariția ideologiei și a mentalităților de susținere de care a beneficiat. Mentalitatea nouă, specifică unui regim de democrație liberală „se articulează, treptat, la nivelul conștiinței sociale prin acumularea, interacțiunea și dozarea de cunoștințe, explicații, predicții cu interese sociale și politice, cu elemente de iraționalitate, de emotivitate, cu stări pasionale pentru cauze mai mult sau mai puțin nobile, mai mult sau mai puțin umane”³⁸. Noua fizionomie a mentalului colectiv, cu noi valori, idei și principii, care să illustreze noua societate, nu putea să apară „la comandă”, ci a fost rezultatul confruntării dintre cele „două Românii” rezultate din revoluția română. Această confruntare o regăsim și în proiectarea modelului tranziției societății românești.

Dialogul și disputa politică asupra modelului tranziției nu au fost doar de idei, ci au îmbrăcat forme de exprimare

³⁶ Dan-Mircea Popescu, *Dimensiunea socială a tranziției din România. Privire critică*, în „Agora Social-Democrată...”, p. 154.

³⁷ „Revista 22”, din 20 ianuarie 1990.

³⁸ Alexandru Florian, *Mituri ale tranziției*, în „Observatorul cultural”, nr. 97-98, ianuarie 2002, <http://www.observatorcultural.ro/articol/mituri-ale-tranzitiei/> accesat la 29 septembrie 2016.

specifice crizelor sociale, cu manifestări de stradă în care nu de puține ori au fost depășite limitele de toleranță. Analiza empirică a evenimentelor petrecute în societatea românească după apariția opoziției politice și conturarea unui nucleu al societății civile ne arată – și în această dimensiune a proceselor revoluționare, începute în decembrie 1989 – evoluții paradoxale și contradictorii. Una dintre cele mai spectaculoase evoluții paradoxale ale mentalului colectiv, în raport cu schimbarea rolurilor sociale, impus de revoluție, a fost cel de la nivelul categoriei muncitorilor și al intelectualilor. În primul caz, aceștia au continuat să se comporte conform propagandei PCR, care îi plasa în rol de factor de conducere în societate. Acest comportament a fost, pe de o parte potențat și de media, care au devenit vector de promovare a noilor reguli și norme de comportament civic în raport cu puterea politică. Presa scrisă și cea audiovizuală au promovat opinia potrivit căreia „cetățenii au dreptul să ceară socoteală conducătorilor lor pentru tot ceea ce aceștia pretind că fac în interesul națiunii”³⁹.

Schimbarea de mentalitate nu putea fi făcută „peste noapte”, astfel că o asemenea opinie – lansată într-o societate traumatizată de regimul comunist – a condus la o fractură nedorită de nimeni. Pe de o parte, liderii opoziției au primit sprijinul unei părți a societății și au organizat demonstrațiile de forță începute în 12 ianuarie 1990 și au culminat cu Piața Universității, cu vârful de exprimare în zilele de 13-15 iunie 1990, iar pe de altă parte, marea majoritate a muncitorilor de pe platformele industriale ale Capitalei și minerii din marile bazine carbonifere ale țării au intervenit pentru a-i „salva” pe liderii Revoluției și guvernul luat cu asalt de forțele opoziției. Muncitorii, dar mai ales minerii, aveau cultivată de decenii mentalitatea – care în realitate era falsă – că sunt forța politică a societății și, prin urmare, se simțeau „datori” să intervină atunci când ceva nu era în regulă din punctul lor de vedere. Însă, așa cum au remarcat și unii analiști străini, muncitorii și minerii nu au înțeles că, în noua societate, ei „deveniseră... spectatori ai transformării”⁴⁰.

³⁹ Aristide Cioabă, Lorena Păvălan, Rozmari Rogoceanu, *Societatea civilă și drepturile omului*, București, Editura Institutului de Teorie Socială, 1997, p. 177.

⁴⁰ Gil Eyal, Ivan Szelenyi, Eleanor Townsley, *The Utopia of Postsocialist*

Pe de altă parte și în rândul intelectualilor apar comportamente de tip paradoxal. Unul dintre multiplii factori care au condus la asemenea situații este că aceștia nu au sesizat că revoluția a condus la apariția a „două Români cu conștiințe de sine și asupra restului lumii diferite”⁴¹. Una majoritară – estimată la ceva mai mult de 50% –, rurală, dacă nu în habitat, cel puțin în mentalități, și una minoritară – cu o educație superioară și un orizont mai larg, îndreptată către valorile Occidentului, deci un segment activ și avizat, care are tendința și capacitatea de a activa în ONG-uri. România majoritară a moștenit și a cultivat, sau i s-a cultivat, o mentalitate tip „societate paternalistă”⁴². Profesorul Ioan Mihăilescu ajungea la concluzia, în urma unor cercetări sociologice desfășurate în primii ani de după revoluție, că 83% dintre români consideră că statul trebuie să acopere întregul cost al asistenței sanitare, să asigure echilibrul veniturilor, protecția economică și socială a tuturor cetățenilor (70%). Guvernul, la rândul lui, să asigure locuri de muncă (90%) (...) și un trai decent șomerilor (82%)⁴³. Aceste stereotipuri au creat în România profundă atitudini care au condus la pasivitate și abandon în favoarea statului. De altfel, s-a constatat și statistic că participarea la rezolvarea directă a problemelor comunității este extrem de redusă, iar contactele cu oamenii politici, participarea la întruniri sau activități politice, sunt la fel de neînsemnate⁴⁴. În această Românie, mentalitățile specifice societății democratice sunt prea abstracte, se așteaptă totul „de la pușinii oameni de la vârf pe care îi cunosc prin intermediul televiziunii”⁴⁵. În România „minoritară” au apărut noi prejudecăți și stereotipuri, care au condus la un fenomen specific: mentalitatea „baricadelor”, care s-ar traduce prin aceea că o persoană este ori cu, ori împotriva guvernului. Dogmatismul și lipsa de înțelegere, mentalitatea

Theory and the Ironic View of History in Neoclassical Sociology, în *AJS*, Volume 106 No. 4 (January 2001), p. 1122.

⁴¹ Alina Mungiu, *op. cit.*, p. 107; vezi și Adrian Marino, *Cele două Români* în „Sfera Politicii”, nr. 31 septembrie 1995, pp. 2-5.

⁴² Alina Mungiu, *op. cit.*, p. 142.

⁴³ Ioan Mihăilescu, *Stereotipuri mentale și atitudinale în România post-totalitară*, în „Sfera Politicii”, nr. 7, 1993, p. 15.

⁴⁴ *Ibidem*, Alina Mungiu, *op. cit.*, p. 146.

⁴⁵ *Ibidem*, pp. 247-248.

„noi” împotriva „lor”, au perpetuat starea de conflictualitate și criză din societatea românească. Această stare a fost potențată și de divizarea politică a jurnaliștilor, implicit a principalelor publicații, ceea ce avea să ducă și la împărțirea publicului cititor de gazete, conform fracturii anterior enunțate. Alina Mungiu consideră că acest fenomen a avut un impact deosebit asupra opiniei publice, deoarece difuzarea – ca sistem de comunicare – a fost înlocuită de propagare ideologică. Atât cititorii ziarului „Adevărul”, cât și ai „României libere”, de exemplu, primeau prin intermediul cotidianului preferat și unele știri care contraveneau sistemului de credințe și valori la care aderaseră, însă acestea erau în așa fel prelucrate încât să nu distoneze cu sistemul de credințe preexistent; erau rescrise în sistemul referențial propriu al aceluia public. Evenimentele care au bulversat societatea românească, cum au fost mineriadele, erau „citate” în coduri total diferite de „Adevărul” și „România liberă” sau alte ziare⁴⁶. Pentru unele ziare, minierii veniți „să facă ordine” la București erau priviți ca niște eroi în luptă cu forțele fasciste și legionare, iar pentru altele – acțiunea lor a fost total nelegitimă, aceștia fiind identificați drept niște „oameni ai cavernelor”. Prin îmbrățișarea unor opțiuni diferite de diversele publicații și, mai ales, prin creșterea puterii lor de persuasiune, s-a ajuns ca acest vector de informare în societate să conducă la apariția unor noi stereotipuri sociale, etnice sau politice – pozitive și negative – ale românilor⁴⁷.

Presa care a susținut puterea a favorizat apariția în mentalul societal a „omului de bine”, care se înfrunta cu „opozantul”⁴⁸ creat de presa aflată la celălalt pol. Portretul „omului de bine” este schițat de Alina Mungiu în termeni care se potrivesc unor stereotipuri ce caracterizează societatea românească de multe decenii. El se identifică ușor cu „strămoșii” din perioade mai îndepărtate sau mai apropiate ale istoriei naționale, care au „pus umărul” la edificarea statului român. Este un om care își vede de treaba lui și răspunde prezent ori de câte ori „patria” îl cheamă. „Viziunea sa este una domestică și

⁴⁶ Constantin Hlihor, *Revoluție, schimbare și mentalitate în România (1989-1990)*, în „Caietele Revoluției” nr. 5-6 (60-61)/2015, p. 18.

⁴⁷ Vezi pe larg, Septimiu Chelcea, *Personalitate și societate în tranziție*, București, Societatea Știință și Tehnică S.A., f.a. pp. 247-256.

⁴⁸ Alina Mungiu, *op. cit.*, pp. 256-258.

parohială, limitându-se la universul său cel mai familiar. El își face un titlu de glorie din a nu avea niciodată o altă părere decât ceilalți și gândește în faimoasa «limbă de lemn» în care i s-au adresat superiorii săi atâția zeci de ani și în care a auzit radioul și televizorul pentru că «omul de bine» nu prea citește cărți. Prototipul semiperfect este «chiriașul» din casele naționalizate, dat adesea de exemplu de către propaganda post-revoluționară de stânga ca un fel de «talpă» a societății românești⁴⁹. Al doilea stereotip, creat de presa de opoziție, opus celui dintâi, este un cititor fidel al ziarului *România liberă* și al altor publicații care criticau puterea. Opozantul obișnuit s-a identificat foarte repede cu fostul deținut politic, cu revoluționarul din decembrie și cu cei defăimați sau persecutați de regimul comunist. El s-a identificat și cu proprietarul casei naționalizate, deși procentul de foști proprietari în rândul opoziției era infim. Interesant este că, destul de repede, unii foști membri ai nomenclaturii comuniste și ai securității ceaușiste s-au identificat cu opozantul, printr-un proces de solidarizare care a avut loc mai ales în „spațiul” Pieței Universității. Edificator în acest sens este că un fost membru al CC al PCR și redactor-șef al *României libere* în timpul regimului comunist, Octavian Paler – susținător acerb al *Proclamației de la Timișoara* –, dar și un fost informator al Securității (Florin Gabriel Mărculescu⁵⁰) au candidat pe lista Grupului pentru Dialog Social.

Miza Revoluției Române a fost schimbarea societății, articularea unui sistem politic care să susțină, pe de o parte, tranziția economică și politică, iar pe de alta – să permită schimbarea mentalului colectiv și crearea unei opinii publice adecvate pentru dezvoltare, progres, civilizație și bunăstare. Cu alte cuvinte, România trebuia să intre într-o nouă eră a modernizării sale. Ce nu am înțeles noi, românii, în vârtoarea evenimentelor revoluționare, a fost că schimbările în mentalul colectiv sunt lente și de durată, iar pe de altă parte că nu există o „rețetă” sigură de succes, „o singură cale, ci mai multe, cu șanse diferite de realizare. Diversitatea soluțiilor se traduce și prin multitudinea imaginilor despre modernizare pe care discursul public le-a încetățenit în spațiul comunicării sociale.

⁴⁹ *Ibidem.*

⁵⁰ Alina Mungiu, *op. cit.*, p. 259.

În acest mozaic de imagini despre ce însemna modernizarea României, opțiunile conservatoare coexistau cu diferite orientări înnoitoare⁵¹.

Dacă și schimbările în *mentalul colectiv* ar fi putut fi la fel de rapide ca cele din plan politic și economic nu ar mai fi și astăzi vizibilă fractura societății românești. După mai bine de un sfert de veac de la Revoluție, în România lupta dintre *noi* și *voi* continuă cu alte instrumente și pe alte căi și tranziția continuă parcă fără sfârșit. Referitor la aceste lucruri, Ion Iliescu nota recent: „Observ, nu fără îngrijorare, un extrem de periculos proces de rescriere, deformată și manipulatorie, a istoriei recente. Unii care nu au trăit și nu au cunoscut direct evenimentele, scriu, cu o lejeritate uimitoare, despre ce am trăit noi, ceilalți, și în comunism, și după aceea. Mai mult, au pretenția că dețin tot adevărul, că lucrurile pe care le știu ei – mijlocit – reprezintă singura variantă valabilă. Trebuie să gândești ca ei, să accepți că ai trăit ce spun ei, nu ce ai trăit tu. Și totul afirmat, într-un spirit de intoleranță de care credeam că am scăpat, măcar parțial, după mai bine de un sfert de secol de democrație⁵². Înțelegerea modului cum românii au reacționat la șocul schimbărilor produse în plan politic și economic presupune și cercetarea aprofundată a mentalităților de tranziție, o analiză a raportului dintre miturile și stereotipiile sincronizate cu mentalul european și cele înscrise în logica tradiționalului românesc⁵³.

Societatea română nu a început procesul de sincronizare a sistemului său politic, economic și socio-cultural cu cel european în decembrie 1989, ci încă de la jumătatea secolului al XIX-lea. În tot acest răstimp, al sincronizării societății române cu cea europeană, a existat o permanentă confruntare între elitele politice și cele cultural-spirituale pe marginea modelului, a ritmului și mai ales a raportului dintre conservare și schimbare⁵⁴. De ce ar fi fost altfel în tranziția în care s-a

⁵¹ Alexandru Florian, *op. cit.*, în *loc. cit.*

⁵² Ion Iliescu, *Rescrierea istoriei recente și consecințele ei*, <https://ioniliescu.wordpress.com/2015/10/30/rescrierea-istorieirecente-si-consecintele-ei/> / accesat la 30 septembrie 2016.

⁵³ Claudiu D. Tufiș, *Learning Democracy and Market Economy in Post-Communist Romania*, Iași, Institutul European, 2012, pp. 29-30.

⁵⁴ A se vedea și Ilie Bădescu, *Timp și cultură: trei teme de antropologie istorică*,

făcut trecerea de la „*tovarășii*” societății socialiste la *cetățenii* democrației capitaliste? Într-o interesantă cercetare privind modul cum societatea română a reacționat și acționat la șocul tranziției, Claudiu D. Tufiș observa că „Pe parcursul ultimelor zile din 1989, douăzeci și două milioane de tovarăși comuniști au urmărit (unii pe ecranele TV, alții în stradă), modul în care regimul comunist, în care au trăit timp de mai mult de patruzeci de ani, s-a prăbușit dintr-o dată. Cincisprezece ani mai târziu, în timpul ultimelor zile ale anului 2004, aproape douăzeci și unul de milioane de cetățeni au votat, în cel de-al cincilea scrutin prezidențial, alegând al treilea președinte tot un fost comunist”⁵⁵. Acești oameni și-au exercitat drepturile într-un joc perfect democratic. Însă, întrebarea autorului este perfect justificată: „...oare asta îi face pe aceștia cetățeni cu o conștiință democratică?”⁵⁶ Este cel puțin încă un exemplu că analiza șocurilor geopolitice în societatea contemporană nu poate da răspunsurile adecvate la întrebările puse dacă este unidirecțională și nu îmbracă haina multiperspectiviei și a interdisciplinarității. Grila de lectură de tip ideologic pentru o asemenea analiză este bună, dar nu și suficientă.

Filosoful G. M. Tamás arăta că, în fapt, în întreg spațiul central și est-european nu a existat un proiect politic în care aspirațiile revoluției să cuprindă și marea masă a societății. Într-o dezbatere organizată de Institutul Revoluției Române din Decembrie 1989, consacrată împlinirii a zece ani de la *Scrisoare către prietenii mei români*, G. M. Tamás afirma: „Pentru o nouă politică a redistribuirii și a măririi resurselor statale nu avem nici un proiect politic, nici un proiect intelectual și ideologic, iar în majoritatea ideilor raspândite și recunoscute în viața publică de peste tot se continuă ideologia antistatală a liberalismului modern, pe de o parte, iar pe de alta parte se încearcă delegitimarea morală a grupurilor care au revendicări și exigențe asupra resurselor”⁵⁷.

București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988; Constantin Schifirneț, *Formele fără fond, un brand românesc*, București, Editura Comunicare.ro, 2007.

⁵⁵ Claudiu D. Tufiș, *op. cit.*, p. 32.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ G. M. Tamás: *Scrisoare către prietenii mei români. Zece ani mai târziu*, în „Cultura”, Fundația Culturală Română, nr. 340, din 22 septembrie 2011,

IV. 2. Transformarea instituțiilor și structurilor politice

Instituțiile și structurile/organizațiile politice au cunoscut cele mai rapide și profunde transformări după prăbușirea sistemului comunist. Multe dintre aceste transformări – între care abandonarea rolului conducător al partidului comunist și instituirea pluripartidismului, alegerile libere și re-construcția parlamentului, reapariția unor instituții majore ale puterii judecătorești și altele de acest gen – au fost larg împărtășite de toate forțele politice, inclusiv din opoziție⁵⁸. O primă măsură esențială pentru crearea spațiului politic specific democrației capitaliste a fost abrogarea Constituției RS România și, odată cu ea, a prevederii referitoare la rolul conducător al partidului unic în societate. Imediat ce a dispărut monopolul politic al partidului comunist, s-a produs emergența pluripartidismului⁵⁹.

Construcția partidelor politice n-a fost un proces facil și s-a derulat cu stângăcie și contradicții. N-a fost greu în primele zile post-decembriste ca grupuri de oameni să se adune și să se denumească „partid politic“, adoptând, în lipsa unei doctrine, o etichetă – liberal, creștin-democrat, social-democrat etc. –, însă aceste partide au rămas, de cele mai multe ori în stadiul de mici grupuri, lipsite de audiență reală⁶⁰. Astfel stând lucrurile, este explicabil de ce în România partidele n-au apărut exclusiv din structuri ale vieții civile, așa cum ar fi trebuit să se întâmple, ci mai ales din grupuri *ad-hoc*, inconsistente sub raport civic și politic, animate de voluntarismul sau oportunismul unor lideri de ocazie, bazate pe interese înguste și clientelare. Unele dintre aceste partide frizau ridicolul și prin titulatură: *Partidul Șoferilor*, *Partidul Liber-Schimbist*, *Partidul Antitotalitarist* „*Jos Nomenklatura*” etc.

Explicația acestei improvizații în viața politică post-decembristă din România nu rezidă doar în debilitatea societății civile, ci și din actul normativ care reglementa înregistrarea și

<http://revistacultura.ro/nou/2011/09/g-m-tamas-scrisoare-catre-prietenii-mei-romani-zece-ani-mai-tarziu/> accesat la 30 septembrie 2016.

⁵⁸ George Tibil, *op. cit.*, în *loc. cit.*

⁵⁹ Constantin Hlihor, *România. Căderea...*, pp. 71-74; Florin Abraham, *op. cit.*, pp. 315-415.

⁶⁰ Vladimir Pasti, *op. cit.*, p. 164.

funcționarea partidelor – Decretul-lege nr. 8 din 30 decembrie 1989. Condiția de a avea a cel puțin 259 de membri pentru a înființa un partid politic era mult prea indulgentă, ceea ce a creat terenul propice pentru diletantism și impostură politică⁶¹. Iată, de exemplu, în prima lună după apariția Decretului-lege nr. 8 în fiecare zi apărea câte un partid. Așa se explică faptul că, la alegerile din 20 mai 1990, din cele 80 de partide câte existau, 71 au prezentat liste de candidați. „Explozia“ de partide a continuat și după alegeri „dovadă că în perioada 1990-1992 s-au înființat în România nu mai puțin de 160 de partide politice și vreo sută dintre ele mai există și astăzi (1994 – n.n.) cele mai multe dintre ele fără nici un fel de activitate”⁶². La 1 octombrie 1994, ca să luăm doar un singur exemplu, erau înregistrate la Tribunalul Municipiului București 161 de partide⁶³!

Dincolo de această aglomerare și incongruență ce caracteriza eșichierul politic românesc post-decembrist, putem observa că partidele care aveau credibilitate în opinia publică românească acopereau spectrul doctrinal al unui sistem de partide dintr-o societate modernă, fie și numai prin autopoziționare și asumarea unei ideologii. Astfel, FSN și partidele mai mici ce gravitau în jurul său se revendicau de la social-democrație și erau adeptele unui sistem politic modern caracteristic stângii europene. Liberalismul a fost îmbrățișat de PNL, Uniunea Liberală Brătianu, Partidul Liberal Democrat, iar naționalismul – de Partidul de Uniune Națională a Românilor din Transilvania (ulterior PUNR). Au apărut partide noi prin doctrină. Mișcarea Ecologistă din România, Partidul Ecologist Român, Federația Ecologistă din România și Partidul Democrat Ecologist se revendicau unui curent la modă în țările dezvoltate, ecologismul. Creștin-democrația a fost doctrina îmbrățișată de PNT-CD și Uniunea Democrat-Creștină. Pe durata primei legislaturi au apărut Partidul Socialist al Muncii și Partidul România Mare, două formațiuni care și-au apropiat o importantă cotă din ideologia reziduală a național-comunismului⁶⁴.

⁶¹ George Voicu, *op. cit.*, p. 213.

⁶² Vladimir Pasti, *op. cit.* p. 169.

⁶³ George Voicu, *op. cit.*, p. 213.

⁶⁴ *Ibidem*, pp. 221-222.

Programele partidelor apărute după 1989 ar fi trebuit să se revendice din aceste curente doctrinare, însă ele au stat, mai degrabă, sub zodia confuziilor decât a clarificărilor. Pluripartidismul, așa cum s-a prezentat în cadrul alegerilor din 1990 și 1992, s-a caracterizat printr-un „ambuteiaj” ideologic sub presiunea „tendinței naturale de reechilibrare a sistemului politic, dar și a fricii de extreme, de extrema stângă în primul rând. Mai toate partidele s-au autodefinit ca partide de centru⁶⁵. În opinia unor specialiști, din punct de vedere doctrinar, în sistemul partidist a apărut, mai degrabă, un clivaj care „ar opune susținătorii reformelor economice rapide celor favorabili abordării graduale în ceea ce privește ritmul acestora. În România, Partidul Democrat (PD, ulterior PD-L) și Partidul Național Liberal (PNL) ar corespunde versantului maximalist al clivajului, axa minimalistă fiind reprezentată de Partidul Democrației Sociale din România (PDSR, ulterior PSD)”⁶⁶. Ceea ce a îngreunat și mai mult conturarea unei identități politice și doctrinare a partidelor a fost și faptul că ele au acționat mai ales ca vectori pentru obținerea guvernării și nu ca actori care doresc să imprime guvernării o anumită direcție⁶⁷. Ca urmare, programele lor nu conțin acele idei și proiecte în care liderii, membrii și susținătorii respectivelor partide cred și pe care doresc să le pună în practică în cazul câștigării alegerilor, ci acele elemente despre care se apreciază că ar putea să aibă priză la opinia publică românească, sau în mediul internațional. Edificator în acest sens este exemplul Frontului Democrat al Salvării Naționale (FDSN), care – sub presiunea opoziției și a mass-media, care îl acuzau de lipsă de program la guvernare – a elaborat în iarna lui 1993 o „*Strategie de guvernare*”. Aceasta, după ce a fost aprobată de Parlament, a rămas la „păstrare”⁶⁸. Se obținuse efectul. Experiența a fost repetată, apoi, de guvernările opoziției politice din societatea

⁶⁵ Al. Radu, Gh. Radu, Ioana Porumb, *Sistemul politic românesc, un sistem entropic?*, București, Editura Tehnică, 1995, p. 53.

⁶⁶ Aurelian Giugal, *Care liberalism? Mai este acesta un liberalism?*, în *CRITICATAC*, 27 februarie 2012, <http://www.criticatac.ro/14277/care-liberalism-mai-este-acesta-liberalism/> accesat la 26 septembrie 2016

⁶⁷ Vladimir Pasti, Mihaela Miroiu, Cornel Codiță, *România – starea de fapt I, Societatea*, București, Editura Nemira, 1997, p. 134.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 136.

română post-decembrie 1989. Exemplul concludent a fost cel al coaliției CDR, care nu și-a atins nici unul dintre obiectivele majore ale programului de guvernare cu care a câștigat alegerile în anul 1996⁶⁹.

Procesul de nivelare doctrinară a continuat și în anii următori în ceea ce privește sistemul partidist din țara noastră. Astfel că, după anul 2000, „Diferențele doctrinare dintre acestea s-au evaporat (dacă vreodată existase așa ceva), așa încât am ajuns să vedem cum unele privatizări au fost făcute de intitulații social-democrați – privatizarea *Petrom*, *Sidex Galați* (...) –, iar unele măsuri populare au fost inițiate de liberali (PNL), cum ar fi mărirea salariilor pentru aparatul bugetar, mărirea pensiilor sau supradimensionarea administrativ-birocrațică. PD-ul socialist s-a înscris și el pe linia derutei ideologice, și-a adăugat particula liberal (a devenit PD-L) și a început să interpreteze reformele după partitura FMI⁷⁰. În aceste condiții, elita politică nu a avut încredere în cetățeni, în partidele din care au făcut parte, chiar în țara pe care au condus-o. Elita politică a fost preocupată de conturile bancare, de asigurarea îngrijirii medicale și educației copiilor lor în Occident și nu acasă. Partidele politice au fost, astfel, reduse la funcția lor primitivă de cucerire și păstrare a puterii⁷¹. Acestea nu au avut mijloacele umane, nici intelectuale, și nici interesul de a guverna bine sau de a privi pe un termen mai lung decât cel al următorului moment electoral. În aceste condiții, partidele românești nu mai au aproape nimic „politic”, se disting de alte organizații economice numai prin mijloace, nu și prin scopuri⁷². Din această perspectivă, partidele politice nu au avut capacitatea de a produce personalități care să propună în mod credibil o viziune, un proiect de țară pe termen lung. Care sunt urmașii liderilor care au reprezentat curentele politice în anii imediat

⁶⁹ A se vedea printre altele și Michael Shafir, *Guvernarea Ciorbea și democratizarea: bilanț intermediar*, <http://www.dntb.ro/sfera/arhiva/55/shafir.htm> accesat la 26 septembrie 2016.

⁷⁰ Aurelian Giugal, *op. cit.*, în *loc. cit.*

⁷¹ Alexandru Gussi, *Postcomunism, anul 25. O elită politică la final de ciclu istoric*, în „Revista 22” din 14 ianuarie 2014, <http://www.revista22.ro/postcomunism-anul-25-o-elita-politica-la-final-de-ciclu-istoric-36549.html> accesat la 26 septembrie 2016.

⁷² *Ibidem*.

următori prăbușirii regimului Ceaușescu? În democrațiile consolidate, astfel de personalități nu apar din întâmplare sau peste noapte, ci sunt rezultatul unei realități instituționale care funcționează în baza unor viziuni pe termen lung și nu pentru perioada unui mandat în care administrează puterea politică.

Partidele politice trebuie să joace rolul de mediere între cetățean și stat. Societatea românească post-revoluție a reacționat corect, acceptând ideea că nu există un alt mijloc, în afara partidelor, care să le permită cetățenilor să-și aleagă felul în care doresc să fie guvernați⁷³. Alegerile din perioada post-comunistă a istoriei României au demonstrat cu prisosință acest lucru. Oamenii au ieșit la vot și după momente electorale dificile, cum a fost cel al demiterii președintelui Traian Băsescu din vara anului 2012, în care voința majorității electorale a fost negată de artificii ale interpretării normelor și textelor de lege⁷⁴. Acest moment confirma, în parte, aserțiunile făcute cu mult timp înainte de unul din analiștii scenei politice românești, care ajungea la concluzia că „Sistemul de distribuție al puterii politice care s-a constituit în România după revoluție nu are nevoie de partide politice pentru a funcționa. Dimpotrivă, partidele politice pot fi, în anumite circumstanțe, un inconvenient serios”⁷⁵. Este, pe de altă parte și o confirmare a ceea ce literatura de specialitate din România a numit, evident în sens ironic, „democrația originală”⁷⁶. Aceasta a fost caracterizată de câteva trăsături. Astfel, în primele momente elita politică s-a luptat pentru a stabili cine conduce țara și nu neapărat cum va fi ea condusă și încotro. Cine are dreptul să conducă și cine nu. S-a produs, astfel, o profundă eroare de percepție în societatea românească post-comunistă în ceea ce privește rolul partidelor în viața politică. Posturile

⁷³ P. P. Negulescu, *Partidele politice*, București, Editura Garamond, 1995, p. 46.

⁷⁴ *Scrisoarea domnului Emil Constantinescu adresată domnului Martin Schulz, președintele PE*, în *Cadran Politic* 12 septembrie 2012, online <http://www.cadranpolitic.ro/?p=4643>; Horațiu Pepine, *Suspendarea lui Traian Băsescu. Propaganda „loviturii de stat” și fondul problemei*, în *Deutsche Welle*, 05 iulie 2012, <http://www.cuvantul-ortodox.ro/recomandari/2012/07/05/traian-basescu-suspendare-referendum/>, accesat la 30 septembrie 2016.

⁷⁵ Vladimir Pasti, *op. cit.*, pp. 150-151.

⁷⁶ Cristian Preda, *Occidentul nostru*, București, Editura Nemira, 1999, p. 167.

de conducere ale țării și administrarea ei, care se obțineau prin participarea partidelor la alegeri, erau văzute de către liderii partidelor ca o recompensă și nu ca o răspundere. Nu s-a dat o bătălie pentru putere, ci pentru privilegiile care însoțesc deținerea și exercitarea puterii⁷⁷.

Urmând această cale nu avea cum să nu se ajungă la situația paradoxală în care partidele politice din România post-comunistă să se constituie în grupări de sprijin ale unor lideri politici și nu al unor modele politice și economice dezirabile pentru societate. În această logică au acționat majoritatea liderilor de partid după victoria electorală. Au nominalizat în funcții de administrare a puterii, inclusiv în postul de prim-ministru, nu competențe, ci oameni de încredere. „Din păcate, – aprecia analistul și politologul Vladimir Tismăneanu – și Radu Vasile, și după toate semnele, și Mugur Isărescu au intrat în aceeași paradigmă – nu de «servitori ai poporului», ci de «servitori ai celor care i-au pus în funcții». Or, aceste forțe nu se identifică total cu poporul, măcar prin definiția ideii de partid, care este parte și nu întreg! Aici rezidă marea problemă”⁷⁸. Conflictele dintre lideri conduc/domină conflictele dintre partide. De aici și o anumită poziționare pe eșichierul politic românesc, în primii ani ai tranziției, în raport de simpatia – antipatia dintre lideri și nu de ideologie sau viziune strategică. Firesc ar fi fost ca gruparea partidelor să se facă în raport de suportul doctrinar și de direcția pe care doresc să o impună societății. Astfel că lupta electorală a grupat forțele politice în două tabere denumite în epocă *Partida Națională* (FDSN, PUNR, PDAR, PSM etc.) și *Convenția Neoliberală* (PNT-CD, PNL, AC, PAC, CD, FSN/PD, UDMR etc.)⁷⁹.

O încadrare a spectrului politic românesc în curențe politice (liberal, creștin-democrat, social-democrat, socialist de stânga, naționalist) a acoperit doar o parte din identitatea reală a fiecărei formațiuni, aflată într-o relativă inadecvare cu identitatea asumată. De asemenea, o departajare a lor pe dihotomia clasică *stânga-dreapta* s-ar dovedi la fel de

⁷⁷ Vladimir Pasti, *op. cit.*, p. 152.

⁷⁸ Vladimir Tismăneanu în dialog cu Mircea Mihăieș, *Încet spre Europa*, Iași, Editura Polirom, 2000, p. 46.

⁷⁹ Vladimir Pasti, Mihaela Miroiu, Cornel Codiță, *op. cit.*, pp. 139-140.

inoperantă, deoarece coalițiile în confruntare în societatea românească post-comunistă nu au operat cu acest criteriu. CDR a grupat la un moment dat forțe de la stânga-centru până la dreapta. Acest fapt arată că, în realitate, ele se definesc fundamental prin atitudinea față de reformă/schimbare și, eventual, față de chestiunea națională/europeană⁸⁰.

Nici coalițiile politice apărute în societatea post-decembristă nu au fost „organice”, legate, deci, prin apropiere doctrinară, prin încrederea opțiunilor politice. Mai degrabă, putem spune că acestea s-au format după cum s-au alăturat lui Ion Iliescu și partidului pe care acesta l-a condus, indiferent de denumirea sa, ori s-au opus acestuia. Convenția neo-liberală (CDR) s-a coagulat pentru a contrabalansa ponderea politică pe care inițial a avut-o FSN și, după aceea, FDSN, numit ulterior PDSR, și nicidecum convergența ideologiilor. În locul unor programe politice, care să contureze un proiect de modernizare a României în acord cu evoluțiile politice și economice din lumea occidentală, coalițiile post-decembriste au fost coagulate de frica față de comunism, care nu mai este decât o stafie a trecutului, de platformele anticorupție, dar și de antipatiile personale sau necesitățile dictate de obținerea unor majorități parlamentare⁸¹. Aceste coaliții politice au fost de multe ori artificiale – s-au creat ușor și au dispărut la fel.

Un aspect important al tranziției politice este cel al rolului jucat de stat în procesele de schimbare și reformă economică. Fetișizarea unor formule ale tranziției preluate din ideologia neo-conservatoare, potrivit cărora pentru a fi o tranziție de succes trebuie îndeplinite două condiții – *economie de piață și un stat minimal* – a condus la apariția unor fenomene care nu au nimic de-a face cu spiritul Revoluției Române din Decembrie 1989⁸².

⁸⁰ Virgil Măgureanu, *Studii de sociologie politică*, București, Editura Albatros, 1997, p. 166.

⁸¹ Sorina-Cristina Soare, *O democrație pentru partide, nu partide pentru o democrație*, 8 martie 2016, <http://europunkt.ro/2016/03/08/interviu-cu-sorina-cristina-soare-universitatea-din-florenta-o-democrație-pentru-partide-nu-partide-pentru-o-democrație/> accesat la 25 septembrie 2016.

⁸² A se vedea și Ion Iliescu, *Rolul statului în societatea contemporană*, <https://ioniliescu.wordpress.com/lucrari-publicate/rolul-statului-in-societatea-contemporana/> accesat la 25 septembrie 2016.

S-a început tranziția în ceea ce privește statul și instituțiile, ignorându-se și alte opinii din rândul specialiștilor, cum ar fi aceea că „tranziția nu se poate realiza decât de un stat puternic și legitim”⁸³. Referindu-se la acest aspect, G. M. Tamás atrăgea atenția asupra faptului că „Economia de piață nu poate angaja și nu poate satisface revendicările de consum ale totalității populațiilor, iar singura sursă posibilă de supraviețuire pentru populații, în cadrul sistemului actual, este statul, un stat ale cărui resurse au fost reduse în ultimii 30 de ani, în umbra unei politici neo-conservatoare, la un nivel atât de jos încât a fost fără precedent în epoca modernă, iar acest stat slăbit, văduvit de resurse financiare, este supus la un asalt al revendicărilor și exigențelor fără precedent”⁸⁴.

Tranziția în România a creat un tip de stat capitalist oarecum aparte în raport cu trăsăturile și standardele celui de tip capitalist clasic. Această particularitate este dată de funcțiile speciale pe care le îndeplinește în această perioadă de trecere de la un regim politic la altul. Una dintre aceste funcții derivă din însăși esența tranziției. Statul este cel care trebuie să asigure privatizarea proprietății pe care o administrat-o în timpul regimului socialist. Cătălin Zamfir subliniază că, tocmai „Această funcție a avut un impact extraordinar asupra profilului statului și asupra întregii societăți românești”⁸⁵. O altă particularitate a acestui stat de tranziție, identificată de Cătălin Zamfir, este aceea că are funcții identificabile cu structura de stat a feudalismului românesc. Acestea făcându-l incompatibil cu statul capitalist modern, deoarece „Statul capitalist standard preia veniturile de la populație și le distribuie în beneficiile întregii comunități: prin servicii sociale, învățământ, sănătate, asistență socială, sistemul de pensii ș.a.m.d. Deci, preia de jos și

⁸³ Ioan Bratu, Mihai Ion, *Rolul statului în orientarea și controlul activității economico-sociale – principalele tendințe pe plan mondial*, Centrul de Informare și Documentare Economică București, 2004, p. 20.

⁸⁴ G. M. Tamás, *op. cit.*, în *loc. cit.*

⁸⁵ Cătălin Zamfir, *Criza actuală a societății provine din viziunea strategică a tranziției*, <http://romaniasociala.ro/2015/10/13/catalin-zamfir-criza-actuala-a-societatii-provine-din-viziunea-strategica-a-tranzitiei/> accesat la 01 octombrie 2016.

distribuie apoi tot în beneficiul întregii comunități”⁸⁶. Funcția de redistribuire a bogăției și sărăciei în statul feudal avea o cu totul altă exprimare. „Prelua veniturile de la comunitate, de la țărani, și le distribuia nu în jos, ci în sus. Clasa feudală este susținută, prin această redistribuție, prin intermediul statului. De jos, în sus. Același lucru se întâmplă, oarecum, și în tranziție”⁸⁷. Statul român, în perioada de tranziție, a preluat proprietatea colectivă, proprietatea de stat, și a distribuit-o, în sus, nu în beneficiul întregii comunități, ci cu scopul de a crea o nouă clasă de proprietari – clasa capitaliștilor. Această nouă clasă nu s-a format după standardele clasice în care au apărut capitaliștii în societatea românească a secolelor XIX și al XX-lea, unde calea clasică de a ajunge capitalist era munca și priceperea de a crea plusvaloare. Proprietatea privată s-a format în istoria modernă a României „chiar în generații, în timp ce în procesul de tranziție unii s-au trezit, peste noapte, bogați, mari proprietari. Nu prin efort propriu, nu organizând un proces economic, ci profitând de privatizarea proprietății de stat. În tranziție, statul a devenit cea mai importantă sursă de bogăție, la început prin privatizare, apoi prin captarea resurselor financiare publice de către «băieții deștepți», viitorii «corupți»”⁸⁸. Și, totuși, acești „băieți deștepți”, nu au fost chiar atât de inteligenți, deoarece cea mai mare parte a averii gestionate de statul socialist a intrat pe mâna capitaliștilor de peste hotare și nu a celor români!

Analizând drumul tranziției în ceea ce privește construcția sistemului politic cu statul capitalist în centrul său, Alina Mungiu observa și ea că „odată la putere, partidele, fie ca se numesc CDR sau PDL, descoperă repede că, dacă ar pune în practică agenda noastră și statul ar deveni mai puțin discreționar și mai eficient, oamenii de la putere ar pierde influență și bani. Cam aici se oprește reforma statului”⁸⁹. Considerațiile făcute aveau la bază și analiza unor indicatori privind buna guvernare

⁸⁶ *Ibidem.*

⁸⁷ *Ibidem.*

⁸⁸ *Ibidem.*

⁸⁹ Alina Mungiu, *Reforma statului. Agenda reală*, în „România liberă”, 25 februarie 2010, <http://www.romanalibera.ro/opinii/comentarii/reforma-statului--agenda-reala-178495> accesat la 25 septembrie 2016.

din Raportul competitivității globale, elaborat în anul 2009 de *World Economic Forum*. Potrivit acestui raport „reforma nu a progresat. Dacă la unele capitole, cum ar fi proprietatea sau eficacitatea cadrului legal, România a avansat puțin, la favorizarea de către Guvern a unor interese private, situația e de nivelul Africii Sub-sahariene”⁹⁰.

Un stat modern și puternic cu structurile administrative funcționale, cu o cultură politică adevărată, care să nu permită jocurile de culise ale unor oameni politici ce urmăresc doar satisfacerea intereselor partinice ale aparatului birocratic corupt, în scopurile personale și de grup, s-a dovedit a fi posibil în România epocii de tranziție doar în discursul public. Lupta politică sterilă – centrată, de regulă, pe scoaterea în evidență a păcatelor trecutului liderilor care doreau să accedă la guvernare și nu pe competențe, programe politice adecvate societății românești și strategii eficiente de guvernare – a condus la apariția unui stat slab⁹¹. Un tip de stat construit pe minciună, duplicitate și înșelarea cetățenilor care votează elita ce administrează puterea politică. Instituțiile executive într-un asemenea stat sunt preocupate să-i servească doar pe liderii partidului/coalitiei la putere și ai camarilei construite în jurul aceluși partid⁹². Claudiu Iordache surprinde acest fenomen și îl descrie în următorii termeni: „Aleșii noștri sunt regii noștri de partid, oligarhii noștri politici, despoții noștri luminați, la apariția cărora partidele se ridică în picioare și aplaudă îndelung”⁹³. Cu complicitatea unui întreg sistem relațional, bine pus la punct, într-un stat slab, s-au „construit” marile averi ale unei minorități restrânse⁹⁴ și a fost plasat întregul cost al reformei politice pe seama mării majorități a cetățenilor.

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ Cozmin Gușă, *10 păcate ale României după douăzeci de ani de post-comunism*, București, Editura Nemira, 2009, p. 108.

⁹² A se vedea Claudiu Iordache, *Clasa nevrednică*, București, Editura IRINI, 1996; *Idem*, *Omul de mlaștină*, București, Editura IRINI, 2014.

⁹³ *Idem*, *Clasa nevrednică*, <http://rn3.rennatys.info/sm3/cb3/a.php/PiwzZjwvPn1vbnthYGVuYW11dHdxZCplZGpufmx1ZHszaGNwIys7KjwvITc4-NCAnenZnenswZnNrYWBSYnNmZyY5ZT4x> accesat la 20 octombrie 2016

⁹⁴ Lector univ. dr. Nelu Niță, *Premisele dezvoltării sustenabile, armonioase și echilibrate a statului de drept din România*, Universitatea George Bacovia, http://www.ugb.ro/Juridica/Issue2RO/4_Premisele_dezvoltarii_statului_Nita.RO.pdf accesat la 26 septembrie 2016.

Această slăbiciune a statului a fost deliberat construită pentru ca liderii partidelor să poată acumula putere și prosperitate personală. Astfel, sistemul politic a fost construit și re-construit după fiecare ciclu electoral. Nu este de mirare că, timp de două decenii, programele electorale în bătălia politică pentru putere erau centrate tot pe reforma statului și pe eliminarea corupției din instituțiile sale. Dar aceste instituții corupte nu erau ele alimentate chiar cu oameni proveniți din aceste partide?! La acest tip de stat și-a adus contribuția din plin și opoziția, prin manipularea străzii, încă din primii ani ai tranziției. „Breșele din funcționarea instituțiilor, golurile de reglementare lăsate de legi, reacțiile individuale și personalizate ale celor aflați în funcții publice, corupția și ierarhiile generate de ea, au fost avantaje și oportunități valorificate cu spor de o minoritate, care se hrănește din slăbiciunea statului”⁹⁵ și care au fost exploatare din plin.

Statul a rămas pentru lungi perioade ale tranziției extrem de slab și pentru că legile elaborate pentru reformarea instituțiilor publice au fost defectuos construite, de multe ori copiate sau calchiate, fără o minimă analiză a rezilienței și pentru că puterea a fost plasată „în mâinile unor funcționari minori, care sunt adesea prea prost plătiți, pregătiți și dotați, pentru a-și înțelege responsabilitățile, îndatoririle și drepturile”⁹⁶. Un asemenea tip de stat a început și gestionat o altă extrem de importantă componentă a tranziției – cea economică.

IV. 3. Șocul tranziției de la economia socialistă la cea de piață

Reacția și răspunsul la *șocul tranziției economice* în România, post 1989, au stat sub zodia unor confruntări ideologice dintre elita politică grupată în jurul FSN (FDSN; PDSR; PSD) și opoziție (PNL; PNT-CD; PD; PDL; CDR). Nu a fost o dispută pe marginea găsirii celor mai potrivite modele, strategii și doctrine economice care s-ar fi potrivit pentru societatea ieșită din socialism, ci o continuare a luptei politice în plan economic. Acest lucru a fost posibil, deoarece după

⁹⁵ Cozmin Gușă, *op. cit.*, p. 108.

⁹⁶ Tom Gallagher, *Deceniul pierdut al României. Mirajul integrării europene după anul 2000*, București, Editura ALL, 2010, p. 110.

revoluție economiștii români importanți, aproape fără excepție, într-un mod sau altul, s-au grupat în asociații academice și profesionale, în funcție de simpatii politice și după convingeri ideologice⁹⁷. Prima cale, considerată a fi rapidă și coerentă, presupunea inducerea unui *șoc general*, care avea menirea să redreseze organismul (economia), iar a doua, treptată și parțială, pornea de la premisa că o medicație administrată în doze mici conduce la obținerea acelorași rezultate, dar cu un nivel scăzut de risc⁹⁸.

Contextul intern economic în care a început schimbarea mecanismelor de funcționare a economiei și natura proprietății a fost unul doar pentru puțin timp favorabil. Lipsa datoriei externe, forță de muncă bine instruită, specializată, o piață internă vastă – cea mai mare după Polonia, dintre foștii sateliți sovietici –, constituiau premise pentru un bun început de tranziție în domeniul economic⁹⁹. Spre deosebire de cel intern, contextul internațional, radical schimbat după 1989, a impus economiei românești alternativa: reforma sau prăbușirea prin implozie. Se dezagrega piața „socialistă”. În foarte scurt timp a dispărut CAER-ul, care absorbea 45,3% din exporturile industriale ale României și furniza acesteia 41% din importul de combustibili, minerale și materii prime la prețuri diferite de cele practicate pe piața mondială¹⁰⁰. Numai la două materii prime extrem de necesare industriei românești – gaze naturale și țiței – dispariția sistemului de prețuri CAER a scumpit, în 12 luni, tona de țiței cu 61,8% și cu 32,5% prețul pentru 1.000 mc. gaze naturale. Războiul din Irak și criza din Iugoslavia au fost alți factori agravanți pentru funcționarea economiei românești. Irakul a blocat 1,7 miliarde dolari creanțe datorate României, Kuweitul dispărea ca posibilitate în aprovizionarea cu resurse energetice, iar Libia a blocat pentru 12 luni datoria rambursabilă în petrol. Embargoul asupra Iugoslaviei a costat

⁹⁷ Silviu Cerna, *Gândirea economică românească în perioada post-comunistă*, <http://www.ecol.ro/content/gandirea-economica-romaneasca-in-perioada-postcomunista> accesat la 26 septembrie 2016.

⁹⁸ Claudiu Gabriel Țigănaș, *Economia politică a transformării. Dilema „terapia șoc” versus gradualism*, în *Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași*, Tomul LII/LIII Științe Economice 2005/2006, p. 237.

⁹⁹ Flore Pop, *op. cit.*, în *loc. cit.*, pp. 129-130.

¹⁰⁰ Constantin Hlihor, *România....*, p. 109.

România peste 600 milioane ruble transferabile¹⁰¹. Toate acestea au diminuat capacitatea de plată a României și, deci, reducerea importurilor. România nu a putut să achite nota de plată pentru aprovizionarea cu energie și materii prime, producându-se, astfel, un deficit la nivelul nevoilor de consum ale economiei de: 10 milioane țitei; 7 miliarde gaze naturale; 7.000 Mwh energie electrică; 300.000 tone bumbac fibră. Pentru a face aceste achiziții, statul român ar fi avut nevoie de încă 3,4 miliarde dolari¹⁰². Aceste cifre sunt cu atât mai semnificative cu cât Ceaușescu edificase în România o industrie dependentă de masive importuri de materii prime și energie. La toate acestea mai trebuie adăugat și faptul că liderii comuniști români au practicat un *stalinism întârziat*, care a făcut, practic, imposibilă apariția unor reforme, chiar și parțiale, care ar fi permis la rândul lor apariția ingredientelor instituționale specifice economiei de piață. Stalinismul întârziat și declinul cumplit al anilor '80, când românii au suferit de foame și de frig din cauza deciziei lui Ceaușescu de a plăti întreaga datorie externă înainte de scadență, au generat la cetățeni așteptări speciale legate de perioada post-comunistă¹⁰³.

Un alt element care trebuie avut în vedere când analizăm anii de început ai tranziției economice este inexistența unei clase de întreprinzători privați. În Ungaria și Polonia, țări în care reformele economice au început în anii de sfârșit ai regimului comunist, tranziția a demarat mai ușor. Absența acestor minime reforme economice din România socialistă a dus la apariția unui „capitalism fără capitaliști”¹⁰⁴. Actorii principali ai economiei de piață, capitaliștii autohtoni, vor apărea din rândul foștilor „directori de întreprinderi socialiste, descendenți sau rude ale foștilor membri de rang înalt ai aparatului de stat comunist, oameni care au lucrat în comerțul exterior înainte de 1989, foști emigranți care s-au întors în România cu capital, *know-how* și conexiuni, un grup mic de oameni care s-au realizat prin forțe proprii și directori de bănci”¹⁰⁵.

¹⁰¹ Stanley Fischer, *Socialist Economy Reform: Lessons of the First Three Years*, în *The American Review*, vol. 83, nr. 2, mai 1993.

¹⁰² Eugen Dijmărescu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 63.

¹⁰³ Daniel Dăianu, *Mersul transformării*, în „Oeconomica”, nr. 3/1996, p. 19.

¹⁰⁴ Daniel Dăianu, Bogdan Murgescu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 9.

¹⁰⁵ Silviu Brucan, *Stâlpii noii Puteri în România*, București, Editura Nemira,

Aceste doar câteva elemente enumerate au condus la dispariția, foarte rapid, a condițiilor interne favorabile tranziției la economia de piață. A dispărut, în primul rând, avantajul lipsei datoriei externe. Au fost făcute importante împrumuturi de pe piețele financiare internaționale. Erau necesari bani pentru a fi finanțate contractele pentru importul gazelor naturale, a petrolului și a altor resurse energetice, anterior plătite în devize neconvertibile sau sub formă de troc, precum și a importului de alimente, a bunurilor de larg consum, care lipseau de pe piața românească înainte de 1989¹⁰⁶. A apărut și o criză specifică, oricărei tranziții, prin *procesele de dereglementare* necesare trecerii de la un tip de economie la altul. Acestea erau cerute de convertirea politicii bugetare și de credit, de aplicarea de măsuri de control asupra inflației, asupra balanței comerciale și de plăți externe¹⁰⁷. Situația socială și politică explozivă din țară i-au determinat pe guvernanții de atunci să adopte măsuri fără o suficientă studiere a tuturor conexiunilor și consecințelor economice. O asemenea măsură, care nu numai că n-a stăpânit, ci a și determinat o explozie financiară, a fost hotărârea CPUN de *desființare a părților sociale ale oamenilor muncii din unitățile de stat*, care a însemnat o restituire de 27 miliarde lei și crearea pe piață a unui exces de numerar¹⁰⁸. La acestea s-a adăugat și convertirea, direct în salarii, a fostelor alocații pentru investiții, măsură care a favorizat apariția unei inflații galopante.

La toate acestea trebuie adăugat și discursul demagogic și manipulatoriu al clasei politice în ceea ce privește strategiile și căile de transformare economică a țării. Discursul demagogic căpăta forme grotești în timpul campaniilor electorale pentru a impresiona opinia publică și a câștiga votanți. Iată de exemplu cum comenta Varujan Vosganian, în octombrie 1992, prevederea din programul FDSN, care preciza că privatizarea „este un proces gradual”: *Trecem peste mostra de umor involuntar care ne face să ne imaginăm agenții economici mărșăluind rațional și cadențat spre privatizare. Dar afirmația*

1996, p. 103.

¹⁰⁶ Flore Pop, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 130.

¹⁰⁷ Prof. univ. dr. Petre Mălcome, *Laturile tranziției în România și interdependența dintre ele*, în vol. *Probleme ale tranziției*, p. 80.

¹⁰⁸ N. N. Constantinescu, *Dileme ale tranziției la economia de piață. Microradiografii*, București, Editura AGER – Economistul, 1992, pp. 19-20.

că privatizarea se va face eliminându-se elementele spontane este o găselniță la care de la mercantiliști încoace nimeni, în peste patru sute de ani de teorie economică, nu s-a gândit¹⁰⁹. La rândul său, Silviu Brucan ironiza, în felul său, reformiștii care s-au descoperit peste noapte ca reformiști: *Peste noapte, toți au devenit liber schimbiști. Se bat cu pumnii în piept că ei sunt cei mai, cei mai, se iau la întrecere: Să se facă chiar mâine economie de piață! Hopa Mitică îi îndeamnă din nou la fapte mari*¹¹⁰. Dan Grindea, adept al unei „terapii mixte”, afirma că „Experiența din Polonia, care a aplicat terapia de șoc și din Ungaria, care a aplicat terapia graduală, arată că nu trebuie absolutizate sau, dimpotrivă, respinse nici una din aceste formule și că ele pot fi îmbinate în «terapia mixtă»¹¹¹. Concepția social democrată se inspira și din viziunea instituționalistă care, în scopul creării unei economii de piață specifice unui capitalism modern, prevedea o dezvoltare treptată, graduală a economiei. Modul de realizare a tranziției era preconizat prin reconstrucția treptată și interacțiunea proceselor spontane cu intervenționalismul de tranziție. Se preconizează suprapunerea parțială a piețelor și a altor moduri de conducere, stabilizarea monetară și reală (producție, locuri de muncă etc.). Această viziune instituționalistă a social-democrației post-decembriste era susținută și de mari specialiști în domeniu, printre care, de M. Kinnon, R. Boyer, E. Stiglitz, M. Lavigue și W. Andreff. În opinia acestora nici liberalizarea prețurilor și nici privatizarea rapidă nu sunt în stare să creeze relațiile de piață necesare. Acest rol îl pot deține asemenea instituții ca statul, întreprinderea, sindicatele ș.a. Deoarece instituțiile nu pot fi schimbate brusc, adaptarea lor la noile condiții se realizează treptat. Tranziția trebuia să aibă un caracter evolutiv, gradual. Ei considerau că este nevoie de crearea instituțiilor corespunzătoare, cum ar fi sistemul juridic și bancar, un mediu concurențial, sistemul protecției sociale, fără de care economia de piață nu poate funcționa.

¹⁰⁹ Varujan Vosganian, *Jurnal de front. Articole economice*, Editura Staff, 1995, p. 148.

¹¹⁰ Silviu Brucan, *Îndreptar-dicționar de politologie*, Ediție îngrijită de Dan Petre, București, Editura Nemira, 1993, p. 160.

¹¹¹ Dan Grindea, *op. cit.*, p. 42.

Modelul de tranziție economică susținut de opoziția politică a anilor '90 a fost „o combinație de neo-liberalism și creștinism, dar și variante de neoliberalism secular”¹¹². O notă distinctă printre adepții neoliberalismului românesc a făcut-o Daniel Dăianu, care a insistat și pe nevoia unei concordanțe între posibilele modele de aplicat în România pentru a se trece la economia de piață și resursele umane și naționale capabile să ducă la aplicarea unui model sau al altuia¹¹³. Acesta aprecia „nevoia de a fi lucizi” și de a accepta unele adevăruri cum ar fi: societatea românească este una dintre cele mai sărace de pe continentul european; inexistența unor „legi de fier”, care să garanteze prosperitatea societății românești la un orizont de timp ce poate fi ușor definit; România este o țară cu mari deficiențe structurale și aflată în coada plutonului țărilor post-comuniste¹¹⁴.

Transformarea economiei socialiste în România a urmat, mai mult sau mai puțin, aceste viziuni și modele. O strategie de reformă economică și socială care să facă saltul de la teorie la acțiune, a fost cea elaborată în timpul guvernării Văcăroiu. Opoziția parlamentară a criticat în termeni duri programul propus de cabinetul Nicolae Văcăroiu. Petre Roman (PD) aprecia că „Domnul Văcăroiu nu dorește sincer reforma. A declarat aproape explicit că ne vom întoarce la sistemul de control de dinainte de 1989”, iar Dinu Patriciu (PNL) afirma: „După părerea mea, acest Guvern nu este capabil să continue reforma. De altfel, ceea ce înseamnă reformă pentru domnul Văcăroiu, pentru noi este contrareformă. Eu cred că rezultatul acestei guvernări, care nu își propune direct gestionarea crizei, se va vedea în foarte scurtă vreme – accentuarea blocajului financiar, creșterea inflației și scăparea de sub control a

¹¹² Alexandru Racu, *Istoria tranziției văzută din perspectivă polanyiană – Reflecții despre volumul Dependență și dezvoltare: Economia politică a capitalismului românesc*, <https://alexandruracu.wordpress.com/2015/05/29/istoria-tranzitiei-vazuta-din-perspectiva-polanyiana-reflectii-despre-volumul-dependenta-si-dezvoltare-economia-politica-a-capitalismului-romanesc/> accesat la 26 septembrie 2016.

¹¹³ Daniel Dăianu, *Mersul transformării*, în *Oeconomica*, nr. 3/1996, pp. 5-31.

¹¹⁴ *Ibidem*, pp. 18-20.

întregii economii”¹¹⁵. În opinia partidului de guvernământ (PDSR), acest program urmărea „consolidarea principalelor structuri instituționale, crearea sistemului de piețe în România și punerea în funcțiune, în mod articulat a «mecanismelor economice de piață», în acord deplin cu principiile și practicile social-democrației europene”¹¹⁶.

Nimeni nu poate nega că în timpul guvernării Văcăroiu s-au făcut pași importanți în direcția liberalizării prețurilor. Este adevărat că măsurile adoptate în acești ani au pornit de la ceea ce se înfăptuise, deja, între 1 noiembrie 1990 și 11 martie 1991¹¹⁷, în ceea ce privește procesul de reșezare a prețurilor pe criterii economice. Dincolo de imperfecțiuni și criticile care i-au fost aduse, este vorba despre desprinderea de planificare și orientarea deciziei economice la nivelul întreprinderii pe criteriul reacției pieței¹¹⁸. Până la această dată, în România prețurile nu aveau nici o legătură cu cursul de schimb, cu dobânda sau cu rentabilitatea unei unități economice. Prin urmare, liberalizarea a fost și un proces de reșezare a prețurilor pe criterii economice. Acestea trebuiau să reflecte și în economia românească cheltuielile materiale și salariale. Unii specialiști afirmă că acest proces s-a derulat în șapte episoade și a fost virtual încheiat la sfârșitul anului 1994¹¹⁹. Nu este întâmplător faptul că în 1994 s-a realizat o stabilizare a economiei, iar în anul următor o creștere economică.

Pierderea alegerilor de către liderii politici social-democrați, adepți ai gradualismului în tranziția economică, a condus la un re-start în acesată privință. Convenția Democratică Română a anulat viziunea social-democrată a tranziției de sorginte keynesiană, care menținea statul în postura de protagonist al vieții economice și a adoptat o alta de tip neoliberală. Această concepție neoliberală a fost identificată de unii specialiști ca fiind o *imitație agresivă* a Occidentului. „Imitația agresivă este atitudinea bazată pe dorința de a adopta

¹¹⁵ Domnița Ștefănescu, *Cinci ani din istoria României...* p. 274.

¹¹⁶ Dr. Hildegard Puwak, dr. Leonard Cazan, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 123.

¹¹⁷ Eugen Dijmărescu, *Liberalizarea prețurilor și controlul inflației în etapa de tranziție*, în „Oeconomia”, nr. 4/1993, pp. 57-69.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 63.

¹¹⁹ *România. Starea de fapt*, vol. 2, Economia, pp. 25-26.

valori politice, recomandări de politici publice și sugestii provenite din Occident, fără discuție și cu intervenții locale minore. Deși cei care implementează și traduc în limbaj politic aceste măsuri sunt actorii locali, perspectiva locală, ca poziție de putere alternativă, este în general absentă sau nesocotită. Renunțarea completă la sistemul comunist, fără a se analiza ceea ce s-a realizat și ceea ce trebuie schimbat, este exemplul unei astfel de atitudini¹²⁰.

Strategiile de tranziție economică elaborate de guvernele României în viziune neoliberală, după 1997, au fost în esență „ produse ” livrate de instituțiile economice internaționale la care nu s-a adăugat nimic în plus, deoarece erau considerate de guvernanți chintesența „ științifică ” a economiștilor din lumea civilizată¹²¹.

Economiști și specialiști din noua generație consideră că „ neoliberalismul a triumfat în estul european, și în România, nu datorită faptului că ar fi fost, din punct de vedere doctrinar, mai consistent decât teoriile economice alternative, ci datorită faptului că, dincolo de constrângerile exercitate de statele vestice și organizațiile internaționale controlate de ele, neoliberalismul a fost finanțat de cercurile de influență occidentale, fapt care, la rândul lui, se explică prin aceea că paradigma neoliberală a servit interesele geopolitice și economice ale marilor puteri occidentale în estul european ”¹²². Instituții cu interes în economia și societatea românească, precum FMI, Banca Mondială, USAID, Freedom House, Heritage Foundation, American Enterprise Institute, Fundația Pentru o Societate Deschisă etc., au oferit suportul material pentru „ socializarea elitelor locale în orizontul de idei neoliberale ”¹²³. Cine se opunea strategiilor de tranziție inspirate de neoliberalismul promovat de instituțiile bancare occidentale se transforma, automat, în

¹²⁰ Liliana Pop, *Democratising Capitalism? The political economy of post-communist transformations in Romania, 1989–2001*, Manchester, Manchester University Press, 2006, p. 124.

¹²¹ Cornel Ban, *Dependență și dezvoltare. Economia politică a capitalismului românesc*, traducere de Ciprian Șiulea, Cluj-Napoca, Editura Tact, 2014, pp. 187-188.

¹²² Alexandru Racu, *op. cit.*, în *loc. cit.*

¹²³ Cornel Ban, *op. cit.*, p. 158.

purtătorul unor manifestări antioccidentale, era considerat un criptocomunist sau o „expresie a unor interese de grup”¹²⁴.

O atentă privire asupra realităților economice occidentale ne arată că acestea sunt mult mai puțin neoliberale, chiar și în perioada de glorie a neoliberalismului, decât cele care aveau să fie instituite de neoliberalii de ocazie din estul european, inclusiv din România. Cei care au acordat expertiză oamenilor politici și guvernanților pentru a implementa o tranziție de tip neoliberal au făcut abstracție, în scrierile lor, de varietatea de modele de capitalism ce existau în lumea occidentală la sfârșitul secolului al XX-lea. Nu au înțeles gradul de reglementare și încastrare socială, chiar și a celor mai neoliberale modele occidentale. Astfel, este de înțeles cum neoliberalii români vor deveni, în cele din urmă, mai radicali decât mentorii lor vestici, fapt care se va traduce, printr-o agravare a dramei sociale asociate tranziției. Rezultatul a fost „o formă de capitalism dependent de tip neoliberal, diferit de capitalismul dependent cu inflexiuni social-democrate (Slovenia) sau neocorporatiste (Cehia, Ungaria)”¹²⁵.

Tranziția economică a României nu a fost rezultatul evoluțiilor naturale a unei societăți aflate în schimbare, ci a unui „proces intens politic, prin care agenți externi au oferit autoritate traducătorilor neoliberalismului și i-au marginalizat și/sau cooptat pe inamicii de până atunci ai acestuia, printr-o combinație de mecanisme de coerciție și socializare”¹²⁶. La aceeași concluzie ajunge și un analist străin, Michael Ehrke, care afirmă că „una din caracteristicile sociologice ale capitalismului post-comunist este lipsa unei clase a capitaliștilor. Elite economice ex-socialiste funcționează ca „comprador intelligentsia”, deci ca agenți locali ai capitalului internațional și ca reprezentanți ai societății locale față de capitalul internațional”¹²⁷.

Unul din aspectele cele mai importante și cu adânci consecințe pentru tranziția către economia de piață a fost

¹²⁴ *Ibidem*.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 12.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 193.

¹²⁷ Michael Ehrke, *Falsul capitalism din Europa de est*, în „Ziua” 15 iulie 2005, <http://www.ziua.ro/display.php?data=2005-07-15&id=180730> accesat la 26 septembrie 2016.

procesul de privatizare prin care s-a făcut trecerea proprietății de stat în mâini private și a dat naștere la o nouă formă de exprimare și funcționare a economiei în România¹²⁸. A fost, probabil, printre aspectele cele mai controversate ale tranziției din cauza consecințelor produse în societate. Unii critici ai privatizării accelerate au mers atât de departe încât au susținut că „privatizarea în masă și rapidă a fost un factor determinant și crucial al diferențelor în creșterea mortalității adulților din țările post-comuniste”¹²⁹ în creșterea șomajului în masă și a sărăcirii populației¹³⁰. Economistul Ilie Șerbănescu, referindu-se la privatizarea efectuată prin mecanisme și metode ce au ținut de terapia de șoc, ajunge la concluzii dezarmante. În opinia sa „privatizarea – prezentată ca fiind cheia trecerii pe noul drum și a eficientizării economiei – a fost o devastatoare maimuțareală a procesului cântat de diferiți teoreticieni și menestrelai ai capitalismului din cărți. (...) O subevaluare masivă, în defavoarea statului și în favoarea cumpărătorilor români și străini și bineînțeles a celor în administrarea cărora se aflau bunurile scoase la vânzare a avut loc în absolut toate privatizările care, ca urmare s-au soldat cu un bilanț ruinător”¹³¹. Și unii susținători ai reformelor graduale au afirmat că privatizarea a fost contraproductivă. Gradualismul a fost gândit pentru a permite compensarea continuă a costurilor sociale ale tranziției, implicând în mod constant sprijinul politic necesar pentru reforme ulterioare. Chiar unii specialiști străini consideră că abordarea gradualistă a privatizării ar fi implicat trecerea în proprietate privată doar a acelor firme de stat care își puteau

¹²⁸ John S. Earle, Almos Telegdy, *The Results of 'Mass Privatization' in Romania: A First Empirical Study. Economics of Transition*, vol. 6, nr. 2, 1998. <http://ssrn.com/abstract=146628> accesat la 26 septembrie 2016.

¹²⁹ A se vedea și David, Lawrence King Stuckler, Martin McKee, *Mass Privatisation and the PostCommunist Mortality Crisis: A Cross-National Analysis*, în *The Lancet*, 373(9661), pp. 399-407; John S. Earle, Scott Gehlbach, *Mass Privatisation and the Post-Communist Mortality Crisis: Is There Really a Relationship?* In *Upjohn Institute Working Paper* no. 10-162, January 2010, Kalamazoo, MI: W.E. Upjohn Institute for Employment Research, <http://dx.doi.org/10.17848/wp10-162> accesat la 26 septembrie 2016.

¹³⁰ Cătălin Zamfir, *O analiză critică a tranziției*, pp. 47-50.

¹³¹ Ilie Șerbănescu, *România o colonie la periferia Europei*, București, Editura Roza Vânturilor, 2016, p. 98.

găsi investitorii privați, care le-ar fi putut finanța modernizarea și să le facă profitabile. S-ar fi creat povești de succes economic și un sprijin pentru continuarea privatizării¹³². Acesta a fost în linii mari contextul în care România a început procesul de trecere a proprietății de la stat la privat.

Anul 1991 a fost important pentru debutul privatizării, deoarece a continuat elaborarea cadrului legislativ început încă din a doua jumătate a anului 1990. La 23 iunie 1991 a fost votată de Parlament *Legea fondului funciar*, care a pus bazele proprietății private în agricultură, iar la 15 iulie a intrat în dezbatere *Legea privatizării*. Legea a iscat polemici și dezbateri furtunoase. Opoziția parlamentară a considerat proiectul de lege antinațional și antipopular¹³³. Dispute aprige s-au purtat în jurul principiilor de privatizare, al locului și al rolului pe care urma să-l joace Fondul Proprietății de Stat (FPS) și al procentului din patrimoniu care să revină gratuit populației. Guvernul a propus 30%, iar opoziția 50%, motivând că așa vom avea 16 milioane de potențiali acționari. Varujan Vosganian aprecia, într-o intervenție în Parlament, la 15 iulie 1991, că prin această lege „nomenclatura comunistă are acces la însușirea profiturilor, prin calitatea sa de acționar” și că ea „legitimează apariția unei oligarhii care, pe termen scurt, va avea o influență covârșitoare”¹³⁴. Legea Privatizării, cu numărul 58, a fost votată pe 30 iulie și promulgată de președintele Iliescu la 14 august 1991. Potrivit acesteia, au apărut instituții cu rol important în desfășurarea privatizării – în ceea ce privește amploarea, dar și controlul acesteia –, FPS, Fondul Proprietății Private (FPP), Agenția Națională de Privatizare, de resort.

Anterior începerii procesului de privatizare, în vara anului 1990, toate întreprinderile de stat din România au fost transformate în societăți pe acțiuni (SA) sau societăți comerciale cu răspundere limitată (SRL), sau în regii autonome (RA), sub controlul și în proprietatea statului. Aproximativ 2.000 de mari

¹³² Dalibor Roháč, *What are the lessons from post-communist transitions?* în *Economic Affairs*, vol. 33, nr. 1, p. 72.

¹³³ Domnița Ștefănescu, *op. cit.*, pp. 154-155.

¹³⁴ Varujan Vosganian, *op. cit.*, p. 70; vezi și G. Eyal, I. Szelényi, E. Townsley, *Noua elită conducătoare din Europa de Est*, trad. de Ionel Nicu Sava și Cristian Mihail Miehs, București, Editura Omega, 2001, pp. 157-215.

întreprinderi de stat au constituit obiectul corporatizării, fiind simultan împărțite în unități mai mici, astfel că la sfârșitul anului 1991 au fost înregistrate 5.900 de societăți comerciale cu capital de stat. Procesul divizării și reorganizării a continuat și în perioada următoare, astfel încât 7.783 societăți comerciale de stat, reprezentând aproximativ 45% din totalul întreprinderilor înregistrate, erau înscrise în iunie 1992 în Registrul Comerțului, urmând să fie supuse procesului de privatizare.

La nivelul organelor create de stat pentru derularea procesului de privatizare, controlul era împărțit între noile instituții apărute, iar întreprinderile selectate pentru privatizare erau obligate să participe. Directorii (managerii) instituțiilor selectate nu puteau să inițieze procesul ca în Ungaria, iar muncitorii nu puteau să-l blocheze – ca în Polonia. Mai mult, metodele de privatizare au fost exclusiv determinate de cele trei instituții de stat. Autoritățile locale, ministerele de ramură și alte organe guvernamentale aveau roluri minime, iar întreprinderilor le-a rămas doar o mică marjă de inițiativă și influență. Programul inițiat a fost pe deplin centralizat¹³⁵. Agenția Națională de Privatizare (ANP) a avut sarcina să pregătească proiectele de Statut pentru FPS, să conducă studiile de evaluare și fezabilitate și să ofere servicii de consultanță și brokeraj. După apariția FPS (iulie 1992) și a celor cinci FPP-uri (august 1992), ANP urma să nu mai fie implicată în privatizare.

FPS a funcționat ca o societate comercială și nu ca una de stat și era condus de un Consiliu de Administrație alcătuit din 17 directori, incluzându-l și pe secretarul de stat pentru privatizare. Cinci directori erau numiți de Președintele României, trei de Biroul Permanent al Senatului, trei de Biroul Permanent al Camerei Deputaților și cinci aleși de prim-ministru din personalul de conducere al administrației publice centrale. Se poate observa că această conducere pare mai mult să asigure echilibrul coalițiilor politice decât o conducere calificată.

FPP-urile au început să funcționeze din noiembrie 1992 pe principii comerciale și administrau în numele acționarilor cele 30% din acțiunile societăților comerciale acordate lor de

¹³⁵ John S. Earle, Dana Spătaru, *Privatizarea într-o economie hipercentralizată: Cazul României*, în „Oeconomica”, nr. 2/1994, p. 91.

ANP. La rândul lor, acestea au intrat în proprietatea cetățenilor români adulți, prin intermediul certificatelor de proprietate. Profiturile erau date acționarilor sub formă de dividende. Aceste FPP-uri au devenit un amalgam bizar între stat și sectorul privat¹³⁶. Ele erau deținute de persoane particulare, dar nici măcar un singur individ dintre cei 16,5 milioane nu avea – cel puțin inițial – vreo posibilitate să influențeze FPP-ul în cadrul căruia era proprietar.

Începuturile promițătoare la nivel conceptual și normativ au contrastat cu mersul proceselor reale. S-au făcut greșeli greu de înțeles astăzi. Nu au fost privatizate acele unități economice care trebuiau rentabilizate și în care statul s-a dovedit a fi un „prost” administrator, „ci tocmai cele rentabile au fost scoase mai întâi la privatizare”¹³⁷. Până la sfârșitul anului 1993 erau privatizate două societăți comerciale mari cu un capital social de 8,1 miliarde lei, 15 societăți comerciale mijlocii – cu un capital social de 12,6 miliarde lei și doar 247 din cele mici, cu un capital social de 25,6 miliarde lei¹³⁸. Astfel că sectorul privat era încă redus la acea dată. Existau circa 520.000 unități particulare (asociații familiale, persoane independente și societăți comerciale), dar ponderea lor în realizarea PIB nu depășea 1/7 și nu participau decât cu 2/5 din totalul prestațiilor de servicii și cu aproximativ o jumătate din totalul desfacerilor de mărfuri cu amănuntul¹³⁹. O cauză care a generat un ritm atât de scăzut al privatizării poate fi identificată în însuși modul cum FPS funcționa, dar nu lipsită de importanță a fost și atenția pe care Parlamentul a acordat-o acestui proces. Acesta, deși avea în directă subordonare FPS-ul, nu a aprobat nici unul din cele două programe anuale de privatizare (pe 1993 și 1994) prezentate de Fond și nici nu a discutat activitatea acestuia. Astfel că, prin iunie 1995, când după o întârziere de o jumătate de deceniu a fost actualizat transferul gratuit de active către populație, s-a constatat că privatizarea în România a

¹³⁶ *Ibidem*, p. 95; Dan Grindea, *op. cit.*, pp. 75-77.

¹³⁷ Ilie Șerbănescu, *op. cit.*, p. 98

¹³⁸ Constantin Ionete, *Privatizarea barometru al tranziției și reformei*, în „Oeconomica”, nr. 31/1996, pp. 31-32.

¹³⁹ Ionel Blaga, *Privatizarea. Probleme și soluții în România*, în „Oeconomica”, nr. 2/1994, p. 60.

fost ne semnificativă. Edificatoare în acest sens sunt și analizele făcute în „Raportul Băncii Europene pentru Reconstrucție și Dezvoltare” pe anul 1995, în care România se plasa pe ultimul loc între țările din Europa Centrală și de Sud-Est angajate în procesul de tranziție¹⁴⁰. În același an a avut loc și o înviorare a procesului de privatizare, prin vânzarea a 44 de întreprinderi mari și a 245 de întreprinderi mijlocii, în valoare de 1.654 miliarde lei. În bună parte beneficiarii au fost străini, printre care și firma Daewoo, devenită parteneră în producția de automobile a întreprinderii Olcit, din Craiova¹⁴¹.

Din datele publicate în Raportul de activitate pe anul 1995 al FPS, reiese că până la sfârșitul acestui an „privatizarea s-a realizat la nivelul întreprinderilor mici și mijlocii, caracteristică fiind, în această perioadă «mica privatizare»”¹⁴². Anul 1996 a însemnat un salt în procesul de privatizare. Au fost mărite ritmul și durata necesare pentru privatizarea unei întreprinderi. Au fost supuse procesului de privatizare, utilizând orice metodă legală, 2.065 societăți comerciale din toate ramurile economiei. Ponderea principală au reprezentat-o societățile comerciale din agricultură (509), industrie (313), transporturi (262), construcții (252), comerț (280), prestări servicii (232), turism (53). Astfel că până la sfârșitul anului an au fost privatizate 45% din numărul societăților comerciale înregistrate inițial în portofoliul FPS¹⁴³. Această accelerare a privatizării s-a reflectat și în contribuția agenților economici privați la crearea PIB. În anul 1996 aceștia au contribuit cu 52% la formarea PIB-ului. Tot în acest an, din septembrie, a început să opereze pe piața românească OTC (*over the counter*). Primele tranzacții au avut loc în octombrie 1996¹⁴⁴.

La capătul primilor șapte ani de tranziție și în urma alegerilor generale din noiembrie 1996 a fost adoptat *Programul*

¹⁴⁰ Apud Constantin Ionete, *Privatizarea barometru al tranziției și reformei*, în „Oeconomica”, nr. 31/1996, pp. 40-41, nota 7.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 32.

¹⁴² Prof. univ. dr. Coralia Angelescu, prof. univ. dr. Dumitru Pugna, prof. univ. dr. Ileana Stănescu, „Privatizarea obiectiv al tranziției la economia de piață liberă”, în *Probleme ale tranziției...*, pp. 99-100.

¹⁴³ *Idem*, p. 100; vezi și *Evoluții post-privatizare*, în „Tribuna Economică”, nr. 3/2000, pp. 17-18.

¹⁴⁴ Emilian M. Dobrescu, *Romanografia. Bilanț și perspective*, Editura Compania, 2000, p. 118.

de bază macrostabilizare și dezvoltare a economiei până în anul 2000, care a imprimat procesului de privatizare altă viziune și alte principii decât cele aplicate în guvernările FSN și, ulterior, PDSR. Astfel, la 11 februarie 1997, Senatul a adoptat cu 80 voturi pentru, 50 împotriva și două abțineri legea de modificare a Legii 35/1991 prin care societățile comerciale cu capital parțial sau integral străin și persoanele juridice române pot dobândi în proprietate terenurile necesare desfășurării activității. În luna mai 1997 a fost emisă OUG nr. 15 privind modificarea și completarea Legii 58/1991. Printre altele, această ordonanță de urgență prevedea înlăturarea controlului exercitat de Curtea de Conturi în ce privește derularea procesului de privatizare. Cu toate acestea, până la apariția ordonanței de urgență, în baza programului de control aprobat de planul Curții de Conturi, la solicitarea expresă a Senatului României, în anul 1996, s-a verificat legalitatea derulării procesului de privatizare a 16 societăți comerciale, în 11 dintre cazuri, reprezentând 68,75% din total, fiind constatate abateri cu pagube estimate la 17.583 milioane de lei. Trei luni mai târziu au fost emise și normele metodologice de aplicare a acestei ordonanțe (Hotărârea Guvernului României nr. 47/august 1997). În luna octombrie a apărut Ordonanța de Urgență a Guvernului privind destinația sumelor obținute de FPS în cadrul procesului de privatizare a societăților unde statul era acționar majoritar. În luna decembrie 1997, Guvernul a emis Ordonanța de Urgență nr. 88 privind privatizarea societăților comerciale, aprobată prin Legea 44/1998. Ulterior, în 1998, au fost elaborate și normele metodologice privind privatizarea societăților comerciale și vânzarea de active (Hotărârea Guvernului 55/1998 și un nou „Regulament de tranziție și funcționare al FPS”)¹⁴⁵.

Accelerarea privatizării a fost o prioritate a guvernului de centru-dreapta al CDR, condus de țărănistul Victor Ciorbea. Într-o conferință televizată din 17 februarie 1997, premierul anunța printre alte măsuri de accelerare a reformei și pe aceea de a privatiza „50 de întreprinderi pe săptămână, prin vânzare liberă la prețul pieței, fără limită minimă de preț”¹⁴⁶.

¹⁴⁵ *Ibidem*, pp. 117-118.

¹⁴⁶ Acad. N. N. Constantinescu, „Învățămintele ale tranziției la economia de piață după șapte ani de desfășurare în România”, în vol. *Probleme ale*

Astfel că, în 1997, numărul de companii privatizate a fost de 1.304 – cu un capital social de 2.166 miliarde lei, iar în 1998 au mai fost privatizate încă 405 societăți, din care 39 firme mari. De remarcat faptul că, dacă în perioada guvernărilor social-democrate (FDSN, PDSR) au fost privatizate aproximativ 3% din totalul societăților luate în administrare de FPS, în perioada 1997-1999 au fost privatizate 76%, deci peste 2/3 din portofoliu¹⁴⁷. Cele mai de răsunet privatizări realizate în această perioadă au fost: Romtelecom, Petrotel, Banca Română de Dezvoltare, BancPost. Privatizarea Companiei naționale de telecomunicații, prin preluarea pachetului majoritar de acțiuni (35% – chiar dacă procentul ilustrează un nivel de dezvoltare mai modest) de către firma grecească de stat OTE, a fost numită în mass-media române „privatizarea secolului“. Însă, au avut loc și privatizări ale unor mari întreprinderi care au iscat mari semne de întrebare în unele mijloace de informare în masă, cum au fost societățile COMTIM și IAR Ghimbav¹⁴⁸. În toate aceste cazuri statul român a jucat rolul perdantului. „Mai grav, în privința unor piese grele din economie, cu valoare strategică, așa-zisa privatizare a fost pur și simplu una falsă, pentru că a fost vorba doar de un transfer de proprietate de la statul român la alte state, «privatizarea» având loc nu către structuri private (bune sau rele), ci către structuri economice aparținând altor state”¹⁴⁹.

În procesul de tranziție a economiei românești, un rol important l-au avut și politicile monetare. Punctul de plecare în reforma sistemului bancar este plasat de specialiști în perioada septembrie-decembrie 1990, când din Banca Centrală s-au desprins unele bănci comerciale. La sfârșitul anului 1990, în România era un alt sistem bancar¹⁵⁰. Din luna martie 1991,

tranziției la economia de piață în România. Studii, vol. I, (coord.) N.N. Constantinescu, București, Editura Fundației „România de mâine”, 1997, p. 37.

¹⁴⁷ Emilian M. Dobrescu, *Romanografia.. Bilanț și perspective*, Editura Compania, 2000, p. 119.

¹⁴⁸ Adriana Halpert, *Privatizarea a fost un veșnic subiect de scandal*, în „Capital”, nr. 50, 1999, p. 31.

¹⁴⁹ Ilie Șerbănescu, *op. cit.*, p. 99.

¹⁵⁰ Mugur Isărescu, *Despre reforma sistemului bancar și politica BNR*, în „Oeconomica”, nr. 1/1994, p. 113.

Banca Națională a României funcționează ca bancă centrală independentă, prezentând anual raportul său de activitate în fața Parlamentului. În deceniul scurs de la Revoluția din Decembrie, în România au activat 42 de bănci din care 11 sunt cu capital mixt (autohton și străin), 9 sunt filiale ale unor bănci străine, cinci sunt bănci cu capital străin integral, patru cu capital privat integral autohton și 13 bănci au capital de stat. În clasamentul primelor 30 de bănci din Europa Centrală, după valoarea activelor în anul 1998, locul întâi îl ocupă Komerčni Banca din Republica Cehă, cu active de 16.888 miliarde dolari SUA. Cea mai bine plasată bancă românească este Banca Comercială Română, cu active de 2.578 miliarde dolari¹⁵¹.

Managementul defectuos, corupția și fraudă, ca și implicarea puterii politice în activitatea băncilor, au făcut ca în intervalul 1990-1999 patru bănci să fie declarate falimentare: Dacia Felix, Credit Bank, Albina și Bankcoop. O situație specială a avut-o „mamutul bancar” Bancorex, care a fost „aspirat” de BCR. Aceste falimente au împovărat Fondul de Garantare a Depozitelor Bancare care a plătit, de exemplu, numai pentru cei 600.000 de deponenți ai Bankoop-ului circa 2.700 miliarde lei. Acest faliment, ca și alte efecte negative, cum a fost continua depreciere a ratei de schimb leu-dolar, au antrenat o scădere constantă a încrederii populației în moneda națională, fapt ilustrat și de micșorarea drastică a economiilor populației depuse la bănci. S-a practicat o „politică a banilor scumpi”¹⁵², care nu a favorizat investițiile în economie, ci numai economia bancară. Specialiștii în domeniu apreciază că „marjele de dobânzi – între 5 și 9 puncte procentuale în funcție de perioadă – nu au egal în lumea normală, civilizată. Cu cinism, băncile străine explică aceste dobânzi și marje de dobânzi neuzuale cu „riscul de țară” pe care ar trebui chipurile să-l practice, cu toate că se prezintă „în mod demagogic ca bănci românești, pe baza faptului că sunt înscrise ca persoane juridice române”¹⁵³.

Reforma financiară în România a determinat și apariția capitalului nebancaar. Realitatea a impus apariția unor instituții și mecanisme specifice chiar înainte să fi fost creat cadrul juridic

¹⁵¹ Emilian M. Dobrescu, *op. cit.*, p. 110.

¹⁵² *Ibidem*, p. 137.

¹⁵³ Ilie Șerbănescu, *op. cit.*, p. 93.

și instituțional al funcționării organizate a piețelor financiare. Unele fonduri mutuale (FMOA, Credit Fond, Ardaf) au fost constituite înainte ca entitatea de reglementare (CNVM) să-și fi început activitatea normativă și de autorizare în domeniu. La 20 noiembrie 1995, cu un decalaj substanțial față de celelalte economii în tranziție, apare și în România Bursa de Valori.

Piețele financiare nebankare în România nu numai că au fost în această perioadă într-un stadiu de dezvoltare incipient, ci au produs și mari scandaluri financiare, care au zguduit societatea și au condus la scăderea încrederii populației în a opera cu asemenea instrumente. Au fost răsunătoare „ingineriile” financiare de la FMOA și de la FNI. După atâția ani în care mecanismul dobânzilor înalte, ireale, practicate de aceste fonduri de investiții a funcționat bine, în 1996 românii au asistat neputincioși la prăbușirea SAFI, care administra Fondul Mutual al Oamenilor de Afaceri. Foarte mulți români au continuat să-și imagineze că mecanismul dobânzilor înalte le va permite să se îmbogățească fără muncă, sau măcar să trăiască decent. Povestea s-a repetat la sfârșitul lunii mai a anului 2000, când s-a prăbușit cel mai puternic fond autohton de investiții – Fondul Național de Investiții (FNI). Peste 300.000 de depunători păgubiți au depus aproape 220.000 de plângeri la poliție pentru suma de 5.000 de miliarde care au „dispărut” fără urmă. Încercând să dea răspuns la întrebarea: cum să interpretăm „evenimentul FNI” din punct de vedere al absorbției mecanismelor economiei de piață – ca un pas pozitiv sau ca un eșec – C. Popescu-Bogdănești afirmă: „Consolidarea unor mecanisme funcționale presupune și eșecuri – cu consecințe dramatice pentru o parte a populației. Pe de altă parte, eșecul unor fonduri de plasament, de investiții, evident, al unor societăți bancare poate alimenta neîncrederea populației până la pragul activării sistemului financiar-bancar în ansamblul său”¹⁵⁴.

În condițiile unor nevoi presante de resurse financiare pe care economia românească nu le avea a început privatizarea sistemului bancar românesc, cu oameni politici care nu dispuneau de cunoștințele de specialitate necesare pentru

¹⁵⁴ C. Popescu-Bogdănești, *Leul în suferință*, în „Tribuna Economică”, nr. 22, mai 2000, p. 63.

elaborarea unor politici și strategii adecvate. Traian Băsescu, ministru al transporturilor în guvernul Mugur Isărescu (22 decembrie 1999 – 26 iunie 2000), dar și șef al Comitetului de coordonare a implementării acordurilor de împrumut PSAL și PIBL, era convins că privatizarea tuturor băncilor de stat este singura soluție de a scoate sistemul bancar din criză și de a evita implicarea în continuare a politicului în activitatea băncilor. „A ne agăța de un fals patriotism că pierdem băncile este complet greșit”¹⁵⁵.

O dezbateră aprinsă, dar fără rezultate în practica politică și economică a tranziției, a fost atragerea investitorilor prin procesele de privatizare. „The estimated foreign-privatization effect in România is the largest negative value, but it is statistically insignificantly different from zero”¹⁵⁶. Privatizarea era și pentru România o „problema centrală, atât politică, cât și economică a tranziției”¹⁵⁷. Pentru elita politică ce administra puterea în societatea română se puneau două mari întrebări. Prima viza mărimea și viteza, cu alte cuvinte cât de mult din economia socialistă și cât de repede să fie vândută, iar a doua – cine să fie cumpărătorul? La această din urmă întrebare, Vladimir Pasti identifica patru posibili actori: (1) întreaga populație; (2) noua clasă de întreprinzători privați; (3) foștii proprietari, deposedați de bunuri în comunism; (4) firme și întreprinzători aparținând capitalului străin¹⁵⁸.

Aceste întrebări s-au regăsit și pe agenda elitei politice din România. Stânga și simpatizanții ei, susținută și de angajații din industrie, erau pentru o privatizare graduală. Aceștia au dominat politic și electoral prima parte a anilor '90. Prin acest tip de transformare economică a țării ei vizau o economie de tip mixt, în care statul păstrează în proprietate zonele importante ale economiei, urmând ca întreprinderile de stat să fie re tehnologizate și rentabilizate. Formele de

¹⁵⁵ Programul PSAL II va prevedea privatizarea integrală a sectorului bancar în Ziarul de Iași, 3 februarie 2000, <http://www.ziaruldeiasi.ro/economic/programul-psal-ii-va-prevedea-privatizarea-integrala-a-sectorului-bancar~ni161p> accesat la 27 septembrie 2016.

¹⁵⁶ John S. Earle, Scott Gehlbach, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 8.

¹⁵⁷ Vladimir Pasti, *Noul capitalism românesc*, Iași, Editura Polirom, 2006, p. 242.

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 245.

privatizare acceptabile erau cea de masă, prin care angajații primeau gratuit o parte minoritară a acțiunilor și cea prin care angajații și managerii cumpărau pachetul majoritar direct de la stat (metoda MEBO)¹⁵⁹. Adepții acestui tip de privatizare vedeau absorbția capitalului străin doar numai în măsura în care aceasta însemna re tehnologizarea industriei și accesul la piețe externe. Strategia aceasta avea ca puncte de referință experiențe europene de succes, cum era „modelul suedez” – o economie mixtă de tip scandinav, promovat de președintele Ion Iliescu. Acest model, remarca fostul președinte, pleca „de la constrângerile economice și sociale interne, de la realitatea unei diversificări sociale importante, care a facilitat, până la urmă, succesul Revoluției”. „Modelul suedez” era o trimitere la un model de economie socială de piață mixtă, cu un important sector public și cu o protecție socială substanțială, necesară într-o țară marcată, totuși, de sărăcie¹⁶⁰. Dreapta politică și adepții ei – grupați în jurul CDR, iar mai apoi în jurul a două mari partide PNL și PDL – erau pentru o privatizare rapidă și pe orice sumă și pentru restituirea proprietăților, potrivit principiului *Restitutio in integrum*. Având în vedere alternanța sistematică de până în anul 2008, în tranziție s-au regăsit toate formele de privatizare posibile, de la privatizarea de masă prin cupoane de la mijlocul anilor ‘90, la privatizarea pe un dolar, sau privatizările strategice către capitalul străin și restituirea proprietăților¹⁶¹, cu consecințele pe care le cunoaștem.

Interesant este faptul că unul dintre cei mai puternici susținători ai politicilor de dreapta în procesele de tranziție și privatizare, Traian Băsescu, la finalul celui de-al doilea mandat, invoca... modelul suedez, recunoscând, indirect, eșecul strategiilor de dreapta! În octombrie 2014, fostul președinte Băsescu afirma că „Țările Nordice sunt o soluție. Capitalismul de tip nordic. Este o soluție în care există oameni foarte potenți financiar, dar există o distribuție bazată pe muncă,

¹⁵⁹ Iulian Stănescu, *Puterea politică în România. De la comunism la noul capitalism (1989-2014)*, București, Editura Pro Universitaria, 2014, pp. 216-217.

¹⁶⁰ Ion Iliescu, *În plan politic, România arată cum mi-am închipuit*, interviu de Andrei Manolescu, în „Dilema Veche”, nr. 589, 28 mai - 3 iunie 2015.

¹⁶¹ Iulian Stănescu, *op. cit.*, p. 218.

nu pe ajutoare sociale. Iată cum ar fi un capitalism popular în România: cel care muncește să nu mai aibă un salariu de 1.100 de lei, ci de 3.100 de lei pentru a putea trăi onorabil. Desigur că este foarte bine să ai un capitalism autohton, dar din păcate nu am reușit să generăm așa ceva”¹⁶².

Dincolo de aceste dispute de modele și strategii, privatizarea presupunea atât pricepere, capacitate profesională, cât și o serie de garanții juridice care să permită: excluderea riscurilor de fraudă și de corupție; protejarea populației; evitarea înlocuirii monopolului de stat cu un monopol privat, național sau străin; folosirea unor tehnici de privatizare care să se adapteze la situațiile specifice ale țării și ale fiecărei întreprinderi în parte¹⁶³. Promovarea în media și în dezbaterile publice doar a teoriilor neoliberale și a statului minimal, pe de o parte, și existența de facto a unui stat foarte slab, ca urmare a proceselor de reconstrucție prin care acesta a trecut, pe de alta, au făcut ca, în multe cazuri de privatizare, să nu fie respectate interesele patrimoniale ale statului și, astfel, să fie prejudiciate interesele naționale în favoarea corporațiilor străine. Este și una dintre explicațiile care ne arată de ce nu s-a putut dezvolta acționariatul popular și de ce nu a existat o transparență totală a acțiunilor privind privatizarea, așa cum s-a întâmplat în alte țări¹⁶⁴. După privatizare, capitalul autohton și statul român nu au mai rămas cu nimic strategic sub control, urmând a modela strategiile de dezvoltare economică a țării pentru viitor doar „în cadrul unor entități mărunte – unii le spun IMM-uri –, care nu dețin nici o putere, nici o pârghie economică reală, nici un cuvânt de spus și cărora le este rezervată doar funcția de a ocupa o forță de muncă lăsată deoparte de capitalul străin”¹⁶⁵.

¹⁶² Anca Murgoci, *Traian Băsescu propune modelul suedez, la sfârșit de mandat, la fel ca Ion Iliescu în 1990*, DCNews, 13 octombrie 2014, http://www.dcnews.ro/traian-basescu-propune-modelul-suedez-la-sfar-it-de-mandat-la-fel-ca-ion-iliescu-in-1990_456316.html accesat la 27 septembrie 2016.

¹⁶³ Viorel Lefter, *Privatizarea – profesionism și transparență*, <http://store.ectap.ro/articole/56.pdf> accesat la 27 septembrie 2016.

¹⁶⁴ *Ibidem*.

¹⁶⁵ Ilie Șerbănescu, *De ce este România deja o colonie?*, în *Cuvântul Ortodox* din 9 noiembrie 2012, <http://www.cuvantul-ortodox.ro/recomandari/2012/11/09/ilie-serbanescu-romania-colonie/> accesat la 27

Experiența dezvoltării țărilor post-socialiste adevărește și faptul că privatizarea reprezintă condiția necesară, dar nu suficientă, pentru realizarea cu succes a reformelor economice. Dreptul de proprietate nu este prea eficient fără întărirea lui prin sancțiunea financiară și restructurarea obiectelor privatizate. Este nevoie de stabilirea unui dialog constructiv între stat și *business*¹⁶⁶. Statul este prezent în economie și în țări cu democrații în care economia a funcționat mai mult sau mai puțin timp în baza strategiilor neolibérale, având control, în special, în domenii precum exploatarea resurselor naturale, industria de apărare și transporturile. Numai din impozite și taxe nu se poate asigura finanțarea politicilor în domeniile învățământului, sănătății, serviciilor publice și celor de asistență socială. Acest lucru nu înseamnă că trebuie să ne întoarcem la etatismul socialist.

Experiența unor țări din Occident, dar și din state foste socialiste, ne arată că economia de piață rămâne condiția eficienței și a progresului material, dacă este însoțită și de o reală democrație economică. Sunt mai multe formule de realizare a unei democrații economice într-o societate capitalistă cu economie de piață. Una dintre acestea este socializarea, prin aplicarea unei metode de privatizare intitulată MEBO. Prin această metodă, lucrătorii devin proprietarii unității economice. Aceasta nu mai aparține unui patron sau statului, ci tuturor celor care au decis să cumpere acțiuni, și funcționează ca agent individualizat pe piața concurențială. S-a încercat a fi aplicată și în România în primii ani ai tranziției, dar fără succes¹⁶⁷. O altă formulă mai puțin radicală, în sensul că nu privește titlul de proprietate, ci numai actul managerial, o reprezintă organizarea suedeză¹⁶⁸, cu sistemul gestiunii tripartite patronat

septembrie 2016.

¹⁶⁶ Petru Rumleaschi, *op. cit.* pp. 23-24.

¹⁶⁷ Almos Telegdy, traducere Marius Cosmeanu, *Privatizarea MEBO în România. Procesul de privatizare și rezultatele împroprietăririi*, Universitatea de Științe Economice, Budapesta, și Universitatea Central Europeană, Budapesta, 2002, <http://www.efesonline.org/CEEONet/REPORTS%202002/National%20Report%20Romania%20RO.pdf> accesat la 27 septembrie 2016.

¹⁶⁸ Gabriel Ardant, *La Révolution suédoise*, Paris, Éditions Robert Laffont, 1976, pp. 14, 130-131, citat de Alexandru Mamina, *Privatizare – etatizare – socializare*, în „*Criticatoc*”, 2 octombrie 2012, <http://www.criticatoc.ro>.

– salariați – stat în fiecare întreprindere industrială și în fiecare bancă. Oarecum în același spirit a fost concepută și economia socială de piață în Germania, cu gestiunea bipartită patronat – sindicate și cu statul ca factor de echilibru¹⁶⁹.

Teoriile neoliberales, prin care s-a încercat să se treacă „într-o noapte” la economia de piață, nu au fost un suport adecvat pentru ca România să găsească răspunsuri adecvate și să reacționeze eficient la șocul tranziției economice. Era nevoie să se aibă în vedere nu numai fenomenele economice propriuzise, dar și cele social-politice, internaționale, cât și caracterul tradițiilor și obiceiurilor naționale, specificul fostelor instituții economice socialiste¹⁷⁰. Neluându-se în considerare aceste aspecte, economia României în tranziția sa de la socialism la capitalism a căpătat forma unui model „economic cu consum fără producție, importuri fără exporturi, hypermarketuri fără fabrici, mașini fără șosele și bănci fără economie reală.” România nu are poli de competitivitate capabili să realizeze valoare adăugată, potențial de export și să conteze în competiția globală. România are foarte puține branduri autohtone pe care să conteze¹⁷¹.

Studii recente asupra consecințelor procesului de privatizare indică o situație net defavorabilă capitalului autohton. Iulian Stănescu a efectuat, recent, o cercetare cantitativă și calitativă pe un eșantion al celor mai importante 130 de companii din economia României, atât din punct de vedere al volumului cifrei de afaceri, a numărului de angajați, a tipului de proprietar (autohton/străin; stat/privat), cât și a ponderii în realizarea PIB. Analiza „relevă dominația capitalului străin asupra celui autohton în condițiile unei prezențe încă semnificative a statului în economie, în special în sectorul energetic. Capitalul străin controlează cele mai multe și cele mai mari companii din domeniile strategice ale economiei, care sunt profitabile în condițiile competiției de pe piața

ro/19189/privatizare-etatizare-socializare/ accesat la 27 septembrie 2016.

¹⁶⁹ Alexandru Mamina, *op. cit.*, în *loc. cit.*

¹⁷⁰ Petru Rumleanski, *op. cit.* p. 22.

¹⁷¹ Ilie Șerbănescu, citat de Alina-Petronela Negrea, *Globalizarea și dilema identitară*, în *Economie teoretică și aplicată*, vol. XIX (2012), nr. 9(574), p. 85.

românească, infinit mai reduse decât pentru marea majoritate a firmelor mici și mijlocii. Multe dintre aceste întreprinderi dețin o poziție de monopol sau oligopol¹⁷².

Ilie Șerbănescu conturează sugestiv acest raport de forțe dintre capitalul autohton și cel al multinaționalelor, sau chiar al unor state care s-au implicat în procesele de privatizare din România: „tot petrolul și jumătate din resursele de gaze – la austrieci; distribuțiile din energie (cele care strâng banii) – la nemți și francezi în cazul gazelor, la italieni, nemți și cehi în cazul electricității, la austrieci, kazahi și ruși în cazul carburanților; băncile – la austrieci, greci și francezi; industriile, câte mai există – la nemți, britanici, ruși, italieni etc; telefonie – la francezi, britanici și nemți; pădurile (probabil peste jumătate) – la austrieci, unguri, nemți; pământurile agricole (probabil peste 40%) – la italieni, unguri, danezi etc.”¹⁷³. La toate acestea mai trebuie adăugat și faptul că prin privatizări prost negociate sau chiar frauduloase „au dispărut peste 1.200 întreprinderi productive: fabrici, uzine, combinate, cooperative, sisteme de irigații”¹⁷⁴.

Din această perspectivă, capitalul străin controlează sectoarele strategice ale economiei – sectorul financiar – bancar, marile companii energetice, producția industrială de mare volum, telecomunicațiile, importul și distribuția produselor farmaceutice și comerțul prin lanțurile de hypermarketuri¹⁷⁵. Capitalul autohton controlează sectoare și domenii periferice, marginale ale economiei – imobiliare, comerț, construcții și turism. Acestea au un grad ridicat de risc economic și au un volum modest de capitalul rulat. Un exemplu care pare a fi mai mult decât edificator îl avem în raportul dintre capitalul autohton și cel străin în volumul exporturilor pe piața internațională. Printre actorii industriali, numai trei companii cu capital românesc sunt cotate în clasamentul oficial al exporturilor: InterAgro, proprietar Ion Nicolae; Oltchim –

¹⁷² Iulian Stănescu, *op. cit.*, p. 228.

¹⁷³ Ilie Șerbănescu, *Scrisoare deschisă către bucureșteni și toți românii*, în „Justițiarul” din 7 martie 2015, <http://www.justitiarul.ro/cand-o-sa-priceapa-toata-lumea-ca-investitorii-strainii-nu-vor-binele-nostru-ci-doar-al-lor/> accesat la 27 septembrie 2016.

¹⁷⁴ *Ibidem*.

¹⁷⁵ Iulian Stănescu, *op. cit.*, p. 229.

acționar statul român și Compa Sibiu, care aparține Asociației Salariaților. Aceste „companii autohtone realizează împreună sub 2 la sută din exporturi, ceea ce înseamnă 600 milioane de euro, din totalul de circa 34 miliarde de euro, pe parcursul a 11 luni ale anului 2010”¹⁷⁶. Profesorul Mircea Coșea aduce în atenție și un alt aspect al participării noastre la comerțul internațional. Cercetările sale relevă faptul că, „din punctul de vedere al structurii pe produse al comerțului exterior, se observă menținerea caracterului de economie «primară», capabilă să ocupe pe piețele externe doar creșele de produse cu tehnicitate redusă, dar energointensive și mari consumatoare de muncă slab calificată, creatoare de valoare adăugată mică”¹⁷⁷.

În aceste condiții „structura economiei României post-tranziție nu mai este una specifică unei economii naționale, ci uneia liberalizate și integrate în economia mondială, îndeosebi în spațiul economic european”¹⁷⁸. Există și opinii mai radicale în ceea ce privește mutațiile apărute în trăsăturile economiei românești ca urmare a tranziției. Schimbarea cea mai profundă nu o constituie transnaționalizarea, prin înstrăinarea capitalului, „ci oligarhizarea și mafiotizarea vieții economice și sociale”¹⁷⁹. Această situație este percepută în mod diferit în scara aprecierilor tranziției pe un continuum succes – eșec atât de oamenii politici, cât și de opinia publică.

Unii oameni politici implicați în politicile tranziției în anumite momente alte evoluției noastre în istoria post-socialistă văd partea goală a paharului, alții partea plină. Nicolae Văcăroiu, fost prim-ministru și economist/finanțist cu experiență, afirmă despre raportul dintre așteptări și rezultate în procesele tranziției: „Din păcate, trebuie să recunoaștem că am distrus mult, mult, mult mai mult decât era necesar. Ar fi trebuit acum să vorbim despre o Românie cu un produs intern brut cel puțin de trei ori mai mare decât cel de astăzi. Nu vrem

¹⁷⁶ Dumitru Mazilu, *România – săraca țară bogată*, București, Editura Institutului Revoluției Române din Decembrie 1989, 2012, p. 32.

¹⁷⁷ Mircea Coșea, *Romania după 20 de ani*, București, Editura Business Adviser, 2011, pp. 62-75.

¹⁷⁸ Iulian Stănescu, *op. cit.*, p. 229.

¹⁷⁹ Constantin Cojocaru, *Capitalismul post-comunist în variantă românească*, în „Bursa”, 1 august 2005, online.

să recunoaştem că, din păcate, privatizările au fost în proporţie de 80 la sută un eşec, după cum nu vrem să recunoaştem că, iată, vindem acţiuni la companii strategice în perioadă de criză, în contextul în care capital autohton nu există”¹⁸⁰. O opinie asemănătoare a fost exprimată şi de preşedintele Ion Iliescu: „Privatizarea a fost un eşec prin felul în care s-a produs”¹⁸¹. Pe de altă parte, Traian Băsescu – în discursul său rostit în Parlamentul României, în septembrie 2008 – vedea tranziţia „spre democraţie şi economie de piaţă” ca un proces încheiat cu succes şi considera că acest fapt permite trecerea ţării la „etapa dezvoltării economice eficiente, a consolidării democraţiei în România ca Stat Membru al Uniunii Europene”¹⁸². Indiferent de modul cum percepem tranziţia în liniile sale esenţiale nu putem să nu fim de acord cu analiştii care evidenţiază faptul că „strategiile” şi „politicile” de privatizare au condus fie la apariţia unui tip de „societate capitalistă subdezvoltată, responsabilă de împingerea unui segment important al populaţiei în sărăcie”¹⁸³, fie la „un capitalism oligarhic, neproductiv şi parazitar. Dacă nu-l vom înlocui cu un capitalism democratic, productiv şi performant, vom ajunge să avem mai mulţi *bodyguardzi*, mai mulţi paznici decât producători de valori materiale şi spirituale”¹⁸⁴. Aceste realităţi au fost definite în „bătălia” politică, printr-un lung şir de metafore alipite de economia construită în România post-decembristă: *capitalism sălbatic*, *capitalism de cumetrie*, *capitalism oligarhic*, *capitalism mafiotizat*, *capitalism de furat*, etc.

¹⁸⁰ *Radiografia privatizărilor din România. Câte eşecuri, câte succese?* Ştirile TVR, 4 aprilie 2013, <http://stiri.tvr.ro/radiografia-privatizarilor-din-romania--cate-esecuri--cate-succese-29014.html> accesat la 27 septembrie 2016.

¹⁸¹ Ion Iliescu, *Privatizarea în România a fost un eşec, ca şi în Rusia*, HotNews.ro, 27 ianuarie 2011, <http://www.hotnews.ro/stiri-politic-8246992-ion-iliescu-privatizarea-romania-fost-esec-rusia.htm>, accesat la 27 septembrie 2016.

¹⁸² *Starea naţiunii în varianta Preşedintelui Traian Băsescu*, <http://www.rombel.com/arhiva/52295-Starea%20natiunii%20in%20varianta%20Preседintelui%20Traian%20Basescu.html> accesat la 27 septembrie 2016.

¹⁸³ Cătălin Zamfir, *Ce fel de tranziţie vrem? Analiza critică a tranziţiei II*, Raportul social al ICCV nr. 5/ 2012, p. 9, <http://iccv.ro/sites/default/files/Raport%20ICCV%205-2012.pdf> accesat la 27 septembrie 2016.

¹⁸⁴ Constantin Cojocaru, *Capitalismul bodyguardizat*, *Ultima Oră*, 4 august 2005.

Asupra îndeplinirii obiectivelor tranziției, cu toate elementele negative sau distorsiunile apărute în aplicare, unii specialiști consideră că acestea sunt în „linii generale realizate”¹⁸⁵. A apărut o nouă clasă socială, cea a capitaliștilor cu rol vital pentru sistemul economic bazat pe proprietatea privată. Tranziția economică a fost cerință și condiție a integrării în UE și în NATO, iar România a devenit membru în aceste structuri euro-atlantice. Societatea română are „o nouă structură economică, privatizată, noi instituții, în primul rând un nou tip de stat, care trebuie desigur perfecționat, o nouă configurație socială de clasă care va fi principalul motor al dezvoltării viitoare a României”¹⁸⁶. Toate aceste realizări au presupus costuri sociale ridicate, iar nota de „plată” a fost achitată de marea majoritate a societății.

Costurile sociale au fost consecințe ale răspunsurilor inadecvate din partea liderilor politici care au gestionat șocul tranziției economico-financiare. Unii specialiști consideră că aceste răspunsuri inadecvate sunt, în fapt, erori ale tranziției¹⁸⁷. Analizele și evaluările nu lipsesc din peisajul cercetărilor sociologie și economice¹⁸⁸, însă, sunt departe de a creiona o imagine de ansamblu a acestor costuri suportate de societate pe parcursul a mai bine de un sfert de secol de la prăbușirea regimului comunist. Elita care a preluat puterea, după prăbușirea regimului comunist și a declanșat începutul tranziției la economia de piață și statul de drept, a fost conștientă de efectele sociale negative inevitabile și a încercat să elaboreze o strategie pentru a controla aceste costuri. În *Strategia* elaborată de o echipă de specialiști, condusă de

¹⁸⁵ Cătălin Zamfir, *Patru evaluări ale tranziției*, în „Revista Inovația Socială” nr. 2/2014 (iulie-decembrie).

¹⁸⁶ *Ibidem*.

¹⁸⁷ Hoffman Oscar, *Costurile sociale și/sau costurile erorilor în procesul tranziției*, în *Revista Română de Sociologie*, Serie nouă, anul XI, nr. 1-2, București, 2000, pp. 32-33.

¹⁸⁸ A se vedea, printre altele, Cătălin Zamfir, *O analiză critică a tranziției...*; *Idem*, *Patru evaluări ale tranziției*, în „Revista Inovația Socială”, nr. 2/2014 (iulie-decembrie); Ilie Șerbănescu, *România...*; Constantin Ciutacu, *Clasa politică apare ca un veritabil detașament al legiunii străine*, interviu luat de Ion Longin Popescu, în „Cotidianul”, 14 noiembrie 2014, <http://www.cotidianul.ro/prof-dr-constantin-ciutacu-clasa-politica-apare-ca-un-veritabil-detasament-al-legiunii-straine-251078/> accesat la 27 septembrie 2016.

academicianul Tudorel Postolache, se preconiza ca tranziția să se desfășoare „în condițiile unui program de protecție socială eficace a grupurilor defavorizate, unui nivel acceptabil de asigurare socială a întregii colectivități și promovării unei politici coerente, care să asigure creșterea treptată, dar efectivă, a standardului de viață, a calității vieții”¹⁸⁹.

Alegerile din noiembrie 1996 au adus la putere CDR, o coaliție de inspirație neoliberală care, nu numai că a abandonat această *Strategie*, ci a schimbat și politica privind tranziția. Au considerat că societatea română trebuie să răspundă cu o altfel de politică și alte strategii la șocurile tranziției. Consecința a fost creșterea costurilor sociale. La sfârșitul anului 1999 peste 70% din gospodăriile din România se plasau sub minimul de subzistență, iar peste opt milioane de oameni se aflau sub pragul sărăciei extreme. În condițiile în care, din totalul câștigurilor realizate într-un an, o familie cheltuia în 1998 între 54,8% (salariați) și 63,2% (șomeri) pentru procurarea produselor alimentare și între 7,7% (țărani) și 16,5% (lucrătorii pe cont propriu) pentru plata serviciilor, nu se poate vorbi de acumulări bănești cu care să poată fi cumpărate produse de folosință îndelungă sau locuințe¹⁹⁰. În contextul acestor noi tipuri de reacții și răspuns la șocul tranziției, cheltuielile sociale au căpătat „o conotație negativă, fiind considerate de partidele de la guvernare, un gen de asistență socială”¹⁹¹. Măsurile de protecție socială au fost derizorii.

În aceste condiții, zonele sociale de sărăcie anterioare anului 1990 s-au extins considerabil, provocând mizerie acută, degradare umană și civică, desocializare. Aceste situații sunt frecvent întâlnite în așezările urbane care au apărut ca urmare a existenței în funcțiune a unei singure ramuri industriale: cazul Rovinari și al altor localități din Valea Jiului legate de minerit, Călărași și Reșița, în oarecare măsură legate de combinatele siderurgice etc. În orașele muncitorești acești coloși industriali

¹⁸⁹ Tudorel Postolache, (coord.), *Schiță ...*, p. 12.

¹⁹⁰ Constantin Hlihor, *România....*, p. 139.

¹⁹¹ Mariana Stanciu, Adina Mihăilescu, *Starea sărăciei din România în context european, Raport nr. 4*, Academia Română, Institutul Național de Cercetări Economice, Institutul de Cercetare a Calității Vieții, București, 2011, p. 6, <http://www.iccv.ro/sites/default/files/Raport%20social%204%202011.pdf> accesat la 27 septembrie 2016.

nu concentrau doar majoritatea locurilor de muncă, ci întreaga viață socială a orașului: învățământul școlariza viitori angajați pentru aceste combinate¹⁹². Locuințele și dotările sociale, de multe ori sub standardele de civilizație, se construiau pentru lucrătorii lor, iar combinatul sau uzina făceau ele însele investiții cu rol social – grădiniță, școală, liceu, casă de cultură, locuințe etc. Reducerea drastică sau închiderea unor asemenea platforme industriale a condus la apariția de situații dramatice pentru că așa numita politică de creare a IMM-urilor de către guvernele post-comuniste a eșuat lamentabil în aceste zone. Șomajul a devenit o boală cronică nu numai în aceste regiuni, ci pe ansamblul țării. Dacă „în anul 1990 existau peste șase milioane de angajați ai statului, în 2011 nu mai erau decât un milion, statul însuși fiind declarat falit. Căci falit este un stat care nu-și mai poate plăti profesorii, armata, poliția, instituțiile, administrația, judecătorii și medicii”¹⁹³. Societatea românească nu a părut a fi pregătită pentru a face față exploziei sărăciei. Deși sistemul securității sociale a supraviețuit într-o formă rezonabilă șocurilor economice și politice, formele de suport pentru cei mai săraci dintre săraci sunt mai degrabă confuze, fragmentare, deficitare¹⁹⁴.

Procesul de restructurare a economiei românești, caracteristic tranziției la economia de piață, a fost însoțit de o diminuare a potențialului de utilizare a resurselor umane. Declinul general al activității economice, după 1990, a avut un puternic impact negativ asupra nivelului de ocupare a forței de muncă, producând șomaj cronic. În perioada de tranziție parcursă, România s-a confruntat și cu un alt fenomen deosebit de grav – creșterea șomajului. În primii ani ai trecerii la economia de piață a fost o explozie a ratei șomajului, numărul șomerilor ajungând în 1993 la 1.164.705, cu oarecari scăderi în anii 1995-1996 când economia luase, oarecum, un curs pozitiv, dar a crescut din nou în anul 1998 la peste un milion

¹⁹² Constantin Hlihor, *op. cit.*, p. 140.

¹⁹³ Claudiu Iordache, *România la asfințit*, București, Editura IRINI, 2013, pp. 38-39.

¹⁹⁴ A se vedea și Coord. prof. Dr. Cătălin Zamfir, (coord.), *Situația sărăciei în România dimensiuni, surse, grupuri de risc iunie 2001*, în „România socială – Revistă de cultură și analiză socială”, nr. 2/2001.

de persoane (1.025.056)¹⁹⁵. Politica de recalificare și reorientare profesională a fost una mai mult electorală, pentru că, statistic, aceste cifre raportate la numărul de șomeri sunt derizorii. În anul 1993, de exemplu, numărul de persoane cuprinse în învățământul de recalificare erau de 63.458 din care 49.470 erau șomeri, și a crescut în 1998 la cifra de... 70.763 din care doar 27.157 erau șomeri! Dintre aceștia au încheiat cursurile și și-au găsit un *job* 8.070 în 1993 și 4.853 în 1998¹⁹⁶. Rata șomajului a fost constant mai mare în rândul femeilor, iar după nivelul de educație, aproape jumătate din numărul șomerilor sunt tineri absolvenți de liceu și un sfert îl reprezintă cei care au absolvit o școală profesională. Doar 2,6% din absolvenții de facultate erau șomeri în 1999. Șomajul de lungă durată a devenit un fenomen cronic în ultimii ani. La sfârșitul anului 1998 durata medie a șomajului era de 17,8 luni (17,2 luni pentru bărbați și 18,5 luni pentru femei; 18,9 luni în mediul urban și 3,7 luni în cel sătesc)¹⁹⁷. Nivelul inegal de dezvoltare a țării, oferta de resurse umane ca și în eficiența programelor de ocupare a acestor resurse au făcut ca în unele județe rata șomajului să fie mult mai ridicată față de rata medie. Iată, la sfârșitul anului 1989, rata medie a șomajului pe țară era de 11,4%, în timp ce în județul Hunedoara era de 19,8%, Botoșani – 18,6%, iar la Brăila – 17,6%¹⁹⁸. Reforma în domeniul ocupării și al protecției șomerilor, ca și activitatea Agenției Naționale pentru Ocuparea și Formarea Profesională, nu au avut tocmai finalitățile urmărite și dorite. Această stare de lucruri a determinat și creșterea tensiunilor sociale. Acest fapt este indicat de numărul aproape constant de conflicte de muncă ce au avut loc între anii 1993-1998, cuprins între 324 și 352 greve declanșate în diferite sectoare ale economiei naționale¹⁹⁹.

În acest context, politicile de protecție și securitate socială practicate în cadrul procesului general al reformei sociale de guvernările perioadei de tranziție parcurse de România au avut un rol deosebit. Din păcate, la nivelul clasei

¹⁹⁵ *Anuarul Statistic al României*, 1999, p. 138.

¹⁹⁶ *Ibidem*, p. 138.

¹⁹⁷ Emilian M. Dobrescu, *op. cit.*, p. 158.

¹⁹⁸ *Ibidem*, p. 159.

¹⁹⁹ *Anuarul Statistic al României*, 1999, p. 148.

politice românești a existat și credința că societatea de tranziție va dezvolta, prin mecanisme proprii, spontane, structuri sociale și *ocupaționale concordante cu programele de modernizare a României*²⁰⁰. Această mentalitate a condus la inexistența unui proiect coerent și viabil în domeniul social. Astfel că „perioada pe care am parcurs-o până în prezent – aprecia un om politic angajat în procesul reformei și tranziției în România –, s-a caracterizat mai degrabă printr-un șir de politici conjuncturale, lipsite de coerență, în care prioritatea reformelor nu a vizat transformarea concurențială a socialului, economicului și politicului, ținta lor principală fiind, dimpotrivă, conservarea unui anumit echilibru între vechi și nou, care a permis, ce-i drept, supraviețuirea, sacrificând, însă, deliberat, nu numai ritmul schimbărilor, dar, uneori, chiar și sensul acestora, impresia generală fiind a unui angrenaj uriaș ce merge în «gol» în ciuda eforturilor depuse și a costurilor mari suportate de populație”²⁰¹.

Prin urmare, politicile de securitate socială n-au fost coerente și nu s-au deosebit de sistemul practicat de regimul totalitar comunist. Ponderea cheltuielilor de securitate socială în PIB era de 12,3% în 1989, iar în 1994 de 12,7%. Această pondere demonstrează că sistemul securității sociale a fost ținut în limite extrem de restrictive, în condițiile în care țările europene cu economie de piață îi alocă aproximativ o pătrime, unele aproape o treime din PIB²⁰². O caracteristică importantă a evoluției sistemului de securitate socială de după 1989, cu evidente urmări asupra sarcinilor și a nivelului de protecție, constă în marea extindere a numărului de persoane care beneficiază de protecție socială. Aceasta a reprezentat, în primul rând, un răspuns la creșterea nevoilor de protecție a persoanelor afectate de restrângerea masivă a ocupării, din cauza recesiunii economice și a restructurării producției. Astfel, a zecea parte din populația activă a țării este în grija acestui sistem! Un alt aspect interesant este și creșterea numărului de pensionari. Numărul pensionarilor de asigurări sociale (fără agricultori) a crescut de la 2,2 milioane în 1989 la

²⁰⁰ Senator Dan Mircea Popescu, *op. cit., în loc. cit.*, p. 156.

²⁰¹ *Ibidem*, p. 107.

²⁰² Dr. Maria Poenaru, *op. cit., în loc. cit.*, p. 210.

peste 4 milioane persoane în aproximativ un deceniu²⁰³). Rata pensionării a crescut ca urmare a politicilor adoptate pentru detensionarea pieței muncii prin pensionări anticipate, cât și din cauza accelerării procesului de îmbătrânire a populației²⁰⁴. Și numărul pensionarilor agricultori a crescut cu aproape 60% de la 1.000.000 în 1989 la 1,6 milioane. În acest caz, la 10 persoane active în agricultură, avem în jurul anului 2000 aproximativ cinci pensionari²⁰⁵.

O componentă a securității sociale, care și-a extins sfera de cuprindere, este cea a protecției copilului și a persoanelor cu nevoi speciale. Relevante sunt datele statistice ale primului deceniu de tranziție post-socialistă. Din cei 4.375.793 copii existenți la sfârșitul lui 1997, în leagăne și cămine de copii trăiau 41.029 minori (8.555 cu vârste în 0-3 ani și 32.474 între 3-18 ani). Numărul copiilor cu nevoi speciale în evidența comisiilor pentru ocrotirea minorilor era, în același an, de 103.717 copii²⁰⁶. Un flagel aparte care a marcat profund imaginea României în străinătate a fost cel al „copiilor străzii”. După unele statistici, la nivelul anului 1999 erau aproximativ 10.000 de copii în această situație, din care aproximativ 25% vagabondau în București. Consumul de droguri și delincvența sunt principalele trăsături ale acestui grup de copii atât de năpăstuit. Această situație reflectă și starea de colaps apărută la nivelul familiei în România.

La polul opus al tranziției economice s-au găsit profitorii acestui proces. Aceștia au devenit proprietari de capital prin inginerii financiare și corupție. Nu „au muncit pentru acest capital, nu și l-au creat economisind o parte din veniturile câștigate cinstit, pe piață, concurențial. Din acest motiv, ei nu economisesc și nu investesc veniturile câștigate. Le consumă pe vile, iahturi, etc. Este, astfel, irosită o altă sursă importantă de investiții, de sporire a capacităților de producție, a veniturilor,

²⁰³ Emilian M. Dobrescu, *op. cit.*, p. 175.

²⁰⁴ Vezi pe larg Dr. Constantin Grigorescu, „Îmbătrânirea demografică a României. Trecut prezent, perspective”, în *Probleme ale tranziției*, pp. 359-368; Vladimir Trebici, *Demografie contemporană*, Centrul de Informare și Documentare Economică, București 1995.

²⁰⁵ Dr. Maria Molnar, *op. cit.*, în *loc. cit.* p. 259.

²⁰⁶ Emilian M. Dobrescu, *op. cit.*, p. 169.

salariilor, pensiilor etc.”²⁰⁷. În literatura de specialitate aceste „personaje” sunt denumite *grupuri de interese* sau *căutător de rente/rent-seeking*²⁰⁸, iar în limbaj popular „băieții deștepți”²⁰⁹. „Acest tip de „personaj” nu are nimic în comun cu cele ce există în economiile de piață din societățile cu democrație consolidată. El este specific, mai degrabă economiilor post-socialiste, administrate de un stat slab, care în literatura consacrată tranziției mai este denumit și *stat-falit*²¹⁰. Claudiu Iordache consideră că „falit e un stat care fură de la săraci pentru a-și îndopa parveniții, un stat ce nu mai poate plăti pensiile și îngriji copiii”²¹¹. Profitorii tranziției au putut să apară, deoarece în acest tip de societate „puterea economică provine, în primul rând, nu din producția propriu-zisă, ci din transferul de proprietate, din privatizare și din afaceri cu statul. Oamenii politici s-au trezit peste noapte deținători ai unei surse de putere pe care nu o bănuiau: controlul politic și administrativ al procesului de privatizare a bogăției publice și de distribuire a resurselor statului”²¹². Așa a fost posibil ca, până la începerea procesului de privatizare, marea majoritate a întreprinderilor de stat să fie supuse unui adevărat jaf. Persoane din aparatul managerial au creat un sistem de întreprinderi private-căpușă, care au dezvoltat relații contractuale cu întreprinderile de stat, în dauna sistematică a acestora din urmă. A fost posibil ca și puținele investiții de care întreprinderile de stat au beneficiat în perioada de început a tranziției să fie deturnate

²⁰⁷ Constantin Cojocaru, *Economia dudie, sărăcia bîntuie*, în „Bursa”, 08 august 2005.

²⁰⁸ A se vedea și Anne O. Krueger, *The Political Economy of the Rent-Seeking Society*, în *American Economic Review* nr. 64 (3), iunie 1974, pp. 291-303; Ileana Tache Email, Dorin Lixandriou, *Rent Seeking Behavior in Transition Countries: The Case of Romania*, în *International Advances in Economic Research*, august 2006, vol. 12, Issue 3, pp. 395-407; Liviu Nichiforel, Heiner Schanz, *Property rights distribution and entrepreneurial rent-seeking in Romanian forestry: a perspective of private forest owners*, în „European Journal of Forest Research”, mai 2011, vol. 130, Issue 3, pp. 369-381.

²⁰⁹ Silviu Cerna, *Tranziția și grupurile de interese*, în „Oeconomica” nr. 1/2016, <http://oeconomica.org.ro/abstract/295/Tranzi%C5%A3ia-%C5%9Fi-grupurile-de-interese.html>.

²¹⁰ Claudiu Iordache, *op. cit.*, p. 39.

²¹¹ *Ibidem*.

²¹² Cătălin Zamfir, „Ce fel de tranziție vrem? Analiza critică a tranziției II”, în *op. cit.*, p. 37.

în avantajul diferitelor grupuri de interese. Cătălin Zamfir crede că „invocarea factorului corupție” este, însă, o explicație superficială. Problema nu provine dintr-o cădere morală metafizică a managerilor, ci dintr-un sistem care nu asigură un management performant și responsabil, însoțit de un deficit grav de control din partea statului în calitatea acestuia de proprietar²¹³. Un expert al Băncii Mondiale, John Nellis, unul dintre artizanii politicilor adoptate de Banca Mondială în ajutorul acordat țărilor post-comuniste în procesul de privatizare, aduce în discuție și erorile făcute de instituțiile bancare externe, care au permis apariția unor asemenea situații în peisajul economic românesc. Acesta observă că în România, în procesele de privatizare, au fost făcute două greșeli. Prima – de guvernării români, iar a doua „a fost făcută de cei care i-au ajutat – experții Băncii Mondiale, consilierii și economiștii externi, guvernele statelor UE și SUA –, care au crezut că pot introduce proprietatea privată foarte rapid, fără să se preocupe foarte mult de crearea altor instituții care să asigure buna funcționare a proprietății private. Așa că, pe de o parte, Guvernul a vrut o privatizare nedureroasă, iar finanțatorii și experții străini o formă foarte rapidă de privatizare. Din acest motiv au apărut în România tot felul de scheme dubioase de îmbogățire – cum au fost acele fonduri de investiții private ce au dat faliment foarte repede²¹⁴.

Șocul tranziției economice a atins și industria construită de regimul comunist. Reacția și răspunsul la acest tip de proces inevitabil au avut și ele un dureros impact asupra viitorului României. În primul rând nu s-au găsit soluțiile cele mai potrivite pentru declinul producției industriale datorat primelor măsuri de trecere la economia de piață și a dispariției pieței socialiste pentru export. În 1989 România era a patra țară din lume care încerca să producă totul la nivel intern. Când încerci să produci tot nu poți să faci produse performante și eficiență economică mare. În perioada 1990-1992 s-a înregistrat „o

²¹³ *Ibidem*, p. 40.

²¹⁴ John Nellis, *Nu privatizărilor fără un stat de drept funcțional!* Interviu luat de Valentina Pop, Washington DC, 17 iulie 2007, <http://asymetria-anticariat.blogspot.ro/2010/02/interviu-cu-john-nellis-expert-al.html> accesat la 1 octombrie 2016.

profundă scădere a productivității întreprinderilor industriale, pe fondul îmbătrânirii aparatului productiv, al lipsei fluxurilor de capital pentru reînnoirea acestuia, precum și al neadaptării rapide a întreprinderilor la noile cerințe ale piețelor”²¹⁵. Astfel, în 1990 producția industrială a țării mai reprezenta 76% din cea a anului 1989, iar în 1993 – doar 47%, cu o creștere de șase procente în anul 1995²¹⁶. În 1999 se ajunsese la 40,8% din producția industrială a anului 1989²¹⁷. Pe ramuri industriale, dinamica producției a cunoscut evoluții negative. Doar foarte puține întreprinderi din sectorul de prelucrare au cunoscut o reală creștere a productivității muncii și de aici și o sporire a producției. În industria extractivă, de exemplu, productivitatea muncii pe un salariat a crescut în 1997-1998 cu 13% în raport cu anul 1995, înregistrând creșteri mai spectaculoase, peste 37%, în extracția și prepararea minereurilor metalifere²¹⁸. În ciuda introducerii unor măsuri de restructurare și re tehnologizare, productivitatea a continuat să scadă în unele ramuri precum cele ale textilelor, chimiei și petrochimiei sau metalurgiei și prelucrării metalelor. Această scădere poate fi pusă pe seama neadaptării producției la noile cerințe ale pieței, slăbelor infuzii de capital, dar și a unui management defectuos bazat, în multe cazuri, pe deprinderi vechi, depășite. Astfel, în industria prelucrătoare productivitatea pe un salariat a scăzut cu aproape 15% în 1998 față de anul 1995, scăderi spectaculoase înregistrându-se în unele ramuri cum ar fi: confecții din textile, blănuri și piele – 37,3%; prelucrarea lemnului (exclusiv mobila) – 44,9%; aparatură și instrumente medicale, de precizie, optice și ceasornicărie – 42,1% etc.²¹⁹. Alte industrii au dispărut cu totul, cum a fost cea electronică, pentru că pe piața românească au intrat firme ca Sony, Philips, Panasonic cu prețuri mai mici și o calitate superioară²²⁰.

²¹⁵ Daniel Fistung, *Industria românească încotro? în Tribuna Economică*, nr. 1, ianuarie 2001, p. 20.

²¹⁶ *România: Starea de fapt*, vol.II, *Economia*, p. 78.

²¹⁷ Cătălin Zamfir, *O analiză critică...*, p. 37.

²¹⁸ *Anuarul Statistic al României*, 1999, p. 481.

²¹⁹ *Ibidem*.

²²⁰ Adrian Cojocar, *Industria trece printr-un val de închideri care afectează creșterea economică. Care sunt cauzele dezindustrializării de după '89 și unde*

Acest lucru arată că răspunsul producției industriale la reformele sistemice a fost slab. Asupra producției, în sensul involuției acesteia, o influență majoră au avut-o pe lângă alți factori și decapitalizarea accentuată, ca și mediul economic nestimulativ generat de un ritm lent al privatizării și restructurării. Industrii care altădată dețineau pondere mare în exportul românesc au rămas cu tehnologii din anii '80. În industria lemnului, 80% din echipamente aveau o vechime de peste douăzeci de ani și prezentau un înalt grad de uzură fizică și morală. Rata medie a profitului, în aceste condiții, a scăzut de la 13,7% în 1989, la 0,3% în anul 1998. Raportat la anul de bază 1989, numărul de lucrători a scăzut în industria lemnului cu 28%, iar până la 30 iunie 1999 cu aproape 45%²²¹.

În sectoarele industriale, unde prin procesul de privatizare s-au alocat sume importante pentru investiții și s-au putut înlocui tehnologiile, producția industrială a crescut. Exemplul edificator este industria constructoare de mașini. Producția de autoturisme de oraș și de teren a crescut de la 61.000 bucăți în 1993 la 104.000 în 1998, din care numai *Dacia Pitești* împreună cu uzina *Daewoo* produceau 103.000 bucăți. Ambele societăți au fost modernizate după privatizarea lor. La acestea trebuie amintită dispariția unor producători cu tradiție nu numai pe piața românească: ARO din Câmpulung-Muscel, Autobuzul din București, Autocamioane „ROMAN” din București. Producția de vagoane de călători a scăzut de la 199 în 1993, la doar 10 bucăți. În perioada 1980-1989, România a fost un exportator de vagoane și locomotive. Astfel, numai în 1989 a vândut la export 8.188 de vagoane marfă și 111 vagoane de călători. Cu cele 203 locomotive construite în 1989 România era unul din principalii producători mondiali, însă în anii 1992-1997 au mai fost construite doar două locomotive electrice! Producția de biciclete, altădată un mijloc folosit de populația României, a rămas fără piață. Consecința a fost scăderea de la 42.000 bucăți (1993) la 6.000 în 1998²²². Și exemplele ar putea continua.

s-a greșit? Am privatizat destul sau prea puțin? De ce nu am atras destui noi investitori?, în „Ziarul Financiar” din 7 martie 2013.

²²¹ Emilian M. Dobrescu, *op. cit.*, p. 82.

²²² *Anuarul Statistic al României*, 1999, pp. 478-479.

Aflat și el în tranziție spre economia de piață, sectorul transporturilor și telecomunicațiilor a întâmpinat unele dificultăți în procesul de restructurare și privatizare. O primă etapă în restructurarea Societății Naționale a Căilor Ferate Române a avut loc la sfârșitul anului 1998, când a fost împărțită în mai multe companii. Tendința este de descreștere a importanței căilor ferate în transportul de mărfuri – aceeași tendință manifestându-se și la nivelul transporturilor navale²²³.

La începutul anului 2000, numărul operatorilor de transport public era de aproximativ 25.000 pentru transportul național de marfă și de circa 4.000 pentru transportul internațional. Transportul la nivelul țării s-a executat în cea mai mare parte cu autocamioane (89,6%). Numărul autovehiculelor de marfă a crescut spectaculos de la 298.318 câte existau în 1993 la 410.132 în anul 1998. Creșterea este și mai importantă în sectorul privat pentru aceeași ani – de la 42.336 la 137.971 autovehicule de diferite tonaje²²⁴. Participarea privată în transportul mărfurilor în comunicațiile rutiere a depășit 80% în anul 1998.

Creșterea numărului de autobuze, microbuze și autoturisme între anii 1993-1998, la unele categorii cu mai mult de 60%, cum a fost cazul autoturismelor (1.793.054 la 2.882.254 bucăți) n-a însemnat, din păcate, și o creștere a numărului de pasageri transportați, ceea ce arată creșterea gradului de scumpire a билетelor peste media de suportabilitate pentru cetățean. Astfel, în 1993 mai călătoreau 63,4% din cei care foloseau acest mijloc de transport în 1990, pentru ca în 1998 doar 43,9% să mai apeleze la serviciile SNCFR²²⁵.

În ceea ce privește transporturile maritime și fluviale statisticile nu sunt concludente. Nu se poate ști cu exactitate care este situația reală a numărului de nave pentru mărfuri generale, petroliere sau mineraliere, deoarece Anuarul Statistic al României pe anul 1999 face precizarea că „pentru perioada 1996-1997 datele se referă la nave înmatriculate”²²⁶. După 1990, Întreprinderea de Exploatare a Flotei Maritime s-a divizat

²²³ *Ibidem*, p. 507.

²²⁴ *Ibidem*, p. 509.

²²⁵ *Ibidem*, pp. 509; 522-523.

²²⁶ *Ibidem*, p. 508, nota 2.

în trei companii: *Petromin*, *Romline* și *Navrom*. În 1993 a izbucnit scandalul „Petromin” fără să se finalizeze ancheta și cu explicații ale cauzelor care au dus la dispariția uneia dintre cele mai mari flote ale lumii. La sfârșitul anului 1997, din cele 77 de nave ale societății 22 erau arestate în diferite porturi, 32 urmau să fie vândute ca fier vechi, 10 erau nemotorizate și doar cinci mai funcționau. În cursul anului 1999 societatea *Petromin* a vândut 11 nave unor parteneri tradiționali, realizând un venit de 403 miliarde lei. În același an, însă, societatea a înregistrat pierderi de 443 miliarde lei! În luna iulie 2000 *Petromin* și-a încetat existența²²⁷.

Piața comunicațiilor s-a dezvoltat, poate, cel mai rapid și cel mai mult. În țară există 10.832 oficii poștale care livrează anual aproximativ 280 milioane de scrisori, ceea ce înseamnă că fiecare român primește și scrie câte 12 scrisori anual²²⁸. Serviciul de telefonie s-a dezvoltat rapid, crescând în perioada 1993-1998 cu peste 60%. Astfel, la sfârșitul anului 1993 erau înregistrate în România 2.624.000 posturi telefonice, iar la sfârșitul anului 1998, 4.122.000 de posturi²²⁹. În aprilie 1993 apare pe piața românească serviciul de telefonie mobilă. Potrivit unor statistici, în anii 1997-1998, 750.000 de români au conversat la „celulare”, iar în iunie 1999 erau înregistrați 820.000 abonați la GSM²³⁰. Marea provocare pentru români a fost *Internetul*. România, în doar câțiva ani, a reușit să ocupe locul al treilea ca număr de *provideri*, după Polonia și Bulgaria. În perioada aprilie 1999 – aprilie 2000, numărul de domenii cumpărate (adrese *web* cu extensia „.ro”) a crescut cu 350%. Majoritatea celor care folosesc internetul sunt tineri și foarte tineri²³¹.

Reacția și răspunsul la șocul tranziției în sectorul agricol al economiei românești au fost la fel de ineficiente și fără nici o strategie, sau măcar idee de proiectare a viitorului, deși aproape întreaga elită politică post-decembristă, indiferent de culoarea

²²⁷ Emilian M. Dobrescu, *op. cit.*, p. 104.

²²⁸ *Ibidem*, p. 528.

²²⁹ *Anuarul Statistic al României*, 1999, p. 528.

²³⁰ Emilian M. Dobrescu, *op. cit.*, p. 105.

²³¹ Ion Vaciu, *Provocarea 2000 – România părinților împotriva României copiilor*, în „Comunicații mobile”, nr. 3, 1999, p. 5.

sa politică, a făcut un „pariu” cu agricultura. Premisele erau bune pentru o reformă de succes. România are o suprafață agricolă de 14.741,2 mii de hectare (sau 61,8% din suprafața totală a țării), iar la nivelul anului 1989 dispunea și de un sector zootehnic²³². Cătălin Zamfir consideră că „reforma agriculturii, bazată pe distrugerea cooperativelor și restituția/refacera dreptului de proprietate au reprezentat mai degrabă o reformă primitivă, incapabilă să relanseze agricultura, împingând-o într-o criză profundă. Totodată, redistribuirea terenurilor exact în forma inițială a dus la o enormă fragmentare a proprietății²³³. După anul 1989, toate țările foste socialiste din Europa au privatizat proprietatea funciară, dar au păstrat forma de exploatare în mărimile fostelor unități agricole socialiste, în proporție de 70-90%. Asemenea exemple se întâlnesc în Republica Cehă, care pe 75% din suprafața agricolă a reorganizat societățile agricole cooperatiste și pe acțiuni, în mărimi de la 650 hectare la 1.500 de hectare; în Ungaria – care pe 55% din suprafața agricolă a păstrat exploatații în mărimi de peste 50 hectare. Aceeași situație se întâlnește și în landurile fostei Germanii de Est, unde pe 82% din suprafața agricolă sunt societăți cooperatiste și pe acțiuni de 1.000 – 4.000 de hectare, precum și asociații familiale în mărimi de 300-500 hectare. Pe această bază, în aceste țări agricultura a devenit factor principal de redresare economică²³⁴.

Reforma din agricultură a condus la separarea proprietății asupra pământului de proprietatea asupra celorlalte mijloace de producție, producându-se astfel un grav decalaj între dotarea funciară și tehnică a gospodăriilor. În primii ani, parcul de tractoare și mașini agricole a rămas în continuare în proprietate publică sau mixtă în cadrul AGROMEC-urilor. Gospodăriile țărănești dețin doar 25% din parcul de tractoare și mașini-unelte uzate, depășite moral și tehnic. A reapărut „spectaculos” în agricultura românească plugul tras

²³² Emilian M. Dobrescu, *op. cit.*, p. 86.

²³³ Cătălin Zamfir, *O analiză critică....*, p. 45.

²³⁴ Dr. Gheorghe Timaru, *Efectele negative ale fărâmițării explantațiilor agricole*, în „Tribuna Economică”, nr. 22, mai 2000, pp. 26-27.

de animale²³⁵. Nu există cifre, nici măcar aproximative, despre numărul de căruțe în funcțiune în prezent în agricultura românească. Dar ne putem face o idee dacă urmărim evoluția șeptelului. După 1989, aceasta a scăzut la toate capetele, mai puțin la cabaline, unde a crescut cu 18%²³⁶. Specialiștii și tehnicienii din agricultură s-au pomenit în afara oricărei structuri instituționale și pământul se cultivă ca în prima jumătate a secolului XX²³⁷. Pe de altă parte, țăranii au fost net separați de bani și de piața organizată pentru desfacere, rămânând la „mâna speculanților”. Prin urmare în România după 1989, în loc să se creeze o agricultură producătoare de mărfuri, am revenit la una de subzistență, destinată în primul rând acoperirii nevoilor modeste ale familiilor de țărani. Astfel, nu este greu de explicat de ce de la o agricultură care avea o pondere importantă în exportul românesc înainte de 1989 s-a ajuns la una de subzistență. Agricultura este cel mai mare eșec al perioadei de tranziție.

IV. 4. Societatea civilă în România primului deceniu de tranziție post-comunistă. Un actor capabil de răspuns și reacții la șocurile tranziției?

Tranziția societății române de la regimul de dictatură la democrație a început nu numai cu reconstrucția instituțiilor politice și trecerea la economia de piață, ci și cu redescoperirea de către români a dreptului de asociere în organizații și instituții care să nu fie sub controlul statului. Românii se deprindeau nu numai cu ceea ce specialiștii au definit ca fiind o revoluție asociativă²³⁸, ci și cu ideea că pot „să monitorizeze activitatea instituțiilor statului, să stimuleze participarea cetățenilor în luarea deciziilor în sfera publică, să grăbească formarea unor noi atitudini și comportamente democratice, cum ar fi

²³⁵ Constantin Hlihor, *op. cit.*, p. 112.

²³⁶ Vladimir Pasti, Mihaela Miroiu, Cornel Codiță, *România – Starea de fapt*, vol. I, *Societatea*, București, Editura Nemira, 1997, p. 53.

²³⁷ *Ibidem*, p. 18.

²³⁸ A se vedea și Pirote Gautier, *La société civile roumaine post-communiste*, în *Autrepart* 4/2008, nr. 48, pp. 153-164, www.cairn.info/revue-autrepart-2008-4-page-153.htm; Gheorghe Lencan Stoica, *Civil Society in Romania and Central and Eastern Europe*, în *South-East European Journal of Political Science*, vol. 1, nr. 1, 2013, pp. 52-74.

respectul pentru opiniile adversarilor politici, moderația, și să ofere canale pentru a articula interesele și să stabilească legături în întreaga societate”²³⁹.

Dacă ne raportăm la numărul extrem de mare de organizații mass-media apărute după prăbușirea regimului Ceaușescu se poate trage concluzia că românii au înțeles foarte repede că *cetățenii au dreptul să ceară socoteală conducătorilor lor pentru tot ceea ce aceștia pretind că fac în interesul națiunii*²⁴⁰ și că societatea civilă a jucat un rol extrem de important pe drumul făcut de societatea românească către democrație și economie de piață. Dacă analizăm modul cum aceasta a acționat, concret, în sfera publică, se poate constata că „societatea civilă din România – așa cum s-a manifestat ea după 1989 –, a îmbrăcat forme bazate mai degrabă pe comunicare, mobilizare și participare politică, decât pe instituționalizare”²⁴¹. Se mai impune o constatare preliminară. Mai ales în perioada 1990 -1996, „societatea civilă a constituit suportul noii societăți politice”²⁴². Nu pentru întreg spectrul politic al scenei post-decembriste, ci doar pentru partidele din opoziție. A rezultat un binom alcătuit din ceea ce specialiștii au denumit „mașinăria politică ce a suplinat slăbiciunea partidelor și capacitatea lor de a răspunde nevoilor unei activități politice cât de cât conturate și eficiente. Mai ales în primul deceniu de după revoluție, societatea civilă a fost aceea care a asigurat cunoștințele necesare unei asemenea activități, concepția și expertiza, mijloacele de difuzare și mobilizare și, nu în ultimul rând, grosul militanților în teritoriu în slujba opoziției”²⁴³.

Societatea civilă a creat o percepție duală în ceea ce privește modelarea instituțională a societății românești de tranziție.

²³⁹ Volkhart Heinrich, Lorenzo Fioramonti, *CIVICUS Global Survey of the State of Civil Society: Comparative perspectives*, vol. 2, Kumarin Press, Inc., p. 146.

²⁴⁰ Aristide Cioabă, Lorena Păvălan, Rozmari Rogoceanu, *Societatea civilă și drepturile omului*, București, Editura Institutului de Teorie Socială, 1997, p. 177.

²⁴¹ Romulus Brâncoveanu, „Mașinăria politică, societatea civilă și critica culturii”, în vol. *Rațiune și discurs*, Editura Universității din București, 2007, pp.169-170.

²⁴² *Ibidem*, p. 180.

²⁴³ *Ibidem*.

Intelectualii, care reprezentau cele mai influente organizații ale societății civile, au indus prin discursul public o imagine duală în grila de *bine-rău* care a marcat atât lupta politică, dar și opinia publică. Pe de o parte, imaginea unei perfecte egalități între democrație și ideologiile de dreapta, iar pe de alta – una a pericolului pe care îl reprezintă social-democrația, stânga politică, asimilată mecanic cu cripto-comunismul și lipsa democrației. Rezultatul a fost apariția unei falii în societatea română, similară întrucâtva cu cea realizată în percepția opiniei publice de adepții protocronismului și cei ai sincronismului din epoca Ceaușescu²⁴⁴. Artificial a fost creată în percepția publică o *parte bună* a societății românești, formată din adversarii protocronismului și care „s-au regăsit în societatea civilă”, și *partea rea* – alcătuită din partizanii protocronismului, care „au îngroșat rândurile naționaliștilor și nostalgicilor comuniști”²⁴⁵.

Cercetarea și analiza fenomenului *societate civilă* în tranziția societății române către regimul de democrație a generat o impresionantă literatură de specialitate, care a clarificat locul și rolul ei în transformarea socială, politică și economică, dar a contribuit și la apariția unor mituri²⁴⁶. Unul dintre acestea este generat de statistică. S-a crezut că numărului mare de organizații active în societatea românească de după 1989 și vizibilitatea liderilor acestora în spațiul mediatic înseamnă și existența unei puternice societăți civile. Un altul este generat de fenomenul *Watchdog organizations*, care este o funcție importantă asumată de societatea civilă, dar nu singura! Multitudinea de lucrări, articole și studii au dat, fără îndoială, răspuns la multe din întrebările care frământă societatea română de astăzi. Altele își mai caută încă un răspuns. De pildă, care a fost rolul jucat de societatea civilă în apariția unor noi stereotipuri și mentalități ce definesc actualul *conformism* al societății române în care

²⁴⁴ A se vedea mai multe Prof. Dr. Theodor Codreanu, „Protocronismul” în „Caiete de protocronism românesc”, Revistă semestrială de analize și comentarii / nr. 2, <https://protocronism.wordpress.com/contributii-teoretice-de-azi/theodor-codreanu-%E2%80%9Eprotocronismul%E2%80%9C/> accesat la 20 aprilie 2016.

²⁴⁵ Romulus Brâncoveanu, *op. cit.*, p.182.

²⁴⁶ Grzegorz Ekiert, Jan Kubik, *The Legacies of 1989. Myths and Realities of Civil Society*, în *Journal of Democracy* vol. 25, nr. 1, ianuarie 2014, p. 46.

este cultivat spiritul imitativ și lipsa conștiinței critice²⁴⁷, sau a noii *dogme* – „Political Correctness”²⁴⁸ –, adoptată în discursul public de marea majoritate a românilor, indiferent că aparțin sferei politice sau a celei publice. Astăzi, din perspectiva trecerii a mai bine de un sfert de secol de la reapariția societății civile în România, putem afirma, oare, că a fost un factor benefic pentru tranziția societății post-decembrie 1989 structurarea acesteia *doar* în jurul partidelor de opoziție și promovarea, doar a ideologiilor de dreapta? De ce nu s-a cristalizat, încă din anii '90 o societate civilă care să acopere un spectru extrem de larg, incluzând serviciile sociale, educația, sănătatea, drepturile omului, comunicațiile și informația? De ce până în 1996 între organizațiile societății civile și guvernele care s-au succedat nu s-a structurat o relație care să ofere sprijinul necesar, evitându-se, în același timp, presiunile de cooptare sau diminuarea legăturilor dintre organizații și cei pe care îi reprezintă, care ar putea compromite independența și diversitatea organizațiilor societății civile?

Înțelegerea, locul și rolul societății civile în tranziția politică, economică și a schimbării sociale presupune și o foarte bună cunoaștere a modului cum actanții implicați în procesul edificării unei asemenea realități înțeleg conceptul de societate civilă și cum percep misiunea ei în dinamica societății. Organizațiile societății civile care au apărut în Occident, ca o nevoie de modernizare a societății și au activat mai ales în sfera socială, au generat soluții, în funcție de gradul de cunoaștere a rolului și misiunilor pe care acestea le au în democrațiile consolidate²⁴⁹. În România, societatea civilă s-a născut în

²⁴⁷ Ovidiu Hurduzeu, Mircea Platon, *A treia forță: România profundă*, Logos, 2008 p. 11.

²⁴⁸ A se vedea și Michael S. Cummings, *Beyond Political Correctness: Social Transformation in the United States* Lynne Rienner Pub, 2001, pp. 310-312; Michael Minnicino, *The New Dark Age: The Frankfurt School and 'Political Correctness*, în „Fidelio”, vol. 1, nr. 1, iarna 1992 KMW Publishing, Washington DC; William S. Lind, ed., *Political Correctness: A Short History of an Ideology*, A Product of the Free Congress Foundation, noiembrie, 2004, http://static.ow.ly/docs/Political%20Correctness%20%20A%20Short%20History%20of%20an%20Ideology_9Ndpdf accesat la 20 aprilie 2016.

²⁴⁹ A se vedea pe larg, Lester M. Salamon, eds., *Global Civil Society Dimensions of the Nonprofit Sector*, The Johns Hopkins Center for Civil

procesul de tranziție²⁵⁰ ca o soluție pentru suplinirea unei clase politice în formare și redefinire. Acest rol a fost asumat de o parte a intelectualității române, care a încercat să coaguleze în jurul ei tânăra generație. Profesorul Daniel Barbu constata, cu aproape un deceniu în urmă, că „Societatea civilă – unanim celebrată ca o alternativă democratică la puterea neo-, post-, sau cripto-comunistă – nu este de fapt decăt «ultima ideologie» a secolului 20. Gândirea unică, simplificatoare și exclusivistă rămâne tentația irezistibilă a intelectualului român”²⁵¹. Analizând modul cum, în istoria secolului XX, intelectualii români s-au raportat la puterea politică și autoritățile publice, Daniel Barbu a observat ceea ce astăzi pare a fi o invenție a sistemului românesc de tranziție: „Intelectualul român este carlist sub regimul carlist, naționalist și anticomunist sub regimul antonescian, burghezo-democrat de stânga sub guvernul Groza, marxist-leninist și patriot sub regimul comunist. El nu se află în opoziție decât atunci când, ca înainte de 1938 sau după 1989, instituția opoziției este tolerată, cu mai multă sau mai puțină îngăduință. De altfel, intelectualul român nu acceptă să fie în opoziție decât din dorința de a ajunge cât mai repede la putere. Iată unul dintre motivele pentru care a fost neapărat necesar ca răsturnarea comunismului în România să adopte o cale revoluționară, nu pentru că natura acestuia s-ar

Society Studies, Baltimore, MD 1999, pp. 3-41; Ernest Gellner, *La société civile dans une perspective historique*, în *Revue Internationale en Sciences Sociales*, nr. 129, 1991, pp. 527-544; P. Ghils, *Le concept et les notions de société civile*, în *Transnational Associations*, nr. 47, 1993, pp. 136-155; Romulus Brâncoveanu, *op. cit.*, pp. 161-212.

²⁵⁰ Gautier Pirotte, *Société civile et transitions. Un regard sur l'évolution du projet de constitution d'une société civile en Roumanie postcommuniste*, <http://cevipol.ulb.ac.be/sites/default/files/Contenu/Cevipol/5-pirotte.pdf>, accesat la 20 aprilie 2016; Maria Bucur, *Philanthropy, Nationalism and the Growth of Civil Society in Romania*, Unknown, 1998; Mitchell O. Hopkins, *Romania's Civil Society and its Moral Underpinnings: The Symbolic Discourse of a Post-Socialist State*, în *Multilingual Discourses*, vol. 1.1, Fall 2012, pp. 21-32; Sandra Pralong, *NGOs and the Development of Civil Society*, in vol., Henry F. Carey, ed., *Romania Since 1989: Politics, Economics, and Society*, Lexington Books, New York, Toronto, Oxford, 2004, pp. 229-247.

²⁵¹ Daniel Barbu, *Republica absentă*, București, Editura Nemira, 1999, pp. 93-106.

fi dovedit mai represivă decât în alte părți ale Europei de est, ori liderii lui s-ar fi arătat mai hotărâți să nu cedeze puterea. Ci, pur și simplu, pentru că partidul unic nu a avut interlocutori cu care sa-și negocieze succesiunea. S-ar spune că revoluția a fost forma prin care totalitarismul însuși a inventat societatea civilă”²⁵².

Pentru a înțelege de ce s-a manifestat în România un asemenea curs al societății civile credem că este necesară o analiză a modului cum aceasta a fost percepută atât în discursul public, cât și în practica socială. În România, după 1989, deși nu am avut o tradiție legată de spiritul de asociere și societate civilă, am asistat la o aprigă dispută asupra conceptului, ca și a elementelor constitutive ale acesteia. Discuția a fost purtată, în general, în mediile intelectuale fără impact asupra societății în ansamblul ei. Asemeni conceptului de schimbare socială, se poate lesne constata că nici cel de societate civilă nu are o definiție unanim acceptată și recunoscută. Acest fapt explică de ce și astăzi este încă un subiect de cercetare în majoritatea regiunilor lumii și mai ales în fostele țări comuniste²⁵³, dar și subiect de dezbateră publică, cu precădere în mass-media²⁵⁴.

O minimă cercetare asupra modului cum a fost percepută societatea civilă în primul deceniu arată o exactă înțelegere a locului și rolului pe care trebuie să îl joace în societate. Academicianul Pavel Mircea Cosmovici sublinia că *societatea civilă este un element constitutiv al sistemului democratic (...)* Conceptul de societate civilă nu poate fi, însă, definit cu ușurință și nu este de mirare că, pentru unii, este un concept paradoxal, care se conturează în diferite moduri în cadrul raporturilor dintre stat și societate... Există două interpretări diferite ale conceptului și anume, o interpretare negativă în sensul că societatea civilă implică o limitare a puterilor statului, împiedicarea acestuia de a reglementa ansamblul activității sociale, de a monopoliza inițiativele și talentele care se manifestă

²⁵² *Ibidem.*

²⁵³ Marc Morjé Howard, *The Weakness of Postcommunist Civil Society* în *Journal of Democracy*, vol. 13, nr. 1, ianuarie, 2002, p. 157.

²⁵⁴ Ardian Kastrati, *Civil Society Development and its Impact on the Democratization Process in Kosovo*, *Mediterranean Journal of Social Sciences*, vol. 6, nr. 2, S5, aprilie 2015, p. 70.

în societate. Într-o interpretare pozitivă se pune accentul pe instituirea în cadrul societății a unor centre care pot constitui un releu al apărării publice, dar și un instrument de presiune împotriva puterilor publice²⁵⁵. Mihaela Miroiu consideră că societatea civilă există pentru că oriunde în lume politicienii tind să uite de alegători... Cei care aduc aminte politicienilor că există cetățeni contribuabili, sunt organizațiile neguvernamentale²⁵⁶. Prin urmare, în opinia sa, în ansamblul comunităților umane ...există foarte multe insule de societate civilă dar nu există nici un fel de arhipelag de societate civilă²⁵⁷. Alți autori precizează că, pentru o mai corectă definiție a societății civile „se cere mai întâi mutat centrul de greutate al discuțiilor din perimetrul constrângerilor și presiunilor, la care acesta este supus în raport cu societatea în cel alcătuit din funcțiile de socializare și comunicare reală între parteneri egali. În această accepțiune societatea civilă poate să reprezinte asocierea voluntară a unor indivizi reuniți în grupuri și asociații pentru a-și exprima interesele, pasiunile și ideile, pentru a schimba informații, pentru a atinge obiective comune”²⁵⁸. Aceste grupuri trebuie să se ocupe de treburi politice și nu private și să se caracterizeze prin pluralism și diversitate, fiind incompatibile cu orice formă de monopol – politic, economic, social, ideologic sau informațional. Pentru Vladimir Tismăneanu, „dezvoltarea societății civile face parte din setul de premise esențiale ale democrației liberale, deoarece prin aceasta se urmărește construirea unui spațiu propice comunicării și acțiunii pluraliste”²⁵⁹. Profesorul Romulus Brâncoveanu constată o ruptură între misiunea unei societăți civile și percepția ei în societatea românească în primii ani ai tranziției. În opinia sa „...societatea civilă a tranziției românești are prea puțin de-a

²⁵⁵ Apud. Emilian M. Dobrescu, *Conceptul de societate civilă*, în „Revista română de sociologie”, anul IX, serie nouă, nr. 5-6, 1998, p. 373.

²⁵⁶ Mihaela Miroiu, *Năucitoarea instaurare a democrației și arhipelagul de societate civilă*, în revista „3”, nr. 3(9), anul II, 1998, p. 8.

²⁵⁷ *Ibidem*.

²⁵⁸ Laurențiu Ștefan-Scalat, *Societatea civilă românească – o utopie?*, în „Polis”, nr. 4, 1995, p. 162.

²⁵⁹ Vladimir Tismăneanu, *Renașterea societății civile*, în „Sfera Politicii”, nr. 31, septembrie 1995, pp. 57-58.

face cu modul în care această sintagmă apare în discursul public de zi cu zi. Ea nu cuprinde doar GDS, Asociația Pro Democrația sau diferitele organizații non-guvernamentale, în felul în care mass-media vorbind despre societatea civilă se referă la ele, ci întregul context în care asociații, personalității și forme de comunicare și mobilizare coexistă și se manifestă. Pentru a marca această interpretare prefer transcrierea cu italice și voi continua în același mod ori de câte ori va fi vorba de acest sens conceptual. Altfel spus, *societatea civilă*, cu italice, nu este una și aceeași cu acea societatea civilă de tip asociațional sau asimilabilă în mod exclusiv participării civice. Societatea civilă este o formă de viață și este aceea pe care o știm într-un fel anume. Știi despre ce e vorba numai în măsura în care ai participat sau ai observat foarte atent și consecvent viața publică a ultimei perioade, dobândind astfel ceva de genul unei experiențe, a unei cunoașteri împărtășite. A sesiza, a percepe, a simți, a cataloga, a adera sau a respinge într-un mod similar cu ceilalți, a te regăsi în gesturile acestora și laolaltă cu ei sunt mai importante pentru societatea civilă de care e vorba aici, pentru sensul ei, decât existența unor asociații care exprimă voința sau modul de viață stabil al unor persoane²⁶⁰.

După colapsul regimului comunist și apariția libertății de asociere, dezbateră publică asupra rolului pe care societatea civilă trebuia să-l joace în România nu a ajuns în straturile profunde ale societății. Așa se explică de ce o mare parte a populației române, mai ales cea din mediul rural, considera, în anul 1990, „că noțiunea de conștiință civică nu are nici un sens, la fel ca aceea a drepturilor omului. Majoritatea românilor consideră că și-au recăpătat toate drepturile cetățenești în urma Revoluției și manifestă în continuare o preocupare destul de scăzută pentru acest sector²⁶¹. În cadrul unui dialog cu Adam Michnik, ce a avut loc în noiembrie 2015, Andrei Pleșu constata: „După '89 a apărut un efort de compensație. Dintr-odată, s-a umplut România de anticomuniști, de oameni care se angajează, care «fac» societate civilă, cu o dorință subterană de a compensa, printr-un curaj – secund, ceea ce a lipsit în forma

²⁶⁰ Romulus Brâncoveanu, *op. cit.*, p. 180.

²⁶¹ *Ibidem*, p. 118.

unui curaj-prim atunci când ele ar fi fost necesare”²⁶². Este un adevăr valabil doar dacă este aplicat unui segment destul de redus al societății, care îi include pe oamenii de cultură, de artă, ziariști. Marea masă a societății, dominată de un mental format în anii dictaturii ceaușiste, nu putea înțelege și adera la mesajul care avea ca subiect societatea civilă, livrat prin mass-media. Relevantă este discrepanța dintre impactul pe care credeau că îl au mesajele adresate din *Piața Universității* de unii reprezentanți ai societății civile asupra opiniei publice și rezultatul alegerilor. La 20 mai 1990, peste 80% din populația României nu a împărtășit mesajul transmis de Stelian Tănase, la 3 februarie 1990: „Cei care constituie Consiliul FSN nu sunt un grup de democrați. Sub presiunea maselor, ei au cedat dar, odată dezmeticiți, mentalitatea lor de comuniști cu vechi stagii în aparatul birocratic de partid a început să lucreze”; „Eroarea FSN este că dorește să facă *glasnosti* și *perestroika* în România”²⁶³. Din acest punct de vedere nu surprinde faptul că, în apropierea anului 2000, asistăm la încheierea unui ciclu din evoluția societății civile²⁶⁴, ce s-a caracterizat printr-un entuziasm democratic manifestat și prin explozia înregistrării de structuri neguvernamentale, ca expresie a libertății de asociere. Explicațiile unui asemenea fenomen sunt diverse – de la cele care aduc în discuție lipsa unei „tradiții civice”, nu numai pentru perioada comunismului, ci și pentru cea interbelică –, până la cele legate de mentalități, prejudecăți și stereotipuri. Alina Mungiu este de părere că *în România nu a existat niciodată tradiția asociațiilor de voluntari sau cetățenești. Nu este, deci, de mirare că asemenea organizații nu s-au format nici după 1999*²⁶⁵. Fie că împărtășim, sau nu, asemenea aserțiuni severe, ele sugerează realitatea fragilă a unei societăți incapabile, timp de decenii, să se transforme într-o societate civilă. Concluzia analiștilor, potrivit căreia la acea dată este

²⁶² Apud, Stela Giurgeanu, *Noi și societatea civilă*, în „Dilema veche”, nr. 564, 4-10 decembrie 2014.

²⁶³ Stelian Tănase, *Nu Perestroika!*, în revista „22”, nr. 3, 3 februarie 1990, p. 1.

²⁶⁴ Romulus Brâncoveanu, *op. cit.*, p. 181.

²⁶⁵ Alina Mungiu, *Români după 1989. Istoria unei neînțelegeri*, București, Editura Humanitas, 1995, p. 117.

*imposibil de afirmat că în România există o adevărată societate civilă*²⁶⁶, confirmă aprecierile făcute în editorialul din primul număr al revistei „22”: „Nașterea societății civile românești va fi de lungă durată și traversată de crize. Revoluția nu s-a încheiat odată cu fuga și executarea perechii ex-prezidențiale. Rămân în urma ei un întreg aparat, o economie falimentară, dar mai ales o mentalitate bolnăvicioasă: aceea de a te supune, de a slugări, de a cere mereu acordul cuiva, de a cerși un loc sub soare”²⁶⁷.

Nașterea societății civile a fost marcată de apariția **Ligii Studenților**, la 23 decembrie 1989, din inițiativa unui grup de studenți ai Universității din București. La nici o lună, în ianuarie 1990, un grup de intelectuali au creat **Grupul de Dialog Social** (GDS), având drept scop promovarea dezbaterilor pe probleme sociale și civice: „Principala noastră sarcină – afirma ulterior Stelian Tănase – este resuscitarea grabnică a societății civile. Această operă realizată va produce schimbarea raportului de forțe între cele două elemente aflate în conflict: statul și societatea civilă. Deocamdată acest raport de forțe este defavorabil societății civile. Aici aflăm cauza tuturor eșecurilor procesului demarat în 22 decembrie...”²⁶⁸. La începutul lunii februarie apare mult controversatul **Comitet de Acțiune pentru Democratizarea Armatei (CADA)**²⁶⁹. Prin presiuni asupra noii puteri revoluționare, CADA a reușit să-i impună acestuia să renunțe la a mai chema din rezervă ofițeri și generali.

Primul proiect coerent de constituire a unei societăți civile a fost, însă, **Alianța Civică** – apărută la inițiativa unui grup de intelectuali, în frunte cu Ana Blandiana și Romulus Rusan²⁷⁰. La jumătatea lunii decembrie 1990, la Ateneul Român au avut loc lucrările primei Conferințe Naționale a *Alianței Civice*. Aceasta își propunea să solidarizeze toate forțele politice

²⁶⁶ *Ibidem*, p. 120.

²⁶⁷ „22”, din 20 ianuarie 1990.

²⁶⁸ Stelian Tănase, *Societatea civilă românească și violența*, în „Agora”, vol. IV, nr. 3, 1991, p. 27.

²⁶⁹ Domnița Ștefănescu, *Cinci ani din istoria României...*p. 52.

²⁷⁰ Miron Manega, *Societatea civilă în România, din 1990 până în prezent*, în „Cadran Politic”, 9 ianuarie 2013, <http://www.cadranpolitic.ro/?p=4691> accesat la 20 aprilie 2016.

și nepolitice, în scopul soluționării – prin alegeri anticipate și formarea unui guvern de uniune națională– a crizei politice pe care o traversa țara²⁷¹. Ca și GDS-ul, Alianța Civică își revendica dreptul de a reprezenta *după modelul polonez sau cehoslovac partea responsabilă și activă a societății noastre și își propunea plămădirea unei conștiințe civice de care românul este absolut conștient*²⁷². A reușit să coaguleze în jurul ei toate structurile nonguvenamentale active la acea dată în societatea română: Asociația „15 noiembrie” din Brașov, Solidaritatea Universitară, Societatea „Timișoara”, Grupul pentru Dialog Social (GDS), Societatea Agora din Iași, Grupul Independent pentru Democrație, Asociația Pro-democrația²⁷³. Aceasta a eșuat în anul 1991, când o parte din membrii alianței au constituit *Partidul Alianța Civică*, condus de criticul literar Nicolae Manolescu. Ideea nu a fost una benefică nici pentru scena politică, nici pentru societatea civilă, deoarece această formațiune nu s-a bucurat de un sprijin popular ridicat. În anul 1998, *Partidul Alianța Civică* s-a unit cu *Partidul Național Liberal*, dispărând din viața politică, iar Alianța Civică – deși are și astăzi filiale și subfiliale în 36 de județe ale țării –, a dispărut ca actor al societății civile, așa cum s-a întâmplat și cu alte organizații din Europa centrală și de est care au adoptat o asemenea politică²⁷⁴. Transformarea mișcării în partid politic a fost o imensă greșeală pentru însăși existența și evoluția ideii de societate civilă în România. Ana Blandiana recunoaște eșecul Alianței Civice ca proiect major pentru societatea română în tranziție – *o organizație care reușea să scoată în stradă sute de mii de oameni – și îl justifica prin două mari greșeli. Acestea sunt crearea partidului alianței și, paradoxal, victoria în alegeri a Convenției Democrate, pe care alianța o crease și o susținuse. Loviturile sunt diferite. Partidul alianței acum, privind la o distanță de 20 de ani, este evident că a fost o greșeală, o greșeală nu doar în sensul că partidul a trădat ideile alianței, ceea ce a fost evident, ci o greșeală și pentru că în firea omenească stă această deosebire între cei care fac parte din societatea civilă și*

²⁷¹ Domnița Ștefănescu, *op. cit.*, pp. 115-116.

²⁷² *Apud.*, Laurențiu Ștefan-Scalat, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 174.

²⁷³ Miron Manega, *op. cit.*, în *loc. cit.*

²⁷⁴ Gautier Pirotte, *op. cit.*, în *loc. cit.*

*susțin idei fără să vrea să obțină avantaje de pe urma lor – și în aceasta constă marea forță a societății civile – și clasa politică, un partid face parte deja din clasa politică*²⁷⁵.

În primele luni ale anului 1990, proiectul GDS, reunind mai multe mari figuri intelectuale ale societății, asumând un rol important în reforma moravurilor politice ale țării, părea să prindă contur prin dialogurile organizate la sediul Grupului și prin seria de numere tematice ale Revistei „22”. La sfârșitul anului 1990, rolul social al GDS rămânea doar un deziderat. Locul dialogului a fost luat de monologul instituit prin presă sau alte canale mass-media. Alina Mungiu a criticat constant această neprofitabilă atitudine de superioritate și de refuz al asumării unui „rol social” dificil. „Dacă intelectualii vor continua să folosească un limbaj abstract, nu se poate cere omului de rând să deosebească idealismul de demagogie (...) Să facem o distincție clară între lupta pentru putere în care atât Frontul, cât și unele partide de opoziție s-au implicat – fără nici o legătură cu Democrația nou-născută – și lupta reală pentru o societate civilă”²⁷⁶. La cinci ani de la constituirea GDS, se constată că acesta nu s-a implicat mai mult în viața civică pentru că „marea masă” cu care grupul trebuia să intre în dialog „nu-și cunoștea intelectualii și nu era pregătită pentru democrație”²⁷⁷.

O caracteristică a tranziției în România, în primul său deceniu, este reprezentată de faptul că societatea civilă s-a structurat cu dificultate, că o asemenea maladie era *o realitate fundamentală a acestei perioade*²⁷⁸. Alianța Civică reușise la acea vreme să depășească dificultățile de comunicare ale GDS cu ansamblul societății. Au avut loc dialoguri directe cu românii din multe zone și sfere sociale. Membri marcanți ai Alianței,

²⁷⁵ Ana Blandiana, *Alianța Civică din România de acum 25 de ani. O paralelă cu protestele Platformei civice din Chișinău*, interviu luat de Oana Serafim, 7 octombrie 2015, *Radio Europa Liberă*, <http://www.europalibera.org/a/27292229.html> accesat la 16 mai 2016.

²⁷⁶ Alina Mungiu, *România. Mod de folosire*, București, Editura Staff, 1994, p. 17.

²⁷⁷ Magda Cârneci, *GDS – o măsură a elitei românești*, în „22”, nr. 1, din ianuarie 1995.

²⁷⁸ Vladimir Tismăneanu, *Încet, spre Europa. Un dialog cu Mircea Mihăieș*, Iași, Editura Polirom, 2000, p. 44.

după cum afirma liderul său incontestabil, Ana Blandiana, au bătut *la fiecare sfârșit de săptămână satele și orașele organizând dialoguri*²⁷⁹. De altfel, este de remarcat faptul că, până în anul 1996, Alianța Civică a deținut monopolul asupra ideii de societate civilă. *Dacă în 1992 cetățeanul ar fi fost întrebat ce este societatea civilă, ar fi răspuns cu siguranță: Alianța Civică*²⁸⁰. După accesul la guvernare al CDR, în cadrul căreia funcționa și Alianța Civică, imaginea de monopol pe care a deținut-o până la acea dată asupra societății civile s-a fisurat ireversibil. Nu mai era organizația care să influențeze politica din afara guvernării. Intrarea Alianței Civice și a altor asociații civice în CDR, și mai ales rămânerea lor în cadrul Convenției și după ce aceasta a ajuns să guverneze România, au afectat imaginea lor de organisme și organizații care „controlează” puterea politică. Intrarea intelectualilor în „rolul mesianic”, de formatori de conștiințe, de ghizi ai maselor în călătoria spre democrație și economie concurențială a fost un factor pozitiv. Însă, apreciază unii analiști, „nenorocirea începe în momentul în care intelectualul, aflat deja în sfera puterii, continuă să se considere un luptător pentru adevăr”²⁸¹. Explicația dată de alți specialiști a fost că aceste organizații componente ale CDR „au drept de vot doar pentru anumite decizii politice cu caracter general (strategii, apeluri etc.). Decizia politică va aparține reprezentanților politici ai Convenției”²⁸² a fost o idee care nu a avut darul să convingă opinia publică.

Cu toate că multe dintre aprecierile cu privire la existența și funcționarea societății civile în primul deceniu al tranziției în România nu sunt îmbucurătoare²⁸³, trebuie remarcate unele aspecte pozitive care au contribuit la instituționalizarea democrației în România după 1989. Primul ține de apariția a numeroase organizații non-guvernamentale. Aproximativ 3,5% din populația României făcea parte, la sfârșitul anului

²⁷⁹ „22” nr. 1, ianuarie 1995.

²⁸⁰ Mihaela Miroiu, *op. cit.*, în *loc.cit.*, p. 8.

²⁸¹ Mihaly Vajda, *În căutarea unei virtuți pierdute: intelectualii Europei Centrale nu își mai au locul în politică*, în „Polis”, nr. 1, 1994, p. 121.

²⁸² Iulia Nueleanu, *Asociațiile civice rămân, dar impun*, în *Curentul* din 4 septembrie 1998.

²⁸³ A se vedea pe larg, Constantin Hlihor, *op. cit.*, pp. 287-297.

1998, dintr-o structură ONG. Procentul este și mai ridicat, aproximativ 11%, dacă ne referim la populația adultă²⁸⁴. În perioada 1990-1998, în 30 de județe ale țării (inclusiv municipiul București) s-au format 40.000 de ONG-uri, dintre care aproximativ 1.000 desfășoară activități constante²⁸⁵. Dintre acestea, peste două treimi dispuneau de personal remunerat și doar o treime își desfășurau activitatea numai cu voluntari și salariați.

Activitatea acestor ONG-uri a fost marcată, pe de o parte, de modul cum sunt percepute de societate, în general. Potrivit unor studii efectuate până în 1998, aproximativ 22% din cei ce s-au înscris într-o organizație neguvernamentală au făcut-o pentru a obține ajutoare sau alte facilități și doar 14% au declarat că vor să acționeze pentru apărarea intereselor de grup. Unele ONG-uri au fost înființate pentru a putea să importe autoturisme sau alte bunuri „second hand”²⁸⁶. Sandra Pralong este de părere că „este dificil de estimat exact cât de multe ONG-uri frauduloase există, dar unele statistici sunt îngrijorătoare”²⁸⁷ pentru primul deceniu de după prăbușirea regimului comunist.

Pe de altă parte, societatea în ansamblul ei, nu era obișnuită cu existența unei societăți civile. Multă lume a privit cu ostilitate activitatea și acțiunea ONG-urilor. Începând cu *Proclamația de la Timișoara* și cu fenomenul *Piața Universității*, mișcările civice din România au fost văzute de o parte a societății ca fiind organizații care se ocupau cu practicarea „unui anticomunism «de tip comunist» doctrinar, antipopular, inflexibil”²⁸⁸. Mare parte din elita intelectuală din societatea primilor ani de tranziție predica o ideologie a ascetismului și a sacrificiilor populației, ca o condiție prealabilă

²⁸⁴ Adrian Nuță, Valentin Anghel, *Voluntari în căutarea societății civile*, în „Curentul” din 14-15 martie 1998.

²⁸⁵ *Ibidem*, *Societatea civilă încearcă să-și schimbe imaginea șifonată*, în „Curentul”, 16 septembrie 1998. A se vedea și Sandra Pralong, *op. cit.*, în *loc. cit.*

²⁸⁶ Emilian M. Dobrescu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 380.

²⁸⁷ Sandra Pralong, *op. cit.*, în *loc. cit.*

²⁸⁸ *Ibidem*.

a reformării societății române²⁸⁹. Era greu de crezut că marea majoritate a populației, care suferise de pe urma politicilor de austeritate promovate de regimul Ceaușescu, vor accepta explicațiile teoretice ale reprezentanților societății civile, care acuzau liderii FSN că nu aplică terapia de șoc în tranziția spre economia de piață. Aceeași situație a găsim și în rândurile unor demnitari guvernamentali, care au privit ONG-urile ca pe niște organizații anti-guvernamentale. Acestea, prin discursul lor, prin acțiunile inițiate adesea cu sprijinul programelor străine de asistență pentru democrație, pe fondul fragilității partidelor recent reînființate, apar ca elemente de opoziție. De aici și tensiunile între putere și organizațiile neguvernamentale, lipsa de dialog și cooperare între sectorul guvernamental și cel neguvernamental²⁹⁰. Steven Sampson, consultant PHARE pentru societatea civilă în România și Albania ajungea la aceeași concluzie: „dintr-o diversitate de motive, relațiile dintre societatea civilă (ONG-uri) și administrație sunt marcate mai mult de suspiciune sau ignorare reciprocă decât de colaborare”²⁹¹. Acest fapt a creat un fenomen specific: *mentalitatea „baricadelor*, care s-ar traduce prin aceea că o persoană este ori cu, ori împotriva guvernului. Dogmatismul și lipsa de înțelegere, mentalitatea „noi” împotriva „lor” a fost întâlnită atât la structurile de putere, cât și la unele ONG-uri. Această percepție a fost indusă și în mass-media occidentale și chiar a unor reprezentanți oficiali ai unor state din Occident și a fost menținută ani de-a rândul. Un raport privind societatea civilă din România, elaborat la cererea *Democracy and Governance Analytical Services*, în anul 2007, constata că în anii '90, multe oficialități ale statului român au văzut ONG-urile ca parte a grupărilor de opoziție care acționau împotriva lor. Astfel, asistența externă, care a vizat ajutorarea societății civile în acești ani, a fost întâmpinată cu suspiciune din partea statului”²⁹².

²⁸⁹ Vladimir Pasti, *op. cit.*, p. 159.

²⁹⁰ A se vedea pa larg, Mihaela Lambru, Ancuța Vameșu, (coord.), *România 2010. Sectorul neguvernamental – profil, tendințe, provocări*, București, Fundația pentru Dezvoltarea Societății Civile, pp. 95-123.

²⁹¹ Steven Sampson, *Reforma administrației și societatea civilă în România*, în „Sfera Politicii”, nr. 38, mai 1996, p. 28.

²⁹² Sue Nelson, Paul Sum, Ph.D. Lincoln Mitchell, Ph.D. Alexandra–

Aproape un deceniu a trebuit să treacă pentru ca, în mentalul colectiv, structurile și organizațiile societății civile să nu mai fie privite cu suspiciune și neîncredere. Semne ale cooperării între societatea civilă și structurile de putere din România au apărut încă din perioada guvernării Văcăroiu. Ele au căpătat substanță și amploare după ce partidele politice grupate în CDR au câștigat alegerile. În timpul guvernării Victor Ciorbea a apărut Consiliul Superior al Asociațiilor și Fundațiilor, ca structură executivă a guvernului subordonată ministrului însărcinat cu reforma. Aceasta avea ca rol principal monitorizarea activității asociațiilor și fundațiilor. S-a îmbunătățit cadrul juridic care reglementa funcționarea structurilor și organizațiilor societății civile. Au fost adoptate o serie de legi extrem de utile dintre care amintim: Legea privind accesul la informație, Legea privind protecția minorităților naționale, Legea cultelor etc. Au fost modificate unele acte normative pentru a îmbunătăți cadrul juridic: Legea persoanelor juridice nr. 21 din 1924; Legea a finanțelor publice; Legea răspunderii ministeriale; Legea administrației locale; Legea sponsorizării etc.²⁹³. Măsurile au fost continuate în timpul guvernării Radu Vasile, când au fost luate, printre altele, decizii strategice pentru îmbunătățirea relației dintre instituțiile publice și sectorul neguvernamental. Prin Decizia prim-ministrului 142/1997 s-a realizat pentru prima dată în societatea română un Departament de relații cu sectorul neguvernamental. Tot în anul 1997 a fost creat Departamentul de relații cu societatea civilă de la nivelul Parlamentului și a fost instituită funcția de Consilier pentru relația cu societatea civilă de la nivelul instituției Prezidențiale²⁹⁴.

Diplomația română a înțeles rapid nevoia unei reale colaborari putere – ONG-uri. Această colaborare s-a dovedit utilă și eficientă în eforturile făcute de România pentru

Luminița Petrescu, Oana Lupu, Suzana Dobre, *Civil society Programs financed by the u.s. government in Romania. A study of best practices and lessons learned*, November 2007, [https://democracyinternational.com/sites/default/files/DI%20Final%20Report-Romania%20CS%20Study%20\(approved\).pdf](https://democracyinternational.com/sites/default/files/DI%20Final%20Report-Romania%20CS%20Study%20(approved).pdf), accesat la 20 aprilie 2016.

²⁹³ Mihaela Lambriu, Ancuța Vameșu, *op. cit.*, p. 97.

²⁹⁴ *Ibidem*.

integrarea în structurile euro-atlantice²⁹⁵. În noiembrie 1999 s-a constituit Corpul Consultativ MAE – ONG-uri, destinat pregătirii participării României la acțiunile specifice ale *Meselor de lucru ale Pactului de Stabilitate pentru Europa de Sud-Est*. Dialogul și cooperarea dintre MAE și ONG-uri a acoperit o arie tematică extrem de largă, de la protecția copiilor, a unor categorii defavorizate, până la protecția mediului, a libertății de exprimare și apărarea păcii.

Societatea civilă din anii '90 a apărut și s-a manifestat pe fondul existenței a două Români²⁹⁶. Una dominantă (circa 55-60% din populație) – care accentuează mai degrabă valorile de supraviețuire, având așteptări în principal materiale din partea statului, față de care se poziționează într-un mod dependent²⁹⁷. Această Românie își dorea, la începutul procesului de tranziție, un stat al bunăstării, care să ofere pensii și salarii consistente, să ajute tinerii să se califice și să obțină un loc de muncă și să îi apere în fața abuzurilor angajatorilor, să trateze cu grijă bolnavii, indiferent de statutul lor social, și să combată în mod activ sărăcia. Erau cerințele unor oameni de toate vârstele și din toate categoriile sociale, „dar mai ales cei fără studii superioare și care au dificultăți în a-și găsi un loc de muncă adecvat”, care doreau să-și păstreze avantajele oferite de fostul regim politic, dar să beneficieze și de libertățile societății democratice bazate pe pluralism politic. Discursul de stânga promovat de liderii FSN a avut un ecou mult mai mare decât ideile promovate de societatea civilă, care sprijinea opoziția politică. Această realitate este sesizată și de unul din liderii societății civile care, în 2014, afirma: „Să nu uităm că, în anii '90, noi «nu aveam probleme»”: nu aveam copii bolnavi, nu aveam persoane cu dizabilități, nu aveam minorități etnice sau sexuale etc. Declarativ, „nu aveam” toate acestea. Sau nu

²⁹⁵ *Ibidem* pp. 119-123.

²⁹⁶ A se vedea și Constantin Hlihor, *România. Căderea comunismului și nașterea democrației. 1989-2000*, Editura Universității din București, 2006, pp. 163-165; Bogdan Teodorescu, Dan Sultănescu, *Două Români(1) – clivajul real din ultimii 25 de ani*, în „Sfera politicii”, nr. 185, <http://www.sferapoliticii.ro/sfera/185/art09Teodorescu-Sultanescu.php> accesat la 12 aprilie 2016.

²⁹⁷ Bogdan Teodorescu, Dan Sultănescu, *op. cit.*, în *loc. cit.*

ne interesau. Sau încă nu știam că le avem. Până când au fost descoperite și li s-a acordat atenție, problemele erau ieșirea din totalitarism, democratizarea și celelalte. Era normal, pentru că asta însemna, de fapt, schimbarea regimului²⁹⁸. Liderii societății civile din anii '90 nu au găsit o formulă care să conducă la construirea unei punți eficiente între societate în ansamblul ei și elita politică din întreg spectrul ideologic. Se pare că o parte a liderilor societății civile nu au înțeles faptul că „populația nu va judeca niciodată o guvernare în raport cu obiectivele pe care și le-au propus guvernării, ci în raport cu viața ei cotidiană”²⁹⁹. Societatea civilă nu poate avea o imagine pozitivă în sfera publică, dacă promovează proiecte și acțiuni care să se găsească și pe agenda cetățeanului obișnuit de pe „stradă”!

Ce-a de-a doua Românie, a „intelectualilor” (circa 40-45% din populație), este puternic atrasă de modelul occidental și s-a poziționat față de stat, încă din primele zile de libertate, într-un mod mai degrabă activ, critic. Membrii acestui grup doreau să schimbe statul, mai degrabă decât să obțină protecție imediată³⁰⁰ din partea lui pentru cei mai puțin adaptați la schimbarea de regim politic din România. Este România elitelor, a categoriilor privilegiate – persoane trecute de 30 de ani, oameni cu studii superioare, cu mai puține dificultăți financiare, locuitori ai principalelor centre urbane, puternic influențați de mesajele televiziunilor de orientare liberală, sau de mediul virtual. Vladimir Pasti a surprins cu mare acuratețe distanța dintre cele două Românii unde au acționat organizațiile societății civile în primii ani ai tranziției: „Elitele au definit, influențat, controlat sau deformat politicile tranziției care urmează. Grosul populației mai degrabă le-a suportat și, ceea ce este extrem de semnificativ, le-a respins pe toate atunci când a avut ocazia, adică mai precis cu prilejul alegerilor, refuzând continuarea a absolut tuturor practicilor politice și modelelor de societate care i-au fost propuse de după

²⁹⁸ Mircea Vasilescu, *Societatea civilă: de la idei și cauze, la rezultate concrete – dialog cu Vera ULARU*, în „Dilema veche”, nr. 562, 20-26 noiembrie 2014.

²⁹⁹ Adrian Năstase, *România Europeană*, prefață Christoph Zöpel, Editura MondoMedia Institutul Social Democrat „Ovidiu Șincai”, 2007, p. 87.

³⁰⁰ Bogdan Teodorescu, Dan Sultănescu, *op. cit.*, în *loc. cit.*

prăbușirea comunismului și, cel puțin până în 2004, adică mai mult de 15 ani de zile³⁰¹.

Clivajul celor două Români în care a activat societatea civilă în primul deceniu de tranziție post-comuniste este dat și de raportul dintre rural și urban în societatea română, care are rădăcini istorice. Ruralitatea societății române interbelice era un fapt ilustrat de proporția satului în raport cu orașul, ca și de ponderea modestă a populației angajate în economie, în afara agriculturii. În politica de industrializare practică de regimul comunist s-a reușit, în timp, schimbarea raportului numeric între țărani și orașeni. Academicianul Vladimir Trebici arată că transferul de populație rurală, între 1948 și 1977, s-a ridicat la cinci milioane de persoane³⁰², iar Alina Mungiu crede că această cifră este mult mai mare: între 6,3 milioane în 1964 și 11,1 milioane în 1984, ceea ce a dus la *aparitia unei largi categorii de populație care, fără a înceta să aparțină păturii țărănești, se proletarizează formal*³⁰³. Această „grupă” de populație de caracterul de „arhaism rural”, foarte dezvoltat într-o țară comunistă, care l-a uimit pe antropologul francez Claude Karnoouh. Acesta constata că regimul comunist *a adaptat, de bine, de rău, milioane de țărani la temporalitatea ritmurilor industriale, la diviziunea infinită a muncii mecanizate, țărani pe care o agricultură arhaică îi menținuse în ciclul marcat de ritmul solar, de succesiunea anotimpurilor și de caruselul aceluiași sărbători religioase*³⁰⁴. Însă, antropologul francez observă că *sub mantia lui de beton, orașul contemporan ascunde ceva rural*³⁰⁵. În răstimpul petrecut în oraș n-au reușit să asimileze în totalitate valorile urbane. Astfel că și după revoluție aceștia *sunt niște oameni fără identitate, pentru că ei s-au rupt de sat, de neamul lor, au venit aici (la oraș), unde, nu au reușit să își facă o*

³⁰¹ Vladimir Pasti, *Noul capitalism românesc*, Iași, Editura Polirom, 2006, p. 191.

³⁰² Vladimir Trebici, *Eu cred că veșnicia s-a născut la sat*, în „22”, nr. 10, 23 martie 1990.

³⁰³ Alina Mungiu, *Români după 1989*, p. 103.

³⁰⁴ Claude Karnoouh, *Comunism, post-comunism și modernitate târzie...*, p. 89.

³⁰⁵ *Idem*, *Români – tipologie și metalități*, București, Editura Humanitas, 1994, p. 41.

*identitate urbană*³⁰⁶. Această pierdere de identitate rurală, fără să fi fost câștigată o alta, a avut consecințe majore în plan politic și social. În plan politic, consideră unii politologi, acești oameni reprezintă „masele urbane cel mai ușor de manipulat”³⁰⁷. În plan social, s-au menținut dezinteresul și lipsa de încredere a noilor orășeni față de instituțiile societății civile și, mai ales, s-au perpetuat stereotipurile mentale și comportamentele specifice țărănimii³⁰⁸.

Aceste stereotipuri au creat atitudini care au condus la pasivitate și abandon în favoarea unui stat slab, incapabil să rezolve problemele societății. De altfel, s-a constatat și statistic că participarea cetățenilor la soluționarea directă a problemelor comunității este extrem de redusă, iar contactele cu oamenii politici, participarea la întruniri sau activități politice, sunt la fel de neînsemnate³⁰⁹, chiar dacă privind la televizor, lucrurile par a sta altfel. În această Românie, organizațiile de tipul ONG-urilor sunt prea abstracte, se așteaptă totul „de la puținii oameni de la vârf pe care îi cunosc prin intermediul televiziunii”³¹⁰. De aici și reticența față de instituțiile sociale și politice, lipsa de încredere în temeiurile funcționalității lor. România, din acest punct de vedere, va mai fi mulți ani în *tranziție*.

³⁰⁶ Laurențiu Ștefan-Scalat, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 165.

³⁰⁷ Prof. univ. dr. docent Mihai Pop, *La sate nu vor mai fi țărani*, interviu realizat de Dan Pavel, în „22”, nr. 10, din 23 martie 1990.

³⁰⁸ Vezi pe larg Alina Mungiu, *op. cit.*, pp. 117-118.

³⁰⁹ *Ibidem*.

³¹⁰ *Ibidem*; Alina Mungiu, *op. cit.*, p. 146.